

**1994 KE MOLLWANE WA GO HLALOŠA
BAANEGWA BA BASADI DINGWALONG**

K.F. MOTHIBA

2014

**1994 KE MOLLWANE WA GO HLAŁOŠA
BAANEGWA BA BASADI DINGWALONG**

KA

KWENA FRANS MOTHIBA

E neelwa bjalo ka karolo go ya ka dinyakwa tša dikrii ya

BONGAKA

KA

Kgorong ya Maleme a Babaso

MO

LEFAPHENG LA THUTABOTHO

MOHLAHLI: PROF. M.J. MOJALEFA

MOTHUŠAMOHLAHLI: PROF. P.S.GROENEWALD

YUNIBESITHI YA PRETORIA

PRETORIA

LEWEDI 2014

DITEBOGO

Ke tšhollela ditebogo tša ka go mohlali wa nyakišišo ye, e lego Prof. M.J. Mojalefa ka ge o bile montshepetsabošego wa borare yo ke mo lebogago bo sele. Boitemogelo, bokgoni le go se fele pelo ga gago, di mphihlišitše mafelelong a leeto le boima leo ke bego ke le swere. Ka wena ke ile ka lemoga gore ka nnete o mogale wa bagale. Mogale, gola o kake tlou tšhukudu e be mošemane go wena. O tsebega bjalo ka motho wa go retolla batho dikgopolo mabapi le ditaba tša thuto. Modimo a go okeletše matšatši a bophelo gore o tle o kgone go thuša banyakišiši ba bangwe le ka moso.

Medupi ya ditebogo e lebišwa go wena Prof. P.S. Groenewald. Ka borutho bja gago, tlhahlo le go sokolla sererwa sa nyakišišo ye, ebile mošemanyana go wena. Ruri, o bile lehlotlo leo ke ikokotletšego ka lona ge ke be ke katana le go phethagatša thaba ye ya modiro. Ke leboga gape le ba lapa kudu mohumagadi wa gago yo a ntumeletšego go hlokiša nako e le ge ke tsoma thuto. Ke leboga go ba kgorulane/khunamala ya gago ka ge o rotše modiro sa ruri mabapi le ditaba tša thuto. Ke re khutša gabotse Mokone. Ba pelonolo bjalo ka wena ba a hlokwa. Ka go realo, ke re Modimo a le okeletše matšatši a bophelo. Ka nnete Mokone o tloga o le Rabadia Ratšhatšha.

Matlorotloro a malebo a tšhollelwa gape le go Ngaka P.M. Kgatla, yo e lego mogwera dipukung. Mmušo tsela yela ke bego ke e swere ke etla go wena – Boyne, lehono e wetše. Tlhahlo le kgotlelelo ya gago mabapi le lengwalonyakišišo le ke yona e dirilego gore ke fihle fao ke lego gona. O mputše mahlo. O nthutile gore thuto ga e tšofalelwe. O senatla sa go phela ka lerato le pelo ye bonolo ya go hlologela go thuša bao ba nyoretšwego thuto. Matutu ao o mphilego ona a ntirile monnanna. O montshepetsabošego wa borare yo ke mo lebogago bo sele. Modimo a go okeletše matšatši a bophelo.

Go Ngaka N.I. Magapa, mantšu a gago a tlhohleletšo a go re: “Mokone ga gona selo seo se palago ge motho a na le maikemišetšo.” Ke therešo Mphela ‘a Mphela ‘a Hunadi ge o be o re bala o tla iteboga bo sele. Mantšu ao a gago a wetše mobung wa go nona. Lehono ke kgonne go buna. Tšhušumetšo ya gago e nkgontšhitše gore ke fihle fao ke lego gona. Ke a go leboga Mphela. Le ka moso motho wa ga Magapa.

Ke buše ke leboga ba bokgobapuku bja Yunibesithi ya Pretoria kudu mohu Frans Mokoena ka ge a be a katana le go nthuša ka go hwetša tshedimošo le methopo ya nyakišišo ye. Ke tla go gopola ka dinako tšohle ka botho le tlhompho ya gago. Robala ka khutšo.

Mna. Biki Lepota le Edith ke leboga ge le ile la itlhokiša nako ya go dira mešomo ya lena, gomme la ipha sebaka sa go fetolela kakaretšo ya mošomo wo polelong ya Seisimane. Thušang le ba bangwe ka moso hle.

Go Mna. Makhalemele S.J (motswala wa ka) ke leboga thušo ya gago ya phetolelo ya dingwalo tše dingwe go tšwa polelo ya Seisimane go di iša lelemeng la Sepedi. Motswalaka ke hloka mantšu a ditebogo. Motho o dira bjalo ngwanešo.

Go Monnamoso Stephen Chipana ke leboga thušo ya gago ngwanaka ka go nnyakela dipuku go tšwa bokgobapukung bja Seshego gore modiro wo o fele. Lehono o wetše ka lebaka la matsapa a gago. Hle Monnamoso le ka moso o no dira bjalo ka go thuša setšhaba sa Rantsho gore se kgone go tšwela pele ka go itlhabolla ka go ithuta.

Go banyakišišikanna, e lego Mna. T.S. Kekana, ngaka M.W. Maruma le Hunadi Ida Kekana, le ge modiro wo wa go nyakišiša o be o le boima, eupša mafelelong tema e wetše. Ke leboga botho bja lena le dipolelo tša thuto tseleng le go boa bokgobapuku bja Yunibesithing ya Pretoria. A re lebogeng Morena fao a re fihlišitšego gona. Leeto la go ya Pretoria ga se dipapadišane. Modimo o ile a re lota, a re phefiša dikotsi tseleng. Hle a re tšweleng pele le go mo roriša ka dinako tšohle.

Ngaka R.A. Maila, motodikana wa ka, lehono ke fihlile fao o bego o nyaka gona. Ke tla ikhutša go bitšwa mohlologadi ka lebaka la ge o swantšha purabura ye ntsho le diaparo tša bohvana. Taba yeo go nna e be e le tlhohleletšo ye kgolo kudu. Ke a go leboga motodikana wa ka. Lehono ke swana nago. Go Mna. S. Nkadimeng (mongwaledi wa Lebadi) lehono ke go hlanogetše. Ga ke sa le mohwana, eupša ke hutša gore le wena o tseleng ya go tšwa bohwaneng le go ikhutša Hlabirwa. Go Mna. M.W. Ngoepe, Mašoko ‘a tlabo – sedudiša ngwetši ka gae ka ..., ke re ga gona la motlogapele. Ke tshepa gore le wena o tseleng ya go itokišetša go gaša dipeu.

Go dingaka tše di latelago, Sekgala Chokoe, Paulina Mangoale, Raphehli Thobakgale le Kgeledi Lebaka ke leboga tlhohleletšo le go mpha mantšu a borutho a gore ke se gome tseleng. Mantšu a lena ga se a wele fase. Hle le ka moso go ba bangwe le no dira ka yona tsela yeo. Ke a le leboga dingaka tšešo.

Ke rata go leboga Mna. M.J. Mametja yo a nthutilego go tšwara phaga go tloga ka ngwaga wa 1989 sekolong se se phagamego sa Matladi go fihla ka Hlakola 1993. Ke re maele a gago ga se a wele fase mabapi le taba ya go ntlhohleletša ka thuto. Tseba gore ke tla go gopola ka dinako tšohle. Ke a go leboga.

Go hlogo ya sekolo sa sekontari sa M.E Makgato, Mna. M.J. Bopape ke a go leboga Kgomo ge ke be ke go hlakiša ka go kgopela ka dinako tšohle go ya Tshwane o sa gane. Batho ba go swana le wena ba a hlokwa. Swara bjalo Kgomo le ka moso.

Go Mna. M.J. Legodi (Mokone) setifikeiti sela o bego o phela o ntsheka sona ke se hweditše. Bjale ke a kgolwa gore o kgotsofetše, e bile o wele pelo buti Mmanare. Bjale mabati a butšwe, o ka tla ra tšea magang a rena. Tseba gore lehono wena Mmanare Legodi, Nare Peter Mathekga le Mamaropeng Joseph Mashitisho le bile batswadi ba ka ge ke be ke sa le morutwana sekolong sa Mohlakaneng. Ke ikgantšha ka lena, ebile ke motho ka lena. MmagoDioka, e lego Mmamane Legodi (Mogatša Mmanare) ka Sepedi go thwe, ngwana ga a leboge mogopo wa mmagwe. Eupša lehono ke a gapeletšega go leboga tshwaro ya gago ka lapeng go tloga ke sa le morutwana sekolong sa Mohlakaneng. Makako a gago a ntirile motho. Ke a le leboga wena le Majeff (mogwera) le Fuduwa.

Nka dira phošo ge nka se leboge Mna. M.S Batiane ge a mphile tlhohleletšo ya gore ke tšwele pele ka mošomo wo le go nthuša ka phetolelo ya mareo a Seisimane go iša lelemeng la Sepedi. Tau motho o dira bjalo, le ka moso (*Mopapa*). Monna o dira bjalo. Go wena Terry Ramokobala le Benny Makgoale (barutiši ba ke šomago le bona) ke leboga ge le be le nthekega ka dinako tšohle ge ke be ke le ka fase ga kgatelelo ya monagano mabapi le go rulaganya bibliokrafi le *forming* ya sengwalo se. Batho ba dira bjalo bana bešo.

Go Mohu Neria Makololo – Modikwa, morutišigadi wa ka sekontari ya Mmamehlabe yo a mphilego tlhohleletšo ya go nthatiša leleme le la Sepedi. Ke re ditebogo ke tšeo. Robala ka khutšo mma. Malebo a sa lebišwa gape go motswala, morutiši wa ka M.S Matlala (hlogo ya sekolo sa sekontari sa Mmamehlabe) yo ka dinako tšohle a bego a mpha tlhohleletšo ya gore ke fetše modiro wo. Mokone ke na le therešo ya

gore pelo e wele bjale. Ke a leboga. Go mma wa ka montedi morutišigadi M.E Mahlo wa Mohlakaneng High School. Ke re ditebogo di a go swanela ge lehono ke weditše thaba ye ya modiro. Ke wena o mphilego tlhohleletšo ya gore ke tšwele pele ka leleme le la Sepedi. Boikgafo bja lena šebo le a bo bona. Le ge le rotše modiro ke re peu ya lena e wetše mobung wa go nona. Malebo ke ao.

Go banake, Sekgaila le Thapedi ke re lehono nka se sa lebolaiša bodutu ka gobane tema yela ke bego ke e lema e wetše. Ke leboga ge le ile la nkgotlelela le go mpha thekgo go fihlela ke wetša modiro wo. Tsela ya bophelo ke yeo ke le phuletše yona. Thekgo ya lena nka se e le bale barwarre. Le ka moso.

Go mmagobake, ke ra wena mokgabiša kgoro yešo, Ramatsobane Johanna Mothiba ke leboga tlhohleletšo le thekgo tšeo o mphilego tšona ge ke be ke swaragane le thaba ye ya modiro. Ke be ke le lekgoba la puku mengwawangwaga. Lehono sediba seo ke bego ke seepa le wena meetse a mokgako o a bona ka mahlo, ebile ga o anegelwe. Ke be ke nyaka go panolla tseleng, eupša wa no re kodumela moepathutse ga go lehumo le le tšwago kgauswi. Ke a go leboga ge o be o fela o nthuša ka phetolelo go tšwa dipukung tša Seisimane le tša Seafrikanse. Tema e wetše. Ke tloga ke go leboga kudu ge o be o lebeletše motse wa rena o le noši gammogo le kgorulane ya rena Thapedi ge ke be ke swaragane le thaba ye ya mošomo. Ke re mosadisadi o dira bjalo Mokwena a meetse a pula moila lehlaka.

Go batswadi ba ka, e lego Mma yo Modimo a sa re adimilego yena Sontaga Maggie Mothiba le mohu Sekgaila Madumetja Mothiba ke re lehono ke kgona go bala A le B ka lebaka la lena. Go ba le batswadi ba go swana le lena ke sekete mo bophelong, ke a le leboga fao le mphihlišitšego gona. Ke motho ka lena. Ke a leboga.

Godimo ga tšohle ka moka ke rata go leboga Mmopi ge a mphile matšatši a bophelo le bohlale bja go fetša lengwalonyakišišo le, le go mpoloka ditseleng tše telele go ya le go boa Tshwane.

DITENG

TŠHUPANE		LETLAKALA
KGAOLO YA PELE		1
1.1	MATSENO	1
1.2	MAIKEMIŠETŠO	2
1.3	BANYAKIŠIŠI BAO BA ŠETŠEGO BA SEKASEKILE SERERWA SE	3
1.3.1	Dona, M.D.: Basadi dingwalong tša Sesotho sa Leboa (1994)	4
1.3.2	Mangoale, P.: Reflection of Gender Inequalities and Stereotypes in the Northern Sotho Proverbs (2004)	4
1.3.3	Makgamatha, P.M.: The nature of prose narrative in Northern Sotho: From orality to literary (1990)	5
1.3.4	Groenewald, P.S.: Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 2 (1993)	6
1.4	MOKGWA WA NYAKIŠIŠO	7
1.4.1	Mokgwa wa go hlaloša	7
1.4.2	Mokgwa wa go hlatholla	9
1.4.3	Mokgwa wa go bapetša	10
1.5	BOHLOKWA BJA NYAKIŠIŠO YE	12
1.6	TAETŠONYAKIŠIŠO	13
1.7	SEBOPEGO SA SENGWALO	14

1.7.1	Diteng	14
1.7.2	Thulaganyo	16
1.7.3	Mongwalelo	18
1.8	TSHEPEDIŠO YA DITABA	20
KGAOLO YA BOBEDI		23
2.1	BOSADI KA LEIHLO LA SEGOLOGOLO	23
2.1.1	Matseno	23
2.1.2	Setšo	23
2.2	BOSADI LE BOGOLOGOLO	25
2.2.1	Maemo a mosadi ka lapeng	26
2.2.2	Maemo a mosadi le ba bogadi	30
2.2.3	Lenyalo la mosadi wa bogologolo	37
2.2.4	Bohlologadi	42
2.2.5	Kgopha le Bjale/Bale	48
2.2.5.1	Matseno	48
2.2.5.2	Kgopha	49
2.2.5.3	Bjale/Bale	51
2.3	Kakaretšomoka	53

KGAOLO YA BORARO	56
3.1 BOSADI KA LEIHLO LA SEBJALEBJALE	56
3.1.1 Matseno	56
3.1.2 Kgopolo ya bosadi (bja sebjalebja)	56
3.1.3 Mokgatlo wa basadi ba Maisimane	60
3.2 BOSADI DINGWALONG TŠA MAISIMANE	61
3.2.1 Diteng	61
3.2.2 Histori	61
3.2.3 Leago	63
3.2.4 Politiki	65
3.2.5 Setšo	67
3.2.6 Sebjalebja	69
3.3 MOKGATLO WA BASADI BA MAAMERIKA	70
3.4 BOSADI DINGWALONG TŠA MAAMERIKA	71
3.4.1 Matseno	71
3.4.2 Histori	71
3.4.3 Leago	73
3.4.4 Politiki	75
3.4.5 Setšo	76
3.4.6 Sebjalebja	78
3.5 MOKGATLO WA BASADI BA AFRIKA	79

3.5.1	DITOKELO TŠA BASADI BA EGIPETA	80
3.5.2	DITOKELO TŠA BASADI BA AFRIKA-BORWA	80
3.5.2.1	Matseno	80
3.5.2.2	Histori	81
3.6	BOSADI DINGWALONG TŠA SEPEDI	84
3.6.1	Matseno	84
3.6.2	<i>Lesang bana</i>	85
3.6.3	<i>Maaberone</i>	85
3.6.4	<i>Letšoba le le ponnego</i>	85
3.6.5	<i>Lehutšo le kaka legonono</i>	87
3.6.6	<i>Leratorato</i>	88
3.7	Kakaretšomoka	89
	KGAOLO YA BONE	91
4.1	MOANEGWA WA MOSADI WA BOGOLOGOLO	91
4.1.1	Matseno	91
4.1.2	Mongwadi	91
4.2	SETŠHABA/LEAGO ('SOCIAL CONTENT')	93
4.2.1	Sengwalo ge e le seipone sa setšhaba	94
4.2.2	Sengwalo ge e le se bohlokwa setšhabeng	95
4.2.3	Mongwadi (ge e le motho wa leago le setšo)	95

4.2.4	Tebelelo ya mongwadi	96
4.3	Mmadi	97
4.4	Diteng	98
4.5	SEHLODIMELA LE SENGWALO SA GAGWE	102
4.5.1	Matseno	102
4.5.2	Histori ya bophelo bja M.M. SehloDIMELA	102
4.6	TLHALOŠO YA MOANEGWA WA MOSADI WA BOGOLOGOLO	103
4.6.1	Mosadi wa bogologolo	103
4.7	<i>MOELELWA</i> (SEHLODIMELA, 1940)	104
4.7.1	Matseno	104
4.7.2	Kakaretšo ya diteng	104
4.7.3	Tshwantšho ya baanegwa bao	106
4.7.3.1	Kokwane ya bobotse	106
4.7.3.2	Moelelwa, mosadi wa lapa	107
4.7.3.3	Papetšo ya Moelelwa le Mokgadi	108
4.7.3.4	Tlhalošo ya bothakga bja mokgadi	109
4.7.3.5	Moelelwa o tšhabela Swatseng le Janaware, o a inyadiša	110
4.7.3.6	Moelelwa o lwa le ba bogadi	110
4.7.3.7	Moelelwa ge e le sedirišwa sa go utolla boradia bja dingaka	117
4.7.3.8	Moelelwa ge e le sedirišwa sa go utolla bofokodi bja masogana	119
4.7.3.9	MmagoMoelelwa	120

4.7.3.10	Bohlokwa bja mokgalabje Rasidi pading ya <i>Moelwa</i>	120
4.8	<i>MEGOKGO YA LETHABO</i> (LENTSOANE, 1992)	122
4.8.1	Diteng	122
4.8.1.1	Kakaretšo ya diteng	122
4.8.1.2	Kgoteledi, mosadi wa bogologolo	124
4.9	<i>MEGOKGO YA BJOKO</i> (MATSEPE, 1968)	130
4.9.1	Matseno	130
4.9.2	Kakaretšo ya diteng	131
4.9.3	Tshekaseko ya moanegwa wa mosadi	133
4.10	Kakaretšomoka	133
 KGAOLO YA BOHLANO		141
5.1	MOANEGWA WA MOSADI WA SEBJALEBJALE	141
5.1.1	Matseno	141
5.1.2	Kakaretšo ya diteng	142
5.1.3	Tshekaseko ya <i>Nonyana ya Tokologo</i>	144
5.1.3.1	Thaetlele	144
5.1.3.2	Tirišo ya kokwane ya bobontšhi	151
5.1.3.3	Tirišo ya kokwane ya bolokologi	151
5.1.3.4	Taamane mosadi wa senganga	152
5.1.3.5	Mosadi wa sebjalebjale le lenyalo	152

5.2	BAANEGWA KANEGELONG YA <i>LERATOSELLO</i>	
	(RAFAPA, 1978)	157
5.2.1	Matseno	157
5.2.2	Kakaretšo ya diteng	157
5.2.3	Tshekaseko ya <i>Leratosello</i>	158
5.2.3.1	Thaetlele	158
5.2.3.2	Tirišo ya kokwane ya lerato	160
5.2.3.3	Tirišo ya thulano le melao ya setšo	161
5.2.3.4	Tirišo ya kokwane ya megabaru	168
5.3	<i>KE NAKO YA KA</i> (MOLEFE, 2001)	170
5.3.1	Matseno	170
5.3.2	Kakaretšo ya diteng	170
5.3.3	TSHEKASEKO YA <i>KE NAKO YA KA</i>	172
5.3.3.1	Thaetlele le leina	172
5.3.3.2	Bophelo bja temokrasi le molaotheo	173
5.3.3.3	Tirišo ya kokwane ya lenyatšo	175
5.4	Kakaretšomoka	187
	KGAOLO YA BOSELELA	188
6.1	PAPETŠO YA BANGWADI BA SEGOLOGOLO (SEHLODIMELA, MATSEPE LE LENTSOANE) LE BA SEBJALEBJALE (RAFAPA, KEKANA LE MOLEFE)	188

6.1.1	Matseno	188
6.1.2	SehloDIMELA (<i>Moelelwa</i>)	188
6.1.3	Lentsoane (<i>Megokgo ya Lethabo</i>)	191
6.1.4	Matsepe (<i>Megokgo ya Bjoko</i>)	194
6.1.5	Kekana (<i>Nonyana ya Tokologo</i>)	197
6.1.6	Rafapa (<i>Leratosello</i>)	199
6.1.7	Molefe (<i>Ke nako ya ka</i>)	201
6.2	PHAPANO, KGETHO LE TIRIŠO YA MOANEGWA WA MOSADI GARE GA BANGWADI BA SEGOLOGOLO: SEHLODIMELA, MATSEPE LE LENTSOANE	204
6.3	PHAPANO KGETHO LE TIRIŠO YA MOANEGWA WA MOSADI GARE GA BANGWADI BA SEBJALEBJALE: RAFAPA, KEKANA LE MOLEFE	206
KGAOLO YA BOŠUPA		209
7.1	Thumo	209
7.1.1	Matseno	209
7.1.2	Kgaolo ya pele	209
7.1.3	Kgaolo ya bobedi	211
7.1.4	Kgaolo ya boraro	212
7.1.5	Kgaolo ya bone	214
7.1.6	Kgaolo ya bohlanano	218
7.1.7	Kgaolo ya boselela	220
7.2	TEMA YE E KGATHWAGO KE MATSEPE TSWANTŠHONG YA MOANEGWA WA MOSADI	222
7.2.1	Matseno	222
7.2.2	Matsepe o fapana le bangwadi ba bangwe	222
7.2.3	<i>Lešitaphiri</i> (1963)	223
7.2.4	<i>Kgati ya Moditi</i> (1974)	224
7.2.5	Tšhišinyo ya pele	225
7.2.6	Tšhišinyo ya bobedi	226

8.	BIBLIOKRAFI	227
8.1	MATSENO	227
8.1.1.	Dipuku tša mothopo	227
8.1.2.	Dipuku tša teori tše di tsopotšwego	228
8.1.3.	Dipuku tša teori tše di badilwego (ga se tša tsopolwa)	248
9.	SUMMARY	256
9.1	KEY CONCEPTS	260
10	SAMEVATTING	262
10.1	SLEUTELTERME	266

KGAOLO YA PELE

1.1 MATSENO

1994 ke ngwaga wo bohlokwa mo dingwalong ka ge o lebane le go fetoga ga bangwadi. Ke go re, bangwadi ga ba sa swane le peleng go ya ka thulaganyo ya dingwalo tša bona. Taba yeo e hlaloša gore ge bangwadi ba bjale ba ngwala ba tlo tšweletša karolwana ya molao wa ditokelo ya 7(1) le ya 7(2) (Molaotheo wa Repabuliki ya Afrika-Borwa, 1996) mo ditlhamong tša bona. Ngwaga woo wa 1994 ga se wa kgethwa ka sewelo. Ke ngwaga wo go bilego le diphetogo dipolitiking tša Afrika–Borwa. Ka wona ngwaga woo go theilwe mmušo wa mohlakanelwa nageng ya Afrika–Borwa, e lego mmušo wa tekatekano.

Ka tsela yeo, nyakišišo ye e lebane thwi le phetogo ya setšo. Phetogo ye ya setšo e tlile le tšwelopele dingwalong. Mohlala, monna ka setšo o tšewa e le motho wa maatla. Maatla ao e be e le motheo wo mogolo wa bophelo bja setšo. Ge tšwelopele e tsena, gwa napa gwa rotoga bohlale bja motho ka magetla. Mo ga go sa bolelwa ka monna fela, eupša go bolelwa ka batho: go akaretšwa banna le basadi. Bjale go bonagala dintlha tše pedi tše kgolo, e lego (a) maatla le (b) bohlale. Maatla a emela setšo, mola bohlale bo emela sebjalebja. Ka go realo, go hlolega thulano gare ga maatla le bohlale. Mo thulanong ye, bohlale bo bekiša maatla. Gona mo ntweng ye, sebjalebja sona se thekgwa ke molaotheo, mola setšo se bonwa bjalo ka phedišanoleago ye e fetilego. Go realo go ra gore bjale maemo a bosadi a fetotšwe ka gore go bolelwa ka tekatekano ya batho. Ke ka lebaka leo bontši bja banna le bona ba thekgago kgopolo yeo.

Molaotheo ga o kgahlanong le bong fela. Tekatekano ye e gatelelwago ke molaotheo e ema le phedišano gare ga merafe. Se se ra gore go se ke gwa ba le kgethologanyo gare ga merafe goba kgethollo go ya ka maemo a batho le ge e le ya malapa.

Borateori ba bangwe ba go swana le Phillips (1987:68) ba tiiša gore maemo a bosadi a fetotšwe ka gore basadi ba Bodikela ga ba aroganye batho. Ba no bona monna le mosadi e le batho ba tee, ebile ba go lekana ka maemo bophelong. Ge ba kgonthišiša taba ye, Aldred (1981:163) le Muhangane (1999:3) ba re basadi ba Bodikela bona ba ipona ba lekana le banna ka dilo ka moka bophelong. Godimo ga moo, basadi ba, ba sebjalebja ba napile ba hlama lereo leo le bitšwago 50/50 go tiišetša tekatekano yeo. Go bonala Kekana (*Nonyana ya Tokologo*, 1985) a thekga kgopolo ye bjalo ya mosadi ka gobane le ge a ngwadile dingwalo tša gagwe pele ga ngwaga wa 1994, go itaetša a fetogile ka lebaka la gore ga a nyake go bona baanegwa ba basadi ba gatelelwa ke banna.

Ka lehlakoreng le lengwe, Serudu (1987:450) le Dona (1994:10) ba re go ya ka Seafrika ge go bolelwa ka mosadi go šupša sebopiwa seo se sa kgonego go ikgopolela, seo se se nago le ponelopele. Ke ka lebaka leo go ka thwego, mosadi nneteng o be a bonwa e le ngwana ka gobane ge go balwa bana ba lapa le yena o a akaretšwa. Ke ka fao Masenya (1996:75) a tiišago kgopolo ye ka go re ka setšo monna ke hlogo ya lapa, ebile ga a fetolwe ke motho, kudu wa mosadi. Ge monna a boletše, lentšu la gagwe le agelwa lešaka. Ga go makatše ge Matsepe (1972:29) a kgonthišiša gore ka setšo basadi ba ka fase ga banna ka maemo bophelong.

Taba ye ya thulano (ya sebjalebja le ya setšo) ya tlhalošo ya bosadi dingwalong tša Sepedi ke bothata bjo bo lebanego le nyakišišo ye. Bothata bjoo bo godišwa le ke go re le ge molaotheo o gatelela ditokelo tša bohle, go bonala o ka re bangwadi ba sa tšwela pele go ngwala go ya ka setšo, fao monna le mosadi ba sa lekanego pele ga molao. Go yo nyakwa kgonthe ya taba yeo ka go lekola dikanegelo tše mmalwa dingwalong tša Sepedi.

1.2 MAIKEMIŠETŠO

Maikemišetšo a nyakišišo ye ke go lekodišiša phetogo ya maemo a basadi ge go swantšhwa moanegwa wa mosadi. Phetogo ye e tlo tsinkelwa go šeditšwe ka mo

e tšwelelago dingwalong tša Sepedi go fihlela ka ngwaga wa 1994 ge tokologo e ikgaša lefaseng la Afrika-Borwa. Mo go kgonegago go tlo lebelelwa le lebaka ka morago ga ngwaga wo ka ge o e na le khuetšo dingwalong tše di tšweletšego ka morago. Maemo a mosadi a go lekana le a monna a be a gola go ya ka mengwaga ye e fetilego, go fihlelela ka nako yeo molaotheo wa naga ya Afrika–Borwa o hlamilwego ka yona. Pele ga moo mosadi o be a nyatšega ka ge a be a se na tokologo ka lapeng. Basadi ba ile ba lwela taba ya gore ba lekalekane le banna. Taba ya kgatelelo ya basadi e be e gakatšwa ke bangwadi ka ge ba be ba sa hlomphe moanegwa wa mosadi dingwalong tša bona. Go ka thwe, ba be ba huetšwa ke melao ya setšo, e lego melao ya kgatelelo.

Go lwela tekatekano mo ga basadi go be go hlohleletšwa ke tlhabologo ye e bego e etla ka šiši. Basadi ba thomile go ithuta; ka go realo, ba thoma go katološa megopolo goba menagano ya bona. Ba namile ya ba batho bao ba itšhomelago. Ka go realo, le bona ba thoma go ba le seabe kgodišong le tlhokomelong ya malapa a bona. Ka gona, ya se sa ba batho bao ba botilego banna ba bona go iphediša. Ba thomile go lemoga gore le bona ke batho peakanyong ya bophelo. Go ngwalwa ga molaotheo wa Afrika–Borwa go ile gwa nama gwa ba hlohleletša go lwela bophelo bja go lekalekana le go ikgopolela. Ka gona, bangwadi le bona ba ile ba gapeletšega go fetoga le mabaka dingwalong tša bona. Ke ka lebaka leo ba thomilego go lemoga ntlha ye ya go gola ga maemo a basadi dingwalong tša bona.

Nyakišišo ye e lebane le dingwalo ka bophara. Le ge go le bjalo, go yo nepišwa SehloDIMELA (*Moelwa*, 1940), Matsepe (*Megokgo ya Bjoko*, 1968), Lentsoane (*Megokgo ya Lethabo*, 1992), Rafapa (*Leratosello*, 1978), Kekana (*Nonyana ya Tokologo*, 1985) le Molefe (*Ke nako ya ka*, 1994).

1.3 BANYAKIŠIŠI BAO BA ŠETŠEGO BA SEKASEKILE SERERWA SE

Go na le basekaseki ba ba šetšego ba dirile dinyakišišo ka ga bosadi mo polelong

ya Sepedi, e lego Dona, Mangoale, Makgamatha le Groenewald. Bjale go yo hlokomelwa dinyakišišo tšeo tša bona.

1.3.1 Dona, M.D.: Bosadi Dingwalong tša Sesotho sa Leboa (1994)

Mo nyakišišong ya lengwalo la mastase, Dona o sekasekile papetšo ka go hlaloša baanegwa ba basadi mo go *Lukas Motšheletšhele* (1963), *Moelwa* ya SehloDIMELA (1940), *Maroba* (1964), '*Ba laotše kobo ya morwedi'agwe*,' (*Molomatsebe*, 1951), '*Nna nka se je dipute*,' (*Mantšhaotlogele*, 1984), *Kgati ya Moditi* (1974), le *Nonyana ya Tokologo* (1985). O bolela gore bangwadi ba banna ba peleng ba tšweletša baanegwa ba banna e le bao ba kgathago tema ye bohlokwa kudu go feta ba basadi. Maina a basadi a go swana le boAlbi a be a ngwalwa fela, le gona ba se na kabelo dingwalong. Bangwadi ba banna ba be ba tiiša la mogologolo la go re monna ke hlogo ya lapa. Ka go realo, baanegwa ba banna ke bona dikonokono dingwalong tša bona.

Ka ge Dona a be a nepišitše basadi, o hlaloša maitshwaro a baanegwa ba basadi ka botlalo. Mohlala, mo pukung ya *Lukas Motšheletšhele*, Onika, mosadi wa Moebangedi Motšheletšhele, o tšweletšwa e le mosadi wa tlhomphe, lerato, leago le tlhokomelo. Ka fao, Dona o bona Rammala e le mongwadi wa mosadi wa mathomo wa Sepedi yo a hlalošago bosadi ka temogo le ka kwešišo.

Go rungwa ka go re mo nyakišišong ye, Dona o nepiša ka fao bangwadi ba mathomo ba basadi ba tšweletšago baanegwa ba basadi ge go bapetšwa le bangwadi ba basadi ba sebjalebja.

1.3.2 Mangoale, P.: Reflections of Gender Inequalities and Stereotypes in the Northern Sotho Proverbs (2004)

Mo theseseng ya gagwe ya bongaka, Mangoale o bolela ka kgatelelo ya basadi. Kgatelelo yeo o e tšweletša ka go sekaseka diema le dika tšeo di hwetšwago

pukung ya *Marema-ka-dika* (1978) ya go ngwalwa ke Rakoma (yo e lego monna). Mo tsinkelong ya gagwe, o no kgetha diema le dika a di hlaloša ka go bapetša bophelo bja segologolo le bja sebjalebja. Mo tlhalošong ye ya gagwe go tšwelela mareo a mabedi a bohlokwa, e lego (a) segologolo le (b) sebjalebja.

Ge a hlaloša diema, Mangoale o no re ke mokgwa wo di hlamilwego ka wona, di bontšha gabotse gore di be di hlamelwa go fa sehlopha (sa banna) se sengwe maatla go feta se sengwe (sa basadi) setšhabeng. O re ga se batho ka moka bao ba ilego ba dula fase ba kwana ka ga go hlama diema. Ke sehlopha se se itšego sa batho (banna), sa go phetha mošomo woo, ka maikemišetšo a a itšego. Ke ka lebaka leo go sa makatšego ge diema di lebane le polelo ya go gatelela le go kgethologanya basadi setšhabeng. O re ka ge banna ba na le maatla, ba šomiša diema go itirela boithatelo ka magaeng le mo setšhabeng.

Mangoale o gatelela gore mo merafeng ka moka maatla ke ona a thibelago basadi go ba baetapele le go tšwetša dikgopolo tša bona pele.

1.3.3 Makgamatha, P.M.: The nature of prose narrative in Northern Sotho: From orality to literacy (1990)

Makgamatha o nepišitše sebopego sa dikanegelo, go akaretšwa padi, dikanegelokopana gammogo le dinonwane. Gape o sa nepiša melaetša, baanegwa le mekgwa ya go anega. Mo kgaolong ya bone, gagolo o bolela ka mehuta ye e fapanego ya baanegwa le mekgwa ya go swantšha baanegwa bao.

Mo dinyakišišong tša Makgamatha go tšwelela ntlha ye bohlokwa ye go ka thwego e lebane le lengwalonyakišišo le. Yona ke tlhalošo ya baanegwa ba basadi. Go ya ka Makgamatha, lefase la Moafrika dingwalong le swantšhwa le lefase la monna. Ka gona ga go makatše ge dingwalong tša Mafrika basadi ba sa kgate tema ye bohlokwa. Basadi dingwalong ba tšwelela e le mafegwana a banna, baeletši ba bona le didirišwa tša go phethagatša dinyakwa tša banna.

Makgamatha o tšweletša gape le seswantšho sa boemo bja basadi seo se fokolago; se se ka bago se hlolegile dinonwaneng, moo monna yo bogale a bego a lefša ka mosadi goba morwedi wa kgoši. O re karolo ye e bego e kgathwa ke basadi mo dingwalong tša bomolomo le tša sebjalebja e bonala lenyalong fela. Go tiiša kgopolo yeo mo pukung ya *Kgamphuphu* (1984) mosadimogolo o tshepiša morwa wa gagwe mosadi ka go re ‘...ke tla go nyadiša mosadi, ngwana yo moswana ge o boa o le yena mogale wa marumo...’ Ka ntle le moo, bohlokwa bja basadi ga bo bonagale.

1.3.4 Groenewald, P.S.: *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 2* (1993)

Ge Groenewald a be a hlaloša ka ga dikanegelo tša bophelo bja sebjalebja o swayaswaya ka boripana ka ga bosadi. O no re:

Ge e le Kekana (mongwadi wa dipadi tša go itiša, *Nnete fela* (1989), *Nonyana ya tokologo* (1985) le *Sesasedi sa katlego* (1990) o ngwadile dipadi tše di swantšhago bophelo mo ditropong ka mokgwa wo mofsa; baanegwa ba fetogile batho ba ba itlwaeditšego sebjalebja, ke borakgwebo, bommasebotsana, bjalobjalo.

Ka boripana go ka thwe, Groenewald o lemogile gore Kekana o thomile go hlaloša baanegwa (ba basadi) bjalo ka batho ba ba fetogilego. Ga e sa le bale ba go tlangwa ke diketwane tša bogologolo. Ba lokologile.

Go ka rungwa ka go re ge dinyakišišo tše tša ka godimo di lekolwa ka tsinkelo, go lemogwa gore ye nngwe le ye nngwe ya tšona e nepiša maikemišetšo a yona ao a fapanago le a nyakišišo ye. Ka go realo, go fihlela ka lebaka le ga go mosekaseki yo a šetšego a sekasekile ka botlalo ka ga tlhalošo ye e lebanego le gore ngwaga wa 1994 ke mollwane wo mogolo wa go hlaloša baanegwa ba basadi mo dingwalong. Go fihlelela sephetho se, tshekaseko ye e ya go hlokomela taba yeo

ka go lekola dikanegelo tše di amegago tša Sepedi, e lego *Megokgo ya Bjoko*, (1968), *Moelelwa*, (1940), *Nonyana ya Tokologo*, (1985), le *Leratosello*, (1978). Ge go tsomega mo le mola go tla fiwa le mehlala ye e tšwago dikanegelong tše dingwe.

1.4 MOKGWA WA NYAKIŠIŠO

Nyakišišo ye e ya go šala morago mekgwanyakišišo ye meraro, e lego:

- (a) Go hlaloša (*'describe'*)
- (b) Go hlatholla (*'interpret'*)
- (c) Go bapetša (*'compare'*)

Pele ga ge mekgwa ye meraro ye e ka hlalošwa, go bohlokwa go bolela gore dikgopolo tše, e lego go hlaloša le go hlatholla, ge di ka se hlalošwe ka tshwanelo, di ka hlola kgakanego ka gore di kwala eke di bolela selo se tee.

1.4.1 Mokgwa wa go hlaloša

Holman (1960:148) le Ngoepe (2007:2) ba bolela gore go hlaloša ke go bolela ka selo ka boripana, maikemišetšo e le gore se kwešišege. Holman o sa tšwetša kgopolo ye pele ka go re ditlhalošo tša molao di bopša ke dielemente tše pedi, e lego legoro la kakaretšo, moo selo se welago ka fase ga dipharologantšho tše di itšego, tše di dirago gore selo se fapane le tše dingwe gona moo legorong leo. Bal (1980:132) o oketša ka go re, tlhalošo ye nngwe le ye nngwe e bopša ke dielemente tše pedi, e lego moreromogolo woo e lego sehlošwa le molokoloko wa merero ye mennyane yeo e tšweletšwago dipharologantšhong tša selo seo se hlalošwago.

Shiple (1970:92) yena ge a bolela ka go hlaloša o re:

When a discourse is based upon relatively specialized and organized theory, such as literary criticism, it generally contains certain sentences that supply or stabilize, or clarify meaning of some of its most important terms.

Shiplely o gatelela gore ge poledišano e ithekgile godimo ga teori ye e itšego bjalo ka tshekaseko ya sengwalwa, gantši e na le mantšwana a bohlokwa ao a thušago go hlaloša sengwalo seo.

Liberman le Foster (1968:37) ba tlaleletša mantšu a Shipley ka gore ba re go hlaloša ke kutollo ye e tseneletšego mo dipharologantšhong tša sengwalo le baanegwa go ya ka fao di swantšhwago ka gona. Kgopolo ye e hlalošwago fa ke gore, go hlaloša ke go bea ditaba ka moka tše di amanago le sengwalo pepeneneng. Prince (1988:19) o sa otlolla kgopolo ye ya go hlaloša ka go bolela gore ge selo se hlalošwa, go tšweletšwa dikarolwana tšeo di se bopilego, gore se tsebje ka tšona.

Ka lehlakoreng le lengwe, Hugo (1962:179), Kgatla (2000:17) le Mothiba (2005:5) ba rotoša polelo ye e rego, go hlaloša ke go fa polelo ye e tseneletšego ya selo, gwa utollwa dipharologantšho tša sona gore sebopego sa sona se šale se ikadile molaleng. Ke ka lebaka leo Serudu (1987:25) a rego go hlaloša:

Ke go bolela go tšweletša ka mantšu, sebopego, seemo goba kamano ya selo se tee le tše dingwe.

Go ka rungwa ka go re ge go hlalošwa go gatelelwa dipharologantšho tša selo seo se hlalošwago. Ke go re, diponagalo tšeo ke tšona di kgathago tema ye bohlokwa tlhalašong ya selo seo.

1.4.2 Mokgwa wa go hlatholla

Harris (1992:172) o hlaloša go hlatholla ka go re ke:

The understanding and/or explanation of the meaning intended by an author through words, allusions, sentences, portions of texts or texts as wholes (2) The understanding and/or explanation of implications of a word, allusion, sentences, portion of or entire text that were not necessarily or could not possibly have been intended by an author.

Polelo ye ya Harris e laetša gabotse gore mo tlhathollong ya mosekaseki, se segolo seo se swanetšego go tšweletšwa ke go hlatholla dikgopolo tšeo mongwadi a ikemišeditšego go di tšweletša ka sengwalo sa gagwe, e sego go tšweletša dikgopolo tša mosekaseki.

Borateori ba, Hawthorn (2000:179), Serudu (1989:25), Culler (1981:5), Kgatla (2000:18) le Thokoane (2006:15) ba eme ke lentšu le tee leo le rego kgopolo ye go hlatholla e lebane le kwešišo. Kwešišo yeo e ka ba ya polelo, tlhalošo goba moko wa ditaba wa sengwalo. Taba ye e tlišwa ke Wales (1995:256) ge a re:

In stylistics it is the interpretation of the language derived from the analysis of the formal and semantics patterns which leads to the assessment of the significance of findings for the interpretation of the text's overall meaning.

Seo se bolelwago mo ke gore go hlatholla ke go hlalošiša gore go be le kwešišo ya sengwalo. Ke ka lebaka leo Mojalefa (1995:186) a rego ditaba di re go hlalošwa, gwa šitlelwa ka mabaka gore di kwešišege.

Go tšwela pele, Abrams (1993:91) le Hirsch (1967:186) ba bolela gore go hlatholla

go lebane le tsinkelo ye e tebilego ya sengwalo ka botlalo, go utolla tabataba ye e se rwelego. Polelo ya borateori ba, e kgonthišišwa ke Abrams (1999:127) ge a re go hlatholla ke:

To interpret a work of literature is to make clear the artistic and purport the overall work of which the language serves as the medium.

Go akaretša ditaba tše, Phala (1999:6), Mothiba (2005:6), Mampho (1999:5) gotee le Lekganyane (2002:8) ba tabeng e tee ya gore go hlatholla ke go nepišwa goba go gatelelwa ga mešomo ya diphapantšho tša selo seo se hlalošwago.

Mekgwa ye mebedi ye, e bohlokwa. Ka yona go tlo ba bonolo go kwešiša ka botlalo tema ye e kgathwago ke baanegwa ba basadi gammogo le dipharologantšho tša bona dingwalong.

1.4.3 Mokgwa wa go bapetša

Wellek le Warren (1942:41) ba hlaloša kgopolo ye ka go re:

Comparative literature is the study of literature in its totality, 'with world-literature', with 'general' or 'universal literature.'

Polelo ye e bontšha gore ge dingwalo di bapetšwa le tše dingwe, go kgonthišwa gore di tsinkelwe ka botlalo, ntle le go tlogela selo. Shipley (1970:60) o re go bapetša ke mokgwa wa go nyakolla ka fao dingwalo di nyalelanago ka gona. Ka go realo, kamano gare ga dingwalo e a gatelelwa. Ke ka fao Jost mo go (Swanepoel, 1990:42) a hlalošago go bapetša (ge a bolela ka mantšu) ka go re:

It entails the study of relationships and analogies between words with organic affinities.

Se se bolelwago mo ke gore go bapetšwa ga dingwalo ke go ithuta tswalano gare ga tše di swanago, ka nepo ya go nyakolla ka tsela yeo di swanago goba di fapanago ka gona.

Phelan (1987:27) le Beckson le Ganz (1961:129) ba re sengwalo ga se sa mongwadi fela, ka gobane babadi le bona ba na le seabe mo go sona goba ke bona ba se boledišago, ba bile ba se hlaloša; gape ba be ba se kwešiša ka tsela ye e fapanago le ya mongwadi wa sona. Ka go realo, go ra gore babadi ba ka fa sengwalo seo moko wa ditaba ka lefsa. Ka yona tsela yeo, sengwalo seo e ka se sa ba sa mongwadi, e tla ba sa babadi ka gobane ke bona ba se laolago.

Ge a hlaloša go bapetša, boStassen (1995:24) ba re:

Thus, a case of comparison of inequality minimally involves three things: a gradable predicative scale, which represents the property on which the comparison is made, and two concepts, one of which represents the standard against which the other is measured and found to be unequal.

Ge a kgonthišiša se Harris (1992:175) o no re kamano yeo e lemogwa ge dikgopolo goba diphapantšho tša dingwalo tše di rilego e ka tšwelela dingwalong tše dingwe. Ge ba tšwetša kgopolo yeo pele Graig le ba bangwe (1994:22) le Grant (1984:94-111) ba gatelela gape ponagalo ya phapano ya go bapetša ka gobane ba re maikemišetšo a papetšo a lebane le ka fao dilo di swanago ebile di fapanago ka gona. Kgatla (2000:6) o gatelela taba yeo ka go re:

Tše di kwanago di bopa sehlopha. Ge go bapetšwa dikanegelo go lemongwa gore go na le tše di sa kwanego le sehlopha seo. Tšona tše di sa kwanego le tša sehlopha sa pele di tlo bapetšwa. Tše di kwanago e tlo ba sehlopha sa bobedi. Tše di fapanago le tše di tlo bapetšwa gore tše di kwanago e be

sehlopha sa boraro, go fihlela go sa hlwe go na le phapano goba kwano.

Go ka akaretšwa ka gore go bapetša ga dingwalo ke go ithuta tswalano gare ga tše di swanago, ka nepo ya go nyakolla ka tsela yeo di swanago goba di fapanago ka gona.

Mokgwa wo wa go bapetša o bohlokwa mo nyakišišong ye ka gobane o tlo thuša go rarolla bothata bja baanegwa ba basadi ge ba hlalošwa ke bangwadi ba banna mo dikanegong tša Sepedi.

1.5 BOHLOKWA BJA NYAKIŠIŠO YE

Bangwadi ba ba sekasekilego dingwalwa ba no felela ka seatleng; ke go re ga se ba bantši. Ka gona lengwalo le e tla ba sentšwelakae lelemeng la Sepedi. Go lemogilwe gore le baskaseki ba ba šetšego ba le gona ga se ba kgona go tswalela sekgoba seo ka fao go kgotsofatšago ka gobane go fihlela bjale ga go na lengwalonyakišišo leo le lebanego thwi le tlhalošo ya moanegwa wa mosadi pele le ka morago ga ngwaga wa 1994. Ke go re, ga go na phatišišo ye e tseneletšego ye e gatelelago gore ngwaga wo ke mollwane wo mogolo wa go hlaloša baanegwa ba basadi mo dingwalong. Go ka thwe, se ke sona sengwalo sa pulamadibogo sa moswananoši.

Ka tsela yeo nyakišišo ye e yo hlohleletša go lwela phethagatšo ya molao wa ditokelo tša bosadi gore bangwadi ba lehono ba kgonthišiše le go hlompha temokrasi dingwalong. Godimo ga moo, lengwalo le gape le bohlokwa ka gobane le tlo sedimošetša mmadi phapano gare ga bangwadi bao ba bilego gona pele ga ngwaga wa 1994, le ka morago ga ngwaga woo. Se se tlo lemogwa ge go bapetšwa ka mo baanegwa ba basadi ba swantšhwago ka gona ke bangwadi ba banna le ba basadi ka morago ga ngwaga wa 1994.

1.6 TAETŠONYAKIŠIŠO

Taetšonyakišišo ye e yago dirišwa mo ke ya naratholotši. Borateori ba bjalo ka boHarris (1992:256) ba šetše ba hlalošitše kgopolo ye gore ke mokgwa wo go tsinkelwago sebopego sa sengwalo ka wona. Marggraff (1996:1) ge a tšwetša taba ye pele o re ka ngwagakgololesomesenyane, basekaseki ba thomile tsela ye mpsha, ye bohlokwa, ya go fetleka sengwalo. Bohlokwa bja yona bo godišwa ke gore ge ba nyakišiša sengwalo, ba be ba nepiša tshekaseko ya bona le bophelo bja mongwadi. Ke ka mo Ryan le ba bangwe (1982:16) ba rego:

The formalists insisted that how a work is constructed - that is, what literary techniques and conventions it employed - was of far greater significance than what is said, and accordingly should be the central if not exclusive concern of literary studies.

Polelo ye e gatelela gore mongwadi ga a bohlokwa ge sengwalo se sekasekwa. Mojalefa (1995:82) o thekga ntlha ye ka go re go swanetše go tsinkelwa sengwalo, e sego mongwadi ka lebaka la gore go sekasekwa seo se lego ka sengwalong fela, ka gobane ditaba tša mongwadi di ka se thuše mosekaseki ka selo. Ka gona, borateori ba “*Russian Formalism*” gammogo le balatedi ba bona ba Matšheše le Mapoleše ba namile ba hlokomedišiša taba ye ya sebopego sa sengwalo. Ke ka fao Swanepoel, (1990:10) a rego bafatišiši ba Marašia ba bea šedi ya bona go sengwalo gore ke modiro wa bokgabo, e sego bophelo le boitshwaro bja mongwadi. Go realo go ra gore ge go nyakišišwa sengwalo, go swanetše gore go hlokomelwe fela seo se lego ka gare ga sengwalo. Lebaka ke gore ditaba tšeo di ngwadilwego sengwalong di a kwešišega. Go swanetše go tlogelwe bophelo bja mongwadi ka gobane bjona ga bo na mohola go mosekaseki.

Banyakišiši ba ba rotogilego ka morago ga ‘*Russian Formalists*’, ba go swana le Genette (1980:27), Bal (1980:60) le Strachan (1988:2), bona ba bolela gore sengwalo se bopilwe ka matlalo a mararo a, ‘*story/geskiedenis, ‘narrative/verhaal*’

le *'narration/teks'*. Groenewald (1992:1) le Mojalefa (1995:1) ba kwana le kgopolo ya boStrachan mabapi le sebopego sa sengwalo, gomme bona ba re matlalo ao a mararo ke diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Le ge boStrachan le boGroenewald ba swana ka tlhopho ya matlalo a sengwalo gore ke a mararo, ba fapana ka tlhalošo ya letlalo la boraro ka gobane boStrachan ga ba le hlagiše thwi. Phapano yeo e godišwa ke gore boStrachan ba re letlalo la boraro ke *'teks'*, ge ba hlaloša ba re le lebane le tebelelo *'visie'* ya mongwadi. Ke go re, ge ba šomiša teori ya bona e sa wela ka lehlakoreng la letlalo la bobedi, e lego *'narrative/verhaal'*. BoGroenewald ba re letlalo leo la tebelelo ya mongwadi le nyakišišwa ka go tšweletša mongwalelo wa mongwadi. Ke ka fao Mojalefa (1995:83) a rego letlalo leo la boraro, le nepiša thuto ya mongwalelo.

Go ya ka tlhalošo ya sebopego sa sengwalo ye e bontšhitšwego ka godimo, go ka rungwa ka go re taetšonyakišišo ye e utolotše gore sengwalo se bopilwe ka matlalo a mararo, e lego la (a) diteng, (b) thulaganyo le (c) mongwalelo.

1.7 SEBOPEGO SA SENGWALO

Sengwalo se bopilwe ka matlalo a mararo. Bjale go tlo hlalošwa matlalo ao a mararo a sengwalo ka go no a akaretša.

1.7.1 Diteng

Peck le Coyle (1986:132) ba hlaloša kgopolo ya diteng ka go re ke seo se bolelwago sengwalong, mola Sklovskij (1921:297) a re diteng ke ditaba tšeo di dirišwago go bopa thulaganyo. Ditlhalošo tša basekaseki ba ga di nape di nweša a mokgako. Ke ka fao Phala (2005:32) gotee le Kgatla (2000:21) ba tšwelago pele ka go re diteng ke letlalo la mathomo, la ka garegare le gona le bohlokwa ge go tsinkelwa sebopego sa sengwalo. Mahon (1988:31), Kennedy (1989:40), Strachan (1990:98) le Lekganyane (2002:9) ba oketša polelo ya borateori ba ka go bolela

gore diteng ke ditaba tšeo, e lego kgale di le gona pele ga ge sengwalo se ka hlangwa. Ka go realo, ditaba tšeo tša diteng ga di thongwe ke mongwadi, eupša mongwadi o hweditše di le gona, sa gagwe ya ba go hlama sengwalo ka tšona. Strachan (1988:5) o hlaloša bohlokwa bja diteng go ba lešika leo le tlemaganywago matlalo ka moka a sengwalo.

Go tšwela pele Bal le Weststeijn (1981:48) ba bolela gore ge ditiragalo tšeo tša diteng di hlolega, go ba le lenaneo la tatelano leo le šalwago morago. Tatelano yeo e laolwa ke melao yeo motho a e tlwaetšego, gomme tatelano yeo ke ye e kwagalago (Groenewald, 1991:18). Mojalefa (1994:20) o re ge ditaba tšeo di latelana bjalo, di tlemaganywa ke selo se tee, gomme selo se se bitšwa sererwa ('*topic*'). Marggraff (1994:61) o hlaloša sererwa ka go re ke kgopolokgolo ya mafelelo yeo mmadi a e fihleletšego mo sengwalong. Ke go re, ke ge mmadi a fihlile magomong a mafelelofelelo ao a ka se sa kgonago go tšwela pele go akaretša ditaba tšeo a ratago go di hlaloša.

Ka lebaka leo, go ka thwe sererwa se bohlokwa ka gore se laola dielemente/dikarolwana tše nne tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo. Ke ka fao, Mojalefa (1995:20), Phala (2005:33) le Magapa (2006:17) ba akaretšago bohlokwa bja sererwa ka go re:

- Sererwa se kgokagantšha ditiragalo.
- Sererwa se laola ditiragalo.
- Sererwa se laola tikologo, e lego nako le felo.
- Mongwadi o kgetha mo ditaba di thomago le mo di felelago gona ge a ngwala sengwalo sa gagwe. Sephetho seo se laolwa ke sererwa.
- Sererwa se lemoša mmadi ditiragalokgolo le baanegwagolo.

Ge go phethwa tlhalošo ye, go ka thwe diteng ke ditaba tšeo di hlagilego kgale, tša tanya šedi ya mongwadi, a ba a rata go ngwala sengwalo ka tšona. Ditaba tšeo di laolwa le go kgokaganywa ke sererwa gore e be ngata e tee.

1.7.2 Thulaganyo

Basekaseki ba go swana le Brooks le ba bangwe (1975:25), Perrine (1983:41) le Abrams (1988:139), ba molomo wa lehlabula ge ba re thulaganyo ke peakanyo ya ditiragalo. Ka moka ga bona ba gatelela dintlha tše pedi, e lego (a) mokgwa wo ditiragalo di laodišwago ka gona, le (b) mabaka ao a hlolago ditiragalo tšeo. Taba yeo ya peakanyo ya ditiragalo e kgonthišišwa ke Tennyson (1966:124) ge a re:

Plot is the arrangement made by the playwright of events of the story of a play, an arrangement designed to show not only sequence but also cause and effect. Plot in its entirety is the pattern of interlocking events that propels a story forward from conflict to resolution.

Ge a tlaleletša taba ye ya peakanyo ya ditiragalo, Serudu (1989:48) o bolela gore thulaganyo ke freimi goba motheo woo go wona mongwadi a hlamago taba ya gagwe godimo ga wona. Go yona ditiragalo di latelana go ya ka mo di hlolanago ka gona. Go thekga borateori bao, Heese le Lawton (1988:135) ba tsopola Forster (1978:87) ka go re:

Forster defined the plot as a narrative of events, the emphasis falling on causality.

Tlhalošo ya borateori ba e farologane le ya Mojalefa (1995) le ya Groenawald (1993). Mojalefa (1995:16) o re thulaganyo ke mokgwa woo mongwadi a dirišago ditaba tša diteng gore maikemišetšo goba tebanyo ya gagwe e tle e bonagale. Yona tebanyo goba maikemišetšo ao ke seo se bitšwago moko wa ditaba. Ka

lehlakoreng le lengwe Groenewald (1993:3) yena o tlaleletša ka gore thulaganyo ke tlhopho ya dithekniki ge di amana seng sa tšona; ge ye nngwe le ye nngwe e lebane le moko wa ditaba. Ka gona, basekaseki ba ka mo godimo ba gatelela dikokwane tše bohlokwa ge go ahlaahlwa thulaganyo ya sengwalo, e lego moko wa ditaba le thekniki.

Ge ba hlaloša seo moko wa ditaba e lego sona, Mogale (1991:45) le boMaibelo (1996:1) ba re ke kgwekgwe goba tabakgolo ya sengwalo ka gore ge mongwadi a šala a ngwala puku, o nyaka go kgala se sengwe bophelong. Ke ka fao Mojalefa (1995:27) a thekgago borateori bao ka go re:

Moko wa ditaba ke ge mongwadi a hlaloša kgopolo goba tebelelo ya gagwe ge a ngwala mabapi le taba goba tiragalo yeo a e lemogilego bophelong. Ka gona moko wa ditaba ke maikemišetšo goba thuto yeo mongwadi a ratago go e lemoša mmadi ge a tlo ngwala sengwalo. Ka fao moko wa ditaba ke motheo wa sengwalo sa mongwadi ofe goba ofe.

Ka gona moko wa ditaba o bohlokwa sengwalong, gomme Groenewald (1993:4) o akaretša bohlokwa bja wona ka go re o:

- Tlemaganya ditaba tša thulaganyo gore di be kgopana.
- Swaraganya goba go tlemaganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane.

Groenewald (1991:22) ge a tšwela pele o re ntle le go tšweletša moko wa ditaba, thulaganyo ye botse ya ditiragalo e ka hlola maatlakgogedi go mmadi wa tlhokomelo, gomme o re:

Maatlakgogedi a thoma ge mongwadi a rulaganya ditaba gore go be le thulano.

Go phutha ditaba tše tša thulaganyo mmogo, Mojalefa (1994:21) o tšweletša dintlha tše di latelago ka go bolela gore thulaganyo e amana le:

- Tiholego le kanego ya ditiragalo go ya ka nako ye e rilego.
- Tšhomišo ya baanegwa ba ba fapafapanego.
- Mo tswakatswakanong ya mediro ya bona, go hlolega thulano.
- Thulano yeo e hlola maatlakgogedi.

1.7.3 Mongwalelo

Groenewald (1993:3) le Magapa (1997:15) ba re mongwalelo ke letlalo la boraro la sengwalo leo Rimmon-Kenan (1983:3) a le bitšago '*text*'. O re:

Text is a spoken or written discourse which undertakes their telling... the text is what we read.

Rimmon-Kenan o amanya mongwalelo le sengwalo. Yona '*text*' yeo a bolelago ka yona, Strachan (1990:98) o re e lebane le '*visie*' (tebelelo) ya mongwadi. Wales (1989:435) le Cuddon (1982:663) bona ba amanya '*text*' le mongwadi. Ke go re, ka polelo ya mongwadi, mmadi a ka kgona go kwešiša sengwalo le maikemišetšo a mongwadi. Kgopolo yeo ya boWales e fahlelwa ke Kerkhoff (1962:16) ka go re, mmadi o kgona go lemoga mongwalelo ge a dutše a bala sengwalo. Se se šupa gore polelo ya mongwadi e bohlokwa kudu ge go bolelwa ka mongwalelo, ka gobane ke yona ye e kgonago go bopa segwera gare ga mongwadi le mmadi. Ke ka tsela yeo Lucas (1974:49) le Lebaka (2006:19) ba rego mongwalelo o kgokaganya mongwadi le mmadi ka mokgwa wa poledišano.

Mongwalelo ke polelo ye mongwadi a e dirišago ge a rulaganya ditaba tša sengwalo sa gagwe. Mongwalelo o tšweletša maikutlo a mongwadi mabapi le ditaba tšeo a di laodišago (Kgatlwa, 2000:25). Ntlha ye e tlatšwa ke borateori ba go swana le boCuddon (1982:663), Hawthorn (2000:344), Serudu (1989:33) le Thokoane (2006:43) ka gore ba gatelela gore mongwalelo ke polelo ya mongwadi ye e bonalago ka tirišo ya diema, dika, mantšu le dikafoko, nepo e le go tanya šedi ya mmadi.

Ka fao mongwadi o kgona go šomiša polelo go hlaloša seo a ratago go se tšweletša. Go ra gore mongwadi a ka itlhaloša goba a hlaloša seo se lego mogopolong wa gagwe ka go diriša polelo (Thobakgale, 1996:27). Ke ka moo Murray (1996:65), Mamoleki (1992:30) le Mayekiso (1985:89) ba rego mongwalelo o bohlokwa ka gore mongwadi o kgona go hlagiša dikgopolo tša gagwe go mmadi ka bokgwari le bokgoni bjo bogolo. Seo a ka se kgona ge fela a ka ba le kgetho ye kaone ya mantšu, le thulaganyo ye botse ya mafoko ao a ka tanyago šedi ya mmadi. Seo se ra gore ka tirišo ya mafoko, mantšu, diema, dika, dikapolelo, tlhamo ya mafoko le dikakanyo, mmadi a ka kgona go lemoga maikutlo a mongwadi ka tšona.

Ohman (1972:47) o re mongwalelo o sepelelana le maikutlo ka gore o swanetše go utolla khuduego ya mongwadi mabapi le seo a ngwalago ka sona. Taba ye e tlo ba bohlokwa mo nyakišišong ye ka gobane o (mongwalelo) laola maikutlo le khuduego, tšeo di tšwetšago pele moko wa ditaba. Go ya ka Marggraff (1996:62) khuduego ke karolo ye kgolo le gona ye bohlokwa ya mongwadi. Ke ka lebaka leo, a rego:

Style is the very specific 'spirit' or 'feeling' of a linguistic work that which has been effected by language.

Mohlala (1994:26) o šitlela seo se bolelwago ke Marggraff ka go hlaloša gore mongwalelo ke mokgwa wo mongwadi a o šomišago go tšweletša maikutlo a gagwe sengwalong.

Le ge sebopego sa sengwalo se hlalošitšwe ka tsela yeo, phatišišo ye e gatelela phapano gare ga dikgopolo tšeo tša naratholotši. Ke go re, e ya go tšea tsela ya taetšonyakišišo go tšweletša tlhalošo ka botlalo ya bosadi dingwalong.

1.8 TSHEPEDIŠO YA DITABA

Kgaolong ya pele go boletšwe ka matseno, gomme go gatelelwa bohlokwa bja go nyakišiša tlhalošo ya moanegwa wa mosadi dingwalong tša Sepedi, gagolo go hlokometšwe dikanegelo tša pele ga 1994 le ka morago ga ngwaga woo. Go iša pele go hlokometšwe maikemišetšo a phatišišo ye. Se sengwe gape se bohlokwa ke tebelelo ya baskaseki ba ba šetšego ba sekasekile sererwa sa mohuta wo. Gomme go lemogilwe gore go na le phapano gare ga tshekaseko ye le dinyakišišo tšeo tša bafatišiši ba peleng.

Go tšwela pele go kgethilwe mekgwa ye meraro yeo e lebanego le tharollo ya mathata ao a baanegwa ba basadi ge ba hlalošwa ke bangwadi ba banna le ba basadi mo dikanegelong tša Sepedi. Mekgwa yeo e hlaotšwego ke (a) go hlaloša, (b) go hlatholla le (c) go bapetša ka gobane e lebane thwi le tharollo ya mathata ao a tšweleditšwego mathomong a nyakišišo ye. Go laeditšwe le bohlokwa bja nyakišišo ye gape go sa lebalwe le taetšonyakišišo ye e yago go dirišwa ya naratholotši. Go hlalošitšwe ka sebopego sa sengwalo ge se bopilwe ka matlalo a mararo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Go akareditšwe gape le bohlokwa bja sererwa ka ge bo lebane le lengwalonyakišišo le.

Kgaolong ya bobedi go tlo thongwa ka matseno ge a lebane le bosadi ka leihlo la Seafrika. Go yo hlalošwa kgopolo ya (a) setšo (bjalo ka karolwana ya matseno), le (b) bosadi le bogologolo. Ge go bolelwa ka mosadi wa bogologolo go tlo lebeletwa

dintlha tše di latelago: maemo a mosadi ka lapeng, mosadi le ba bogadi, lenyalo la mosadi wa bogologolo, bohlogadi, kgopha le bjale/bale.

Kgaolo ya boraro yona e lebane le tlhalošo ya kgopolo ya bosadi ka leihlo la sebjalebjae. Mo go yo šetšwa kudu mekgatlo ya basadi ba go lwela ditokelo ba Yuropa le Amerika gammogo le dikontinenteng tše dingwe tše bjalo ka Afrika (Egipeta le Afrika–Borwa bjalo ka mehlala yeo e emetšego dinaga tša Afrika). Go yo hlalošwa kgopolo ya bosadi ka botlalo. Go yo tsinkelwa diteng go lebeletšwe bosadi dingwalong tša Maisimane le diteng tša bosadi dingwalong tša Maamerika le matseno a bosadi dingwalong tša Sepedi.

Kgaolo ya bone e lebane le moanegwa wa bogologolo wa diteng tša dikanegelo tše di latelago: *Moelelwa* (SehloDIMELA, 1940), *Megokgo ya Bjoko* (Matsepe, 1968) le *Megokgo ya Lethabo* (Lentsoane, 1992). Le ge go le bjalo, go tlo tsopolwa le mehlala ye mengwe ya go tšwa dipukung tše dingwe tše mmalwa go kgonthišiša tlhathollo ya moanegwa wa mosadi wa bogologolo. Go yo hlaloša gape dikarolo tše tharo tše go ka thwego ke dikokwane tša sengwalo, e lego mongwadi, mmadi le diteng (sengwalo ka bosona). Go tlo lebelelwa histori ya bophelo bja SehloDIMELA gammogo le tshekaseko ya Moelelwa, bjalo ka moanegwa wa mosadi wa segologolo.

Kgaolo ya bohlogo yona e yo nepiša baanegwa ba sebjalebjae ba diteng le tshekaseko tša dikanegelo tše di latelago: *Nonyana ya Tokologo* (Kekana, 1985), *Leratosello* (Rafapa, 1978) le *Ke nako ya ka* (Molefe, 1994). Go tlo tsopolwa le mehlala ye mengwe ya go tšwa dipukung tše dingwe tše mmalwa go kgonthišiša tlhathollo ya moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae.

Kgaolo ya bošela yona e yo lebane le papetšo ya bangwadi ba segologolo: [SehloDIMELA, Matsepe le Lentsoane] le ya sebjalebjae [Rafapa, Kekana le Molefe]. Go tlo tsinkelwa phapano kgethong le tirišong ya moanegwa wa mosadi gare ga bangwadi ba segologolo. Go tloga moo go tlo rungwa ka go sekaseka

phapano kgethong le tirišong ya moanegwa wa mosadi gare ga baanegwa ba sebjalebjae.

Kgaolo ya bošupa ke thumo, gomme yona e tlo arolwa ka dikarolo tše nne, e lego (a) kakaretšo ya dikgaolo ka moka, (b) tema ye e kgathwago ke Matsepe tswantšhong ya moanegwa wa mosadi, (c) Matsepe o fapana le bangwadi ba bangwe le (d) ditšhišinyo.

KGAOLO YA BOBEDI

2.1 BOSADI KA LEIHLO LA SEGOLOGOLO

2.1.1 Matseno

Mo kgaolong ye, go ya go bolelwa ka bosadi ka leihlo la Seafrika. Ge go bolelwa ka bosadi go šupša maemo a a itšego mo setšhabeng ao motheo wa wona e lego wa tlhago (Weedon, 1987:1-2). Mutiso (1974:58) o thekga kgopolo ya ka godimo ka go re, ka setšo maemo a mosadi ga a laolwe ke dithuto, bogoši, bohumi ga ešita le boetapele, eupša a laolwa ke tlholego. Makgamatha (1990:72) o šitlela polelo ya Mutiso ka go re, go ya ka Seafrika mosadi o bonwa bjalo ka motho wa go nyatšega, wa go hloka maemo setšhabeng, ebile ga a kgone go inaganela. Ka fao ge go yo hlaloša kgopolo ye go tlo nepišwa lenaneo le: (a) setšo (bjalo ka karolwana ya matseno), le (b) bosadi le segologolo.

2.1.2 Setšo

Setšo se kgatha tema ye bohlokwa tlhalošong ya kgopolo ya bosadi. Johnston (1913:387) o hlaloša setšo ka go se lebanya le histori ya batho go ya ka mehlobo goba merafe. O tšwela pele ka go re, tlholego ya histori ya batho, ka kakaretšo, e ka nepišwa le ya setšo (sa go ngwalwa) sa batho ba bogologolo ba peleng, e lego Bahemitiki le Bakheše, bao ba tswalanywago le Baegipeta. Ge go nepišwa ditaba ka tsela yeo, gona go ka thwe, tlhabologo ya setšo sa batho e thomilwe ka ngwaga wa 4000 Pele ga Kriste ge 'dipudi tša maoto a matelele, dinku tša mesela ye mekoto le dikgomo tša manaka a matelele' di etla Letsheng la Tšhate, leribeng la noka ya Nigele le mahlakanong a mangwe a Bodikela bja Afrika. Diphoofofo tšeo di thušitše go tšweletša diletšo le merero ye mengwe ya go fapafapana ya setšo yeo e thušago go lota mehlala ya bogologolo.

Frobenius (1897:98) o bolela go ya pele gore setlogo sa ditšo tša batho ba go fapana se ka se lebantšhwe fela le dibetša, eupša go bohlokwa go tšweletša kamano magareng ga dikarolo tša setšo bjalo ka leago, dinonwane le bodumedi. Ka go realo, setšo se amanywa le merero ya go fapafapana ya bophelo. Ge a tšwela pele go araba potšišo ya setlogo sa setšo, Taylor (1957:6) o no re setšo se hlotšwe ke menagano ya batho ya go swana, ye e bušwago ke melao ya motheo ya maitemogelo. Ke ka fao Ratzel (1882:469) a hlathollago gore setlogo sa setšo se thomilwe ke bafaladi ge ba falalela dinageng tše dingwe; ke go re, tšeo e sego tša gabobona. O bontšha gore motho ge a falaletše nageng ye e itšego o ithuta ditšo le ditlwaelo tša batho bao. Ke moka ditšo le ditlwaelo tšeo di fetoga tša gagwe ka ge a dula le batho bao nageng yeo. Ka mokgwa woo ga go na motho wa go phela a nnoši, eupša go bohlokwa go lemoga gore batho ka mehla ba swanetše go phela ka seboka ka nepo ya go thušana mathabong le manyaming.

Ka lehlakoreng le lengwe, ge ba oketša tlhalošo ya kgopolo ya setšo go ya pele, Kroeber le Kluckhohn (1952:1), Thompson (1956:4), le Moore (1988:21) ba dio re lereo le la setšo le tšwa lentšung la Selatine, e lego '*cultura*' le le tšwago go '*colere*' le histori ya lona e lego go lema. Kgopolo ye e thomile go dirišwa ka boati ka bomengwagakgolo ya lesomeseswai le lesomesenyane kua Yuropa. Mehlang yeo kgopolo ye e be e hlalošwa bjalo ka go kaonafatša motho mererong ya thuto ya temo ka ge e le motheo wa bophelo gape le go fihlelela maikemišetšo a a rilego a motho le diphoofolo e ka ba tša gae goba tša nageng gammogo le diphedi tše dingwe.

Le ge go le bjalo Taylor (1957:159), ke yena a dirišitšego lereo le setšo la mathomo bjalo ka ge boramahlale ba le šomiša ka gona mehlang yeno. Taylor o tšwela pele le go laetša setšo ka go se lebanya le maikarabelo a motho bjalo ka setho sa setšhaba, go dira gore a kgone go phela gare ga sona ka go latela mekgwa le ditlwaelo tša sona. Sowell (1992:34) yena o no re setšo se bohlokwa maphelong a batho ka ge se bopa setšhaba ka tsebo le maitemogelo ao a fetišetšwago go tšwa molokong wa kgale go ya molokong wo mofsa.

Watson (1987:83) o kgonthişiša taba yeo e tšweletšwago ke Sowell ka go re, setšo ke mokgwa wo setšhaba se phelago ka wona le go hlaloša maitshwaro a e ka bago a mabotse goba a mabe, gammogo le mekgwa ya go phela ka kakaretšo. Ke ka moo Redfield (1941:132), Montagu (1953:142), Bock (1963:17), Kim (1993:33) le Makgato (2005:136) ba rego setšo se lebane le mekgwa ka moka ye sehlopha se se itšego sa batho se ithutilego yona, gomme sa e tšea bjalo ka setšo sa sona se se fetišetšwago molokong wo go ya go wo mongwe. Canon (1995:101-103) o re ge ditragalo tšeo tša setšo di phatlalatšwa ka tsela yeo, di begwa ka mekgwa ye e fapafapanego, ye e amago maphelo a batho; e ka ba ka tsela ye e lokilego goba ya go se loke.

Ke ka fao go lego bohlokwa go hlaloša kgopolo ya setšo ka boripana nyakišišong ye ka gobane maikemišetšo a tshekaseko a lebane le bosadi bjalo ka karolo ye bohlokwahlokwa mererong ya setšo. Bjale ge, go tlo latela tlhalošo ya kgopolo ya mosadi ka leihlo la Seafrika.

2.2 BOSADI LE BOGOLOGOLO

Bam (1992:364) o re go tloga kgale historing ya batho, ditšhaba di be di bona mosadi bjalo ka mme le mohlokomedi wa lapa, gomme ba se na nako ya go dira merero ye mengwe ya ka ntle ga mellwane ya malapa a bona. Duff (2002:125) o tliša taba yeo ka gore e be e šušumetšwa ke lebaka la gore monna o be a na le ditseka; ka go realo, karolwana ye nngwe le ye nngwe ya bophelo e be e le ka diatleng tša gagwe. Ke ka fao a gatelelago ka go re, go ya ka bophelo bja bogologolo, mosadi o be a se na kgopolo ya go kgona go ikgethela, gomme le yena ka nama a amogela sebopego se sa ditaba.

Ge ba godiša ditaba tše, Hutchings le Vee Baxter (1980:181-187) ba bolela gore tlholego ya bosadi e theilwe godimo ga setšo seo se nyalanego le kgopolo ya go re monna ke hlogo ya lapa. Kgopolo ya tlhalošo ye bjalo e thomile go lemogwa le

go dirišwa ka ngwaga wa 753 Pele ga Kriste ka dinako tše lentšu la monna le bego le sa agelwa lešaka.

Ka fao ge, ge bophelo bja mosadi wa bologolo bo yo hlalošwa ka botlalo, go tlo latelwa lenaneo le la ka tlase ka ge le lebane thwi le maemo a mosadi wa setšo:

- Maemo a mosadi ka lapeng
- Mosadi le ba bogadi
- Lenyalo
- Bohlologadi
- Kgopha le bjale/bale

2.2.1 Maemo a mosadi ka lapeng

Okun (1986:18) o re bophelo bja bogologolo bo na le mafase a mabedi a setšo, e lego (a) lefase la monna le (b) lefase la mosadi. Mafase a a fapana, ga a nepiša dilo tše pedi. Fela mo nyakišišong ye, go yo hlokomelwa lefase leo la mosadi ka ge le lebane le sererwa sa phatišišo ye. Mojalefa (1995:39) o nepiša polelo ye (ya ka godimo) ka go re, sa mosadi ke go dula a swiela ntlo ya gagwe, mola monna ntlong a tliša boroko fela. Ge a hlaloša taba ye Pape le ba bangwe (2005:134) ba re lefase la mosadi ke ka gae fela, fao a belegago bana gona, a hlokomelego lapa, ebile a thekgago monna wa gagwe ka dinako tšohle. Go ka thwe, ke lefase leo a (mosadi) segetšwego mellwane go lona ke tlhago (setšo).

Ge a katološa kgopolo ye, Tomalin (1992:114) o no re mosadi yo a belegelago monna wa gagwe bana ba bantši o ratwa kudu, ebile o rwešwa dipataka tša maemo a godimo (o ba le seriti). Ge a tšwela pele o re mosadi wa go hloka thari o a nyatšega le go gobošwa. Ge a iša taba ye pele o gatelela gore mosadi o swanetše go itshwara gabotse gore a kgahle monna wa gagwe go no swana le nonyana ya tshadi ge e phuphusela, e thakgalela nonyana ya tona, e sego go ba seabe ditabeng tša setšhaba. Ke ka fao Nchabeleng (2000:39) a bolelago gore

basadi ba amogela go hlokomela bana ba bona gammogo le ba leloko la bomonna ka moka ka malapeng a bona. Monna yena o tšewa bjalo ka motho yo a swanetšego go šoma kgole le motse wa gagwe. Godimo ga moo monna ke yena a swanetšego go swara ditseka gore a kgone go laola mosadi wa gagwe ka tšona. Ka go realo, mosadi o tlo ba ka fase ga monna go ya go ile.

Ka go le lengwe Mokgokong (1972:18) le Kgatla (1978:26) ba re ka setšo ge go nepišwa maemo a mosadi ka lapeng go šupša sebopiwa seo se sa kgonego go ikgopolela, seo se se nago le ponelopele. Ke go re, kgopolo ya gagwe e kudupane felo go tee, ga e kgone go phatlalala le bophelo ka ge le yena ka nama a dumela gore o bonwa bjalo ka ngwana wa monna wa gagwe.

Mosadi o amogela kgopolo ya gore go bonagala eke monna ke monagano goba lehlotlo bophelong bja gagwe. Ke ka lebaka leo go ka thwego, mosadi ke sebopiwa sa go nyako thekgwa ka mehla bophelong ka gobane o dumela gore ga a na maemo setšhabeng ge e se maemo ao a lebanego le lapa la gagwe fela. Ke ka fao a tsentšhwago sehlopheng sa bana ba monna. O dumela gore ke setšo seo se mo ganetšago go ntšha sa mafahleng a gagwe goba gona go tsentšha nko mererong ya banna. Sa gagwe ke go no laelwa go dira goba go tšeišwa phiri le ge go se lebaka le le kwagalago.

Kgatla (2000:91) o hlatsela gore ka setšo ge monna a tsena ka kgorwana ge a boa Makgoweng, mosadi wa gagwe o swanetše go gogoba ka matolo go yo mo gahlakanetša ka gore monna ke modingwana wa gagwe. O tšwetša pele kgopolo ye ka go re, ka setšo monna ga a fetolwe ke motho wa mosadi (o fetolwa ke monna yo mongwe). Lentšu la gagwe le agelwa lešaka. Le ge go le bjalo, mosadi wa Mopedi ke motho wa go ba le lerato, tlhompfo, mabobo le kgotlelelo, le go thekga ditho. Ke ka tsela yeo, a amogelago maemo a mohuta wo a ditaba.

Oduyoye (1994:174) o tiiša gore godimo ga tšeo ka moka mosadi o swanetše go šireletšwa ke monna wa gagwe, a be a kgahle pelo ya moratiwa wa gagwe, eupša

a tshepagalele monna wa gagwe ka dinako tšohle. Go iša pele o bolela gore mosadi o ba le seriti ge a nyetšwe ka gobane ka mehla le yena ka boyena o nyaka thekgo ya monna wa gagwe bophelong go šireletša seriti sa lapa la gagwe.

Fairhurst (1993:40) o tšweletša kgopolo ye nngwe ye bohlokwa ya mosadi wa bogologolo, e lego ya go hlankela lapa la gagwe le ditšohle tša lona: go gotša mollo ka moraleng, go apeela bana dijo, go bopa mebotwane, go kgopha, go hlagola mašemo, bjalo bjalo. Ge a lapišitšwe ke tša motse wa gagwe, o ikhomotša ka dikoša gore a fole moyeng; e sego go išana le monna wa gagwe godimo le fase ka ge seo e tlo ba e le go tlontlolla seriti sa gagwe le sa lapa la gagwe.

Ka lehlakoreng le lengwe Walker (1982:12) o re mosadi wa setšo o bontšha boroto, kwelobhloko, boikokobetšo, maikarabelo le tše dingwe tša mohuta woo. Griesel le Manqele (1987:ii) ba iša pele ka go re, o swanetše go tsoga ka mahube a basadi go hlwekiša lebala le go šila mabele, bjalo bjalo, go ya ka thuto ye a e rutilwego ke batswadi ba gagwe le melao ya gabo ya setšo. Ke ka mokgwa woo Masenya (1996:169) a rego mosadi wa mmakgonthe ke yoo a godišago lapa la bomonna wa gagwe ka potego ka gobane ga a na maloka a go hlala monna wa gagwe ka ge e le bogoboga mahlong a setšhaba le babo.

Mbiti (1975:131) o bolela go hlabela pele gore mosadi wa bogologolo o tsebega ka go šala monna wa gagwe morago ge ba eya maeto. O rwala merwalo ye mentšhi hlogong, a buše a pepule ngwana mola ka lehlakoreng le lengwe a bile mohlomongwe a le mmeleng. Monna ka dinako tšeo o tla ba a etile pele, gomme a swere selepe le lepara ka ge mošomo wa gagwe e le go hlohla madiba ka nepo ya go šireletša mosadi wa gagwe bonabeng le bobeng.

Mpumlwana (1991:380) le Larner (1986:234) bona ba bolela gore mosadi wa bogologolo o šomišwa bjalo ka lekgoba le ge o ka re o amogela bošoro bjoo ka gobane ga a belaele go dirišwa bjalo. Taba yeo e bolela gore le ge go bonala o ka re ka setšo basadi ba hlirišwa ke banna ba bona, ba no tšwela pele le go ba rata,

ba ba direla le go ba hlomphe ka malapeng a bona. Le ge go le bjalo, maitapišo a ka moka ga ona, ka lebaka la setšo, o ka re banna ga ba a bone, ka ge e le tshwanelo ya bophelo gore go be bjalo ka gobane Modimo o bopile mosadi ka nepo ya gore a dule a le ka fase ga pušo ya monna wa gagwe.

Schaffer le Cooper (1980:50) ba re bagologolo ba re ge mosadi a fošitše, o romelwa ga gabo gore a yo rutwa melao yeo e swanetšego mosadi wa mmakgonthe wa lapa. Paulme (1963:30-32) o tlaleletša ka go re, mosadi o swanetše go theeletša molao wa monna ka gobane ka setšo molao ke wa monna ka lapeng. Ke ka fao ge monna a phirimaletšwe a sa botšišwego mayo le maboo a gagwe. Mosadi o dio tsoga a mo fa dijo gore leago le tlhomphano di fele di rena lapeng la bona. Segalen (1986:216) o kgonthišiša gore mosadi o swanetše go tseba melao ya bophelo yeo e mo swanetšego le yeo e sego ya mo lebana ka mo gae. Habakkuk (1955:1-12) yena o no gatelela gore mosadi o swanetše go ithuta go ba le tsebo le go tšweletša mediro ka moka ya lapa ka ge setšo se laela bjalo. Kgatla (1978:17) o kgonthišiša polelo ya Habakkuk ya ka godimo ge a re go ya ka lebaka la melao yeo e bego e buša mosadi, monna o be a ka se bonwe molato ge a be a ka emišetša mosadi wa gagwe seatla ka gobane o na le tokelo ya go nyaka makako go ya ka kganyogo ya gagwe. Ge go le bjalo, mosadi o tla tsoga ka ntle le go ngongorega, a hlatswa pitša a e bea sebešong, gomme a solela monna wa gagwe bogobe ntle le bosodi le pelaelo.

Uchendu (1965:40-41) le Masenya (1996:75) ba nepiša gape gore mosadi o tseba molao wa gore monna ke hlogo ya lapa, ke moriti wa lapa, ebile molao o matsogong a gagwe. Ke ka mokgwa woo Ntiri (1982:13) o bolelago gore mosadi o swanetše go kgotlelela mathata a lapa go no swana le bomakgolokhukhu; e be seroto mešomong ka moka ka ge yeo e le thutabophelo ya go amogelwa go tloga bogologolong. Ke ka tsela yeo, polelo ya bogologolo e rego lebitla la mosadi ke bogadi.

Dona (1994:12) o re botse bja mosadi ga se ponagalo ye e nyakegago ya kgonthe. Seo monna a se bonago go mosadi ke ge a kgona go šoma ka maatla, le go fepa bana goba go ba godiša ka tshwanelo. Ke ka lebaka leo Schaffer le Cooper (1980:56-58) ba rego basadi ga se batho bao ba lebanwego ke thuto ya sekolo ka gobane thutabophelo ya bona ke matsogo. Ka lebaka la maatla a go dira, basadi ba šoma kudu ka dinako tša selemo ka ge ba lebane le temo. Go iša pele, Uchendu (1965:39-40) o no re basadi ka setšo ba belegela ka gae, ka morago ga ntlo. Mosadi o thušwa ke bakgekolo fela ge a šetše a tsene ntlong. Go hlalošwa gore monna o ba gona ge a tlo phaphatha mosadi wa gagwe mo letheke e le seka sa go laetša gore ngwana ke wa gagwe.

Go ka akaretšwa ka go re basadi mo bophelong ga ba na seriti – seriti ba fiwa ke banna ba bona. Se se hlohleletšwa ke melao ya setšo go tloga bogologolong. Mosadi wa setšo o amogela go obamela melao ka moka go tšwa go monna wa gagwe. Ke setšo seo se gatelelago gore monna a ipone a le ka godimo ga mosadi, mola mosadi le yena a ipea ka fase ga maemo a monna ka lapeng, ebile go sa kgathalege gore ke wa gagwe goba aowa. Taba ye e bolela gore setšo se dira gore mosadi a ikhwetše a šetše a file monna wa gagwe ditokelo ka moka tša bophelo ka ge a dumela gore ke hlogo ya lapa. Ke ka fao a ikgantšhago go ba mosadisadi wa seriti ka ge a nyetšwe a agile lapa, a le ka fase ga taolo ya monna wa gagwe.

2.2.2 Maemo a mosadi le ba bogadi

Mahlase (1997:89) o bolela gore ka setšo lapa le lengwe le le lengwe le na le melao ya lona. Melao ya lapa leo ga e tshelwe. Ka fao ngwetši e laiwa go se fetošo melao yeo pele e eya bogadi. Ke ka lebaka leo go ka thwego, ngwetši ge e eya bogadi, e botšwa gore e emela ba gaboyona ka dinako tšohle. Ke ka fao Ramushu le Mphahlele (1988:67) ba godišago ditaba tše ka go no re, go ya ka melao ya setšo, ngwetši ka lapeng e swanetše go ithuta gore batho bao ba

swanetšego go hlankelwa kudu go feta ba bangwe, ke ratswale le mmatswale ka moka ka gobane go thwe, lebitla la mosadi ke bogadi.

Humphrey (1986:100) o tiiša gore ngwetši ka bogadi e dula e šoma kudu ka ge e laetšwe go dira bjalo. Setšo se re tiragalong ye bjalo e (ngwetši) tlo hlatlolwa ke morwedi wa yona wa mathomo ge a šetše a kgona go mo thuša. O iša pele o re ke maikarabelo a ngwetši go bona gore (ngwetši) e tsogela ba lapa la bogadi pele le go robala ka morago ga bona ka mehla. Ngwetši ga ya swanela go bonwa e eja le monna wa yona goba le mmatswalagwe gammogo le dikgaetšedi tša monna wa yona, tšeo di mo fetago. Ke maikarabelo a yona go bona gore e šadiša dijo tšeo e di jago.

Paulme (1963:71) o re ge go etla go tša meaparo, ngwetši e beelwa ke ba bogadi bja gagwe mellwane ya gore e swanetše go apara bjang. Ye mengwe ya melao yeo ke go ithuta: go homola, ga ya swanela go lebanya sefahlego le ba bagolo ba bogadi, ebile ga ya swanela go sega, go lla, go opela, go hlapa goba go dira lešata, ntle le ge e kgopetšwe ke ba bogadi go dira bjalo. Ka ge e le thutabogadi, ngwetši ga e gakantšhwe ke meragelo yeo.

Dona (1994:16) ge a godiša kgopolo ye o re ngwetši ga ya swanela go bontšha mogogadi mmele wa yona goba setho se sengwe le se sengwe seo se ka dirago gore mogogadi a be le tumo ya lerato. E swanetše go dula e itatile hlogo ka tukwane. Ngwetši e swanetše go bona gore e phela e khupeditše bokamorago (setono) bja yona ka dinako tšohle: dikhuru, matswele, dikgara le tšona di se bonwe. Setšo se re e phele e apere diaparo tša go boa ka fase ga dikhuru.

Sekele (1953:16) o tiiša gore segologolo se re ngwetši ga se ya swanela go laetša batho gore yona le monna wa yona ba letše ba lwele, ebile ga e bitše monna wa yona ka leina, eupša ka maina a go swana le tatagosemangmang goba ka sereto, bjalobjalo. Humphrey (1986:101) o re bagologolo ba boletše gore monna ge a boile maeto, ga a swanela go dumediša mosadi wa gagwe pele, eupša o

swanetše go tšea mehlamu le tatagwe, e sego le mosadi wa gagwe pele a goroga ka gae ga gagwe. Yona nakong yeo ngwetši ga ya swanela go bontšha seka sa go laetša lethabo la go re monna o boile ka gore seo se ka hlola ntwaga magareng ga yona le dikgaetšedi tša monna. Ba lapa ba thoma go rata ngwetši ge e na le leitšibolo, kudu ngwana wa mošemane, ka gore o tlo reeelwa ka leina la mogogadi. Taba yeo ke boikgantšho bja ngwetši ka gobane ke seo a se tletšego ka bogadi. Ka lehlakoreng la maitshwaro gona ngwetši e lebanwe ke bolo, bonolo le tlhompho go ba bogadi.

Ge ba gatelela taba yeo ya ka godimo, Coetze (1933:263) le Kunene (1958:159) ba tšweletša boitshwaro bja ngwetši ka lentšu le '*hlonepha*'. Yona '*hlonepha*' ye ke wona motheo wa bophelo bjo bobotse bja ngwetši bogadi. Ge a thekga taba ye, Letsoalo (1994:11) o dio re boikgantšho bja mosadi bo bonala ka polelo (ya maitshwaro a mabotse) ya gagwe le ba bogadi. Ke ka fao England (1993:38) a rego mošomo wo mogolo wa mosadi bogadi ke go hlokomela lapa: bana, ba bogadi le monna wa gagwe. Ke ka tsela yeo Makgato (2005:153) ge a tšwetša taba ye pele a rego mehola ya basadi bjalo ka ge e le bahlokomedi ba malapa, ga e felele ka lapeng fela, eupša le setšhabeng ka bophara. Kgopolo ye e tiišwa gape le ke Dona (1994:12) ge a re sa mosadi ge a le bogadi ke matsogo, e sego bobotsana bja gagwe.

Tuupainen (1968:90) o kgonthišiša gore mosadi gantši le ge go na le mathata bogadi, o no tšea sephetho sa go homola le ge dilo di sa sepele gabotse magareng ga gagwe le ba bogadi ka ge go letetšwe gore (le yena o amogela bjalo) go be bjalo. Mosadi wa go se tshepege, wa go boa ka gae mašego gomme a sa hlokomele mešomo ya lapa gammogo le ba bogadi, ga a amogelwe bophelong bja bogologolo ka gobane ga a na mekgwa ye mebotse. Ka setšo mosadi ga a hlalwe, eupša o a nyatšwa; o hlalwa fela ge a loya.

Mönnig (1967:98-99) o tšweletša kgopolo ye nngwe ye bohlokwa ya go re ka setšo mosadi wa Mopedi ke go ba le thari. O gatelela go ya pele gore mosadi ge a

tshetšwe ke lehlapo ka lapeng go ba le lethabo go tšwa go ba bogadi. Ge a tšwetša taba yeo pele o re ngwetši ge e ithwele e thekgwa ka pheko mo dinokeng le mo molaleng ka nepo ya go mo šireletša le leseana leo gore baloi ba se mo tle ka phefong, gape le gore a se tlo lewa ke ntlo mohlang a belega. Ke ka fao go thwego, mosadi ge a le mmeleng o swanetše go ikilela go tše mmalwa go swana le go se sepele puleng, go lwa le go befelwa, go bona digole, mahwefa, bjaloobjalo ka lebaka la gore dilo tše ka moka di ka ama bophelo bja leseana la gagwe.

Ka setšo, go ya ka Mahlase (1997:89), mosadi ka bogadi o gapeletšega go tseba melao ya sesadi ka botlalo mabapi le ba bogadi bja gagwe. O bolela gore ye mengwe ya melao yeo ke gore ge monna a agetše mosadi wa gagwe ngwako a nape a tsebe gore monna wa gagwe ke lemati la ntlo ya gagwe. Ge a tšwela pele o re mosadi o lemošwa gore o tla tswalela mojako ge monna a sa ile matogong le banna ba bangwe. Krige (1936:155) o re ngwetši, go ya ka setšo, e swanetše go latela melao ya lapa leo ka gore ge go se bjalo e tlo boetšwa ga gaboyona. Kriel le Hartman (1991:23) ba tšweletša taba ye nngwe ye bohlokwa ya go re ngwetši ge e gorogile ka bogadi, e hwetša go se ntlo yeo e e šupetšwago gore ke ya yona le lapa la yona, eupša e dula le mmatswalayo ka ntlong e tee ya mmatswale. Gona ka moo ntlong yeo, bošego e tla fiwa melao le ditlwaelo tša lapa la bomonna ka ge e sa nkga lerole la tsela go tšwa ga gaboyona. Go thwe, e swanetše go phetha ditaello ka moka tša lapa. E laetšwa molao wo mogolo wa mathomo wa bogadi, e lego go hlompha melao ya bogadi ka moka ga yona. Ge e ka phetha ditaello tšeo e filwego ke moka e ka aga ntlo ka matsogo, gomme e tla re ge e fedile monna wa yona a tla a rulela ngwako woo.

Ge ba tšwela pele Kriel le Hartman (1991:34-36) ba no re bogadi bo bonala o ka re ga bo bose; bo nyaka motho a kgatlile pelo ka leswika. Ba re setšo se re sa mosadi ge a le bogadi ke temo ka ge e le bophelo bja Moswana. Bennett (1991:301) o re ge go na le monyanya mo motseng, ngwetši ga ya swanela go ya fao ka lebaka la gore e šetše e nyetšwe ka ge Baswana ba re sa yona ke go dula

ka bogadi. Taba yeo e thabelwa ke ngwetši ka ge e amogela gore bophelo bo bjalo. Ke ka fao e tšwetšago mešomo ya lapa pele ntle le pelaelo.

Go tlo lemogwa gore ditaba tša ngwetši bogadi go šetše go ngwadilwe ka tšona, eupša go na le tshedimošo ye nngwe yeo e sego ya tšo ngwalwa ka botlalo yeo e lego bohlokwa nyakišišong ye. Ke ka fao monyakišiši a swerego poledišano le bakgekolo ba babedi ba ba latelago, e lego Nogana Mathiba (wa mengwaga ye 81) le Kgorane Mothiba (wa mengwaga ye 86) mabapi le ngwetši bogadi. Nogana Mathiba o hlaloša gore go tlogela kgaleng mosadi o rutwa melao ke batswadi ba gagwe. Ge a nyalwa a eya ka metseng ya batho ba bangwe, o lahla melao yeo a e rutilwego ke mmagwe, gomme a rutwa ka lefsa ke mmatswalagwe ka gore ka fao a lego ka gona ga se ka gabo. Ke ka fao Kgorane Mothiba a rego melao yeo ya setšo ya bogadi e bohlokwa ka gobane e hlohleletša leago le boitshwaro bjo bobotse maphelong a basadi bogadi.

Batia bao ba iša pele go bolela gore ge mosadi bogadi a ithwele ke maikarabelo a gagwe a go botša mmatswalagwe. Ngwetši ge e le seemong seo e laelwa go hlapologela godimo ga mohlaba wa go tšwa ka nokeng, gomme lešikahlaba leo la hunelwa gabotse, la bewa kua madingwaneng (ke sekgala gare ga lebotu le tlhaka ya ntlo gantši se hwetšwa ntlong ya ntikodiko. Bapedi gantši ba lotta dilo tša bona fao) go fihlela ge a le kgauswi le go ya madibeng. Ka morago ga moo lešikahlaba leo le tlo bofollwa la gašantšhwa le mafuri a ohle. Go thwe lebaka le legolo la go dira ka tsela yeo, ke go šireletša ngwetši le leseana leo a le rwelego kgahlanong le baloi goba go se lewe ke madiba mohlang e belega.

Ge a hlaloša ka ga go reelwa leina bogadi, Mojalefa (1995:76-78) o ala leleme phate ka go re leina ka setšo ke selo seo se thekgago bophelo bja motho (ngwana). Ka fao ge, leina le bohlokwa bopheong bja batho. Gantši ngwana goba motho (ngwetši) o phela go ya ka leina leo a le reetšwego. Ka Sepedi ngwana ga a phakišetšwe go rewa leina la kgoro ya tatagwe. Go balwa lebaka gomme morago gwa kgethwa letšatši leo ka lona go yogo rewa bana maina. Dikgadi

gammogo le batswadi ba ba gona moletlong wa mohuta woo. Gona monyanyeng woo go hlabja pudi/kgomo yeo ka yona ba begelago badimo gore ditlogolo tšeo tša bona bjale di godile, ka fao di tsoma maina. Ka bogadi dikgorong tše dingwe, ge mosadi a se na le thari, a ka abelwa ngwana goba ba babedi, go tsoša maina a sereto, ka gobane ka setlwaedi, bana ka moka ba rewa maina a kgoro yeo a nyetšwego ka go yona.

Ka tlwaelo morwa yo mongwe le yo mongwe wa lapa o lebana le kgaetšediagwe ka leina: Morwa wa pele o tia kgaetšedi ye kgolo makopo, gomme ke yena wa go rea bana ba gagwe maina. Maina ao a lebanego bana ba gagwe, ke a tatagobona le mmagobona: tatagomorwa le mmagwe. Mošemane wa leitšibolo o rewa tatagotatagwe, rakgolwagwe, mola morwedi wa leitšibolo yena a rewa mmelegatagwe, e lego makgolwagwe. Dinakadigare tšona di rewa maina a mangwe a kgoro ya tatabo. Gomme ge, le tšona maina a tšona a swanetše go lebanywa le dikgaetšedi tša tšona.

Morwa wa phejane yena leina la gagwe le lebantšhwa le la kgaetšedi ya phejane; ke yona kgadi yeo e tlogo mo reela leina. Leina goba maina ao a lebanego phejane ke a batswadi ba yona, ka ge e le mošalagae. Phejane gammogo le morwa wa thagaletswalo, ba rewa maina a batswadi ba bona.

Taba yeo ya kgadi ya go rea maina e a fapana. Magorong a mangwe ka bogadi, kgadi ye kgolo ke yona fela yeo e reago maina a kgoro ka moka. O thoma go rea bana ba morwa wa leitšibolo pele, gwa latela ba dinakagare, gomme mafelelong go latele ba phejane. Moletlo woo wa go tsoša maina, o ka ba pele ngwana a eya komeng, goba ge a seno aloga, goba gape ge lesea le seno belegwa; goba ka nako efe goba efe yeo kgoro e ka nogo kgethelwa go dira moletlo wa go tsoša maina.

Go fela go direga gore barwa ba (di-)nakadigare ba tsoše maina a botatabo gammogo le bona bommabo. Taba yeo e hlolwa ke ge ka malapeng a magolo le a

mannyane go se na thari ye tona, goba ye tshadi, ya go tsoša maina ao. Ge go ka ba ka tsela yeo, gona go ka kgopelwa maina ao go bao a ba lebanego.

Maina a dikgogotshadi, ke go re, a batho ba bagolo ka kgorong, a tsošwa ke bana ba go belegwa ba phuthetšwe. Ngwana ge a tlile a phuthetšwe, ke kgadi fela yeo e loketšego go mo phutholla kobo yeo a e aperego. Taba yeo e swana le ge ngwana a ka belegwa a khupere diatla: ge a khupere ka seatla se setona, o swaretše ba kgoro ya gabo mokhoru. Ge a khupere ka seatla se setshadi, o khuparetše kgoro yeo ya gabo melao ya bogologolo. Ke kgadi fela ya go mo khuporolla. Leina la ngwana wa mohuta woo le tsoša la kgogotshadi ya kgoro yeo.

Go dikgadi tšeo di reago batho maina, go fela go eba le mathata a go rea bana maina; maina ao a sego a lebana le bana. Taba yeo ya go hloka katlego, e tlo lemogwa ka ge lesea le thoma selo sa go se fele; go feta fao le malwetši a sa mo katoge, ka ge a tlo ba a imelwa ke leina leo. Ge kgoro e lemogile seo, go tlo rulaganywa moletlwana wa go reolla leina leo, gore a tle a fiwe leo le mo lebanego. Le gona fao, leina leo le reollwa ka sa matšana: pudi goba kgomo. Gona moletlwaneng woo, kgadi ye kgolo e tla re go lesea leo:

‘Go tlogela lehono ke wena’, mohlala, ‘Bolea, ga e sa le wena’,
mohlala, ‘Thuhu, ka pudi (goba ka kgomo) ye.’

Go tlogela letšatšing leo lesea le tlo welwa ke maruru. Ge ngwana a tlile magorong a mangwe, a itiwa ke mmagwe ka theto, gona o tlo tsoša leina la kgoro yeo e nyetšego mmagwe, ge fela mmagwe a ile a re ge a nyalwa le yena ngwana yoo, ba ntšhetšwa kgomo. Ge gona ngwana yoo a sa ka a ntšhetšwa kgomo, mohlang wola mmagwe a nyalwa, gona o tlo tsoša leina la kgoro ya gabommagwe.

Go ba bjalo le go hlaba. Pele ge hlaba e ka fiwa leina, ba kgoro ya gabommagwe ba swanetše go reka leina la kgoro yeo mmagwe a nyaletšwego ka go yona ka kgomo. Ge ngwana yoo a sa ntšhetšwa kgomo, gona o tlo rewa la magoro a

mangwe a bogadi bja mmagwe. Taba yeo e tšewa ke ngwetši bjalo ka boikgantšho bophelong bja yona ka gore e ipona bjale e le karolo ya ba bogadi bja yona.

Ka tsela yeo go ka rungwa ka mantšu a tayo a rakgadi ka molomo wa Selwalekgwadi (1994:45) ge a re:

Ngwanakgaetsediake, o nkwe gabotse lehono. Maloba ke go laile matolong a basadi ba sešane wa nkwa. Ke ka fao lehono o re kgobokantšego fa. Mamohla ke natlela tayo ya ka mo go wena: Lebitla la mosadi ke bogadi; bogadi bo dulwa ka kgotlelelo; mosadi ke matsogo; mosadi ke ngwana go monna wa gagwe. Se itire lekaba la nna. Gwerana le mmatswalago, bomogaditšong wa gago le basadi ba motse ba leago. O ile ke kwele ba re: Tseba gore o mosadi wa banna ba kgoro bao o swanetšego go ba hlompha, o ba direle bjalo ka bomorwarragomogatšago. O se ke wa latša tšhemo. Tseba moila!

Polelo ye e gatelela phedišano bogadi. Ngwetši ya Sepedi ga e amogele ge e le ya go gataka ditokelo tša yona ka gobane ka go dira bjalo ke boikgantšho bja yona bjoo e lego seabe sa go thewa modung wa go kgokaganya meloko ka kgomo go ba ngatana e tee.

2.2.3 Lenyalo la mosadi wa bogologolo

Mönnig (1967:129) ge a hlaloša se lenyalo la setšo e lego sona; o re:

Marriage is a legal act in which the relatives of the groom publicly transfer certain marriage goods (magadi) to the relatives of the bride.

O gatelela bohlokwa bja magadi lenyalong. Mafenya (2002:188) le Mbiti (1975:33) ba bolela go iša pele ka go re, go ya ka histori ya batho ba Afrika, lenyalo ke ponelopele ya bokamoso bja mosadi yo mongwe le yo mongwe. Ge ba tšwela pele ba no re lenyalo le bonwa bjalo ka mpho ye bohlokwa kudu go Bathobaso ka lebaka la ge le tlemaganya lešika go ba ngatana e tee. Mojalefa (2007:18) le Makofane (1999:33) ba tiiša bohlokwa bja lenyalo la setšo ka gore le tlemaganya gape le setšhaba ka bosona. Ke ka fao Serudu (1987:477) a rego mosadi ga se wa monna, ke wa kgoro. Ke ka tsela yeo Mojalefa le Makgato (2007:18) ba rego lenyalo la segologolo le bohlokwa ka gobane le theilwe godimo ga kgomo - ke yona e swaraganyago meloko ka madi.

Ka go realo, lenyalo le tswalana le maikarabelo a bakgathatema ba lona. Ke ka fao Lebaka (2006:128) a rego ka setšo sa Bapedi ditaba tša lenyalo ke boikarabelo bja batswadi ka gobane ga le laolwe ke lerato magareng ga lesogana le lekgarebe. Serudu (1987:471) o oketša ka go re ka dinako tše dingwe lenyalo le laolwa ke ge batswadi e le bagwera, ka lebaka leo ba nyaka bana ba bona e eba monna le mosadi go tiiša segwera seo sa bona, goba ge batswadi ba kolota mongaka ge a ba thušitše ka mešunkwane, eupša ba šitwa ke go mo lefa, ke moka mongaka o lefša ka lekgarebe go ba ngwetši ya gagwe.

Robert (1982:546) o laetša gore go ya ka setšo, bana ba makgarebe ba be ba bonwa bjalo ka lehumo. O re ge lekgarebe le sena go belegwa, batswadi ba lona ba šetše ba tseba gore le yo nyalwa ke mang le gona kae. Ke ka moo Bruner (1983:198) a rego lenyalo ga se dipapadišane, eupša le nyaka batho ba maikarabelo bjalo ka batswadi go thuša go kgethela bana ba bona banna goba basadi. Groenewald (1993:39) o thekga kgopolo ya ka godimo ka go re lenyalo la setšo le theilwe godimo ga bophelo bja bogologolo. Bophelo bjoo ke bja go se fetoge, bjoo go ka thwego bo lebane le ditumelo le ditlwaelo tša segologolo bjalo ka go kgethela lekgarebe goba lesogana molekani.

Mangoale (2004:177) o re mosadi wa go se nyalwe o ikwa a se na seriti le tšhireletšo. O iša pele go bolela gore go ba le ngwana pele ga lenyalo ke seila goba bjona bohloa. O re mosadi wa go ba le bana pele ga lenyalo o bitšwa letita mola wa go se nyalwe a bitšwa lefetwa.

Stayt (1931:145) o tšweletša kgopolo ye nngwe ya go re ka setšo baanegwa ba basadi ba Seafrika, bjalo ka ge e le molao, lenyalo le beakanywa ke batswadi ba bolesogana le ba bolekgarebe. Makgato (2005:148) o re thulaganyo yeo e amogelwa ke lekgarebe goba lesogana ntle le manganga ka ge e bonwa bjalo ka kokwane ya setšo ka gobane go ya ka Dlamini (1995:16) lekgarebe le lesogana ba sa ipona bjalo ka batho ba ba sa nyakago thekgo go tšwa go ba bagolo. Ke lebaka leo Bruner (1983:198) a tšwelago pele ka go re go ya ka setšo ga go kgonege gore lekgarebe le lesogana e ka ba monna le mosadi, mola bobedi bja batswadi ba bona ba sa tsebe kwano yeo ya bona.

Ke ka wona mokgwa woo Makgamatha (1990:150) a tiišago ka go re ge batswadi ba lemogile gore ba gabolesogana ba na le leruo le lentši, ba loga maano a gore morwedi wa bona a nyalwe ke morwa wa bahumi bao goba mohlomongwe ge lesogana le ka ba mogale wa marumo setšhabeng sa gabolona napile bogale bjoo bja gagwe bo lefša ka mosadi. Ga se taba ye e makatšago ka gobane e amogelwa mahlakoreng a mabedi a setšo: a monna le a mosadi.

Lebaka (2006:127) le Magubane (1998:136) ba bolela gore ka setšo kamano ya lerato le le tukago bogale gape la kgonthe gare ga baratani ga e bonagale gabotse ka lebaka la gore lesogana goba lekgarebe ga le ikgethele molekani. Taba yeo e fahlelwa ke Mönnig (1967:129) ge a hlaloša lenyalo la setšo sa Bapedi ka go re:

Marriage (lenyalo) among the Pedi is not an individual affair, legalizing the relationship between a man and a woman, but a group concern, legalizing a relationship between two groups of relatives. Primarily, marriage is a legal act in which the relatives

*of the groom publicly transfer certain marriage goods (magadi)
to the relatives of the bride.*

Ke ka fao Mahlase (1997:90) a rego lenyalo la segologolo ga le laolwe ke mang le mang ka gobane le ka setšo lekgarebe (le lesogana) le a tseba gore le tlo nyalwa/nyala kae, ke mang ebile ba tswalane bjang. Mönnig (1967:129) o sa laetša gape gore lenyalo gare ga monna le mosadi le laolwa ke batswadi go ya ka go tswalana ga malapa. Kamano yeo ya malapa e godišwa ke gore lesogana goba lekgarebe le nyala goba le nyalwa ga malome goba ga rakgadi, dikgomo di boele šakeng go thibela boloi bjo bo ka tswalago tihalo.

Go tšwela pele Kgatla (2000:162) le Lebaka (2006:127-128) ba thekga kgopolo ye ka go re ge e le morwedi goba morwa wa kgoši, yena o kgethelwa gantši motswala (wa madi a bogoši) ka lapeng la bogoši. Kgatla o sa tšwetša ntlha ye pele ka gore ge lesogana le ka fetwa ke nako ya go nyala ka lebaka la bolwetši goba bofamolele, batswadi ba loga maano a go le nyadiša lelokong goba bagwereng bao ba phedišanago le bona. Ka setšo monna goba mosadi o swanetše go nyala goba go nyalwa gore a kgone go hwetša maemo le tlhompho setšhabeng. Ke ka fao Makgamatha (1990:234) ge a fahlela seo, a rego:

A man is considered to be a man of some standing in the community, to be ready to assume positions of responsibility in the community, when he gets married. A woman's prestige in the community is also enhanced by marriage.

Go hlalošwa gore lenyalo le fa monna maemo a godimo a go ba le maikarabelo, mola ka lehlakoreng le lengwe le neela mosadi seriti. Mönnig (1967:129) o sa laetša gape bohlokwa bja lenyalo la setšo ka go re:

Marriage is a legal act in which the relatives of the groom publicly transfer certain marriage goods (magadi) to the relatives of the bride.

Mönnig o gatelela gore lenyalo la setšo le sepelelana le melao ya segologolo fao e lego gore ba bolesogana ba iša dikgomo (magadi) go ba bolegarebe. Mojalefa (2007:18) le Makofane (1999:33) ba tiiša bohlokwa bja lenyalo la setšo ka go re le tlemaganya malapa a mabedi, meloko gammogo le setšhaba ka bosona.

Serudu (1987:477) o nepiša polelo ya mosadi/bogadi ka go re monna ge a nyala mosadi, ga a inyalele a nnoši, eupša o mo nyalela lapa la gabo ka moka. Ge a tšwela pele o re monna le ge a ka hlokofala, mosadi wa gagwe a ka se hlale ka gobane le yena o amogela gore e tla no ba ngwetši ya lapa leo go fihlela a tloša setšhila. Ka morago ga go tloša setšhila, ke gona a tla kgethelwago monna yo mongwe go barwarragwe mohu. Ke ka fao Kgatla (2000:162) a rego ka setšo sa Bapedi ditaba tša lenyalo ke boikarabelo bja batswadi, ke go re ga le laolwe ke lerato magareng ga lesogana le lekgarebe. Kgatla o sa tšwela pele le go hlaloša gore ka dinako tše dingwe lesogana ge le boa mabaleng, le no hwetša le nyaletšwe mosadi. Sa lona ke go amogela mpho ye e tšwago badimong ba lona, e lego batswadi. Ka go realo, lesogana leo ga le tsebe kgarebe, eupša e tsebja ke batswadi.

Go ka rungwa ka go re lenyalo la setšo le bohlokwa kudu ka gobane le emela bogologolo, gape ke mokgwa wo o bego o dirišwa ke Bathobaso go kgokaganya malapa magareng ga meloko go ya go ile. Mokgwa woo o be o thekgilwe ke melao le ditlwaelo tša setšo (bogologolo), gomme o kgalemela lesogana le lekgarebe go welana godimo pele ba ka kopantšhwa ke badingwana ba bona, e lego batswadi. Go ka thwe, ge lesogana le ka fetwa ke nako ya go nyala ka lebaka la bolwetši goba bofamolele, batswadi ba lona ba loga maano a go le nyadiša lelokong goba bagwereng bao ba phedišanago le bona. Ka segologolo monna goba mosadi o

swanetše go nyala goba go nyalwa gore a kgone go hwetša maemo a a itšego bophelong gammogo le tlhompho setšhabeng.

2.2.4 Bohlologadi

Nokaneng le Louwrens (1996:238) ge ba hlaloša bohlologadi ba re ke kgopolo ya go amana le ge mosadi a hlokofaletšwe ke monna wa gagwe. Masango go tšwa go (Ewelukwa, 2002:170) o tšwela pele go bolela gore mohlologadi ga a fetošé leina la kgoro/lešika (sefane) ya gabomonna wa gagwe. Ga a tšee dithoto tša monna wa gagwe a di iša ga gabo, goba le ge e le go huduga goba go boela ka lapeng la gabo, ka gore ka setšo ke bohloa. Mönnig (1967:141-142) o bolela gore ka morago ga lehu la monna, mohlologadi o tlotšwa ka dihlare tše ntsho tšeo di hlakantšwego ka mešidi ya meriri, madi le makhura.

Go tlo lemogwa gore ditaba tša go roula (le tšona bjalo ka ditaba tše dingwe tša setšo) go šetše go ngwadilwe ka tšona, eupša go na le tshedimošo ye nngwe yeo e sego ya tšo ngwalwa ka botlalo yeo e lego bohlokwa nyakišišong ye. Ke ka fao monyakišiši a swerego poledišano le bakgalabje ba babedi ba ba latelago, e lego Maisela (wa mengwaga ye 91) le Matlala (wa mengwaga ye 80). Ba hlaloša gore banna ba tlo tšwa lesolo la go tsoma hlware ke moka ge ba e hweditše ba napile ba e bolaya. E išwa go ngaka ya buiwa pele ga ngaka, gomme letlalo leo la šongwa ka dihlare. Mohlologadi o apešwa letlalo leo e sa le le lenanana; go dikologa le hlogo. Letlalo leo le rwalwa hlogong dikgwedi tše di seelago. Ka lebaka leo mosadi yo o phela a tlotitšwe ka makhura (ao a hlware) ao a hlakanego le mešedi. Go ya pele ba bolela gape gore ka setšo mohlologadi (le ge e ka ba mohlolo ofe kapa ofe) ge a le seileng ga se a swanela go tsenela thobalano. Bohlokwa (le lebaka) bja go tata hlogo ya mohlologadi ka letlalo la hlware ke sešupo sa gore a se kganyogwe ke banna ka lebaka la gore a ka ba metša. Se sengwe gape sa go tsebega bophelong bja mohlologadi ke gore o swanetše go phela mo tlhokomelong ya bakgekolo bao ba šetšego ba fetile seemo sa sesadi (lehlapo).

Lebaka le legolo le le dirago gore mohlologadi a se kganyogwe (ke batho/banna) le lebana le go tšhelwa/tsenywa makgoma. Mphahlele (wa mengwaga ye 92) le Moloto (wa mengwaga ye 84) ba bolela gore makgoma goba leatla ke bolwetši bjo motho a tlalago moya ka dimpeng le go ruruga e ka ba maoto goba setho sa bonna ka lebaka la go tshela melao ye e itšego ya go ama diila. Ge ba tšwela pele ba re bolwetši bjo ke bja moswananoši ka gore ga bo lemogwe ka dintho mmeleng goba go kwa bohloko mo goba mola. Gantši bolwetši bja mohuta wo bo swara motho yo a kgomilego setopo, go ja sejo se sengwe le se sengwe sa ka lehung le go gata ka fao go nago le lehu. Gape ba hlaloša gore go sa na le mabaka a mangwe ao makgoma a ka fetelago batho ka gona. Go thwe motswetši ga a swanela go dumelelwa go hloboga mohu ka gobane kotsi ya ntshe e ka ba gore lesea le ka tlalelana, la hemela godimo ebile le ka tsenwa ke letšhollo. Ge mosadi a riboga le yena ga a swanela go hloboga ka lebaka la gore a ka tla a belega lesea leo le hlokofetšego.

Mosadi ge a boile tseleng go thwe ka boyena o kgomile ka gobane o hlokofaletšwe. Gore a se kgomiše batho ba bangwe, o swanetše go ikgomolla ka go kgema serokolo, a se sohle ke moka mare ao a a hlakanye le seneifi, nape ba tlotše ngwana le go mo huetša ka mahwafeng le ka ditsebeng gore a se kgome. Godimo ga moo basadi ba go hlakanela monna o tee (le ge e ka ba metlabo); ge monna yo a ka hlokofala, ba swanetše go alafša ka go hlakantšhwa ka gobane bobedi bja bona ba na le madi a poo e tee, e sego bjalo ba tla hlokofala le bona.

Ke ka mokgwa wo Mönnig (1967:142) a rego mohlologadi ga a swanela go tsena ntlong le monna ka gobane a ka tla a mo tšhela makgoma goba malwetši a a rilego a kotsi. Godimo ga moo ge mosadi (ge a sa amuša) a boa lehung, o swanetše go tlotša ngwana ka molora mo dimpeng goba a ntšhe mabu magahlanong a ditsela ke moka a a latswe goba a sohle matswamati a mohlare wo o bitšwago mosehla ka morago a metša mare ao. Gapegape mosadi yoo o oretšwa ka muši wa dihlare tše di itšego, gomme ka morago ga fao o gaiwa ka legare mmele ka moka. Go thwe, marapo a pudi a a šitšwego a kopanywa le

mohlotlo (ke leina la sehlare sa setšo sa go alafa bahwana). Sehlare sa mohuta wo le sona se ka šomišwa go alafa mohlologadi. Ke ka fao, Bradney (1949:179) a bolelago gore mosadi wa go swarwa ke makgoma o alafša ka morago ga ngwaga, gomme o tlošwa sefifi ka yona tsela yeo. Ge a kgonthiša se Krige (1936:166-168) o re go tlošwa sefifi ke go apolwa diaparo tše ntsho, gomme ka morago mohlologadi a kgethelwa monna yo a tlogo šala a mo hlokometše gammogo le bana ba gagwe mo bophelong. Tiragalo (Moletlo) yeo e phethwa ke ba bomonna fela. Monna yo a kgethwago e swanetše go ba rangwane wa bana ba mohlologadi ka gobane go dumelwa gore ramogolo, ka lebaka la bogolo bja gagwe, a ka bolaya moratho gore a thope mosadi wa gagwe. Ge borangwane ba se gona go kgethwa monna wa lapa le lennyane la bomohu.

Bophelo bja mohlologadi bo na le mapheko ao yena ka boyena a a amogelago ka lebaka la go tšhaba go hlola dinkhu maphelong a ba bangwe. Mapheko ao a swana le, go ya ka Carroll (1985:348), ge mohlologadi a le nakong ya go roula (nakong ya sefifi), o sepela a swere lehloto/patla ka letsogong la ngele gore mang le mang a kgone go mmona a sa tšwelela kua kgole gore yola ke mohlologadi, ga a tlankelwe. Se sengwe gape se se hlathwago ka mohlologadi ke gore ga a sobelelwe ke letšatši ka ntle.

Abrams (1993:78) o tliša dikgopolo tše tša ka godimo ka go re ge monna a hlokofetše, mogatšagwe le basadi ba leloko la kgauswi, ka setšo, ba swanetše go lla kudu ka gobane go le bohlokwa go llela monna ka ge e le seka sa tšhireletšo ka lapeng. Ge a kgonthišiša taba yeo, ka go tsopola mohlala merafeng ye mengwe, Sissom (1990:vii) o re basadi ba Batswetla bona ba lla kudu tše o ka rego ba diragatša tiragatšo ye e itšego ka gobane ge selo sa mohuta wo se ka se be gona, go dumelwa gore mohlologadi ke yena a bolailego monna wa gagwe.

Makwala (2004:88-89) yena o bolela gore mohlologadi ga a tsene ka lešakeng la dikgomo, dipudi le dinku ka lebaka la gore le yena o a ila; ka go realo, leruo leo le ka tla la hwa ka moka. Go iša pele o bolela gore mohlologadi ga a nwe maswi ka

lebaka la gore o tla šilafatša naga le dibjalo tša mašemong. Ke ka fao Schapera (1940:168) a rego go a ila gore mohlologadi a ye mašemong ka lebaka la gore o tla bolaya dibjalo gape le go raka pula. Ke ka tsela yeo a gatelelago gore bophelo bja mohlologadi bo lebane le go ikilela. Taba yeo e bolela bohlokwa bja bophelo bja boikilelo ka kakaretšo.

Ge a tšwela pele Samuelson (2007:290) o hlaloša gore paka ya go ikilela ga bohlogadi e tšea tekano ya ngwaga. O re morafe wo mongwe le wo mongwe o na le ka tsela yeo bahlogadi ba ilelago banna ba bona ka gona. Mohlala, ditšong tše dingwe tša go swana le sa Bapedi, ge lehu la monna le hlagile, mosadi wa gagwe goba ba leloko la kgauswi ba swanetše go begela ba mošate. Ba mošate ke moka ba romela ngaka ya bona go yo gaša ba lapa la mohu ka dihlare ntle le go rerišana.

Lugg (1907:212) o laetša gore ge lehu la monna wa gagwe le tšweletše, mohlologadi o dula ka ngwakong go ilela monna wa gagwe. Ke ka fao go thwego, mohlologadi ga a bonwe ke mang le mang. Lebaka le legolo ka taba yeo le lebane le kilelo bophelong. Bakeng sa go rwešwa letlalo la hlawe, go ya ka fao go šetšego go hlalošitšwe ka godimo, mo hlogong, mohlologadi o rwešwa sekopodi (o tlengwa tukwane yeo e khupetšago hlogo le sefahlego, gomme gwa šala mahlo fela). Maikemišetšo a go rweša mohlologadi sekopodi ke gore a se kwe tšeo batho ba di bolelago, tšeo gantši di ka tshwenyanago le maikutlo a gagwe. Bakgekolo bao ba mo hlokometšego, ba mo nweša dihlare go fihlela nako ya kilelo e feta.

Stayt (1931:156) o re mengwako ka moka ga yona ya bomohlologadi, e tlotšwa ka dihlare le melora mo matsikangopeng go laetša batho ba bangwe gore go na le lehu la monglapa ka lapeng leo. Dijo tša mohlologadi di tšhelwa dihlare letšatši le lengwe le le lengwe pele a ka di ja. Ge a feditše go ja, o nwa le mešunkwane yeo a e filwego ke ngaka ka maikemišetšo a go mo upa. Mešunkwane yeo o tla enwa tekano ya matšatši a a itšego pele mohu a ka bolokwa. Se sengwe se bohlokwa malebana le bohlogadi ke gore mohlologadi o ja ka letsogo la ngele e le ge a

hlomphe setšo sa gabo. Schapera (1940:311) o bolela gore ka morago ga poloko, mohlologadi ke yena a fiwago dijo pele ga setšhaba seo se tllilego lehung. O fa mohlala ka morafe wa Batswana gore ka morago ga poloko ba gaša mohlologadi ka sehlare sa go tšwa mohlareng wo o bitšwago mogaga, mola Bapedi bona ba šomiša sehlare seo se bitšwago sekanama ka lebaka la gore se alafa madi a bahwana ka ge go thwe a tšhilafetše.

Ge nako ya go tloša sefifi e fihlile, go ya ka Harries (1929:47), banna ba leloko ba tla bolaya pudi ka nepo ya gore ngaka e tle e kgone go diriša ditho tša go swana le marapo le mošwang go alafa mohwana go akaretšwa le bana le ba bangwe ba leloko la kgauswi. Ka morago ga fao, mohwana o tla bethwa ka lela le legolo la pudi yeo ya go hlabja gore madimabe a se mo wele gape.

Junod (1913:197-199) o bolela gore ditšong tše dingwe tša go swana le tša Maswatse gammogo le Bapedi, tšona, ka morago ga lehu mola batho ba phatlaletše, mohlologadi le bana ba gagwe gammogo le ba leloko la kgauswi ba tlo beolwa dihlogo ka legare, e le mokgwa wa go šupa gore ba hlokofaletšwe. Ka morago ga fao mohlologadi o tla išwa nokeng go yo hlapišwa ka ge go thwe o tlošwa senyama (senyama ke madimabe ao a wetšego motho bophelong, e ka ba ka tsela ya lehu, bjalobjalo).

Ge Junod gona letlakaleng la ka godimo a tšwela pele, o re kgwedi ya mathomo ka morago ga lehu, bahlologadi ka moka ba motse ga ba a swanela go hlapa selebanong sa mang le mang goba gona go jela ka gare ga sebjana se sengwe le se sengwe ka mothopeng. Bošego ba robala ka ntlong e tee ya ka mafuri (ya mohu) yeo e agilwego kgauswi le ya go swara didirišwa tšeo di bego di šomišwa ke mohu. Ka morago ga kgwedi yeo, bahlologadi ba a khutša, gomme ba hlapa ka dihlare kua nokeng; ba iša diaparo tša bona godimo ka mo leotong la go ja, gomme ba tlotša serope seo ka makhura.

Kuper (1964:184) o re mosadi wa Motswatse wa mohlologadi wa go hloka ngwana yena ga a roule goba gona go roulelwa ka lebaka la gore ga a na madi a poo (monna) mo mmeleng wa gagwe. Bahlologadi ba morafe wo bona ba roula tekano ya mengwaga ye meraro. Ka lehlakoreng le lengwe, ge a iša pele, o re bahlologadi ba morafe wa Bathonka bona ba hlapa ka nokeng mesong ye mengwe le ye mngwe go fihlela ba fetša go roula ka morago ga ngwaga. Ka go realo, bahlologadi bao ba tla be ba felegeditšwe ke bahlologadi ba bangwe bao ba sa lego ba hloko falelwa kgale, e ka ba ka ngwaga o tee go iša go ye mene goba bjalo. Ge ba le fao nokeng, go na le diphiri tšeo di tsebjago ke bona ba nnoši. Sephiri seo se fetoga koma re bolla kgororwane khupamarama re hwa nayo.

Stayt (1931:164) o bolela gore ge bahlologadi bao ba feditše go hlapa, ba boela gae ba šalane morago ka tsejana yeo e phutšwego ke dikgomo ge di eya go nwa meetse. Ge ba le tseleng ya go boela gae, ga go motho yo a swanetšego go feta goba go kgabola pele ga bona ka lebaka la gore ge go ka ba bjalo motho yoo o tla welwa ke madimabe. Ka fao ga go motho yo a swanetšego go bona mosepelo woo wa bona. Yo mongwe wa bahlologadi ba kgale o tla tšea mphaka goba galase ye bogale, gomme a sega karolo ya setho sa bosadi sa kgauswi le leoto la ngele la mohlologadi yo mofsa; ka ge e le sešane sa basadi. Seo ke sešupo sa gore monna wa gagwe o be a mo kgotsofatša ka malaong.

Stayt o sa tšwela pele, gona letlakaleng leo, gore tiragalo ya mohuta wo, e swana le ya komeng. Ka morago ga go phethagatša modiro woo, bahlologadi ba bangwe (ba go hloko falelwa pele ga mohlologadi yo mofsa) ba tla boela malapeng a bona. Bahlologadi bao ba šetšego, ba tšeela mohlologadi yo mofsa diaparo tša kgale, gomme ba mmofa dinoka ka thapo ya go thekga mmele pele a tla apara diaparo tše mpsha. Ka lehlakoreng le lengwe banna bona ba lemošwa gore ga se ba swanela go bona bahlologadi bao ge ba le thopeng ka lebaka la gore thopeng go no swana le komeng; ka go realo, thopa ke komakgororwane – sephiri ga se bonwe. Bahlologadi bao ge ba tsena ka malapeng a bona, ba gapeletšega go hlaba mašata a go re: 'Monna wa ka! Monna wa ka o ntlogetše ke nnoši! Bjale ke

swanetše go dirang?’ Go tloga fao, mohlologadi o swanetše go tsena ka ngwakong, e sego ka lebati, eupša ka nthobana yeo a phuletšwego yona ya go tsena ka ngwakong gore baloi ba se mmone. Ge mohlologadi a na le leina leo le sego la mo lebana (la seromo/la sereelo), le a lahlwa ka morago ga lehu la monna wa gagwe, gomme a fiwa le lengwe gape. Mohlologadi yo o fiwa le dikobo tše mpsha, mola tša kgale di tšhungwa.

Ge a akaretša ditaba, Staudacher (1988:53) yena o no tšweletša kgopolo ya go re mosadi ge a hlokofaletšwe ke monna o ikwa o ka re ga se a felelele, ka gobane go hlokofalelwa ke tiragalo ye šoro. O re mohlologadi o phela a lapile kgopolong, ka gore o ba le kgatelelo monaganong, gape o ba le letšhogo la go mo garola letswalo. Godimo ga moo o dula a le bodutwana ka ge ka dinako tše dingwe a ipona molahlego. Mo kgopolong o eleletša bophelo bja ge a be a sa phela le monna wa gagwe. Le ge a robetše o no fela a tlelwa ke ditoro tša go se fele tša go tšhoša. Fela le ge go le bjalo, o amogela bophelo bjoo go ya ka fao bo tšweleditšwego ke setšo sa gabo.

2.2.5 Kgopha le bjale/bale

2.2.5.1 Matseno

Kgopha e kgatha tema ye bohlokwa mererong ya bophelo bja mosadi wa bogologolo. Le ge go ngwalangwadilwe ka ga koma ya basadi (bjale), gagologolo ya Sepedi, go tlo lemogwa gore taba yeo ga se e hlalošwe ka botlalo, gagolo ge go hlokometšwe bohlokwa bja yona mererong ya bophelo bja Mopedi. Ke ka tsela yeo monyakišiši o swerego poledišanano le bakgalabje ba babedi, e lego Thapedi Ramashala (wa mengwaga ye 83) le Moraswi Phala (wa mengwaga ye 78). Godimo ga moo monyakišiši o tšwetše pele go swara poledišano ye nngwe le bakgekolo ba: Maite Matšhete (wa mengwaga ye 79), Koenadi Rasebotsa (wa mengwaga ye 80) le ba bangwe go phuolla taba yeo ka botlalo. Batia bao ba hlaloša gore koma (ya basadi) ke ya kgoši le ngaka (go no swana le koma ya

banna). Ka setšo mathumaša a gapeletšega go tlogela metse ya gabobona ba ya go thuba.

Go ya ka tlhalošo ya diputswa tše tša ka godimo, go tlo hlokomelwa gore ka Sepedi koma ya basadi e arotšwe ka dikarolo tše pedi tša bophelo bja mosadi, e lego koma ya mathomo (mothubo) le koma ya mafelelo, kgopha. Karoganyo yeo ga e fapane le ya merafe ye mengwe ya go phethagatša merero ya koma ya basadi. Ka fao ge, nyakišišo e yo thoma go hlatholla kgopha pele ka ge e le karolo ya mathomo ya thuto ya mosadi wa setšo.

2.2.5.2 Kgopha

Go ya ka Moraswi Phala kgopha ke komakgolo, sona sešane sa basadi. Kgopha e lebane le go betlwa ga setho se se itšego sa basadi. O hlaloša gore komeng ya basadi ba ditšhaba tše dingwe mo Afrika-Borwa go swana le Batsonga, le ge e se ka moka ga bona, gammogo le Balobedu le Mapulana, go ripša sebetiana ('*clitoris*'). Go ka thwe tiragalo yeo e nepiša go fokotša le go fediša kgahlego ya thobalano, bokobaobane/bononyana bja basadi. Thapedi Ramashala o re go thwe Batsonga bona ba gogela sebetiana ka ntle ka maikemišetšo a gore banna ba kgone go se raloša le go ipshina ka thobalano.

Stayt (1931:110) o nyakišišitše bokgarebe ka setšo sa Tshivenda. O hlaloša gore kgopha e phethagatšwa ka lešakeng, ka ntlwaneng ya ntikodiko ya go rulelwa ka bjang yeo e tšeago lebaka la matšatši a a seelago fela. Mafenya (2002:65) o re makgarebe ge a le kgopheng a ngangwa phese ('*clitoris*') (a bile a rutwa le ka ga thobalano). Setlwaedi se sa go telefatša phese se thomile bjaneng ge mosetsana a le magareng ga mengwaga ye šupa le ye lesometharo.

Rabothata o laetša gore lethumaša moo kgopheng le rutwa go bula/tlalaratša maoto ke moka mo mokgahlong ga dirope la thekgwa ka lehlaka gore maoto a lona a se kgone go tswalelega ge ba mo tsenya sekgokgothi seo se tatilwego

goba ka morutlo wo o tloditšwego ka makhura, ka sethong sa gagwe sa basadi. Ka dinako tšeo go tla be go opelwa dikoša gore bafeti ka tsela ba se kwe ge a lla ka lebaka la go kwa bohloko. Ge basadi ba dutše ba opela dikoša bjalo, ba gare ba lokela morutlo goba sekgokgothi ka sethong gore mmolodi yoo a tle a tlwaele go alela monna. Morutlo wo o tsenywa letšatši le lengwe le le lengwe go fihlela baditi ba kgotsofala. Ge ba le gare ba mo tsenya morutlo woo, mo dikgareng tša kgophana go beilwe lwala le boima gore mmolodi a tle a tlwaele boima bja monna wa gagwe ge a tlo ba bjale a nyetšwe.

Ka lehlakoreng le lengwe Hammond-Tooke (1993:136) o bolela gore ka nako ya kgopha, makgarebe a rutwa go robala ka nokeng fao a tla bego a rutwa gape mekgwa ya mohola wa go telefatša phese: go bohlokwa ka gore monna o swanetše go kgotsofala thobalanong ye bjalo. Go thwe tiragalong yeo, go bedišwa meetse a go fiša, gomme gwa lokelwa lešela la go hlapa sefahlego ka meetseng ao. E tla re ka morago ga lebakanyana lešela leo le sa fiša, gomme la bewa sethong seo sa sesadi, ke moka ka morago ga fao lekgarebe la thoma go ikgoga phese gannyanegannyane. Tiragalo ye e dirwa letšatši le lengwe le le lengwe go fihlela kgopha ('*clitoris*') yeo e godile go ya ka kgotsofalo ya basadi bao (baditi ba koma ya basadi). Rasebotsa o sa gatelela gore bohlokwa bja go telefatša phese ke go tsošološa maikutlo a monna gore a be le tumo le kgahlego ya thobalano. O tšweletša ntlha ye nngwe ye bohlokwa ka ga taba yeo ya go laetša gore ge mosadi a le lehlaping setho sa bonna sa thobalano se ka se kgone go tsena ka lebaka la gore phese e tla be e bofile lehuto.

Go ka akaretšwa ka gore go telefatša phese go bohlokwa mo basading ba ba nyetšwego ka gore mohola wa mosadi ka lapeng ke go kgotsofatša monna wa gagwe ka nako ya thobalano, ebile ke seo monna a mo nyakelago sona.

2.2.5.3 Bjale/Bale

Beals le Hoijer (1971:563) ba laetša gore ka morago ga kgopha, go rulaganywa dithuto tša go fapafapana tše di lebišwago bjale. Tše dingwe tša dithuto tše di lebane le go tsebiša bjale gore makgarebe a feditše go rutwa melao bjale ba seemong sa go ka nyalwa. Stayt (1931:106) o hlaloša go ya pele gore ka morago ga lehlapo la mathomo, lekgarebe le sa gopotšwa gore le rutilwe gore le botše bomogolwalona (ba basadi) goba bommagolona ka tiragalo yeo. Gomme bommagolona mafelelong ba tla tšwa go tsebiša basadi ba bangwe ge letšatši le tshetše kgomo mokokotlo ka tiragalo yeo ya lehlapo. Ka morago ga go tsebiša basadi bao, ba tla kgobokana, gomme ba goeletša ka go re: 'Thakadu e ragile', ke go re; nako e fihlile ya go tšea lekgarebe leo go išwa nokeng go yo ga meetse ka kgapa. Taba yeo e lebane le go ruta lekgarebjana leo melao ya sesadi ka gore le tlo ba bjale le thoma bophelo bja sesadi (Maite Matšhete).

Godimo ga moo, go ya ka Mosima Malatji, bohlokwa bja lehlapo mo baleng bo lebane le sephiri: ga go na ngwale yoo a swanetšego go botša yo mongwe gore yena o bone lehlapo goba gona go hlatswa mengato ya gagwe ka nako ya lehlapo, ka gobane go thwe, 'baloi ba tla go bofa ka lehlapo, gomme wa ba moopa'.

Maite Matšhete le Koenadi Rasebotsa bona ba re melao ya bjale e lebane le gore ge basetsana ba fihlile maemong a bokgarebe, ba swanetše go itlhokomela gore ba se bapale ka thobalano go efoga go imišwa, ka gobane mosadi yo mobjalo o rolwa seriti sa gagwe lenyalong. Godimo ga moo, bjale bo rutwa gape le melao ye mengwe ye e amanago le lehlapo lebaka e le gore ba ka tla ba kgomiša batho go tsenwa ke malwetši. Gapegape mosadi wa mohuta woo o iletšwa go se tsene ka lešakeng la dikgomo ka nako ya lehlapo ka ge di ka tla tša tsenwa ke malwetši. Ngwale o rutwa le gore a se robale le banna ka nako ya lehlapo ka gobane a ka tla a ba tšhela malwetši a a rilego go swana le makgoma. E sa le yona thutokgolo - sešane sa basadi yeo.

Thuto ye nngwe ye bohlokwa ge bjale bo rutwa melao ya bophelo e lebane le go raloša noka ka nepo ya go dira go monna wa gagwe a kgotsofatšwe thobalanong. Rasebotsa o oketša taba yeo ka go re o rutwa gape le gore ge a robetše le monna wa gagwe a kgone 'go bapadiša noka/letheke'. Gore ngwale a kgone go raloša letheke o rutwa go namela moropa, gomme ka morago a fofa ka wona a e ya pele le morago makga a mmalwanyana. Ge a fofafofa bjalo o tla be a le gare a šomiša dinoka; ka go realo, o tla kgona go šomiša noka ge a robetše le monna wa gagwe gore a mo rate kudu. Maitapišo ka moka a basadi ba ke go nyaka go kgotsofatša banna ba bona mererong ya thobalano.

Moraswi Phala o re thuto ye nngwe ye kgolo ya bjale e lebane le go reta lesea. Go reta lesea ke go ithuta direto tša lešika la geno (ba bogadi le ba geno) gammogo le setšhaba sa geno. Tiragalo yeo e phethwa bošego ka moka, gagolo ge go le diphele (ba go se kgone go reta ga ešita le gona go opela). Ka lehlakoreng le lengwe Ragolane yena o hlaloša go reta lesea ka go go lebanya le go namela seolo. Go namela seolo ke monyanya wo o amanago le boitšhidullo bja bale. Monyanya wo o direlwa nageng bošego. O dirwa ka nako ye ngwedi o kganya kudu. Boitšhidullo bjoo bo lebane le go tla go kgotsofatša monna wa gago go tša thobalano. Rasebotsa o re maikemišetšo a go namela seolo ke go ruta bale gore mohla ba imile ba swanetše go itshwara bjang ka ge go ima e se dipapadišane. Mehlala ya go namela seolo ke go sepela ka leoto le tee mola diatla di rwešitšwe godimo ga hlogo, le go sepela ka go inamela fase nako ye letelele. Godimo ga moo bale ba laelwa go sepela ka tsela ya go dikologa seolo mola ka lehlakoreng le lengwe ba opela ba re:

Sa nkobela!
Sekgotwana wee sa nkobela!
Ke godile bagolo ba ka,
Sekgotwana se nkobetše,
Letswele le tšwele,
Le tšwele banna,

Gore ba le swaresware
Sa nkobela!

Go thwe go ya ka Thapedi Ramashala le Moraswi Phala ge go thwe sešane, go bolelwa ka thuto ya go lebana le bohlokwa bja go godiša goba go fodišwa ga sebetiana (*clitoris*) gore banna ba tle ba ipshine ka thobalano ge morero woo o phethilwe. Thuto yeo ya bohlokwa bja peakanyolefsa ya setho seo sa bosadi sa thobalano, e rutwa pakeng ya karolo ya bobedi ya koma ya basadi, e lego ya bjale. Le ge go le bjalo, Maite Matšhete o oketša ka go re seo se dirwago bjale go thuto ye bjalo, se fapana go ya ka merafe le ditšhaba tše di fapanego.

Go ka akaretšwa ka mantšu a Mathabane (1991:210) ge a re dikgopha (baditi ba koma ya basadi) di ruta bjale go swara banna gabotse, ka go rutwa ka ga bohlokwa bja go ba mosadi, le go rutwa ka bohlokwa bja go ba le lapa la go tia bophelong. O re basadi ga ba a swanela go lebala gore ge ba nyetšwe karolo ye kgolo ka lapeng ke go kgotsofatša banna ba bona, magareng ga tše dingwe tše bohlokwahlokwa, ka thobalano gore motse wa bona o tle o tie go ya go ile.

2.3 Kakaretšomoka

Ge go akaretšwa ditaba tša kgaolo ye, go ka thwe setšo ke kokwane ye bohlokwa maphelong a batho. Se akaretša bophelo ka kakaretšo; gore motho a kgone go phela le batho ba bangwe, o swanetše go ikgokaganya le setšo sa batho goba setšhaba seo. Ke ka lebaka leo go thwego, setšo se laola mokgwa wo setšhaba se swanetšego go phela ka wona.

Maemo a mosadi ka lapeng a segelwa mellwane ke melao ya setšo. Bohlokwa bja mosadi ke pelego - mosadi wa go ba le thari o kgahla monna wa gagwe (le kgoro ya gabo), ebile o ba le seriti setšhabeng. Mosadi wa go hloka thari ga a hlompšhe ka lebaka la gore mosadi o nyalelwa go godiša kgoro.

Mosadi ge a le bogadi o hlankela ba bogadi ka pelo le moya. O lahla melao ya gabo, a latela ya ba bogadi. Se se napile se tiiša gore ga a ka fase ga taolo ya monna wa gagwe fela, o tlemilwe ke melao ya meloko ka moka ya ba bogadi. Ke ka lebaka leo, mosadi ge a nyalwa meloko e kgobakanago, ya mo rera. Ka gona, tlhomphe yeo ngwetši e bontšhago monna wa gagwe, e ba bjalo ka muši wo o kekelago melokong ka moka.

Mosadi yo mongwe le yo mongwe, ka setšo, o bona lenyalo bjalo ka mpho ye bohlokwa ka lebaka la gore lenyalo ke boikgantšho bja mosadi. Batswadi ke bona ba ba rwelego maikarabelo a go bona gore morwa goba morwedi wa bona o nyala/nyalwa kae. Ka mantšu a mangwe, lesogana goba lekgarebe ga le na boikgethelo mabapi le taba tša lenyalo. Lenyalo la setšo le thetha ka leloko.

Mosadi ge a hlokofaletšwe ke monna o ba sefifing tekano ya ngwaga. Seo se dira gore a tšhabje le go se kganyogwe ke banna ba bangwe. Lehu la monna ga le mo kgaogantšhe le ba bogadi ka lebaka gore mosadi ga a nyalelwe monna wa gagwe fela, o nyalelwa le lapa goba kgoro yeo.

Taolo ya mosadi wa setšo e thongwa e sa le kgarebe ka dikoma. Maikemišetšo ke go mo tlwaetša bophelo bjo boima bja bosadi, bjo bo mo tomoletšego mahlo pele mo a sa yago. Ka kgopha lekgarebe le hlahlelelwa ka tsebo ya go re monna o swarwa ka mokgwa mang. Ye ke yona thutokgolo ye e rutwago kgarebe mererong ya thobalano. Nako ya go ya komeng ya lethumaša e lebane le ge le seno bona lehlapo. Nepokgolo ke thuto, kgotlelelo, boitshwaro, tlhomphe le boikgafo mererong ya bophelo bja mosadi.

Go ka rungwa ka go re, ditaba tše di hlalošitšwego mo kgaolong ye di bohlokwa ka gore di laetša ka mo mosadi wa setšo a bolelwago ka gona. Ka lebaka leo, di nyalana le nyakišišo ye ka gobane nyakišišo ye e lebane le mathata a tlhalošo ya

moanegwa wa mosadi wa setšo. Bjale go yo hlokomelwa tlhalošo ya moanegwa wa mosadi wa sebjalebjaale mo kgaolong ya boraro.

KGAOLO YA BORARO

3.1 BOSADI KA LEIHLO LA SEBJALEBJALE

3.1.1 Matseno

Kgaolong ya bobedi go šetše go boletšwe gore go ya ka setšo (bophelo bja bogologolo) mosadi o amogela gore mediro ye e itšego e ka dirwa ke monna legatong la gagwe. Ke go re, go na le mediro ye mengwe yeo a amogelago gore ga se e mo lebane ka gobane e lebane banna. Bjale mo kgaolong ye go yo hlokomelwa ka fao bophelo bja sebjalebja bo fetotšego kgopolo ye ka gona ka go e nepiša le moanegwa wa mosadi. Go tla thongwa ka go hlaloša kgopolo ya mosadi wa sebjalebja.

3.1.2 Kgopolo ya bosadi (bja sebjalebja)

Lovenduski le Randall (1993:2) ba hlaloša gore:

Feminism is all ideologies, activities and policies whose goal is to remove discrimination against women and to break down male domination of society.

Bosadi ka leihlo la Bodikela (sebjalebja) bo theilwe godimo ga phedišo ya kgethollo ya basadi le maatla (politiki) a pušo ya bonna. Ge a tšwela pele Collins (1990:38) o re go fediša kgethologanyo ye go nyakega maikarabelo a a rilego magareng ga basadi ba go lwela ditokelo. Ke ka fao Ryan le Van Zyl (1992:84) ba rego basadi ba swanetše go thoma go bona bophelo ka lefsa, ba kgaogane le dikgopolo tša setšo tša go ba gatelela.

Rosaldo (1974:276) le Dona (1994:22) ba re kgopolo ya bosadi ka leihlo la sebjalebja e lebane le morero wa politiki; ke go re, go bile le mokgatlo wa

sepolitiki wo o ikemišeditšego go tšwetša pele maikarabelo a tokologo ya basadi ba Bodikela. Weedon (1987:1-2) o tiiša gore ke politiki yeo e lebanego le go fetola maatla a tswalano ao a lego gona gare ga basadi le banna mo setšhabeng. Maatla ao a ama mahlakore ka moka a bophelo, a go swana le mošomo, politiki, setšo, bjalobjalo. Ke ka lebaka leo go ka thwego, boleng bja politiki ke maatla mererong ya leago (bophelo).

Mo mengwageng ya bo-1920 ka Amerika, go hlomilwe mokgatlo wa go lwela ditokelo tša basadi ba Bodikela woo o bego o etilwe pele ke Emma Willard. Mohumagadi yo o be a hlabanela merero ya thuto ya basadi ka nepo ya go godiša seriti sa basadi thutong. Gona fao Amerika, molwelathuto yo mongwe wa mosadi ke Frances Wright yo yena a bego a katanela tekatekano thutong go sa hlokomelwe bong. Maikemišetšo a mokgatlo wo wa go lwela ditokelo tša basadi, e bile go fediša kgatelelo le kgethologano ye e bego e le gona setšhabeng se se fetogago le mabaka (Masuku, 1997:16). Ke ka moo Michell le Cakly 1987:13) ba rego:

Feminism is a movement to end sexist oppression directs out attention to systems of domination and interrelatedness of sex, race and class oppression. Therefore it compels us to centralize the experiences the social predicaments of women who bear the brunt of sexist oppression as a way to understand the collective social status of women.

Mangoale (2004:43) o hlaloša go ya pele gore basadi ba go lwela ditokelo ba Bodikela ba katanetše go fetoša mekgwa ya setšo le go gatelelwa ga bona gammogo le tekatekano ya bong magareng ga monna le mosadi. O tšwela pele go bolela gore basadi le banna ba swanetše go fiwa maemo a go lekana, eupša ge e le gore maemo ao ga a lekane, go be le mokgwa wo o tla hwetšwago tharollo ya bothata bjoo.

Ge a iša pele Wittrup (1993:115) o bolela gore basadi ba go lwela ditokelo ba Bodikela ba ipopile mokgatlo wo o nyakago go fediša dilo ka moka tše di šitišago basadi gore ba se hlompšhe mo setšhabeng, mohlala, e ka ba ka polelo, politiki, kgwebo, bjalobjalo.

Ka lehlakoreng le lengwe Aldred (1981:162) yena o kgonthišiša gore basadi ba sebjalebja ba fetotše melao ya bophelo (lenyalo) yeo e bego e ba thibela go ikhweletša meputso ya maleba le go etela bana ba bona ntle le tumelelo ya banna ba bona. Godimo ga moo, ba lwetše gape go fetola melao dikolong, dikgolegong, mešomong, lenyalong, leagong, bjalobjalo.

Ryan le Van Zyl (1992:84) bona ba tswalantšha mokgatlo wa go lwela ditokelo tša basadi ba Bodikela le diphetogo tše di rilego mo bophelong bja setšhaba ka kakaretšo ka gore ba re *'it is a movement for the transformation of the whole society.'* Yona taba yeo e hlohleeditše basadi go bona bophelo ka leihlo le lefsa, e sego ka mokgwa wa bogologolo. Ke ka lebaka leo Muhangane (1999:3) a hlalošago gore go se lekalekane bophelong ke gona go dirilego gore go hlongwe mokgatlo wa ditokelo tša basadi. Donovan (1975:76) o kgonthiša taba ye ka go re:

We are saying No to a whole series of oppressive ways, images, and falsehoods that have been perpetuated against women both in literature and in literary criticism.

O gatelela gore taba yeo ya tokologo ya basadi e kwalakwatšwe le ka dingwalong.

Rosaldo (1974:206) yena ge a bolela ka ga kgopolo ya kgatelelo ya basadi o e nepiša le bokgoba. O re go tumola bokgoba ka medu mererong ya basadi, go lebane le boikgafo bja basadi ka bobona; ke go re, basadi ba swanetše go ba le mekgatlotokollo ya bona ya go ba kgontšha go lwela meputso ge ba le

mešomong. Ge a tšwetša taba ye pele o re makgoba ke batšwadihlabele ba mathomo mererong ya tlaišo ya basadi. Ke seo se hlotšego gore mokgatlo wa go lwela ditokelo tša basadi ba Bodikela o ithute go hloma mokgatlo wa basadi ka tsela ya politiki.

Grant (1984:18) o re ke ka fao go bilego le kopanopharephare ya basadi ya lefase kgahlanong le bokgoba, ye e bego e swerwe London ka 1840. Kopanong yeo go bile baemedi ba basadi ba go tšwa lefaseng ka bophara. Kopanong yeo go bontšhitšwe ka mo basadi ba nago le maatla ka gona, gagologolo morerong wa kgethollo ya bong. Ke ka fao morago ga kopano yeo go rotogilego maatla mabapi le go kgatha tema moo go bonalago ga basadi mererong ya leago le politiki. Andersen (1988:279) le Banks (1981:29) ba gatelela taba yeo ka go re banna le basadi ka moka ba bopilwe ka go lekana gomme ba filwe ke Mmopi wa bona ditokelo tšeo magareng ga tše dingwe go lego bophelo, tokologo le lethabo le le sa felego.

Se se hlalošwago mo ke tekatekano bophelong; ke go re, le ge banna le basadi ba bopilwe ka go lekana tlhologong, go no ba le diphapano go ya ka dikgopolo, mediro le maatla tšeo di ka hlolago kgatelelo ya ditokelo tša basadi. Ke ka fao Bekker le ba bangwe (2006:293) ba tiišago gore Modimo o hlotše monna le mosadi ka seswantšho sa gagwe, ke ka lebaka leo bobedi bo sa swanelwago go kgethologanywa.

Go ya ka Banks (1981:29) mošomo wo mogolo wa Suzan B. Anthony, e bile go maatlafatša mokgatlo wa go lwela ditokelo tša basadi gore o lemošwe bohlokwa bja ditokelo tša bona bophelong ka kakaretšo. Go kgethwa ga mosadi yoo go bile bohlokwa kudu ka gobane basadi ba thomile go fetoga ka bontši le go fediša kgopolo ya gore basadi e be bašomedi ka malapeng a batsebalegi, ka tefo ye nnyane. Gape, kgetho ya mosadi yoo e hlotše gore go bopše sehlophatšhomo sa basadi sa go itebanya le go fedišwa ga melawana ya kgethologano, go ya ka bong le mmala.

Banks mo letlakaleng la bomasometharotsee o sa gatelela gore mokgatlo wo wa ditokelo o lokolotše basadi lefaseng ka bophara, eupša mo Afrika-Borwa kgatelelo le tlaišo ya basadi e sa le ngalaba ya taba gagologolo mererong ya sedumedi le mešomong.

Makgamatha (1990:234) o bolela gore le ge basadi ba lebelelega bjalo ka banyatšegi, eupša le bona ba na le tema ye ba e kgathago maphelong a banna. O re monna mo setšhabeng o swanetše go hlompha mosadi ka lebaka la maemo le maikarabelo ao a nago le ona mo bophelong. O tšwela pele go laetša bohlokwa bja mosadi ka go gatelela gore bophelo bo ka se sepele ka katlego a se gona, ka ge monna a se a felelele ge mosadi a se gona bophelong. Ka fao, bobedi bo a hlokana gore bophelo bo tle bo tšwele pele, go se na bosodi.

Kgopolo ya mosadi wa sebjalebja e hlalošitšwe. Bjale e yo lekolwa go lebeletšwe ka fao bangwadi ba Maisimane, Maamerika le Maafrika ba hlalošago moanegwa wa mosadi wa sebjalebja ka gona.

3.1.3 Mokgatlo wa basadi ba Maisimane

Kontinenteng ya Yuropa basadi ba Maisimane ke bona ba mathomo ba go lwela ditokelo tša basadi mo magareng ga mengwaga ya 1066 le 1503 (Hilton, 2008; 16). Basadi ba beilwe dikgošigadi (Shakespeare, 1983; 4). Go ya pele, Lewis (1999:3) o tliša gore ka yona nako yeo basadi ba Maisimane ba epetše dinala fase, ge ba lwela tokelo ya go bouta. Godimo ga moo, basadi ba nyakile gape gore ba amogele megolo ya go lekana le ya banna, le gore ba be le seabe tlhamong ya melao ya go buša naga (Gatens, 1983:19). Bjale go ya go lebelelwa bosadi dingwalong tša Maisimane ka gobane nyakišišo ye e nepiša ka fao baanegwa ba basadi ba mahlagahlaga ba lekago go ikhunolla go tšwa diketwaneng tša kgatelelo.

3.2 BOSADI DINGWALONG TŠA MAISIMANE

Ezell (2006:579) o hlaloša gore borateori ge ba nyakišiša bosadi dingwalong ba etše hloko ditiragalo tše bohlokwa ka ga basadi ka go di nepiša le Kontinente ya Yuropa. Bangwadi ba basadi ba Maisimane ke bona bopulamadibogo ba dingwalo tša mohuta wo ka ge naga ya gabobona (Engelane) e be e hlabologile pele ga tše dingwe. Go tlo šalwa morago pele karolo e tee ye bohlokwa ya sengwalo, e lego diteng, ge go sekasekwa bosadi dingwalong tša Maisimane ka lebaka la gore diteng ke letlalo la mathomo la sengwalo.

3.2.1 Diteng

Ka ge lereo le la diteng le šetše le hlalošitšwe ka botlalo kgaolong ye e fetilego ya mathomo, ga le yo hlathollwa mo karolong ye. Se bohlokwa fa bjale go yo laetšwa fela dikokwane tše bohlokwa tšeo bosadi dingwalong tša Maisimane di theilwego go tšona, e lego histori, leago, dipolitiki, setšo, le sebjalebja (Kgatla, 2000:46).

3.2.2 Histori

Histori ke kokwane ya mathomo ye e šomišitšwego ke banyakišiši ba bantši go hlaloša tšwelopele ya dingwalo (Meyer, 1990:113). Go tiiša taba ye, Kgatla (2000:45) o bolela gore borateori ba go swana le Evans (1982:149), le Abrams (1985:171) ba hlaloša tšwelopele ya dingwalo tša Maisimane ka go e lebanya le bogoši. Ka fao go tlo lemogwa gore dingwalo tša go gatišwa lebakeng la Pušo ya Kgošigadi Elizabeth wa Pele, ka paka ya 1700-1800, ke tše bohlokwa ka gobane di lebane le pušo ya bosadi gammogo le tlihabologo ya bangwadi ba basadi ba dipadi, dikanegelokopana le ditiragatšo go swana le tša Cathrine Macaulay (1790), Hedrig Charlotta Nordenflycht (1785), Mary Wollstonecraft (1792), bjalobjalo (Evans, 1982:154).

Yona mehleng yeo (ya Pušo ya Kgošigadi Elizabeth wa Pele) go lemogwa gape gore bontši bja bangwadi ba be ba sa šomiše baanegwa ba basadi thulaganyong ya dingwalo tša bona. Go be go gatelelwa baanegwa ba banna fela (Burgess, 1985;101). Ge a kgonthišiša taba yeo go ya pele, Evans (1982:153-55) o no re mohlala wa maleba ke wa William Shakespeare bjalo ka mongwadi wa monna wa dinako tšeo tša Pušo ya Kgošigadi Elizabeth wa Pele. Mongwadi yoo o be a sa bone bohlokwa bja baanegwa ba basadi dingwalo tše dingwe tša gagwe. Mo Shakespeare a swanetšego go tšweletša baanegwa ba basadi; bontši karolo yeo e be e diragatšwa ke bašemanyana legatong la basadi (kgopolo ye ga e fapane le tebelelo ya mosadi wa Seafrika).

Ka lehlakoreng le lengwe, Bernikow (1979:24) yena o hlaloša gore bangwadi ba basadi bona ba be ba leka go buša seriti sa bona ka go tšweletša baanegwa ba basadi bjalo ka bagaleadi dingwalong tša bona, go fapana le boShakespeare. Se se kgonthišišwa ke Lewis (1999:3) ka go tšweletša moanegwa wa mosadi, e lego Matilda, go tšwa pukung ya go bitšwa *Epître di Pozzo di Forzi* (1688). Matilda o kgathile tema ye bohlokwa gore setšhaba sa gabo se fenye 'Ntweng ya Hadlings'. Mogaleadi yo o bile le khuetšo ye kgolo godimo ga naga ya Maisimane ge a eletša monna wa gagwe, e lego Kgoši William, go tliša diphetogo tše di lebanego le ditokelo tša basadi.

Godimo ga moo, go hlalošwa gore histori ya dingwalo tša Maisimane pakeng yeo e be e hlaloša baanegwa ba basadi bao ba bego ba nyatšega, eupša ba go katanela tlhabologo (Morris, 1993:60). Taba ye e tlišwa gape ke Judith pading ya *A Room of One's Own* ya Virginia Woolf ya go gatišwa ka ngwaga wa 1929, ka go gatelela bohlokwa bja moanegwa yo historing ya setšhaba sa gabo. Go thwe, Judith o be a le bohlale kudu. Ke ka tsela yeo a bego a kgona go rarolla mathata ao a lebanego le setšhaba go swana le ge se be se thulana le ditšhaba tše dingwe.

Lepheko le legolo leo Judith a le gateletšego e bile go se rutege ga bangwadi ba basadi. O laetša gore ka gobane bangwadi ba ngwala ka ditiragalo tše di diragalelago batho, ba swantšhitše baanegwa ba basadi ba paka yeo bjalo ka ba go hloka thuto ye e tseneletšego. Kgatla (2000:45) le yena o hlaloša go tšwela pele gore ditiragalo tša mohuta woo di be di sa ngwalwe ke bangwadi ba banna, eupša ba basadi mo dingwalong tša Maisimane tša mehla yeo ya Pušo ya Kgošigadi Elizabeth wa Pele.

Go ka akaretšwa ka go re mathomong mo dingwalong tša Maisimane go be go sa dirišwe baanegwa ba basadi. Tirišo ya baanegwa bao e rotošitše hlogo nakong ya Pušo ya Kgošigadi Elizabeth wa Pele. Bangwadi ba be ba gatelela baanegwa ba basadi bjalo ka ba bogale le ba bohlae, e bile gape ba kgatha tema ye bohlokwa historing ya naga. Le ge baanegwa ba ba bonwa ba sa rutega, fela ba be ba lwantšhana le mathata ao a bego a ama maphelo a bona.

3.2.3 Leago

Mantšu a Abrams (1985:178) ge a hlaloša kgopolo ya leago o e lebanya le dingwalo tša thutaleago ka gore o re:

The term Sociology of literature, however, is applied only to the writers of critics and historians whose primary interest is in the ways an author is affected by his class status, his social and other ideology, the economic conditions of his profession, and the kind of audience to which he addresses himself. These critics and historians treat a work of literatures inescapably conditioned by the social circumstances and forces of its era.

Ka go realo go ka thwe, o lebanya leago le maemo a batho mabakeng ao ba phelago go ona. Kgatla (2000:48) o katološa kgopolo yeo ka go hlaloša gore leago ke kokwane ye bohlokwa ye e dirišwago ke banyakišiši ba dingwalo, gagolo

tša Maisimane, ka gobane bontši bja dingwalo tšeo tša bona bo theilwe godimo ga kokwane yeo. Ke go re, kgopolo ye ge e lebane le dingwalo e šupa ka mo batho/baanegwa ba phelago ka gona. Ka fao, ge go yo hlalošwa baanegwa ba basadi dingwalong tša Maisimane, go yo lebelelwa kokwane ye ge e nepiša kamano gare ga baanegwa bao go hlokometšwe boitshwaro le tllhabologo ka gobane ke dikokwane tše di tšweletšwago ka magetla ke bangwadi, dingwalong tšeo tša basadi tša Maisimane. Phedišano le bophelo ke ntepa le lešago. Ka go realo, di a fetogafetoga ge noka ya bophelo e elela le mabaka. Phetogo yeo e ka ba ye mpe goba ya go kgahliša. Ka gona, tirišo ya kokwane ye ya leago e phatlalala le mabaka a histori a dingwalo tša Maisimane ka moka. Ga se ya lebana le lebaka le le itšego ka gobane dingwalo, nakong yeo, di be di dirišwa go sekamolla bophelo go nepiša basadi (Hardin, 1991:195).

Go ya ka Burgess (1985:76), ge go lekodišišwa dingwalo tša Maisimane go lemogwa gore di be di laolwa ke ka mo go bego go phelwa ka gona. Bangwadi ba be ba ngwala go hlasela boitshwaro bjo bo lešago dihlolong le go hlohleletša mokgwa wo o itšego wa go phela gagologolo magareng ga basadi. O iša pele ka go bolela ka bangwadi ba go swana le boThomas ba ba hlalošago baanegwa ba basadi bao ba iphelelago bodiiding. O bona bodiidi bjo bo hlolwa ke tshwaro ye mpe ya banna ba bona ka malapeng. Go ka thwe, ba be ba gapeletšwa go belega go se mabaka. Ka gona, bontši bja baanegwa ba basadi ba ile ba thulana le kgopolo yeo ya kgapeletšo ya pelego.

Ka lehlakoreng le lengwe bangwadi ba be ba ngwala ka ga merero ya tllhabologo ya basadi (Rogers, 1982:59). Ke ka fao Bakhtin (1981:234) a nepišago se ka go re bangwadi ba go swana le Goethe mo pukung ya go bitšwa *Wilhelm Meisters Wanderjahre*, (1950) ba tšweletša moanegwaphethegi (kgopolo ye e tlo hlalošwa ka morago) wa mosadi yo a rakilwego nageng ya gabo ka gobane a thulana le ditšo le ditlwaelo tša setšhaba sa gabo, gomme a phela ka go itirela dinyakwa tša gagwe tše a bonago a lokologile moyeng ge a di phethagatša. Maikemišetšo a

moanegwa yo, e bile go ruta setšhaba gore go bušwa ga basadi ka melao ya tshipi ga go amogelwe, kudu ge go phelwa nakong yeo ya diphetogo.

Maila (2006:24) o hlaloša gore dingwalong tše dingwe tše di theilwego godimo ga kokwane ye ya leago e be e le tša go gegea (kgopolo ye e tlo hlalošwa dikgaolong tše di latelago) (gagologolo basadi). Adams (1962:57) o re Shaw o be a tumile ka dingwalo tša mohuta wo. Tiragatšong ye e tsebjago ka la *The Doctor's Dilemma* (1898), Shaw o thulana ka bogale le bophelo (bja mosadi) bja go hloka boitshwaro, ka mokgwa wa go gegea.

Ge go rungwa ditaba tše go ka thwe, dikokwane tše bohlokwa tša go dirišwa ge go sekasekwa moanegwa wa mosadi, ka lehlakoreng la leago, ke boitshwaro le tlhabologo. Bangwadi (gagologolo ba banna) ba be ba diriša kokwane ya boitshwaro go sekamolla bophelo bja basadi. Ka go realo, go ka thwe thuto ye e bego e rutwa ka baanegwa ba basadi e be e theilwe godimo ga boitshwaro bja mosadi bophelong.

3.2.4 Politiki

Pearrsall le ba bangwe (1999:1107) le Pickles (1990:15) ba re politiki ke mokgwa wa go buša setšhaba goba go bušwa ke molao. Tlhalošo yeo ya boPearsall e tlišwa ke Procter le ba bangwe (1995:1092) ka go amanya mokgwa wa go buša le pušo ya naga yeo e lebanego le ka fao batho ba bušwago ka gona. Shively (1995:5) o tlaleletša tlhalošo ya kgopolo ya politiki ka go e lebane le maatla ao a fiwago baetapele gore ba kgone go buša naga. Le ge melao ye e beilwego ke mmušo e ka ba ya go loka goba ya go se loke, batho ba swanetše go e latela; ba dire ka moo ba laelwago ka gona ke baetapele ba bona ka gobane ga ba na maatla a go fetola molaotheo (Lebaka, 2006:149). Go ya ka tlhalošo ya Venter le Johnston (1991:8) molao wa naga o fetoga le mabaka ao a tlišwago ke diphetogo tša mebušo le mabaka.

Ka fao ge, politiki ke kokwane ye e bilego le khuetšo ye maatla dingwalong tša Maisimane (Kgatla, 2000:50). Bangwadi ba basadi ba Maisimane ba ile ba itebanya le taba ya pušo, kudu ka go thulana le kgatelelo ya bong bjo bo itšego, ka maikemišetšo a go nyaka kagišano bophelong (Tompkins, 1961:199). Ge a kgonthišiša taba yeo ka go naba, Edwards (1984:8) o bolela gore bangwadi ba basadi ba Yuropa (gagolo ba Maisimane) ba be ba thulana le boetapele bja pušo ya naga ka nepo ya go fihlelela mokgwa wa go katanela diphetogo tša bong. Ba be ba sa lwele fela tokologo ya ditiro mo setšhabeng, eupša le thuto ye mpsha ya bophelo bjo bofsa bja go hlabolla bongwadi bjo bo tšweletšago baanegwa ba basadi bjalo ka bagaleadi.

Ka lehlakoreng le lengwe Stone le Bell (1977:206) ba tiiša gore bangwadi ba basadi ba Maisimane ba tšweleditše baanegwa ba basadi bjalo ka batho bao ba thulanago le ditšo le ditlwaelo tša setšhaba sa gabobona ka tsela ya politiki. Se se gatelelwa ke Ichbald go tšwa pading ya gagwe ya go bitšwa *Nature and Art* (1796) o re go ipshina bophelong ga basadi go tlišitšwe ke politiki ye mpsha ye e gatelelago tekatekano bathong go sa hlokomelwe bong bja motho. Gape tekatekano ye bjalo ga e kgetholle gore motho ke modiidi goba mohumi, monna goba mosadi, eupša e lebeletše gore batho ba phele ka tlhomphano le šebešebe.

Blair (2008:33) o bolela ka moanegwa wa mosadi, e lego Mdi. Beeton, yo a bego a tlaišwa ke monna wa gagwe (ka lebaka la thulaganyo ya melao ya politiki) mo a bego a šetše a lebetše gore ke yena mang le gore o phelela eng. Basadi ba mehlang yeo ya nako ya Pušo ya Kgošigadi Victoria ba be ba phela kgatelelong ya bong, ebile go thwe ba gakantšhwa le ke tsebo ya tlhalošo ya kgopolo ya bosadi (Jagoe, 1994:14). Ke ka fao Bunnett (1985:127) a dirišago baanegwa ba basadi bao ba phetšego mehlang ya pušo yeo ka go ba amanya le bokgoba. O tiiša gape gore baanegwa bao ba hlokile bokamoso bjo bo phadimago, bjalo ka Phyllis Muspratt (molwantšhwa) go tšwa pading ya go bitšwa *The Handyman* (1985) ya go ngwalwa ke Ruth Mortimer. Phyllis Muspratt o tšweleditšwe bjalo ka moanegwagolohlaedi (kgopolo ye e tlo hlalošwa kua pele) yo a bego a sa nyake

go fetoga le mabaka ka gobane o be a thulana le diphetogo ka tsela ya go tumiša boetapele bja banna ka dinako tšohle. Ke ka fao go ka gatelelwago gore o be a phela bophelo bja segologolo.

Ka go thulana le kgopolo yeo ya Phyllis Muspratt, go thwe mmušo wo o nago le boikarabelo, go ya ka Karl Marx, ka pukung ya gagwe ya go bitšwa *Das Kapital* (1867), ke mmušo wa go abelana, go dumelela mang le mang go kgatha tema dipolitiking tša naga ka go se kgethollwe. O be a boledišwa ke go bona baanegwa ba basadi ba gatelelwa ke melao ya politiki mererong ya thuto gore ba tle ba laolego mo bophelong.

Go ka rungwa ka go re pušong ya Kgošigadi Victoria, baanegwa ba basadi ba ile ba katanela tokologo, gomme mafelelong ba fenywa ka go gapeletša mmušo go hloma pušo ya politiki ye mpšha ya bophelo bja tekatekanyo, go sa kgethollwe bong.

3.2.5 Setšo

Kgopolo ya setšo e nepiša maitshwaro a mabotse a motho setšhabeng (Levine, 1993:123). Seo se tiišwa ke Roskin le ba bangwe (1988:9) ka go re setšo se theilwe godimo ga ditlwaelo le dikgopolo tša bogologolo, tšeo di lebanego le mekgwa le ditumelo tša merafe ya go fapafapana. Ditlwaelo tšeo go ka thwe, di fapantšhwa ke kgodišo ye botse yeo motho a tlogago le yona ka gae le setšhabeng. Yona e nontšhwa ke mekgwa ya go hloka bosodi ye bjalo ka botho, botshepegi, tlhompho, toka, le kgotlelelo (Lebaka, 2006:125).

Mampho (1999:1270-8) o godiša ditaba tšeo ka go re setšo se tšweletša ka mo bophelo bja mehleng ya kgale bo hlalošwago ka gona. Se se tiiša gore mongwadi a ka fetola bophelo bjoo bja setšo (bogologolo) go ba bophelo bja sebjalebja bjo bo sepelelanago le nako ya bjale.

Ditiragalo di ka hlaloša bophelo ka go bo nepiša le setšo gammogo le mabaka ao motho/moanegwa a phelago go ona. Taba yeo e tiiša gore ge bophelo bo fetoga le mabaka, setšo le sona se ka fetošwa ke ditlwaelo le mekgwa ya sebjalebja le bjalo ka sedumedi, semorafe, (Burgess, 1985:71). Ge a tswalanya ditaba tše le dikanegelo tša Maisimane, Bakhtin (1981:233) o hlaloša gore Maria bjalo ka moanegwa wa mosadi go tšwa pading ya go bitšwa *Evalina* (1778), ya go ngwalwa ke Fanny, o be a tšewa go ba ngwana (le ge e be e le motho yo mogolo), ka go mo hlokiša ditshwanelo le maikarabelo, gomme a bile a le taolong ya rragwe le monna wa gagwe. Maria bjalo ka mosadi, o be a amogela go phethagatša mešomo ka moka ya lapa. Maikemisetšo a gagwe e be e le fela go kgotsofatša monna wa gagwe gammogo le batswadi ba gagwe ga e šita le sona setšo ka kakaretšo. O be a se na le nako ya go ithabiša ka gobane a šitišwa ke melao yeo ya setšo (Trumbach, 1978:206).

Ge a hlaloša go ya pele, Hardin (1991:207) yena o bolela gore mosadi yo, Evalina, ke moanegwathwadi wa molwantšhwa yo a bego a gateletšwe ke melao ya setšo yeo a bego a e hlompha. O rile go hlokofalelwa ke batswadi ba gagwe, makgolwagwe, Duval, a dula le yena. Mokgekolo yo o be sa nyake setlogolo sa gagwe, Maria, se sela melao ya lapa la gagwe la go thewa godimo ga motheo wa bogologolo. Le ge go le bjalo, Greenblatt (1980:26) o bolela go tšwela pele gore Evalina, bjalo ka ngwana yo mongwe le yo mongwe, o be a duma go ya sekolong, eupša makgolwagwe a mo ganetša gore a se rutege ka ge a tla hlalefa, gomme a tla a nyatša melao ya setšo. Ge a tiiša thuto yeo ya setšo Donzelot (1979:21) o bolela gore mošomo wa ngwana wa mosetsana ke go hlokomela lapa la gabo ka lebaka la gore thuto e lebane fela le bana ba bašemanyana.

Ge go rungwa go ka thwe, setšo se kgathile tema ye bohlokwa kgodišong ya bana (baanegwa) gagologolo ba basetsana. Le ge bana bao (ba basetsana) ba ile ba rata bophelo bja tokologo bjalo ka bana (baanegwa) ba bašemane, ba ile ba šitišwa go ithuta ka lebaka la ge setšo se be se ba ganetša.

3.2.6 Sebjalebjale

Sebjalebjale se lebane le mekgwa le ditlwaelo tša selehono. Se ka swantšhwa le bophelo bja mo ditoropong bjo bo fetogago le mabaka a lehono (Lebaka, 2006:126). Ke ka fao Kgatla (2000:143) a hlalošago sebjalebjale dingwalong ka go re bangwadi ba bolela ditaba, gomme tšona tša hlalošwa ka mokgwa wo mmadi a di tsebago ka gona lehono, e sego maloba. Se se laetša gore mmadi a ka šomiša ditaba tšeo go fapantšha sebjalebjale le bogologolo ka didirišwa tša go swana le dintlo, dinamelwa, dikolo, mašemo, go dula ka go hlakahlakana le merafe ye mengwe, nako, bjalobjalo.

Ka go realo, tlhalošo ya sebjalebjale e bohlokwa nyakišišong ye ka gobane e tlo tšweletša sebjalebjale ge se fetoga nako le nako (Maila, 2006:55). Phetogo yeo e hlola dikgakgano gare ga batho ba ba hlomphago ditumelo tša setšo (bogologolo) le bao ba phelago nakong ya selehono. Gantši thulano yeo e godišwa ke mapheko a go swana le kgapeletšo ya lenyalo la setšo. Mofsa gantši o tsenya ba bangwe le go itsenya mathateng. Se sengwe le se sengwe seo a se dirago o bona e le tshwanelo. Ga a gopole ge yena a ka dira phošo ka molomo goba ditiro. Ka lebaka leo ga a dumele go eletšwa (Groenewald, 1991:22).

Ke ka fao ge, Forster (1978:39) a nepišago gore bangwadi ba go swana le Williams mo pading ya go bitšwa *Novel and Romance*, (1970) ba tšweletšago Cecilia bjalo ka moanegwa wa mosadi yo batswadi ba gagwe ba bego ba nyaka a nyalwa ke lesogana leo ba le ratago. Anchor (1969:3) o hlaloša go ya pele gore Cecilia o ile a thoma go thulana le kgopolo le ditlwaelo, tša dinako tšeo a bego a phela go tšona. O ile a hlagiša diphetogo le tšwelopele ka go laetša batswadi gore bophelo bo fetoga le mabaka. Ke ka mokgwa woo Davidson le Wagner-Martin (1995:163) ba rego Cecilia o ikgethela monna yo a mo ratago, e lego Delvile. Lerato magareng ga Cecilia le Delvile le be le kgereša dithaba, gomme ba ikagela motse wa bona ka lethabo.

James (1966:23) o tiiša gore Cecilia ke moanegwathwadi yo a nago le bokgoni go no swana le banna. Se se bonagala ge a tsoga go fo swana le banna a eya mošomong le go phetha merero ye mengwe ya lapa yeo go ka thwego e lebane banna fela, go swana le go otlela sefatanaga (Williams, 1970:214).

Ge go akaretšwa go ka thwe, bangwadi ba Maisimane ba swantšha baanegwa ba ba nyakago go ikgethela bophelo bjo ba bo ratago. Ke basadi ba ba sa nyakego go katelwa segaswa ka ganong. Ba thulana le melao ya setšo yeo ba phetšego ka fase ga kgatelelo ya yona.

3.3 MOKGATLO WA BASADI BA MAAMERIKA

Bjale go yo lekolwa tshwantšho ya moanegwa wa mosadi wa Moamerika ka go nepiša bophelo bja gagwe le melao ya naga yeo. Basadi ba Yuropa ba ile ba thoma go abelana dikgopolo mabapi le merero ya politiki le basadi ba Amerika ka nepo ya go fenywa kgatelelo yeo e etilwego ke banna pele. Ke ka mokgwa woo Nancy e bilego mosadi wa mathomo historing ya Maamerika go tsenela Ntwa ya Mathomo ya Lefase ka ngwaga wa 1914-1918 (Cott, 1977:809-11).

French (1998:17) o hlaloša go tšwela pele gore ka ngwaga wa 1870 basadi e bile la mathomo ba dumelwa go lema. Godimo ga moo Cheris le Dale (2000:219) bona ba re basadi ba Amerika ba be ba le bohale ka gobane ba lemile mašemo a bona kgauswi le meeding le dikhwiting tša dinoka ka maikemišetšo a gore ge pula e ka se ne ba tle ba kgone go nošetša dibjalo tša bona. Go thwe ka dinako tšeo banna ba be ba lebane le go tsoma diphoofolo ka ge ba re temo ke ya basadi (McWhorter, 2003:69). Chafe (1972:104) o tiiša gore basadi ba Amerika pele ga Ntwa ya Bobedi ya Lefase ba be ba itlhokometše gammogo le malapa a bona ka go gama dikgomo, ba rekiša madila le dipararo ka nepo ya go hwetša tšhelete.

Lewis (2002:2) o kgonthišiša gore ka morago ga Ntwa ya Bobedi ya Lefase maemo a basadi ba Amerika a be a le fase kudu. Ke ka lebaka leo go thwego

mešomo ya bona e bile go hlwekiša difeme, ba bangwe e be e le bangwaledi. Ge tlhabologo e tsena, go ile gwa thongwa go ba le diphetogo maphelong a basadi ba Amerika mo e lego gore ba ile ba thoma go rutwa go bala le go ngwala ka maikemišetšo a gore ba tle ba kgone go kwešiša le go tsenela dipolitiki tša naga ya gabobona (Wheatley, 1773:6). Ge a tšwela pele o re ka nako ya Ntwa ya go Menola Mmušo wa Amerika ka ngwaga wa 1776, Abigail, yo a bego a na le maatla a go fetoša le go saenela '*Declaration of Independence*', o gapeleditše gore go be le tsinkelo ya melawana ya go hlompšha ga basadi gape le go lebeledišiša ka šedi tema yeo basadi ba e kgathago bophelong. Kgopolo yeo e bile motheo wa tokologo ya basadi ba Amerika. Moya woo wa tokologo o napile wa fetoga khuetšo lefaseng ka bophara. Khuetša yeo e fihlile le mono Afrika.

3.4 BOSADI DINGWALONG TŠA MAAMERIKA

3.4.1 Matseno

Ka morago ga tlhalošo ye go tla ba bohlokwa go lekodišiša moanegwa wa mosadi dingwalong tša Maamerika. Ge go hlokomelwa baanegwa ba basadi, go ya ka basekaseki ba Maisimane, go lemogilwe gore go dirišitšwe kokwane ya diteng bjalo ka ye nngwe ya dikokwane tše bohlokwa. Kokwane yeo ya diteng e yo kgonthišišwa gape ge go sekasekwa bosadi dingwalong tša Maamerika. Ka fao, dihlogwana tšeo di dirišitšwego ge go hlalošwa dingwalo tša Maisimane, di sa le bohlokwa. Tšona ke histori, leago, dipolitiki, setšo, le sebjalebjae.

3.4.2 Histori

Abrams (1985:143-5) o hlaloša gore kokwane ya histori e lebane le ditiragalo tša go tlemolla baanegwa ba basadi malebana le go gatelelwa ga bona. Ge ba kgonthišiša taba ye Jacob (2001:19) le Rossi (1997:8) ba re dingwalo tša nako yeo di be di dirišwa go lwantšha tshwarompe ya baanegwa ba basadi ke pušo ya naga ya Amerika. Ge a fahlela go ya pele Scott (1996:6) o re baanegwa ba

basadi ba be ba bonwa bjalo ka batho ba go hloka mohola, bao ba swanetšego go phethelwa dilo ka moka tšeo di lebanego le maphelo a bona. Yona taba yeo e hlotše gore baanegwa ba basadi ba ikhunolle bokgobeng bja banna ba bona (Melvin, 1912:410). Ke ka mokgwa woo Smith (1857:8) a tiišago gore ka morago ga Ntwa ya Mathomo go ile gwa tsoga dingwalo tša boganka le kganano bjalo ka padi ya Harriet Stowe ya go bitšwa *Uncle Tom's Cabin* (1823), fao go gatelelwa tokologo ya moanegwa wa mosadi. Martin (1986:903), mo pading ya go bitšwa *For Reducing a Great Empire* (1824) ya Benjamin Frankling, o gatelele ka fao mongwadi yoo a kgalemelago Pušo ya Amerika ka go nyefola baanegwa ba basadi.

Mo pakeng ya 1700–1800 go rotogile bangwadi ba basadi ba babjalo ka Lucy Lerry, Philis Wheatley, Maria Stewart le ba bangwe. Bohlokwa bja paka yeo ke gore bangwadi ba basadi ba be ba kgona go tšweletša baanegwathwadi ba basadi dingwalong tša bona (Elizabeth, 1994:14). Taba ye e tiišwa ke Blythe (2006:6) ka go tšweletša moanegwa wa mosadi, e lego Lydia, go tšwa kanegelongkopana ya go bitšwa *You Can't Keep a Good Woman Down*, (1968) ya go ngwalwa ke Ida. Go thwe Lydia o lemile tema ye bohlokwa historing ya Maamerika ka go boutela toropo ya gabo ka morago ga lehu la monna wa gagwe. O boutetše gore toropo ya Uxbridge, ya go bušwa ke boetapele bja banna, e oketše tšhelete ya gore e kgone go thuša ntweng kgahlanong le Maindia le Mafora ka ngwaga wa 1756.

Blythe (2006:6) o hlaloša go ya pele gore diphetogo maphelong a baanegwa ba basadi di bile gona nageng ya Amerika, mohlala ke wa Deborah go tšwa pading ya go bitšwa *Their Wrongs and Claims*, ya Mari (1913). Deborah ke moanegwa wa mosadi wa pelo ye bogale. Ke ka lebaka leo Roy (1998:8) a rego ke moanegwathwadi wa mathomo wa mosadi wa go menola Mmušo wa Amerika magareng ga 1777–1783. Ka dinako tšeo basadi ba be ba sa dumelelwe go tsenela bošole. Le ge go le bjalo, ka 1782 Deborah yena o ile a itšweletšwa bjalo ka monna wa go bitšwa Robert (wa lešole). Go thwe ka dinako tša ntwana,

magareng ga Amerika le Britain, Deborah o ile a thuntšhwa serope, gomme a rwalelwa bookelong fao go lemogilwego gore ga se monna, eupša ke mosadi. Ntle le bohvirihwiri bjo a bo dirilego, o ile a fiwa tlhomphe ya bogale bja gagwe.

Roy mo letlakaleng la senyane o sa tiiša bogale bja baanegwa ba basadi ba Amerika ka go re Margeret, go tšwa pading ya *The land is never Easy* ya Marima Rivera (1907), o tšweleditšwe bjalo ka moanegwathwadi yo a kgathilego tema ye bohlokwa nakong le Ntwa ya Bobedi ya Lefase ka go hlabana bjalo ka monna. O ile a hlompšha ka go amogetšwa tšhelete ya phenšene, gomme seo se ile sa dira gore e be mosadi wa mathomo wa go hwetša tšhelete ya phenšene go tšwa Mmušong wa Amerika, ka ngwaga wa 1776.

Go ka rungwa ka go re bjalo ka karolo ya diteng, histori ke ye nngwe ya dielemente tše bohlokwa tša go dirišwa ke bangwadi ba Maamerika ge ba hlaloša baanegwa ba basadi. Baanegwa bao ba hlagišitšwe bjalo ka bagale ba go hlabanela ditokelo tša bona ka katlego.

3.4.3 Leago

Kgatla (2000:54) o hlaloša gore dingwalong tša Maamerika kokwane ya leago e lebane kudu le go gola ga ditoropo. Kgolo yeo ya ditoropo e tlišitše phetogo ye kgolo bophelong bja batho gammogo le go dingwalo tša naga yeo. Go tiiša taba ye, Burgess (1985:20) o re bangwadi ba ile ba thoma go ngwala ka baanegwa ba basadi go lebeletšwe phedišano nageng ya Amerika. Dingwalo tša bangwadi bao di be di bitšwa tša *borealisme* ka ge di hlaloša therešo ya boemo bja bophelo bja baanegwa ba basadi (Howells, 1970:37).

Moody (2001:216) o re ge go lekodišišwa dingwalo tša Maamerika go no swana le tša Maisimane, go lemogwa gore di be di laolwa ke ka mo go bego go phelwa ka gona. Bontši bja bangwadi ba be ba hlasela mekgwanakgwana ka moka ye e

fošagetšego ya go nyefola seriti sa basadi le go hlohleletša mokgwa wo o rilego wa go phela. (Flexner, 1996:49).

Ke ka fao Fraser (1985:9) a nepišago se ka go re bangwadi ba go swana le Alice Walker mo pading ya go bitšwa *Now is the Time to open Your Heart* (2004), a tšweleditšego moanegwathwadi wa mosadi, e lego Kate, yo a nyetšwego makga a mmalwa e le ge a sa nyake go ba ka fase ga bophelo bja kgatelelo ya banna, bao ba bego ba mo hloriša. Yena o be a nyaka go phela bophelo bja gagwe, bjo a bo ratago, bja tokologo. Mongwadi o tšweletša Kate bjalo ka moanegwa wa mosadi go leka go phafoša setšhaba gore motho yo mongwe le yo mongwe o swanetše go phela bophelo bjoo a bo ratago. O lemoša gape basadi (kudu bao ba nyetšwego) gore bophelo bja kgatelelo, go ya ka temokrasi, bo ile le meši wa dikwekwele. Baratani ba swanetše go ba mohlala wo mobotse setšhabeng, go laetša phedišano yeo mang le mang a e dumago.

Taba ye e kgonthišišwa gape ke Hartley (1913:17) ge a hlaloša bophelo bja Linda pading ya *Delta Wedding*, ya Eudora Welty, ya go gatišwa ka ngwaga wa (1958), ka go gatelela bohlokwa bja boitshwaro le tlhabologo ya moanegwa wa mosadi. Go thwe Linda e be e le lekgarebe la go ba le mabjoko. O tsene sekolo gaboima ka fase ga kgatelelo ya melao yela ya go re sekolo se loketšwe bana ba bašemane fela. Le ge go le bjalo, o ile a kgotlelela go fihlela a phetha dithuto kholetšheng ya borutiši. Ka dinako tše a ruta, o kgonne go phatša diphefo le madimo a kgatelelo, gomme a kgona go aga sekolo ka maikemišetšo a go hlabolla bana ba bašemane le ba basetsana, ba motse wa gabo.

Ge go akaretšwa go ka thwe, leago ke karolo ye bohlokwa ya diteng ye e dirišwago ke bangwadi ba Maamerika go hlaloša baanegwa ba basadi dingwalong tša bona. Lona le lebane le ka mo baanegwa ba basadi ba bego ba phedišwa ka gona, gomme ba tšea magato go hlabolla maphelo a bona.

3.4.4 Politiki

Politiki ke mokgwa wa go amanywa le pušo ka kakaretšo (Holman, 1960:419). Seo se swanetšwego go lemogwa ke gore politiki ga se e lebane le go buša goba go bušwa fela, eupša e ka nepiša le maemo a a rilego a ditaba goba lephelo la batho (ekonomi) le ge e ka ba yona peakanyolefsa ya pušo ya naga (Kgatla, 2000:82). Go tlaleletša kgopolo yeo, Thompson (1995:961) le Jukes (1999:145) bona ba no re baetapele bao ba filwego maatla ga ba nyake go tseba gore pušo ya bona ke ya go loka goba ya go se loke. Se bohlokwa ke gore setšhaba se latele boetapele bja mmušo wo o beilwego.

Rosenberg (1920:17) o ngwala go iša pele gore le ge baanegwa ba basadi ba Amerika ba bile le tokelo ya go bouta go tloga ka ngwaga wa 1920, ba be ba segetšwe mellwane mererong ya politiki. Ka lehlakoreng le lengwe, Lebaka (2006:150) le Kgatla (2000:58) ba tšweletša kgopolo ya go re kokwane ya dipolitiki dingwalong tša Maamerika e na le mahlakore a go fapana. Se se lemogwa ge bangwadi ba thulana le kgethologanyo le kgatelelo ya baanegwa ba basadi dingwalong tša bona. Nepo ya bangwadi ba e be e le go lwantšha ketapele ya Pušo ya Amerika le go bontšha gore basadi le bona ke batho ba go ba le ditokelo tša go no swana le tša banna (Baylor, 1975:651).

Bangwadi ba basadi ba Maamerika le bona ba tšweleditše baanegwa ba basadi bjalo ka batho bao ba thulanago le ditšo le ditlwaelo tša setšhaba sa gabobona, ka tsela ya politiki. Taba yeo e šitlelwa ke Davidson (1995:39) ge a hlaloša Patience bjalo ka moanegwathwadi go tšwa pading ya go bitšwa *So Far* (1971). Patience o kgethilwe bjalo ka mmamotse wa toropokgolo ya Oklahoma. Moanegwa yo o be a hlompšha ke setšhaba go akaretšwa le banna. O be a hlalošwa go ba mosadi wa mabjoko. Ditiro tša moanegwa yoo di hlohleleditše gore basadi ba tšwe bokgobeng, gomme ba thoma go kgatha tema mererong ya politiki le ya ekonomi, ga ešita le mererong ya bongwadi bja basadi. Ke ka fao Harris (1992:23) a hlalošago Diana (go tšwa pading ya *The Politics of Real*

Oppression (1973) bjalo ka moanegwa yo a lwetšego ditokelo tša basadi kgahlanong la banna (monna wa gagwe) ka tlhohleletšo ya ditiragalo tša politiki. Go ka rungwa ka go re politiki e kgathile tema ye bohlokwa mererong ya maphelo a baanegwa ba basadi ba Amerika. Ke ka fao go ka thwego kokwane ye ya diteng, e hueditše bophelo bja Maamerika ka kakaretšo gore ba bonwe bjalo ka setšhaba se maatla sa go hlompha ditokelo tša bohle.

3.4.5 Setšo

Bulla (1971:74-5) o hlaloša gore go ya ka setšo sa Amerika ka ngwaga wa 1600 basadi ba be ba nyalwa segadikane, ebile le bona ba sa bone go na le phošo godimo ga taba yeo. Baanegwa ba basadi ba go swana le Tituba, Sarah Good le Sarah Osbourns ba ile ba latofatšwa ke Pušo ya Amerika ka boloi. Ke ka fao go thwego ba ile ba loya bagaditšong ba bona ka lebaka la go nyaka go ba fokotša, gore ba se be ba bantši; gape le go nagana gore monna wa bona o tla šala a ba rata kudu (Cott, 1977:13-15). Mmušo wa Amerika o ile wa ba bona molato, gomme ba ahlololwa go išwa thapong. Godimo ga fao, pušo e ntšhitše taelo ya gore le barwedi ba basadi bao ba latofaditšwego ka go re ke baloi, le bona ba ile ba tlengwa, ba kgatlwa ka maswika, ka morago ga moo ba fišwa ka ge go thwe le bona ba rutilwe go loya, ka gobane e le basetsana (Ezell, 2006:216).

Engel (1972:649) o hlaloša gore baanegwa ba basadi ba be ba rutwa go ba ka fase ga taolo ya botatagobona pele ba ka nyalwa ke banna ba bona. Ka kerekeng basadi ba be ba botšwa gore ge mosadi yo a nyetšwego a ka nyatša monna wa gagwe, a tsebe gore o nyatša Modimo. Ka go realo, monna o be a swantšhwa le Modimo go ya ka setšo sa Amerika.

Manvell (1976:27) o bolela gore go ya ka setšo sa Amerika baanegwa ba basadi ba be ba segetšwe mellwane, ka gobane lefase la mosadi ke la ka gae fela; moo a hlokomelago bana, go hlwekiša mokgotha le mengwako; go gama dikgomo; go ba hlatswetša diaparo; go apeela bana, gammogo le monna, go se šome

mešomo ye mengwe yeo a ka ikhweletšaga letseno. Dikgopolo tša baanegwa ba basadi ba Amerika di laolwa ke banna ba bona. Ke ka fao Jagoe (1994:14) a rego basadi ba amogela gore banna ba bona ke dihlogo tša malapa a bona, ntle le pelaelo. Basadi bao ba nyetšwego ga ba na taolo godimo ga dithoto tša malapa a bona ka gobane dikgopolo tša bona di lekantšwa le tša bana, ebile ka lehlakoreng le lengwe ba sa bonwa gape bjalo ka didirišwa tša malapa a bona. Ke ka fao go thwego, basetsana ba be ba ganetšwa go tsena sekolo ka gobane sekolo ke sa bašemane fela gore ba tle ba be le taolo ye botse mohla ba godile godimo ga malapa a bona (Spelman, 1998:16).

Blair (2008:33) o bolela gore go ya ka Pušo ya Amerika baanegwa ba basadi ba be ba iletšwa go eta setšhaba pele ka gore ga ba na bokgoni ge ba bapetšwa le banna ka kakaretšo. Taba ye e kgonthišišwa ke Pankhurst (1979:86) ge a re go ya ka setšo boetapele bja Amerika bo laolwa ke banna fela.

Argall (1998:61) ge a nepiša ditaba tše tša Maamerika pading ya go bitšwa *The Conditions of Woman Issue* (1971), ya Wilson, o re Samantha ke moanegwa wa mosadi yo a bego a na le bana ba bane. Monna wa gagwe, Toni, o be a sa šome. Lapa la Toni le be le hlokometšwe ke Samantha ka dilo ka moka. Samantha o be a fepa lapa ka go hlatswetša batho diaparo le go bjala merogo yeo a bego a e rekiša. Toni o be a fela a mo amoga tšhelete ka ge a be a botša Samantha gore tšhemo yeo a e lemago ke ya batswadi ba gagwe. Le ge go le bjalo, Samantha o be a bontšha bohlale le boroto bja gagwe ka go tšwela pele le go šoma ka maatla. Samantha ke mosadi wa tlhompheo le lerato ka gobane le ge Toni a be a mo amoga letseno ge a apeile ga a mo time dijo. O mo amogela bjalo ka monna wa gagwe.

Go hlaloša go ya pele, Lerner (1993:91) o re Sarah o tšweletšwa bjalo ka moanegwa wa mosadi go tšwa pading ya go bitšwa *Voice from the South*, ya Lucille (1926). Sarah ke mosadi wa kgotlelelo, yo a bego a hlakišwa ke monna wa gagwe, Juda. Juda o be a na le motlabo yo a bego a bitšwa Selby. Juda o be a

fepa lapa la gagwe ka go rekiša diphahlo tša lapa. Sarah o be a se na pelaelo ka gobane go ya ka setšo sa Amerika, mosadi yo a nyetšwego ga a na taolo godimo ga dithoto tša lapa la gagwe. Ge bophelo bo dutše bo tšwela pele Juda o ile a lwala, gomme Selby a mo raka. Sarah o ile a amogela Juda ka ge e le tatagobana ba gagwe.

Go ka phethwa ka gore setšo sa baanegwa ba basadi ba Amerika, se lebane kudu le phedišano gare ga monna le mosadi ka lapeng.

3.4.6 Sebjalebjale

Sebjalebjale ke ye nngwe ya dikokwane tše bohlokwa ya diteng ka gobane e lebane le mekgwa le ditlwaelo tša bophelo bja sehono (Gleach, 1997:8-9). Ka ngwaga wa 1700–1800 bontši bja baanegwa ba basadi ba thomile go rutwa go bala ka maikemišetšo a gore ba tle ba kgone go bala Bibebe, go ruta bana ba bona, go ithuta go bala dipuku tša go ba ruta go apea dijo le go ithuta go kwešiša ditaba tša go amana le dipolitiki. Ka lebaka la go rutega fao, Amelia Simmons o ngwadile mohuta wa puku ya go apea dijo yeo e bitšwago *American Cookery* ka ngwaga wa (1796), mola Judith Sargent Murray, a ngwadile mohuta wa padi ya politiki ya go bitšwa *A History of Slavery* (1798).

Tilton (1994:102) o hlaloša gore ka ngwaga wa 1902, ge tllabologo e tllile ka šiši nageng ya Amerika, Martha Washington e bile mosadi wa mathomo wa go hlompšha ka go tšweletša sefahlego sa gagwe ditempeng tša naga ya Amerika, mola ka lehlakoreng le lengwe Harriet Oumby le yena e bile mosadi wa mathomo wa go hwetša lengwalo la go otlela sefofane, ka ngwaga wa 1911.

Margaret Sanger o tšweleditše taodišwana ya go bitšwa '*The Woman Radical*.' Maikemišetšo a taodišwana yeo e be e le go ruta baanegwa ba basadi ka ga thobalano gammogo le go ntšha mpa, yeo mohlomongwe e tllilego ntle le maikemišetšo; gape le go ba lemoša ka bohlokwa bja go šomiša dithibelapelego (Strachey, 2001:116).

Ka ngwaga wa 1917, Alice Paul le Lucy Burns bjalo ka balwelatokologo ba Mokgatlo wa Bosetšhaba wa Basadi, wo o hlomilwego ka 1913, e bile ba mathomo ba go kgethwa go emela basadi ba bangwe ka Palamenteng ya *White House* (Woodward, 1969:79).

Freedman (2002:45) o bolela gore tlihabologo ya baanegwa ba basadi nageng ya Amerika e thomile go rotoša hlogo kudu ka nako ya Ntwa ya Bobedi ya Lefase, ka ngwaga wa 1941. Ka nako yeo ya ntwa basadi (ba e ka bago ba dimilione tše lesomepedi) ba thomile go šoma mešomo ya go fapafapana. Ba ile ba lefelwa tšhelete ye ntši ya go fepa malapa a bona (Scott, 1996:89). Ka lehlakoreng le lengwe basadi ba bangwe ba be ba thušana le banna ba bona ntweng: ka go ba apeela, go ba hlatswetša le go ba oka dintho. (Townsend, 2004:23). Godimo ga moo, basadi ba ile ba thoma go tšea maemo a godimo setšhabeng. Ke ka moo Lewis (2002:3-5) mo pading ya go bitšwa *Uncle Tom's Cabin*, (1825) a tšweletšago Mdi. Bird bjalo ka moanegwa wa mosadi wa *Mosenetara* le Martha Henning mo pading ya go bitšwa *Beyond Understanding*, (1996) ba go lokolla basadi ba bangwe nageng ya Amerika.

Ge go akaretšwa go ka thwe, thuto ke kotse ya bophelo ye bohlokwa ye e hlabolotšego baanegwa ba basadi. Ke ka lebaka leo basadi ba bonalago ba ikhunolotše ka fase ga kgatelelo ya boetapele bja banna. Bontši bja baanegwa ba basadi ba thomile go šoma. Mo ba šomago ke baetapele go fo swana le banna. Ga ba sa nyaka go laolwa ke banna. Ke ka lebaka leo ba gapeletšago go hlabolla baanegwa ba bangwe ba basadi bao ba sa tlihabologago. Ka go realo, kokwane ye ya sebjalebja e bohlokwa kudu ka gobane batho ge ba šoma ka moka go sa kgetollwe bong, ekonomi ya naga e a gola.

3.5 MOKGATLO WA BASADI BA AFRIKA

Mo karolong ye le gona go ka se hlokomelwe dinaga ka moka tša Afrika, eupša go tla no tsopolwa mehlala ye mebedi fela go emela tšeo tše dingwe, e lego

Egipeta le Afrika-Borwa. Lebaka ke gore ka kakaretšo tshwaro ya basadi go ya ka segologolo e be e sa fapane gakaalo dinageng tšeo.

3.5.1 Ditokelo tša basadi ba Egipeta

Go ya ka Mirai (1981:69) moya wa go lwela tokologo ya basadi Afrika, o bonagetše la mathomo nageng ya Egipeta, magareng ga mengwaga ya 1923 le 1939. Se se hlotšwe ke maitapišo a mosadi yo a bitšwago Hoda Shaarawi. Yena o ile a ba le mahlatse a go tsenela dikhonferense tša lefase mo go bego go ahlaahlwa ditaba tša dipolitiki. Tsebo ye a ikgobokeditšego khonferenseng ya mošate wa Italia, e lego Roma, e mo hlohleletše go thulana le boetapele bja banna (bja go hlohleletšwa ke setšo). Woodsmall (1936:121-2) o re ka lebaka la kgatelelo yeo, bontši bja basadi, gagologolo ba Egipeta, ba be ba fetošitšwe makgoba.

Maitapišo a Shaarawi, go ya ka Nada (1924:4), a ile a tliša diphetogo tša go thewa ga molaotheo wo mofsa (wa naga ya Egipeta) wo o akareditšwego go fetošwa ga melawana yeo e bego e lebane le go nyalwa ka bošaedi ga basadi/basetsana, gammogo le go fedišwa ga lenyalo la segadikana. Kgopolo ye e ratilwe ke bontši bja basadi ba Egipeta le ba dinagamabapi, gomme ya phatlalala le Afrika ka bophara.

3.5.2 Ditokelo tša basadi ba Afrika-Borwa

3.5.2.1 Matseno

Muši wa katlego ya basadi ba Maisimane le Maamerika o ile wa kuelela le dinageng tša Afrika, wa amogelwa ka diatla tše pedi le mono Borwa bja Afrika. Moya woo wa khuetšo ya go lwela ditokelo tša basadi o fihlile le mo go basadi ba Afrika-Borwa.

3.5.2.2 Histori

Go ya ka Hassim (2006:21) basadi ba dirutegi ba Afrika-Borwa ba ipopile ngata e tee go thulana le melawana ya kgatelelo. Go lwela ditokelo tša basadi go be go sekametše kudu ka lehlakoreng la Bathobaso, Maindia le Bammala. Walker (1985:25-30) o hlaloša gore bontši bja basadi ba ipelaeditše ka lebaka la go re Bathobaso ba be ba gapeletšwa go sepela ba swere dipasa. Morafe wa Maindia o lefišišwe motšhelo wa godimo go feta merafe ye mengwe. Ge a tšwela pele o re ka ngwagakgolomasomepedi bontši bja basadi ba be ba ganetšwa go šoma Natal. Basadi bao ba šomago, ka thušo ya Mokgatlo wa Makomonese, le bona ba ile ba swaragana go ba ngata e tee le go lwela go se swarwe go lekana mošomong, go ya ka mmala.

Ge mekgatlo ya dipolitiki e seno thongwa ka nepo ya go lwela tokologo ya Bathobaso, basadi le bona ba ile ba amogela go ba ditho tša mekgatlo yeo (Lodge, 1988:23). Ginwala (1991:12-5) o re ka 1940 go ile gwa hlongwa Lliki ya Mathomo ya Basadi ba Mokgatlo wa ANC, yeo e bego e bopilwe ka Bathobaso, Maindia, Makgowa le Bammala. Setlamo se se ile sa tiiša maikemišetšo a basadi go ikhunolla bonabeng bjo boima bja kgatelelo (Geisler, 2004:37).

Lodge (1983:23) o tiiša gore basadi ba ile ba kgatha tema ye bohlokwa ka gare ga mokgatlo wa kgwebišano, e le ge ba nyaka bophelo bjo bokaone le go tšwetša pele go hlabolla mokgatlo wa go lwela ditokelo tša basadi. Ka mokgatlong wa kgwebišano, basadi ba rutilwe merero ya boetapele ka maikemišetšo a go itlhabara ka bokgoni. Ge a tšwela pele o re ka ngwaga wa 1950, ke ge mokgatlo wa basadi o šetše o kwešiša merero ya dipolitiki. Basadi ba bone go le bohlokwa go lwela gore kgatelelo ya kgethologanyo mešomong le bong di fedišwe. Ba dirile ditšhupetšo kgahlanong le kiletšo ya go rekiša madila le koketšo ya thekišo ya dijo, kgafetšakgafetša. Boipelaetšo bjo bo be bo lebišitšwe go mmušo wo o bego o etilwe pele ke Phathi ya Bonašinale (Rissik, 1993:32).

Ginwala (1991:12-15) o bolela go ya pele gore magareng ga ngwagakgolomasopedi basadi ba thomile go kgatha tema mererong ya Mokgatlo wa *African National Congress* (ANC). Le ge go le bjalo, ba be ba se na maemo ka mokgatlong. Ba be ba le kgahlanong le kgatelelo, le ge ba be ba se na tokelo ya go bouta. Ge a tšwela pele o re bontši bja basadi ba go ba le mafolofolo e be e le bao banna ba bona ba swerego maemo a godimo ka Mokgatlong wa ANC. Ke ka tsela yeo, Walker (1990:27) a rego mošomo wa Mokgatlo wa Lliki ya Basadi e be e le go apeela le go tloša batho bao ba tšilego lekgotleng bodutu. Hassim (2005:22) o re ka ngwaga wa 1943, mola mokgatlo wa ANC o šetše o hlomilwe ka morago ga mengwaga ye 31, basadi ba ile ba dumelelwa go ba maloko ao a feleletšego a mokgatlo, le go hwetša tokelo ya go boutela mokgatlo. Ka morago ga go hwetša tokelo yeo ya go bouta, boleloko bja mokgatlo wa basadi ba go lwela ditokelo bo ile bja oketšega kudu.

Ginwala (1991:77-93) o iša pele ka gore magareng ga ngwaga wa 1940 go fihla go wa 1950, Lliki ya Mokgatlo wa Basadi wa ANC e be e le sekgonyo se segolo sa Fetereišene ya Basadi ba Afrika-Borwa. Go bile segwera se segolo ka gare ga Mokgatlo wa ANC. Ramgobin (1990:11) o hlaloša gore Mokgatlo wa Lliki ya Basadi o be o bopilwe ke basadi ba Maindia, Makgowa, Bammala gammogo le Bathobaso bao ba bego ba thulana le melawana ya kgatelelo. Ye mengwe ya melawana yeo e bego e lwantšhwa ke go sepele ba swere dipasa. Ke ka fao Maboreke (1990:58) a hlalošago gore kgethollo ya merafe e tiišeditšwe ke molaotheo wa 1910 wo o bego o hloriga Bathobaso ka go ba swara bjalo ka makgoba. Kgopolo ye e kgonthišišwa ke Terborg-Penn (1990:54) ge a re ka ngwaga wa 1950, basadi ba go lwela ditokelo ka morago ga go lemoga ka fao Makgowa a hlokofatšago Bathobaso ka gona, ba ile ba dira kgwabokaseboka e le ge ba ipelaetša mabapi le melawana ya go sepelelana le dipasa. Bontši bja basadi (gammogo le banna) ba ile ba kwana ka molomo wa lehlabula gore go se sa rekwa ka mabenkeleng a Makgowa. Mangaliso (1997:29) o kgonthišiša gore maikemišetšo ao e bile gore ekonomi ya naga e phuhlame. Meintjes (1998:47) o re le ge mošomo wa basadi e be e le wa go hlokomela bana ba Makgowa, eupša

ba be ba filwe molao twantšhong le kgatelelo. Britton le ba bangwe (2009:7) ba gatelela gore basadi ba Maafricanere ba ile ba katanela gore basadi ba merafe ka moka ba fiwe tokelo ya go bouta.

Berger (1983:49) o bolela gore mokgatlo wa basadi o be o godišwa ke mekgatlo ye mengwe ya dinaga tša ka ntle. Ke ka lebaka leo, basadi ba ilego ba hlahlwa mabapi le mekgwa ya poledišano, dithekniki tša go uwauwetša go akaretšwa le mekgwanakgwana ya kgwabokaseboka ge ba le mešomong. Geisler (2004:37) o re mokgatlo wa Fetereišene ya Basadi ba Afrika-Borwa wa go lwela ditokelo tša basadi o be o šoma ka bohlale go lweša kgethologanyo ya melawana ya kgatelelo. Mompati (1991:87) le Joseph (1991:98) ba re le ge mokgatlo wa Fetereišene ya basadi ba Afrika-Borwa o be o tseba ka ga bohlokwa bja go fediša twantšho ya kgatelelo, ka lehlakoreng le lengwe mokgatlo o be o leka ka mešegofela go fetoša kgopolo ya banna bao ba sa nyakego basadi ba lokologa. Britton le ba bangwe (2009:10) ba hlaloša gape gore ka nako yeo basadi ba be ba thomile go tsokama maemo a godimo dileteng le mmušong wa gare.

Mangaliso (1997:82) o tiiša gore basadi bao e bego e le maloko a *Cosatu* (*Congress of South African trade Union*) ba be a thulana le tshwarompe ya basadi mešomong. Basadi ge e le baimana ba fiwe matšatši a go khutša, ba lefše ge ba le maikhutšong, le gore ba šome ka go khutšišana bošego go swana le banna. Britton le ba bangwe (2009:27) ge ba tšwetša taba ye pele ba re basadi ba go lwela ditokelo bao ba tšhabetšego dinageng tše dingwe ka lebaka la kgatelelo, ba ile ba hwetša sebaka se sebotse sa go katološa dithuto tša bona.

Ka ngwaga wa 1993 Khonferense ya Bodišhatšhaba ya Basadi e ile ya swarelwa Beijing. Basadi ba Afrika-Borwa go akaretšwa Albertina Sisulu, Helen Joseph, Winnie Mandela le bona ba bile gona khonferenseng yeo. Sererwagolo sa khonferense e bile tokologo ya basadi (Awanbor, 1998; 26). Khonferense yeo e bile le khuetšo tlhamong ya molaotheo wa Afrika-Borwa (Goliber, 1997:17). *The Freedom Charter* ya mokgatlo wa ANC (1955-2006) go ya ka moanegwa wa

mosadi, e gatelela tekatekano ya bong, politiki mešomong, tekatekano mererong ya bophelo le go thulana le semorafe.

Go ka rungwa ka go re go lokologa ga mosadi dinageng tše dingwe go hweditšwe maemo a bophelo bja mosadi wa sehono le mono Afrika-Borwa. Ke ka fao molaotheo wa Afrika-Borwa o theilwego godimo ga mosadi go akaretšwa le motho ofe kapa ofe go sa kgethollwe bong, semorafe, politiki, leago, sedumedi, bjalobjalo.

Bjale go yo hlokomelwa ka fao basekaseki ba Sepedi ba hlalošago moanegwa wa mosadi ka gona.

3.6 BOSADI DINGWALONG TŠA SEPEDI

3.6.1 Matseno

Banyakišiši ba bosadi dingwalong tša Sepedi (le tša Bathobaso ka kakaretšo) le bona, bjalo ka Maisimane le Maamerika, ba dirišitše dikokwane tša diteng go hlagiša moanegwa wa mosadi. Davies (1986:242) o hlaloša gore nako ya sebjalebja ke nako ya tšhabologo moo thuto e bonwago bjalo ka sekgonyo se se dirilego gore baanegwa ba basadi ba bone bophelo ka leihlo le lefsa. Ke ka fao, baanegwa ba basadi ba ilego ba thulana le melao ya setšo, gomme ba šala ditlhogelo tša bona morago. Bjale go yo bonwa ka mo basekaseki ba hlalošago moanegwa wa mosadi wa Mopedi ge e le motho yo a nyakago tšhabologo. Go yo tsopolwa mehlala fela ka gobane tshekaseko mabapi le baanegwa ba basadi ba Sepedi e yo tsinkelwa ka botlalo kgaolong ya bone le ya bohloano.

3.6.2 Lesang Bana

Kgatla (1978:3-5) o fa mohlala go gatelela kgopolo ya ka godimo go tšwa tiragatšong ya *Lesang Bana* (Khomu, 1969) ka go re Phuti ke kgarebe yeo e

ikemego ka boyona, yeo e sa nyakego go katelwa segaswa ka ganong. Kgatla o tliša taba ye ka go laetša gore Phuti o ganane le dikgopolo tša tatagwe, Masemola, tša gore a tlogele Khakhi, lesogana la gagwe, e lego ngwana wa modiidi, ebile e le setagwa, a nyalwe ke lesogana la serutegi. Kgatla o tšwela pele ka go tšweletša lehlakore le lengwe la Phuti. Go ya ka Kgatla, Phuti ke kgarebe ya go botega. Taba ye e tšweletšwa gabotse ntle le pelaelo ge Phuti a emetše Khakhi yo a bego a le kgolegong go fihlela ge a lokollwa kgolegong tekano ya mengwaga ye mene, gomme a dumela go nyalwa ke Khakhi, ba aga lapa la bona ka lerato le lethabo. Ge a tšwela pele o re Phuti ke moanegwa wa go fetogafetoga. Ke go re, Phuti o a thaba, ebile o a befelwa go ya ka mo ditaba di emego ka gona. O thabišwa ke ge batswadi ba gagwe ba mo swara gabotse, go swana le ge ba mo tsentšha sekolo, eupša o nyamišwa ke ge tatagwe a mo kgina dikgopolo. Ke ka lebaka leo a rego Phuti ke moanegwaphethegi.

3.6.3 *Maaberone*

Kgatla (1978:8-10) mo tiragatsong ya *Maaberone* (Franz, 1940) o tšweletša Maaberone e le lekgarebe leo le emetšego bophelo bja sebjalebja. Maaberone ke motho wa go ba le kang ka gobane o thulana le melao ya segologolo ya batswadi ba gagwe ya go re a nyalwe ke Mokgalabje Sekwala, mola a na le lesogana la gagwe leo a ikgethetšego lona, ebile a le rata kudu, e lego Mašilo. Ge a tšwela pele o re Maaberone ke lekgarebe la pelo ye thata, ebile ke senganga. Le ge tatago Maaberone, Masemola, a bethile morwedi wa gagwe ge a gana go šala melao ya setšo morago ya go re a nyalwe ke Mokgalabje Sekwala, Maaberone ga se a fetola kgopolo ya go hlanamela lesogana la gagwe. Maaberone o bone bokaone e le go tšhaba le moratiwa wa gagwe go na le gore a nyalwe ke Sekwala (Kgatla, 1978:11). Kgatla o re bakgalabje ba motse ba ntšhitše lesolo la go tsomana le Maaberone le lesogana la gagwe, Mašilo. Ka lebaka la lerato leo le bego le tuka bogale magareng ga bafsa ba ba babedi, e lego Maaberone le Mašilo, Maila (2006:74) o hlaloša gore bobedi bja bona, ka lebaka la lerato, mafelelong ba itahletše ka legageng, gomme ba hwela ka fao.

3.6.4 'Letšoba le le ponnego'

Kgatla (2000:117) mo go kanegelokopana ya go bitšwa 'Letšoba le le ponnego' (Molomatsebe, 1951) o tšweletša lekgarebe la sebjalebjae la go dula ditoropong, e lego Miriam. Kgatla o re Miriam o bonala e le ngwana wa mekgwa ye mebotse. Ke ka mo tatagwe a mo tšhabišeditšego GaMatlala gore a se tlo senywa ke bophelo bja ditoropo. Kokwane ye ya go loka ga Miriam e tiišwa ke dintlha tše tharo, e lego (i) go hlompha, (ii) go phetha mešomo ya sekolo ka mafolofolo le (iii) go kgatha tema ye bohlokwa ka kerekeng. Tše ka moka di kgonega ka lebaka la maitshwaro a gagwe a go kgahliša. O re go hlaloša mošomo woo wo mobotse wa Miriam phuthengong, mongwadi o mo swantšha e le sethakga. O re gare ga bana ba ba thabilego ba kamogelo, go be go le Miriam Molefe, yo lentšunyana la gagwe le lebose le bego le fela le phuleletša gare ga ba bangwe ge ba eme pele ga altare.

Miriam bjalo ka mofsa o rile ge dikolo di tswaletšwe a ya ga gabo toropong fao a ilego a hloga ya ba motho yo mofsa ka lebaka la bakgotse. Kgatla (2000:117) o hlaloša ka fao mongwadi a bolelago ka yena ka go re:

Miriam le yena ge a fihla ga gabo, e le mothepa, a se ke a diega go apola seo bana ba ditoropo ba se bitšago bompara, le go tšea mekgwa ya bona ye e bitšwago khunologo ya basadi (letl.115).

Go ya ka Kgatla o re motho yo a feleletšego o na le mahlakore a a fapanego a semelo. Miriam ka ge e le motho, le yena o na le mafokodi. Ka tsela yeo mongwadi o fapantšha Miriam wa kgale (wa go loka) le yo mofsa (wa go se loke). Phetogo ya Miriam e hlolwa ke lefelo le lefsa (e lego toropo) leo a gorogago go lona ge a etšwa GaMatlala. Kgatla (2000:119) o hlaloša gore tikologo e na le khuetšo ye maatla semelong sa moanegwa ka gore e a mo fetola. Miriam o tšweletšwa bjalo ka setagwa. Batswadi ba lekile go mo kgala ka dikeletšo le ka

kgati, fela gwa pala ka ge a itahletše maboseng a lefase. Mongwadi o kgone go tšweletša moanegwa wa mosadi, e lego Miriam, yo a nago le mahlakore a mabedi, la go loka le la go se loke. Ka tsela yeo, mahlakore a a mabedi, la go loka le la go se loke, ge a kopana, a bopa moanegwa yo a phethagetšego. Ka gona, Miriam ke seipone ka gore o emetše batho ka bophara. Ka go realo, Kgatla o swantšha baanegwa ba basadi bjalo ka baanegwaphethegi ba go swana le Miriam.

3.6.5 'Lehutšo le kaka legonono'

Kgatla (2000:174) mo go kanegelokopana ya 'Lehutšo le kaka legonono' (Magang), (Motuku, 1972) o utolla moanegwa wa mosadi, e lego Selina. O tšweletša Selina e le mosadi wo mošoro. O re bošoro bja gagwe bo bonagala ge a kwana le mmagwe, Raesetša, go bolaya ngwana wa gagwe yo a mmelegego. Ge a iša pele o re Selina le Raesetša ke batho ba bašoro ka gore ge a hlaloša taba ye o re:

Bošego bjoo, Raesetša le Selina ba lala ba tseneletše setopo sa lesea, ba se khuma bjalo ka mmutla ge o ntšhwa marapo, gwa šala nama le mokgopa fela. Ba swara setopo sa ngwana, ba ntšha marapo ka moka dithong tša mmele gwa šala hlogo fela. Mahlo le ona ba a gonya. Erile mola go šetše nama ya mokotlana, Raesetša a tšea sebeba a se swara ka dihlare tša gagwe, a se tlotša ka makhura, a se anega (letl.9).

Temanang ye ya ka godimo, Kgatla o sa laetša gore Selina ke mosadi wa go hloka lešoko, e bile o na le pelo ye mpe. Motho a ka se bolaye ngwana a ba a buša a ba le nako ya go mmua bjalo ka phoofolo. Tiragalo ye e bontšha gabotse gore Selina ga se motswadi wa mmakgonthe (Kgatla, 2000:175). Kgatla o sa mo tšweletša e le mosadi wa go hloka kwelobohloko. Selina o sa bonwa gape e le mosadi wa sebjalebjae ka gobane maikemišetšo a gagwe a go bolaya ngwana

wa gagwe, a ba a mmua, e bile go dira sebeba seo ka sona a tlogo lokela dipatše ka nepo ya gore a tle a kgone go di rekiša. Ka go realo, Kgatla o tšweletša Selina e le moanegwa wa mosadi yo a ratago tšhelete kudu go feta bophelo bja ngwana wa gagwe.

3.6.6 'Leratorato'

Lebaka (2006:177) mo kanegelong ya 'Leratorato' (Motuku, 1997) o utolla Sele bjalo ka kgarebe ye botse kudu. Bjale bobotse bjoo bo be bo kganya o ka re ke letšoba. Lebaka ge a hlaloša bobotse bja Sele go ya ka Motuku o re:

E be e le natšhweu ya dithama di mapupurese, ngwana' dikoti marameng. Ngwana meno a gagwe ao nkego a be a betlwa ke badimotsela ba Matlaileng. O be a na le mohlaga wa koto, a re ge a sega, eke o tlo tshwa gauta... (letl.7).

Ge Lebaka a iša pele o re botsana bjoo ke bjona bo bego bo goga maikutlo a lerato go masogana a go swana le Mohlopi, Lerothi le Paul. O re ka lebaka la mekgwa ya gagwe ya go hloka bofokodi, yena a ikgethela go ratana le Mohlopi fela bophelong bja gagwe ka moka. Sele ke moanegwahlaedi yo a sa fetogego goba a fetošwago ke mathata a lerato ao a gahlanago le ona bophelong (Lebaka, 2006:180). Semelo sa gagwe sa go hlaela se tšweletšwa ke maitshwaro a gagwe a mabotse, ka gobane ke motho yo a nago le tlhompho, bohlale, bothakga, kgotlelelo, lerato, bonatla (Serudu, 1989). Lebaka ge a tšwela pele o re tlhompho ya Sele e lemogwa ka gae, kua sekolong le go Lerothi ge a ikiša fase ka mehla ge ba bolela le yena. O be a tseba gore ke sehlaefi sa motse ka moka. O re ka sekolong e be e le thwadi mphatong wo mongwe le wo mongwe go fihlela a tšwelela mphatong wa bohano. Lebaka o sa bolela gore Sele ke moanegwa wa mosadi wa sethakga. Bothakga bja gagwe bo tšweletšwa ke mešomo ya diatla yeo e bego a e dira kua sekolong. Ke ka fao Lebaka a rego o thophile sefoka sa pele phadišanong ya ngwaga kua ga komosasa. Go iša pele, Sele e be e le motho wa

senatla ka gobane o kgotleletše mathata ka moka ao a bego a leka go šwalalanya lerato la gagwe le Mohlopi.

3.7 Kakaretšomoka

Ditaba tša kgaolo ye, di ka akaretšwa ka go re basadi ba Maisimane le ba Amerika ke bona ba ba kgathilego tema ye bohlokwa gore go be le tebelelo ye mpsha ya basadi lefaseng. Ka lebaka la maitapišo a bona, mapheko ao a bego a šitiša basadi go amogelwa bjalo ka batho bophelong a ile a fedišwa. Mekgatlo ya basadi ye e ilego ya hlangwa, e betletše basadi bao tsela ye mpsha. Moya woo o ile wa fokela dinageng tše dingwe, go akaretšwa le Afrika.

Mabapi le ditokelo tša basadi ba Afrika go boletšwe ka dinaga tše pedi tše di tla emelago dinaga tše dingwe, e lego naga ya Egipeta le naga ya Afrika–Borwa. Nageng ya Egipeta, Hoda Shaarawi ke mosadi wa mathomo wa go thulana le boetapele bja banna. O tlišitše diphetogo tša go thewa ga molaotheo wo mofsa wo o lokolotšego basadi bokgobeng bja banna.

Mabapi le Afrika-Borwa mmušo wa kgethologanyo wa Babašweu, go ka thwe ke wona o hlohleleditšego basadi go lwa, maikemišetšo e le go ikhunolla kgatelelong ya banna le go melao ya setšo. Ka lebaka leo, kgopolo ya basadi e tšere tsela ye šele ge e bapetšwa le mehla ye e fetilego.

Bangwadi ba dingwalo tša Sepedi ba tšweleditše baanegwa ba basadi bjalo ka batho ba ba gateletšwego ke banna ba bona (goba banna ka kakaretšo), ka lapeng le mererong ye mengwe ya bophelo. Ge mabaka a dutše a sepela, thuto le yona ya thoma go nwelela setšhabeng sa Rantsho, baanegwa ba basadi ba kgona go intšha kgatelelong yeo ka go katanela ditokelo tša go swana le tša banna ba

bona. Thuto e bonwe bjalo ka sekgonyo se se dirilego gore baanegwa ba basadi ba bone bophelo ka leihlo le lefsa. Ke ka fao baanegwathwadi ba ilego ba thulana le melao ya setšo, gomme ba šala ditlhologelo tša bona morago. Le ge go bile le diphetogo dingwalong tša Sepedi, go lemogilwe gore bangwadi ga se ba tloga ba epela dina la fase go tšweletša baanegwa ba basadi, ba mahlagahlaga.

Ge go rungwa go ka thwe, ditaba tše di boletšwego mo kgaolong ye di bohlokwa ka gobane di laetša ka fao moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae a hlalošwago ka gona. Bangwadi ba basadi gammogo le ba banna ge ba ngwala dingwalo tša bona ba kgonne go ela hloko bohlokwa bja moanegwa wa mosadi yo a kgonago go sepela le mabaka a lehono. Moanegwa wa mosadi o tšweleditšwe bjalo ka motho yo a amogelwago ke setšhaba ka kakaretšo. Ke go re, ga a sa nyatšwa bjalo ka peleng. O bonwa bjalo ka moetapele go no swana le banna. Thutokgolo yeo e fago moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae maemo a a rilego setšhabeng, ke molaotheo. Ka go realo, molaotheo o bohlokwa ka gobane o šireletša motho yo mongwe le yo mongwe, ebile gape o sa kgetholle bong goba mmala.

KGAOLO YA BONE

4.1 MOANEGWA WA MOSADI WA BOGOLOGOLO

4.1.1 Matseno

Kgaolo ya bone e lebane le moanegwa wa mosadi wa bogologolo. Ke go re, go yo lekodišišwa ka moo bangwadi ba hlalošago mosadi wa bogologolo ka gona. Pele go tsenwa tabeng ye, go tlo hlokomelwa dintlha tše di amago le dingwalo ka kakaretšo, e lego mongwadi, mmadi le diteng. Ge dikgopolo tše tše tharo di yo hlalošwa di tlo nepišwa ka go thekgwa ka mehlala ya go tšwa dipading tša *Moelelwa* (1940), *Megokgo ya Lethabo* (1992) le *Megokgo ya Bjoko* (1968). Le ge go le bjalo, gape go tlo tsopolwa le mehlala ye mengwe ya go tšwa dipukung tše dingwe tše mmalwa go kgonthišiša tlhathollo ya moanegwa wa mosadi wa bogologolo.

4.1.2 Mongwadi

Gare ga dikarolo tše tharo tše go ka thwego ke dikokwane tša sengwalo, e lego mongwadi, mmadi le diteng (sengwalo ka bosona), mongwadi o bohlokwa kudu ka gore ke mothopo wa ditaba tše di bopago sengwalo. Bohlokwa bjo bo ka tšweletšwa ka go akaretša dikgopolo tša Wellek le Warren (1961:91) ge ba re mongwadi ke motho wa bokgoni le maitemogelo mabapi le mothopo wa tsebo ya setšhaba. Boitemogelo bjo bja gagwe bo na le mohola ka kudu ka gobane a ka kgona go bo šomiša ka nepo ya go tšweletša megopolo ya gagwe ka tshwanelo le ka kwešišo gore setšhaba (bobadi ka kakaretšo) se kgone go hlatha gabonolo dingwalo tše a di ngwalago.

Wellek le Warren (1961:90) ge ba tšwela pele, ba hlaloša boitemogelo bja mongwadi malebana le dingwalo tša setšhaba ka go re:

A writer inevitably expresses his experience and total conception of life; but it would be manifestly untrue to say that he expresses the whole of life – or even the whole life of a given time – completely and exhaustively. It is a specific evaluative criterion to say that an author should express the life of his own time fully, that he should be ‘representative’ of his age and society.

Ba gatelela gore mongwadi o hlaloša boitemogelo bja bophelo bja gagwe (le ge e ka se be bjo bo feleletšego; le ge e ka ba pakeng ye e phethagetšego) ka botlalo gore bo fetoge kemedi ya nako le setšhaba se a phelago go sona. Ge ba iša pele ba oketša ka go re mongwadi ge a ngwala ditaba, go na le kgonagalo ya gore tše dingwe a ka di tlogela ka ge a sa gapeletšege go hlaloša boitemogelo bja bophelo bja gagwe ka botlalo. Go gatelelwa boitemogelo bja mongwadi go akaretšwa le kgopolo ya bophelo ka kakaretšo. Ba tšweletša maemo a mongwadi le ka mo a amanago le setšhaba ka gona ka go no re:

Since every writer is a member of society, he can be studied as a social being. Though biography is the main source, such a study can easily widen into one of the whole milieu from which he came and which he lived. It will be possible to accumulate information about the social provenience, the family background, the economic position of writers (1961:91).

Go bohlokwa go lemoga gore mongwadi ke sephedi sa leago. Ke ka fao kanegelophelo ya gagwe e lego bohlokwahlokwa ka ge e utolla tikologo ya gagwe, go akaretšwa le maemo a gagwe a selegae le a ekonomi. Ke ka tsela yeo go thwego, boitemogelo bja mongwadi setšhabeng bo na le mohola ka gobane ka bjona a ka kgona go bo šomiša ka nepo ya go tšweletša megopolo ya gagwe ka tshwanelo le ka kwešišo gore setšhaba se kgone go hlatha tše a di ngwadilego.

Ka mokgwa woo go napile go lemogwa togagano magareng ga mongwadi le setšhaba/babadi. Kgokagano yeo e tiišwa ke Meyer (1990:113) ge a re:

Die outeur se taak is gewortel in die bestaan van moral en is nie net beperk tot estetika nie. Die gemeenskap wil weet en kennis neem, alhoewel hy nie altyd so 'n behoefte erken nie.

Sengwalo sa mongwadi se theilwe godimo ga boitshwaro, e sego bokgabo fela. Ke ka fao Meyer a rego mongwadi ge a ngwala, o ngwalela batho/babadi. Ge go tiišetšwa polelo ye, go bontšhwa o ka re taba ye ga e na therešo ye e tiilego ya go re mongwadi o hlaloša bophelo ka kakaretšo. Ke go re, go na le ditiragalo tše mongwadi a di tlogetšego ge a rulaganya sengwalo seo, goba a tlaleletša ka tše dingwe tša go lebana le boitemogelo bja gagwe. Go lemogwa seka sa nako le setšhaba tše a phetšego/phelago go sona. Ka go realo, basekaseki ba ba gatelela kamano gare ga bophelo bja batho ba ba itšego le ka mo bophelo bjoo bo hlalošitšwego ka gona. Ke ka fao ba tiišago gore mongwadi o swantšhetša mmadi bophelo go ya ka moo a bo bonago ka gona. Ke go re, sengwalo ga se bophelo; ke seswantšho sa bophelo fela.

Ba ruma ka go re mothopo wa ditaba tša mongwadi ke bona batho bao a phelago le bona. Se se lego bohlokwa kudu ke gore mongwadi o šomiša tebelelo ya gagwe go rulaganya ditaba tše a di ngwalelago mmadi.

4.2 SETŠHABA/LEAGO ('SOCIAL CONTENT')

Hlogwana ye ya ka godimo gore e tle e kwešišege gabonolo, e yo arolwa ka dikarolwana tše pedi, e lego (a) sengwalo ge e le seipone sa setšhaba ('social content') le (b) sengwalo ge e le se bohlokwa setšhabeng ('purpose').

4.2.1 Sengwalo ge e le seipone sa setšhaba

Mongwadi ke motho – ka gona o ngwala ka ga batho bao ba phelago go swana le yena. Tšeo a di hlalošago di bolela ka ga batho ka moka, go swana le yena ge a ngwala ka megabaru, manyami, masetlapelo, lerato, lethabo, bjalobjalo, bjalo ka karolo ya ditiragalo tša leago.

Mathibe (2011:31) o re mongwadi o swanetše go lemoga gore ditaba tše a ngwalago ka tšona ke tše di amanago le merero ya bophelo bja batho. Ge a tšwela pele o re mongwadi a hlokomele gore batho, bjalo ka setšhaba, ba na le tsebo ya diteng tša ditaba tše a ngwalago ka tšona. O gapeletšega gore ge a ngwala ditaba tše a dire gore setšhaba/batho/babadi ba di amogele ka wona mokgwa wo a di tšweletšago ka wona ka sengwalong seo sa gagwe. Le ge ditaba tše dingwe e ka se be tša therešo, eupša a dire gore di bonagale o ka re ke tša nnete gore di kgodiše babadi/setšhaba.

Se mongwadi a swanetšego go se lemoga ke gore ditiragalo tše a ngwalago ka tšona, le ge di amana le batho, a tsebe gore maemo a ditiragalo tše a ngwalago ka ga tšona a a fapana mo setšhabeng. Ka gona, ge go tsinkelwa polelo ye, go lemogwa gore yona e nepiša gore maitshwaro a baanegwa bao mongwadi a anegago ka bona le ona a swanetše go se swane (Wellek le Warren, 1961:97).

Wellek le Warren (1961:101) ba hlaloša go ya pele gore ditaba tše mongwadi a ngwalago ka tšona di swanetše go amana le tikologo (nako le felo) ye di diragalago go yona gammogo le batho ba ba phelago mo tikologong yeo. Ge ba tšwetša taba ye pele ba re go bohlokwa gore mongwadi a be le boitemogelo bja gore ditaba tše a ngwalago ka tšona ga se tše di tlogo thulana le ditlwaelo, setšo, ditumelo, bjalobjalo, tša setšhaba seo.

Go ka rungwa ka go re maikemišetšo goba tebanyo e ka lebana le batho ka moka ka go akaretša. Mongwadi a ka ngwala ka manyami a bophelo, bjalo ka ge a

ngwala ka yo mongwe wa ba a ba ratago, yo a hlokofetšego, batho ba ba rilego – ge a ngwala sengwalo sa kganano, bjalobjalo.

4.2.2 Sengwalo ge e le se bohlokwa setšhabeng

Mongwadi ke motho. Ka go realo tše a di hlalošago di amana le batho ka moka go swana le yena. Dingwalo tše a di ngwalago di fapana ka direrwa: a ka ngwala ka dingwalo tša botseka, saekholotši, thuto, merero ya lapa, lerato, lethabo le leago, bjalobjalo (Mathibe, 2011:33).

Mongwadi ka ge a ngwalela batho, dingwalo tše a di ngwalago, o di ngwala ka maikemišetšo. Maikemišetšo a gagwe ke go iša molatša go batho/babadi/setšhaba. Gantši molaetša wo ke wo o agago setšhaba.

Dingwalo tše dingwe ke tša kganano. Mohlala, ge Charles Dickens a be a ngwala dingwalo tša mohuta woo ka ge a be a nyaka go lemoša setšhaba malebana le bokgopo bjo bo diregago godimo ga bana kua Engelane.

4.2.3 Mongwadi (ge e le motho wa leago le setšo)

Go bohlokwa gore bophelo bja mongwadi bo swanetše go hlalošwa le ge e se go hlatholla ka botlalo go swana le ge go ngwalwa taodišophelo ya gagwe. Dintlha tše bohlokwa tše di swanetšego go hlokomelwa ke tše di latelago, go ya ka Wellek le Warren (1961:95):

- (a) Maemo a mongwadi le a ba leloko mo setšhabeng go akaretšwa le go hlalošwa le maemo a gagwe ka lapeng.
- (b) Mabokgoni le leruo tša ba lapa/kgoro, tše e lego tša tumo le tlhompho.
- (c) Se se lebanego le tobo/potego (*'allegiance'*) ya gagwe ye e ka bago malebana le tumelo, politiki, mokgatlo, bjalobjalo.

Go tlo lemogwa gore ditaba tše (tša ka godimo) di nepiša tebelelo ya mongwadi, e lego merero ya politiki, leago le setšo, bjalobjalo, ka gobane ke tše di ka mo hlohleletšago go ngwala sengwalo sa gagwe. Ka go realo, tebelelo e bohlokwahlokwa thulaganyong ya ditiragalo tša sengwalo sa mongwadi.

4.2.4 Tebelelo ya mongwadi

Go ya ka banyakišiši ba go swana le Groenewald (1993:18) le Amstron le Brande (1963:219) sengwalo se latela lenaneo leo mongwadi a le šomišago ge a rulaganya ditaba. Thulaganyo yeo ya ditaba e laolwa ke tebelelo ya mongwadi. Ka fao ge go bolelwa ka tebelelo go šupša mokgwa goba maemo ao mongwadi a bonago ditaba ka wona/ona ge a laodiša ditiragalo. Ke ka tsela yeo Serudu (1989:40) a rego:

Tebelelo ke tsela yeo taba e laodišwago ka gona. Maemo a mongwadi a tšweletša baanegwa, ditiro, tikologo le ditiragalo tšeo di bopago modiro wa gagwe.

Ka fao ge, nyakišišo e gatelela gore kgopolo ye ya tebelelo e bohlokwa kudu ge go sekasekwa sengwalo. Mathibe (2011:12) o hlaloša bohlokwa bjo ka go re ka tebelelo mmadi o lemoga ditaba tšeo di laodišwago sengwalong. Gape yona tebelelo e godiša thuto ye e lego moko wa ditaba. Ka gona go ka thwe, tebelelo e laola dithekniki ka moka tše mongwadi a di dirišago ge a rulaganya sengwalo. Ntlha ye bohlokwa ge go lekodišišwa tebelelo ya mongwadi ke ya go tšweletša atmosfere ya tikologo yeo batho ba phelago go yona. Ntlha ye e tiišetšwa ke Wellek le Warren (1961:90) ge ba re:

Then there is a problem of the social content, the implications and social purpose of the works of literature themselves. Lastly, there are the problems of the audience and the actual social influence of literature. The question how far literature is actually

determined by or dependent on its social setting, on social change and development, is one way or another will enter into all the three divisions of our problem: the sociology of the writer, the social content of the works themselves, and the influence of literature on society.

Go gatelelwa gore gantši mongwadi o ngwala ka ditiragalo tše di amago maphelo a batho ka kakaretšo. Ka mantšu a mangwe go ka thwe, ditaba tše di lebanego le setšhaba di na le khuetšo dingwalong. Ke ka lebaka le go lego bohlokwa gore mongwadi a be le tsebo ye e tseneletšego ya bophelo bja setšhaba pele a ka thoma go ngwala sengwalo. Mongwadi o tlo lemoga gore ga a ingwalele, fela o ngwalela le babadi bao e lego ditho tša setšhaba, bao ba ka bago le maitemogelo a go swana (goba go feta) le ao a mongwadi.

4.3 Mmadi

Mmadi ke yena a amogelago seo mongwadi a se romelago go yena. Bjalo ka mongwadi, mmadi le yena ke motho yo a phelago nakong ye e itšego ka tlase ga mabaka a a rilego. Le yena boitemogelo bja gagwe bja go bala bo laolwa ke mabaka ao a phelago go ona (Mojalefa, 1995:56). Thobakgale (2005:14) o bolela gore mmadi a kwešiše sengwalo seo a se balago, ke ge a ka hlatha mabaka ao mongwadi a ngwadilego ka tlase ga ona. Ka go realo, o tla re sengwalo seo se a kgahliša ka ge a bala ka ga ditaba tša nnete tšeo a di tsebago, ebile di amana le bophelo bja nako yeo yena le mongwadi ba phelago go yona. Ke ka lebaka leo, boVan Luxemburg (1982:174) ba bolelago gore seo se lebanego thwi le mongwadi gape se lebane thwi le mmadi ka lebaka la kamano yeo ya go tiišetšwa ke mongwadi. Ke ka fao Wellek le Warren (1961:95) ba gatelelago gore kamano ya mongwadi le babadi ke ye bohlokwahlokwa dingwalong. Ba re mongwadi o swanetše go ba le boitemogelo bja babadi bao a ba ngwalelago ditaba gore ba se ke ba gakanega. Ditaba tše mongwadi a ngwalago ka tšona ge di amana le babadi ba gagwe, di dira gore babadi ba be le kgahlego ka seo ba se balago. Mathibe

(2011:34) yena o tliša gore maemo a mongwadi ona a na le khuetšo bobading. Polelo ye e hlaloša gore babadi gantši ge ba rata dingwalo tša mongwadi yo a rilego, ba dirwa ke maemo ao mongwadi a nago le ona mo setšhabeng.

BoVan Luxemburg (1982:110) ba tšwela pele ka go fa mehuta ye mene ya babadi, e lego mmadikakaretšo, mmadimonyakišiši, mmadimoanegi le mmadithekniki. Le ge go na le mehuta ye mene ya babadi, nyakišišo ye e ya go šomiša mohuta o tee, e lego mmadimonyakišiši ka gobane o lebane le sererwa sa nyakišišo ye. BoVan Luxemburg mo letlakaleng leo ba sa bolela gore mmadimonyakišiši ke motho wa go nyankurela sengwalo. Ke go re, ke monyakišiši wa go sekaseka sengwalo ka botlalo ka leihlo la nyakišišo. Yena mmadi yoo, go ya ka Booth (1961:745), *'(he) chooses consciously or unconsciously what we read, we infer him as an ideal literary created version of real man, he is the sum of his choice'*. Ke yena mmadikgonthe wa sengwalo yoo.

4.4 Diteng

Kokwane ya diteng ke ye nngwe ya dikokwane tše bohlokwa tše di dirišwago ge go hlalošwa moanegwa wa mosadi wa bogologolo. Go tlo hlokomelwa gore nyakišišo ga eyo hlaloša diteng bjalo ka kgopolo ya teori, eupša bjalo ka tlhalošo ya kanegelo ya nnete goba ya go batamela therešo ya sengwalo ka bosona. Ka fao ge, ge diteng di yo hlathollwa go tlo šetšwa baanegwa, ditiragalo le tikologo. Taba ye e bolela gore ke ge mongwadi a hlaloša baanegwa bjalo ka ge nke ke batho ba therešo, bao ba dirago ditiragalo tša nnete mo tikologong ye e tsebegago.

Bjale ge diteng di hlathollwa go tlo lebeletwa gape le dikarolo tša bophelo bja moanegwa tša go swana le politiki, leago, setšo, bjalobjalo. Politiki ge e lebane le diteng nyakišišong ye, e bolela bophelo bja segologolo ge bo nepiša ponagalo ya melao ya go bewa yeo e laolago ka mo batho ba bego ba bušwa ka gona. Mabapi le melao yeo Kgatla (1978:10) o re e be eka no tlaleletšwa goba ya fetolwa ke

motho yo a itšego go šireletša kgopolo ye e rilego. Taba ye ke yona e hueditšego bangwadi ge ba ngwala ka go swantšha moanegwa wa mosadi wa bogologolo: ka go mo kgetholla le go mo nyatša bophelong.

Go ya ka Kgatla (2000:49) leago lona le na le kamano le kgokagano le phedišano gare ga batho mabakeng ao ba phelago go ona. Bangwadi ba ngwala ka phedišano yeo ge ba hlaloša moanegwa. Ke ka fao, moanegwa wa mosadi a bego a hlalošwa ka go gatelela kgopolo ya boitshwaro bjo bobotse setšhabeng.

Ka setšo go lebanywa diteng le maitekelo a motho bjalo ka setho sa setšhaba, go dira gore a kgone go phela gare ga batho ba bangwe ka go latela mekgwa le ditlwaelo tša bophelo. Ke ka fao Levine (1993:128) le Roskin le ba bangwe (1988:9) ba kgonthišišago gore setšo se theilwe godimo ga ditlwaelo le dikgopolo tša bogologolo, tšeo di lebanego le mekgwa le ditumelo tša merafe ya go fapafapana tšeo di betlago bophelo bja motho/moanegwa tikologong ya gabo. Tikologo e arotšwe ka dikarolo tše pedi, e lego nako le lefelo. Eupša mo nyakišišong ye go ya go šalwa morago kudu nako ya leago ka gobane e nepiša sererwa. Go ya ka Serudu le ba bangwe (1995:71-3) dikanegelo tša leago di tšweletša ditaba ka botlalo mabapi le tikologo ye e rilego. Ke ka lebaka leo Lebaka (1999:52) a rego nako e bonagatša le go fetola seemo sa dilo. Ke go re, go lemogwa se se diregago le se se ka se diregego morago ga fao. Ka go realo, nako ga e eme felo go tee, e fetoga le mabaka.

Bjale go yo tsopolwa mehlala ya diteng (tikologo) ge di lebane le bongwadi bja Sepedi.

Bangwadi ba bogologolo ba go swana le boSehloDIMELA (1940) ba ngwadile dingwalo tša bona mengwageng yela ya kgale ya bo-1940. Ke dinako (tša sebjalebja sa bogologolo) tše tšhabologo e bego e sa rotoša hlogo. Dinakong tšeo go be go kgorwa ditsela ka dikgoratsela tša sebjalebja sa pakeng yeo. Ditimela di be di balwa ka menwana. Masogana a Bathobaso a thwalwa

dikontrakeng tša Makgowa tša go betla ditsela. Banna ba Bathobaso ba merafe ye mengwe ba be ba dula ditengteng fao ba bego ba kopana le makgarebe a merafe ye mengwe (Bapedi). Polelo ya bašomi ba e be e hlakahlakane e le tlhakantswiki (Mamabolo, 1995:48).

Kgatla le ba bangwe (2007:44) ge ba tšwela pele ba re ke dinako tše melato e bego e rerwa kgorong. Dikgoro e be e le dilo tše bohlokwa. Mošemane molao o be a o topa tseleng; moo kgarebe e bego a tšea molao bakgekolong ka moraleng. Ke moo kgoši e sa lego modingwana wa setšhaba; moo lentšu la gagwe e sa lego makhura a lefehlo. Ke moo ngaka ya setšo e kgathago tema ye bohlokwa: e sa thekga metse. Ke fao bophelo bja kgoši bo bego bo logaganywa ke ngaka ya dikgagara. Ke gae ga mahlaku moo mekgwa le ditumelo tša setšo, e lego mahwama/dithitikwane ao a sa thekgilego bophelo bja batho ka kakaretšo (Mampa, 1987:58). Ke gae moo sekolo go tsebjago sa thabeng, moo mofsa a se nago boikarabelo ditabeng tša manyalo. Lesogana le re le boa ga ntilatilane la hwetša le kgethetšwe mosadi (Lebaka, 2006:126).

Gape Serudu (1986:75) o hlaloša gore gona moo ke gae mo lehumo la monna le balwago ka palo ya dikgomo le basadi bao a nago le bona. Dijo ke lehumo la ka tšhemong. Meaparo go sa hlamukelwa ka ditsiba, dithetho, dimabejana, meruka, diramphašane, bjalobjalo. Ke fao diletšo e sa lego mapatata, meropa le makope, bjalobjalo. Tšeo ke dinako tše basadi ba bego ba sa le ka fase ga boetapele bja banna (Lehong, 1995:54).

Baangwadi ge ba hlaloša moanegwa wa mosadi wa bogologolo, ba bolela ka motho wa nnete. Ke go re, ba hlaloša motho yo a swanago le batho ba mehleng. Le ge moanegwa yoo e ka ba sebošša sa kgopolo ya mongwadi, ke motho yo a kgodišago. Ditiro tša gagwe di swana le tša motho wa nama, marapo le madi. Mmadi a ka se tsoge a mo lebetše le ge a kopana le yena. Mongwadi wa mohuta woo o tseba makatika a bophelo bja lebaka leo a phetšego go lona, e lego bja setšo. Tsebo ya gagwe ya bophelo bja setšo sa mohuta woo e lekana le ya

mongwadi. Mafelo ke karolo ye bohlokwa ya tikologo ka gore ditiragalo di diragalela mafelong a a rilego. Ka gona, bangwadi ge ba hlaloša moanegwa wa mosadi wa bogologolo ba bolela ka mafelo a a itšego; ao ba a tsebago. Ke go re, ke mafelo a nnete. Gantši mongwadi o ngwala ka mafelo ao a phetšego go ona. A mangwe e ka ba mafelo ale tlhabologo e sa thomago go tsena (Groenewald, 1993:10).

Ditlhalošo tša borateori bao ba tšwelelago ka godimo di laetša gore segologolo go na le mo se felelago gona le go laetša gore sebjalebja se na le mo se thomago gona. Gona mo go felelago segologolo ke mo go thomegago sebjalebja sa nako ya bogologolo. Mollwane gare ga segologolo le sebjalebja o thoma go bonala ge tlhabologo e rotoša hlogo. Go ka thwe, ke mo tšwelopele e thomago gona. Ntwa ya Bobedi ya lefase ke yona e dirilego gore tšwelopele e kitime ka lebelo la mmutla ka gore ntwā yeo ke yona e akgofišitšego tšwelopele. Batho ba ile ba tlogela segologolo ba thoma bophelo bjo bofsa, e lego bja sebjalebja. Se se bonala ka diaparo, thuto, maphelo le mehutahuta ya didirišwa bjalo ka diletšo. Se sengwe seo se swanetšego se lemogwe ke gore pele ga Ntwa ya Bobedi ya Lefase batho ba be ba šomela dithunya. Ka morago ga ntwā ba namile ba thoma go šomela tšhelete.

Malebana le diteng go ka rungwa ka go re go boletšwe ka dikgopolo tše bohlokwa tše di yago go dirišwa ge go sekasekwa moanegwa wa mosadi wa bogologolo, e lego politiki, leago, setšo, tikologo (nako le felo), baanegwa le ditiragalo. Bjale go ya go hlalošwa moanegwa wa mosadi wa bogologolo go ya ka fao a swantšhwago ka gona.

4.5 SEHLODIMELA LE SENGWALO SA GAGWE

4.5.1 Matseno

Gore go kwešišwe sengwalo sa SehloDIMELA go swanetše go tsebja tša bophelo bja gagwe bjalo ka motho. Tabakgolo ke gore puku ye ya *Moelelwa* (1940) e theilwe godimo ga boitemogelo bja bophelo bja gagwe.

4.5.2 Histori ya bophelo bja M.M. SehloDIMELA

Moses Mohloiwane SehloDIMELA o belegwe ka la 31 Pherekong 1919 motsaneng wa gaMolema tikologong ya torotswana ya Soekmekaar. Lefelo leo (gaMolema) ke lefelo la selegae. Bophelo e sa le bja segologolo. Batho ba be ba phalalela toropong ya Soekmekaar go nyaka mešomo. Nako ye SehloDIMELA a belegwa ke ge tihabologo e thoma go rotoša hlogo. Ka mantšu a mangwe go ka thwe, ke nako ya lebaka la ditiragalo tša bogologolo le tša sebjalebja, o ka re ke nakong ya sebjalebja sa kgale ge Makgowa a thoma go kopana le Basotho. Ke nakong ya ge go thoma tihabologo magareng ga Bathobaso.

Kanegelo ya *Moelelwa* e tšweleditšwe nakong yeo o ka rego ke mollwane magareng ga segologolo le sebjalebja. Ke nako ya ge tihabologo e thoma go tsena motseng wa gaboMoelelwa. Tihabologo e tlišitšwe ke bašomi ba ditsela ba go tšwa kgole. Ditente tša bona di thomile go hlongwa mo le mola. Bontši bja bašomi go ya ka mehlobohlobo ya bona, ba go swana le Maswatse, Mazulu, bjalobjalo ba ile ba kgeregela moo go nyaka mešomo.

Gona moo ke moo SehloDIMELA le bagwera ba gagwe ba bego ba fela ba eya gona mafelelong a beke go yo bogela batho bao le go kwa polelo yeo ba sa e tsebego go swana le ya Seswatse. BoSehloDIMELA ba lemoga gore batho bao ba goka kudu makgarebe a tikologo yeo. Ke moo go thomilego segwera gare ga makgarebe ao le masogana ao a bego a dula diteng teng tša bašomi. A e bile

maitemogelo a bohlokwa ao a ilego a hlohleletša Sehlodimela go tsinkela kgokagano gare ga makgarebe le masogana ao. Ke lebaka leo le gapeleditšego Sehlodimela go ngwala padi ya *Moelelwa* ka ngwaga wa 1940.

Mehlala yeo e filwego e gatelela gore ke lebaka leo tlhabologo e dirilego gore merafe e thome go tsebana, go tswakatswakana le go amogelana ka gobane mehleng ya kgale merafe e be e sa kopane gabonolo ntle le ntwana.

4.6 TLHALOŠO YA MOANEGWA WA MOSADI WA BOGOLOGOLO

Bogologolo bo thomilwe ka nako e tee ge lefase le hlolega, ge motho a bopša gomme a beelwa melao ya bophelo. Ka gona bogologolo ke tlholego ya tlholo ka boyona. Melao ye Modimo a e filego motho e be e ama le maemo a mosadi bophelong ka bophara. Ke mo setšo se hweditšego maemo a sona a go hlaloša mosadi. Bangwadi ba Sepedi ba etše hloko ntlha ye ge ba swantšha moanegwa wa mosadi wa bogologolo.

Tlhalošo ya moanegwa wa mosadi wa bogologolo e šetše e laeditšwe kgaolong ya bobedi, le ge go le bjalo, go tla tšweletšwa mabalankwe fela mabapi le taba ye.

4.6.1 Mosadi wa bogologolo

Go lemogilwe gore ge go bolelwa ka mosadi wa bogologolo go šupša mosadi yo a nago le dipharologantšho tše di latelago:

- Mosadi ke sebopiwa seo se sa kgonego go ikgopolela, seo se se nago le ponelopele.
- Mosadi ke motho wa kgopolo ya go kudupana fela go tee, ga e kgone go phatlalala le bophelo ka ge le yena a dumela gore o bonwa bjalo ka ngwana.
- Mosadi o amogela gore kgopolo ya monna ke lehlotlo

bophelong bja gagwe.

- Mosadi o bonwa bjalo ka sebopiwa seo ka mehla se nyakago go thekgwa bophelong.
- Mosadi ga a na maemo setšhabeng. Ke ka fao a akaretšhwago sehlopheng sa bana ba monna.
- Mosadi o dumela gore setšo se mo ganetša go ntšha sa mafahla a gagwe, bjalobjalo.

Ge go swantšhwa moanegwa wa mosadi wa bogologolo go yo dirišwa kokwane ya diteng.

4.7 MOEELWA (SEHLODIMELA, 1940)

4.7.1 Matseno

Mo kanegelong ye go yo hlokomelwa moanegwa wa mosadi wa bogologolo, e lego Moelelwa. Yo ke moanegwa yo bontši bja ditiragalo bo theilwego godimo ga gagwe. Gape go yo lekodišišwa Mokgadi yo go ka thwego ke mothuši wa gagwe gammogo le mmago Moelelwa, mosadi wa go hloka maikarabelo kgodišong ya ngwana wa gagwe, Moelelwa. Go tlo thongwa ka go fa kakaretšo ya padi ya *Moelelwa*.

4.7.2 Kakaretšo ya diteng

Pading ye, go bolelwa ka lekgarebe le lebotse la go bopega. Leina la lekgarebe le ke Moelelwa. Moelelwa ke lekgarebe la lešaedi, gomme seo a se kgonago ke go bina, go letša moropa, go lokeletša (follela) dipheta le go kgantšha bokgarebe bja gagwe. Seo Moelelwa a sa se nyakego bophelong bja gagwe ke go kgalelwa bošaedi bja gagwe, ka gobane ka wa gagwe wa lehlabula o re o tla thoma go ithuta go šoma mešomo ya lapa mola a godile a na le lapa la gagwe.

Ka letšatši le lengwe gona moo nageng ya boMoelelwa ya go bitšwa Bonwakgomo gwa tšwelela badiri ba Maswatse ba mo ditseleng, gomme ba hloma ditente tša bona kgauswi le motse wa boMoelelwa. Erile e le ka Sontaga, Janaware le mogwera wa gagwe Sekesepense, ba tšwa ditenteng tša bona go yo kgopela mabjala metsaneng ya Bathobaso. Ba rile ge letšatši le dikela ba boela ditenteng tša bona, ba kopana le makgarebe a mabotse a motse woo. Yo mongwe wa makgarebe ao e be e le Moelelwa.

Janaware bjalo ka monna o ile a kgahlwa le go tanywa ke bobotsana bja Moelelwa, gomme a se senye sebaka, a mo phulela sekaku sa pelo ya gagwe. Lerato le ile la mo fahla, gomme a tšhabela Swatseng le Moelelwa Janaware o be a bona Moelelwa e le mosadi wa mmakgonthe yo a tla kgahlago le batswadi ba gagwe. Manyami ya ba gore Moelelwa o fapana le basadi ba bangwe ka lebaka la bobodu bja gagwe.

Moelelwa ke mosadi wa lešaedi. Kua Swatseng ge Janaware a boa modirong, o hweditše magobe a mehlolo ka gae - magobe a be a swana le a bana bao ba sa ithutago mantlwantlwane. Ge Janaware a re o iša dijo ganong, di be di no ikela kua kgakala ka lebaka la ge a apeile potsa. Ka go se rate go mo nyamiša, Janaware o no iphumola matsogo, a beela mogopo kua thoko, a nwa meetse, gomme a itshepelela.

MmagoJanaware o ganne go bona lapa la morwa wa gagwe le fetoga marope. Bjalo ka mosadi wa bogologolo a šitwa go kgotlelela bobodu bjo bja ngwetši ya gagwe, gomme a ngwalela morwa lengwalo go mo tsebiša ka ga bobodu bja mosadi wa gagwe, Moelelwa. O boletše le gore ga a na šedi ya selo mabapi le lapa la gagwe. MmagoJanaware a mo tsebiša gape le gore sa Moelelwa ke go ja fela, eupša ge e le motse wona o fetogile marope. Janaware o rile go amogela lengwalo leo go tšwa batswading, a ngwalela Moelelwa lengwalo la go mo tsebiša gore ka ge Makgowa a gagwe a eya maikhutšong le yena o tlo goroga gae fao go sa fetšego pelo.

Ka kgonthe Janaware o ile a boa gae. Go fihleng ga gagwe o hweditše mosadi gammogo le ngwana ba se gona ka gae. O ile go bona letšatši le diketše, a ya ka gabo go yo kgopela dijo. Moelelwa o boile ka gae a tagilwe la go hlomola le moloji pelo, ebile a opela dikoša tša segagabo (tša Sepedi) mola e sa le lekgarebe. Go be go šetše gannyane fela gore ngwana ka magetleng a wele fase. Monna wa Leswatse o ganne go bona seo ka mahlo a gagwe. Janaware o tšere lepara a mo phara ka lona a be a mo raga ka dieta go fihlela a idibala. Moelelwa o rile ge a phafoga, Janaware a mo šupa tsela ya go ya ga gabo, Transfala. Ditaba tša lenyalo ya ba gona ge di padile. Go ka thwe, Janaware o ithutile gore mosadi ga go nyalwe bobotse, eupša go nyalwa matsogo.

4.7.3 Tshwantšho ya baanegwa bao

Bjale go latela tlhalošo ye e tseneletšego ya tshwantšho ya Moelelwa, Mokgadi le mmago Moelelwa bjalo ka mohlala wa moanegwa wa mosadi wa bogologolo.

4.7.3.1 Kokwane ya bobotse

Mongwadi ge a swantšha Moelelwa o diriša kokwane ya bobotse. Moelelwa o swantšhwa e le kgarebe ye botsebotse yeo lesogana leo le tšeago gabotse le ka se kgotlelele ge le mmona. Ka molomo wa gagwe mongwadi o re:

Moelelwa e be e le mosetsana yo botse, wa go bopega, wa lehlaga, gape e le kgarebe ya go dungwa ke mang le mang yo a e bonago (letl.5).

Kokwane ye ya bobotse e tlatšwa ke kokwane ya bothakga bja go bina. Ge a tlatša kokwane yeo ya go kgona go bina mongwadi o re:

Gape kgarebe yeo ya Mmanare e be e re ge e bina masogana a felelwa ke tshepo le maatla. O be a sa bine e be e le tlangbone (letl.5).

4.7.3.2 Moelelwa, mosadi wa lapa

Bagologolo ge ba bolela ka mosadi wa lapa ka segologolo ba re mosadi ke tšhwene, o lewa mabogo. Mmolelo wo ke seema, gomme o šupa gore botse le go kgahliša ga mosadi ke ge a le seroto medirong ya gagwe, gomme a fepa le go hlokomela monna wa gagwe.

Bjale go yo lekodišwa ka fao Sehlodimela a swantšhago moanegwa yo ka gona ka go mo nepiša le mantšu a seema se sa ka godimo.

Sehloedimela o tšweletša moanegwa wa mosadi wa bogologolo, e lego Moelelwa, yo a fapanago le ditiro tša bophelo bja mosadi wa bogologolo ka lebaka la gore e le lešaedi. Bošaedi bja gagwe bo bonagala ge a be a sa hlwekiši ngwako wa gabo. Ngwako o be o phela o tletše ditšhila, ebile o swantšhwa le lešaka la dikolobe. Mongwadi o re Moelelwa ge a robala o be a fata pele tše nkego o ka lešakaneng la dinamane. Bošaedi bja Moelelwa bo tšweletšwa ka mokgwa wa pheteletšo. Pheteletšo ke sekapolelo seo ka sona mongwadi a phagamišago boemo bja selo go feta ka moo bo tsebjago, nepo e le go gatelela bohlokwa bja taba yeo a e tšweletšago (Serudu, 1989:39). Ge a tšwela pele o re Moelelwa ge go sele, ga a swiele le go alola dikobo, yena o no ikela ka morago ga ngwako go dulela bothunya. Bošaedi bja gagwe bo sa bonagala ge a apeile. Go thwe, o be a apea bogobe bja potsa. Ge e le morogo o be a o kgotlakgotla ka go itlhatlola fela, a be a no o tlopela ka letswai dihlaa tša ganana le wona. Dijo tša gagwe di be di sa lewe ke motho ka lebaka la bošaedi bjoo bja gagwe. Ge batho ba bangwe ba mo solela bošaedi bjo bja gagwe, o be dio a befelwa a ba a ngala.

4.7.3.3 Papetšo ya Moelelwa le Mokgadi

Gore mmadi a lemoge bofokodi bja Moelelwa ka botlalo, mongwadi o mmapetša le Mokgadi. Go šetše go hlalošitšwe gore Moelelwa ke lešaedi la go lahlwa. Go tiiša bošaedi bjo bja gagwe, mongwadi o fo re:

Ka morago ga sebakanyana Moelelwa a gopola gore batho bao ba batho ba swerwe ke tlala, gomme ba tla nyaka dijo. Ka go itseba gore ga a ke a apea dijo tše di ka lewago ke motho, a kgopela Mokgadi gore a mo thuše ka go mo apeela. Taba ya go makatša ke gore le ge a kgopela bagwera gore ba mo apeele ga a na dihlong tša gore a na nna ke yo mobjang, ke ka baka lang ke sa swane le basetsana ba bangwe (letl.21).

Go ya ka setsopolwa sa ka godimo, Moelelwa o etetšwe ke baeng, e lego Janaware (moratiwa wa gagwe) le Sekesepense. O kgopela Mokgadi gore a ba apeele dijo. Tiragalo ye e tšweleditšwe ka mokgwa wa phapantšho. Go fapantšhwa Moelelwa, kgarebe ya lešaedi, le Mokgadi, kgarebe ya seroto le sethakga. Ka go diriša phapantšho yeo, bošaedi bja Moelelwa bo tšweletšwa ka botlalo, ebile bo a feteletšwa. Moelelwa ga a na dihlong tša gore ke lešaedi. Ge a leka go khupetša bošaedi bjoo bja gagwe o re:

Ke tla thoma go šoma mola ke le mosadi, ke na le lapa la ka (letl.5).

Lentšu le ‘thoma,’ le laetša gore bophelong bja gagwe ga se a ka a ikemišetša go šoma bjalo ka makgarebe a mangwe. Lentšu le ‘godile,’ lona le gatelela gore o tla thoma go šoma ge a na le lapa la gagwe. Taba ye, go ya ka segologolo, ke bohloa ka gobane lekgarebe le rutwa mešomo ya lapa ka moka pele le ka nyalwa. Moelelwa o fapana le Mokgadi ka gore Mokgadi o rutilwe ke batswadi ba gagwe

go šoma mešomo ka moka yeo e lebanego le mosadi wa segologolo, mola Moelelwa yena a lebetše gore thutelabogolo e a roba.

4.7.3.4 Tihalošo ya bothakga bja Mokgadi

Mokgadi ke mogwera wa Moelelwa. Ke seroto. Ke motho wa go se rate go dula ka matsogo. Ke motho wa go rata go dubadubana le mešomo ya lapa bjalo ka go apea, go dila lapa, go swiela, bjalobjalo. Mokgadi o be a šoma mešomo ya lapa ka moka yeo e lebanego le bosadi, le go fela a tšea malebiše go mmagwe, ga ešita le go dubela tatagwe mageu, mo nakong ya selemo; o be a sa letele go gopotšwa. Go kgonthišiša boroto bjo bja Mokgadi mongwadi o re:

Motho wešo! Ge o rata go kwa gore morogo wa lerotho o ka phala le nama ka bose, a nke o re Mokgadi a go apeele wona, o ka ba wa itoma monwana wa lebala le gae. Ge o tsena ka lapeng la boMokgadi, o be o ka se hlwe o botšiša gore na felo fa go dutše batho ba mohuta mang. O tla bona ka noši gore o tsena ka Basothong ba paale, o tla hwetša lapa le ritetšwe, e le marediredi. Ka ntlong go anega ke gona go fo kwa mpa mokhoro. Mo fase botse bja gona bo be bo bile eke motho a ka ipona. Ge o hlaga o sa tsebe o be o ka ba wa re ke Makgoweng. Le mo tikologong ya motse go be go dula go thupetše, go kgorilwe, go kgahliša. Mešomo ya Mokgadi e be e re ke ya mosadi sebele, mosadi wa mmakgodiakgokgo, mollwa, mosadi wa banna! Dibjana tša gagwe di be di dula di dio re pshoo. Di fegilwe gabotse madulong a tšona a ka mehla (letl.21).

Ka setsopolwa se, mongwadi o tliša gore kgodišo ya Moelelwa le ya Mokgadi e a fapana. Ka go realo, bošaedi bja Moelelwa bo godišwa le go feta tekanyo.

4.7.3.5 Moelelwa o tšhabela Swatseng le Janaware, o a inyadiša

Go ya ka melao ya setšo lekgarebe ge le tla nyalwa, batswadi ba lona ba le šupetša fao le tla nyalwago gona. Gantši lekgarebe le nyalwa ke motswala wa lona. Pele lekgarebe le nyalwa, ba leloko ba a bitšwa, gomme ba le rera go ya ka tshepedišo ya lenyalo la setšo. Eupša ge e le Moelelwa ditaba ga tša sepetšwa ka mokgwa wa tshwanelo. Moelelwa o iphapantšha le tshepedišo ya setšo sa gabo ka gobane yena o kgethile go inyadiša ka go tšhaba le Janaware go ya le yena Swatseng fao batswadi le badimo ba gabo ba sa go tsebe go. Seo se dirilego gore Moelelwa a tšhabe le boJanaware ke ka mokgwa wo mmagwe a ilego a swara moratiwa wa gagwe ka gona. (ke mokgwa wa go raka Janaware ka lapeng la gagwe pele ba gaboJanaware ba tlo kgopela sego sa meetse). Tiragalo yeo e kwešitše Moelelwa bohloko kudu. Se se namile sa bea Moelelwa kgakanegong. Ke go re, mo go bonala thulanogare. Thulanogare ke ge moanegwa a elwa le dikgopolo tša gagwe mabapi le taba tsoko goba tikologo ya gagwe (Serudu, 1989:49). Ga a tsebe gore a dule le mmagwe goba a tšhabe le Janaware. Bjale ka kgarebe, o bone bokaone e le go tšhaba le Janaware ka ge le yena a nyaka go ba le lapa bjalo ka mmagwe.

Sehlodimela o diriša phapantšho. O tšweletša ka moo Moelelwa a fapantšhago mmagwe le Janaware. Ka gona Moelelwa o swanetšwe ke kgetho ya mmagwe le Janaware. O a ba fapantšha go tšweletša yo bohlokwa magareng ga bona, gomme pelo ya gagwe e fetša e kgethile Janaware.

4.7.3.6 Moelelwa o lwa le ba bogadi

Ge go sekasekwa ntwala ya Moelelwa le ba bogadi go yo hlokomelwa dintlha tše di latelago:

- Moaparo
- Polelo

- Moriri, le
- Bobodu.

Dintlha tše tša ka godimo di dirišitšwe go tšweletša thulano ya Moelelwa le ba bogadi.

- **Moaparo**

Moelelwa o phetše le Maswatse lebaka la dibeke tše tharo. Go se go ye kae, ba bogadi bja gagwe ba mo laela gore a apole diaparo tša gagwe tša Sepedi a apare tša Seswatse. Taba ye ya moaparo e napile e tsošitše bothata magareng ga ditšo tše pedi, e lego setšo sa Maswatse le setšo sa Bapedi. Moelelwa ka ge e le Mopedi, o be a sa nyake go lahla moaparo wa setšo sa gabo, mola ka lehlakoreng le lengwe ba bogadi ba gagwe, e lego mohlobo wa Maswatse, ba nyaka a phethagatša tša setšo sa bona ka gobane go ya ka melao ya setšo ngwetši e swanetše go lahla melao ya gabo, gomme e goramele ya bogadi bja yona.

- **Polelo**

Mongwadi o swantšha mosadi wa Mopedi yo a sa nyakego go tlogela polelo ya gabo. Taba ye e lemogwa ge Moelelwa a le Swatseng. Ga a ikemišetša go ithuta leleme la Seswatse. O ganelela go diriša leleme la gabo. Monna wa gagwe e bile o gapeletšega gore a mo tolokele gore a kgone go boledišana le ba bogadi ka polelo. Ka go dira bjalo, o thoma go galefiša ba bogadi bja gagwe. Ka fao taba yeo e hlola thulano.

- **Moriri**

Go ya ka setšo sa Maswatse, basadi ba gapeletšwa go rua meriri ya šala e le 'mantlokololo.' Le go Moelelwa go bile bjalo ka gobane ba mmoditše serokaphatla gore a se kote meriri gore a tle a swane le bona. Ditaba tše ka moka, e lego

moaparo, polelo le meriri di hlalošwa ka mokgwa wa phapantšho ka gore ditaba tše ka moka di godiša moko wa ditaba. Moelelwa o be a tlwaetše bophelo bja segagabo bja Sepedi, bjale ge a fihla Swatseng o gapeletšega go phela bophelo bja Maswatse. Go ka thwe, setšo sa boMoelelwa se a nyenyefatšwa. Go nyenyefatšwa mo ga bophelo bja gabo o ka re go hlolwa ke mekgwa ye mebe ya Moelelwa. Mekgwa ya go se loke ya Moelelwa o ka re ke yona e emelago makgarebe a mangwe a Bapedi ka kakaetšo.

- **Bobodu**

Moelelwa bjalo ka mosadi wa bogologolo o ile a iphapantšha le melao ya segologolo ya go re monna o a hlankelwa. Taba ye e bonagala ge Janaware a boa modirong wa gagwe Swatseng; o hweditše magobe a dipotsa. Mongwadi o re magobe a gona a be a swana le a bana bao ba sa ithutago go bapala bomasekitlana. Go thwe ge Janaware a iša dijo tše ganong, di be di ikela kua kgakala ka lebaka la ge a apeile potsa. Janaware o no tšea meetse a nwa, a emelela a sepela.

Mosadi wa setšo o swanetše go apeela monna wa gagwe gore a tle a boe ka gae letšatši le lengwe le le lengwe ge a gopotše dijo tše di apeilwego ke mosadi wa gagwe.

Baanegwa ba bangwe, e lego bomotswala wa Janaware ba re bošaedi bja gagwe bo be bo thiba letšatši ka gore go ya ka mongwadi ba re:

Ntlo ya gona e be e tletše melete, e le maphušuphušu, le mosegare wo monana o fo kwa magotlo ge a rakadišana ka ntlong. Maloko a dikgogo a bonala kae le kae ka mo gare, mafehlo, ditelo, dingetana, dipitša le tše dingwe o hwetša di gašane le ngwako; ge a robetše bošego tše dingwe di dio ragwa ka maoto (letl.29).

Mo mongwadi o sa feteletša bošaedi bja Moelelwa. Bomotswala wa Janaware ba ile ba tlabega le go feta ge ba bona ditiro tšeo Moelelwa a bego a di dira ka dinako tše a bego a le kgauswi le go ba solela dijo. Ge ba hlaloša tiragalo yeo ka molomo wa mongwadi ba re:

Dibjana di be di tletše ditšhila, ka magobe a go omelela kgalekgale. A tšea sefadi, a falafala ditšhila tšeo, a budula ka moya tša budulega, a ba solela (letl.30).

Mo setsopolweng se tirišo ya kokwane ya bošoro e a gatelelwa. Go ya ka melao ya setšo mosadi ge a le bogadi o swanetše go tsoga ka mahube a basadi a gotše mollo ka maikemišetšo a go tlo hlapiša mogogadi le yo e lego mong wa gagwe ka meetse a go fiša. O swanetše go swiela, go ya nokeng, bjalobjalo. Eupša ge e le Moelelwa o iphapantšha le letšema. Taba ye ya go tšwafa mongwadi o e tšweletša ge a re:

Bobodu bja Moelelwa bo be bo sa bolelwe, e be e le lehu ka noši. Le ge a ka fihla tšhemong, o tla e dikologa bjalo ka Baisraele ba dikologa motse wa Ninive, a sa lwa le dipelo gore a ka e thoma ka kae. Mo selemong, nakong ya go lema modiro wo mogolo wo a bego a sa o tšwafe e be e le go nyantšha ngwana wa gagwe Makezi. Fao o be a sa mo tloše. Ge a be a bona basadi ba bangwe ba phutše ditema ba tloga ba ya go apeela balemi le badiša o be a se na taba, o be a sa šikinyege pelong, bakeng sa gore a tiišetše, le yena o be a rwala wa gagwe mogoma a itlogele, a ikele gae. Ge a fihla gae, bjalo ka basadi ba bangwe le yena o tla hladia ya gagwe pitša, ehe, le ge re re go hladia re fo bolela ka ge molomo o sa rokwe (letl. 28).

Mo mongwadi o swantšha bobodu bja Moelelwa le lehu. Gape e bile o swantšha mariri a gagwe le a bana ba Maisraele ge ba yo hlasela motse wa Ninive, ba sepela ba iketlile. Go ka thwe, tshwantšhokgopolo ye e dirišitšwego mo, ka moka e tiiša bobodu bja Moelelwa.

- **Tirišo ya leina le Moelelwa**

Bjale go yo lekodišišwa nepagalo ya leina la Moelelwa ka mo le nyalelanago le ditiragalo ka gona. Lentšu le, 'Moelelwa', ke leina. Le tšwa go lediri, 'elelwa', leo le šupago go gopodišiša ditiragalo tšeo di diragetšego morago gore di tsenelele kgopolong ya motho. Go bohlokwa go lemoga gore ga go elelwe ditaba tšeo di šetšego di diragetše fela, le tša bjale di ka elelwa. Ge go yo bolelwa ka tirišo ya lona mabapi le ditaba tša bjale, le šupa gore motho a dule a hlokometše dikgato tša gagwe gore a se wele kotsing. Ka tsela yeo lediri le 'elelwa' ga le bolele go gopola fela, ke ka fao Kgatla (1978:25) a rego le šupa:

Go gopodišiša wa bea taba ka kgopolong gomme wa phetha ka mo go swanetšego gore o se tsene melekong goba mathateng.

MmagoMoelelwa le ge e be e le setagwa o be a na le dikgopolo tše dibotse tša go godiša ngwana. Ke mosadi wa setšo yo a sa dumelelego morwedi go tliša masogana ka lapeng la gagwe. Le ge go le bjalo, Moelelwa o a ngangabala ge a eletšwa. Mohlala, ge MmagoMoelelwa a eletša morwedi wa gagwe o no re:

Moelelwa ngwanaka, le ge o re ga o kwe nna mmago, o tla kwa dinonyana (letl.9).

Ka ge Moelelwa e be e le senganga, mantšu ao a tsena ka tsebeng ye, a tšwa ka go yela. Ge mongwadi a hlaloša bonganga bjoo bja Moelelwa o re:

Dipolelo tše ka moka tša se tle tša šikinya pelo, yeo e bego e thatafile bjalo ka leswika (letl.9).

Ka bonganga bjo bja gagwe, o tšhaba le Janaware go ya ga gaboSwatseng, ntle le go rerwa ke ba meloko ya gabo goba go ntšhetšwa magadi. Ka tsela yeo badimo ba gabo ga ba tsebe mo a ilego gona. Ga go makatše ge a welwa ke madimabe ka gobane o tshetše ditlwaelo le ditumelo tša melao ya setšo ya segagabo. Ge a rakwa bogadi o thoma go gopola mantšu a mmagwe ao a bego a akwa, eupša a sa a bee kgopolong ya gagwe le go a phetha, ao a go re:

Moelelwa ngwanaka, le ge o re ga o kwe nna mmago, o tla kwa dinonyana (letl.9).

Ditaba tše ka moka di laetša gore Moelelwa ke moanegwahlaedi. Ke moanegwa yo a sa fetogego. Go ya ka Forster (1927:93), moanegwahlaedi ke motho (moanegwa) wa lehlakore le tee la go loka goba la go se loke goba gape a ka tšweletšwa e le motho (moanegwa) wa metlae. Semelo sa moanegwahlaedi se ka utollwa ka go šomiša lefokwana le tee, ke go re o emela kgopolo ye e e itšego ge a lebane le bošaedi, o tla tšwela pele le go šaetša nako ye nngwe le ye nngwe ge a hlathollwa. Go tiiša taba ye Lekganyane (2002:30) o re moanegwahlaedi o sepela ka gare ga mabaka ao a itšego; ga a mo fetošē. Moanegwahlaedi o na le mohola wo o rilego, e lego wa go tšwelela gatee fela, ebile ga a fetoge. Seo se dira gore a se lebalwe ka pela. Gantši o tsoša atmosfere ye e itšego, ya tshegišo (Cloete, 1992:200).

Ka Moelelwa, SehloDIMela o swantšhitše moanegwahlaedi wa mmakgonthe. Mongwadi o lebeletše lehlakore le tee la bophelo bja gagwe – tše dimpe tše di amago bophelo bja gagwe. Mabaka ao a ikhwetšago a le go ona ga a fetole maitshwaro a gagwe. Le ge e le lešaedi le sebody, mmadi o lebeletše gore ge a ekwa gore monna wa gagwe, Janaware, o tla gae go tšwa Makgoweng, o tla tšhoga, a fetoga. Eupša ga go bjalo. Ntlo e sa re thankga ka ditšhila. Moelelwa o

ronwa ke go ba mosadi wa Mopedi go ya le ka fao a itshwereco ka gona. O tlontlolla seriti sa basadi ba segagabo ba Bopedi.

Taba ye ya bobodu e ka nepišwa gape ka go lekodišiša kanegelokopana ya Dolamo ye e bitšwago *Mme, Tshwa Tlhako!* (1961). Mongwadi o tšweletša moanegwa wa mosadi wa bogologolo wa go tšwafa, e lego Maleruo, mosadi wa Tale. Mongwadi o laetša ka fao Maleruo e lego sebotu ka gona ka gore o re:

Maleruo, e lego yena mosadi wa Tale, le yena o ile a tšea wa gagwe mogomana, a tsena go ya gagwe tšhemo. Yena o tšere fela matšatši a mabedi, ka la boraro a tšea bolwetši a bea pele (letl.7).

Go ya ka setsopolwa se Maleruo o tšwafa go hlagola tšhemo ya gagwe, gomme o utama ka bolwetši bja maitirelo, bjo bo sego gona. Yena Maleruo ka wa gagwe molomo o re:

Ke ... ke swerwe ke ... ke mothama, o opa ka mokgwa wo o makatšago (letl.8).

Ka setsopolwa se, mongwadi o gatelela gore Maleruo ke mosadi wa sebotu go no swana le Moelelwa, eupša yena o kaone ka gore o fapana le Moelelwa gannyane ka lebaka la gore o kgona go apea. Dijo tša gagwe ge a di apeile, di ratwa ke bana gammogo le monna wa gagwe. Mešomo ka moka yeo e amanago le basadi ntle le go hlagola, o a e tšhaba. Ka mokgwa wo o fapana le melao ya setšo sa gabo sa Bapedi ya go re sa mosadi ke diatla. Bobodu bjo bja gagwe bo utollwa ke morwedi wa gagwe, Pheladi, ka go loma rakgadiagwe le moagišane wa batswadi ba gagwe tsebe gore ga a na bolwetši ka gobane o šala a ba apeela ge bona ba ile mašemong. Bolwetši bja gagwe bo bonagala ge letšatši le hlaba le ge le dikela ka gobane a tseba gabotse gore ke dinako tše basadi bao ba babedi ba tlogo mo

hlola, eupša ge e le mosegare o kgona go tshwa tlhako a e beela kua, a šila mabele gore a kgone go apea.

4.7.3.7 Moelelwa ge e le sedirišwa sa go utolla boradia bja dingaka

Mongwadi o diriša moanegwa wa mosadi wa segologolo go utolla boradia bja dingaka tša setšo. Mo diputswa di palelwago gona go lemoga boradia bja dingaka, kgarebjana ya go swana le Moelelwa e kgona go utolla boradia bjoo ka medu. Tiragalo ye e bonwa ge mokgalabje wa ngaka yeo e tšwago Boroka e etetše lapa la mmagoMoelelwa ka bongaka bja yona gore e ka mo rarollela mathata a lapa. Ge e lemogile gore mantšu a yona a wetše mobung wa go nona e tšhošetša mmagoMoelelwa gore a mo fe morwedi wa gagwe, Moelelwa, gore e be mosadi wa yona. E bolela gore mathata a lapa le a hlolwa ke rakgadi wa Moelelwa. Ka molomo wa yona ngaka e re:

Rakgadi wa lena o tla dira tše kgolo tša go feta tšeo a šetšego a di bjetše ka lapeng le. Go tla ba le madimabe a magolo a go feta ao le šetšego le a bone, gomme le tla re ge le šala le re le a lemoga ya be a šetše e le kgale pitša e pšhatlegile, gomme pitša ya thubega e thubegile, e ka rokwa ke mang e se sego? Tsogang maseme! Tsogang maseme, le se ke la tla la re nkabe, nkabe ke lentšu la morago (letl.12).

Moelelwa o lemoga gore mantšu a ngaka a go re rakgadi wa gagwe ke yena a hlolago mpherefere ga se therešo, ebile o lemoga gape gore tabakgolo ke gore ngaka ye e nyaka go mo nyala. Ge a thulana le taba ye ka wa gagwe wa lehlabula o re:

Nna Moelelwa! Ka nyalwa ke Moroka, wa Morokaroka! Nka upše ka tšewa ke segole go ena le gore ke nyalwe ke Moroka wa mahlo a matala! Nka hwa ka latela ba gešo ba ba robetšego

mabitleng! Le nna ke re nka hwa gabedi ka epelwa ge nka nyalwa ke setšhoša se! (letl.14).

Go ya ka melao, ya segologolo ngaka ya lapa gantši ge e laotše lapa e be e ka fiwa mosadi ge e le gore ba lapa leo ba a itlhakela. Mongwadi o swantšha kgarebe ye e nyefolago dingaka tša setšo. O hloile bofora le batho bao ba bjalo go meferefere gare ga meloko. Kgarebe yeo e emetše toka.

Go tliša taba ye ya boradia bja dingaka tša setšo Ramaila le yena ge a ngwala ka setšo, o a se nyatša. Mongwadi o nyatša dingaka tša dikgagara. Ga di na mohola. Ga di dumele goba go amogela gore di palelwa ke go phekola goba go rarolla bothata. Go kgonthišiša taba ye, go tlo lekodišišwa kanegelokopana ya 'Ba laotše kobo ya morwediagwe' (*Molomatsebe*, 1951).

Kgarebe tsoko ya Mošwešwe, e ile ya reka jase ye e bilego e nametšwe ke letlalo la phoofotšwana, leo le dirilwego bjalo ka ge eke sebatana seo se a phela. Ka letšatši le lengwe, mmagoSalome ge a bula lepokisi la diaparo tša morwedi, a itiwa ke letswalo ge a hwetša phoofotšwana tsoko ya mahlwana a mahubedu, e patlame godimo ga dikobo tša mogolwagoSalome.

Tiragalo ye e tšweletša ntlha ye nngwe ye bohlokwa. Yona e mabapi le boloi. Babaso gantši ba na le tumelo ya go re ge motho a welwa ke madimabe, ke ditiro tša batho. Ke ka lebaka leo mosadi yo a biditšego ngaka gore e mmošše gore phoofotšwana yeo ke eng, ebile e tšile bjang. Ge go lekodišišwa poledišano gare ga matwetwe yoo le mokgekolo morago ga go tšholla ditaola le go direta, bophelephete bja ngaka ya dikgagara bo šala nyanyeng. E re:

O kile wa omana le mang? Mosadi a bolela ge a kile a omana le Radipudi ... Ngaka ya re o a rereša, le nna mo ditaoleng tša ka ke bona yona phapano ye ya lena, ke kotsi ye kgolo ye e go lebantšego. Radipudi o rata go go bolaya (letl. 11)

Go ka thwe, ngaka ya dikgagare ge e phekola e diriša bohlale, leleme le boreledi le go tšhošetša. E gama motho diganong ka go mo latswa ka leleme. Tše dingwe di sepela di olela maaka mabapi le phedišano gare ga batho ka kudu batho ba leloko, ka moso tša diriša ona mabarebare ao ge di phekola. Ka go tšhošetša, motho o napile o ba bosobelong bja motšoko wa ngaka yeo. Seo ke sona se se diregalelago mmagoSalome. Ngaka, ditaola ga di bontšhe selo.

Mongwadi o nyefola dingaka tša setšo. Go dirišwa Salome go utolla boradia bja dingaka tšeo. Ge ngaka le mokgekolo ba sa khunamile fase, morwedi wa mokgekolo o a goroga. Ge a botšwa gore baloi ba rometše thuri ka gabo, o hwa ka disego, gomme a fetola ka go re:

Ga se thuri selo sela. Ke lepetu la jase ya Ousi ... (letl.12).

Seo se gatelelwago mo ke boradia bja dingaka tša setšo, e sego bohlokwa bja tšona. Go ka thwe, Salome le Moelelwa ba dirišitšwe bjalo ka makgarebe ao a kgonago go bona boradia le botšhošetši bja dingaka tša setšo. Ka gona, bangwadi ba (SehloDIMELA le Ramaila) ba lemoša batho gore ba itlhokomele go dingaka tšeo di tlogo go bona ka boleta, e le diphiri tšeo di gagolago.

4.7.3.8 Moelelwa ge e le sedirišwa sa go utolla bofokodi bja masogana

Mongwadi o diriša lekgarebe, e lego Moelelwa, go laetša bofokodi bja masogana. Moelelwa o ile a tanya mogopolo wa Nakampe. Bothata bjoo Nakampe a bego a na le bjona ke go tšhaba go mo loša. Sa gagwe ke go hlwa a šetše makgarebe ao morago a ba remela dikgong sethokgweng. Moelelwa ge a lemogile gore Nakampe o a mo rata, eupša o tšhaba go mo loša o re:

Le ge ba re motho ke lešilo goba motho o hloka monna, yo a ka gopolago Nakampe o tlo ba a sa di gape ka moka, e tlo ba e le mogaswi wa mmaruri. Moelelwa a fetša ka lentšu le le rego

setlatla ga se tsebe ge e le sona setlatla, gomme ebile ga se tsebe ge ba bangwe ba se tseba ka botlatla (letl.17).

Ka lehlakoreng le lengwe Moelelwa o swantšhwa e le kgarebe yeo e sa welawelwego ke masogana, ebile ga se moitshwarahlepi.

4.7.3.9 MmagoMoelelwa

Moanegwa yo mongwe wa mosadi wa segologolo yo a tšwelelago mo pading ye ke MmagoMoelelwa, Mmanare. Ka go diriša moanegwa yo, mongwadi o rata go bolela le basadi ba malapa ka kakaretšo. O ba sola ge ba sa lokišetše barwedi ba bona bophelo bja ka moso, bja bosadi.

MmagoMoelelwa, e lego Mmanare, ke sebedu. Ga a dule ka gae ka gobane e le setagwa. Ga a na maikarabelo a lapa la gagwe, ke ka fao a se nago nako ya go ruta Moelelwa mediro ye e lebanego le bosadi. Mmanare o thulana le melao ya setšo ka gobane o a tšwafa, ebile o laolwa ke madila. Ga go makatše ge Moelelwa e le sebedu ka gore ka mekgwa o abetše mmagwe. Le ge a be a tšwafa, ebile e le setagwa; o be a sa nyake lapa la gagwe e eba boralokelo bja masogana le makgarebjana. Se se tiišwa ke ge a ile a raka boJanaware ka lapeng la gagwe. Bjalo ka mosadi wa setšo, o be a fela a duma gore le Moelelwa a ka swana le makgarebe a mangwe go no swana le boMokgadi ka go hlwekiša malapa a gabobona. Mongwadi o rweša Mmanare molato ge a paletšwe ke go lokišetša Moelelwa bophelo bja bosadi.

4.7.3.10 Bohlokwa bja mokgalabje Rasidi pading ya *Moelelwa*

Rakgolo wa Moelelwa, e lego Rasidi, o rile ge a ekwa gore Moelelwa o tšwa go boa bogadi, a rata gore a mmone. Ba ile go dumedišana a re go yena:

Wa re ga ke kwe batswadi o tla kwa dinonyana (letl.34).

Go molaleng gore Rasidi o lemogile gore Moelelwa ga se a tla go etela, eupša o tletše gae sa ruri. Tša mo a tšwago di mo paletše ka gobane o be a se na mekgwa (ye mebotse). Ka mmolelwana wo go ka thwe, mongwadi o dirišitše tekolanthago. Ka tekolanthago mmadi o tla lemoga gore ditiragalo tšeo di šetšego di diragetše di na le kamano le ditiragalo tša bjale. Taba ye e tiišwa ke Abrams (1988:41) ge a hlaloša tekolanthago go re ke:

...interpolated narrative or scenes often justified as a memory, a levery or a confession by one of the characters which represents event that happened before the time at which the work opened.

Seo se gatelelwago ke go utologa ga ditaba tšeo di ukamilwego kua morago (go se kwe batswadi ga Moelelwa ge a sa gola), gomme bjale moanegwa, Moelelwa, o a di gopola goba a di elelwa.

Ka mantšu a mangwe mmadi o na le bonnete bja go tseba gore Moelelwa o ya go felela kae; ke go re, o ya go itshola go tšohle ka moka tše mpe tšeo a di dirilego. Ka go realo, bjale Moelelwa o a itshola.

Mongwadi o dirišitše Mokgalabje Rasidi bjalo ka tharollo ya padi ye. Rasidi o lemoša Moelelwa gore setšo se swanetše go hlompšha, ebile ga se nyatšwe. Moelelwa o nyaditše setšo ka go inyadiša lesogana a ba a tšhaba le lona. Ka lebaka leo o itshenyeditše bophelo. Mantšu a Rasidi a lemoša Moelelwa gore a thome bophelo ka bofsa; a latele melao ya segagabo ya setšo.

Go ka akaretšwa ka go re ge Sehlodimela a hlaloša moanegwa wa mosadi wa bogologolo, e lego Moelelwa, o hlokometše lehlakore le tee la bophelo bja gagwe, e lego bošaedi. Ga go le ntlha e tee ya botse yeo e bonalago. Mongwadi ga a mo hlomphe. Le ge mongwadi a mo nyatša, o mo kwela bohloko. O gatelela bohlokwa bja setšo ka go tšweletša Mokgalabje Rasidi yo a go rarollago bothata bjoo

Moelwa a lego go bjona bja malebana le go se obamele melao ya setšo seo. Go ka thwe, Mokgalabje Rasidi o dirišitšwe bjalo ka thekniki.

4.8 MEGOKGO YA LETHABO (LENTSOANE, 1992)

4.8.1 Diteng

Ka padi ye Lentsoane o hlaloša lefase la kgethologanyo. Mongwadi o laodiša ditaba tša lehloyo le bonaba tšeo di hlokago leago bathong. Bjo ke bophelo bja karogano ya lenyalo. Go kwešiša ditaba tše go tla thongwa ka go ala kakaretšo ya ditiragalo.

4.8.1.1 Kakaretšo ya diteng

Ge dikgoro di bulega padinyaneng ye, go gahlanwa le Mokgekolo Kgoteledi, a le sellong se segolo. Kgoteledi o llišwa ke go bona morwa wa gagwe, Dikgoneng, a sa itshwenye ka go nyala mosadi. Taba yeo e dira gore a se kwane le Dikgoneng mo poledišanong ya bona ka gobane a rata go mo kgethela mosadi mo Gauteng. Ditaba di thatafalela pele gare ga mokgekolo le morwa wa gagwe ge morwa a latola gore ge e le mo Gauteng gona, ga go kgarebe yeo e mo utswago pelo. Ka boyena o re: 'Ge e le mo Gauteng ga se ka ba ka bona le yo mo tee yoo re ka hlomago mošašana, gomme ra ba bagwera bophelong' (letl.4). Dikgoneng o rata go nyala kgarebe ya kua Tshwane. Mantšu a a seleka Kgoteledi le go feta, kudu ge a ekwa morwa a re o tla be a fetela Tshwane. O mo fetola ka go ngaletša ka go re: 'Lehono gona o mpaletše, ngwana tena! Methepa ga e kaaka mo Gauteng, o no kwa motho a re Nyitoria, Nyitoria' (letl.5).

Di ile go fihla moo Dikgoneng a bona bokaone e le go ikela malaong. O be a šetše a bona gore ge a ka tšwela pele le go boledišana le mmagwe, sempelwana se ka mo tšea, gomme a dira mmagwe bošula. Se o bona e tla ba bogoboga bjoo a ka se tsogego a bolebetše bophelong bja gagwe ka moka. Bošegong bjoo o letše a

balabala a sa fetše, boroko le bjona bo ngadile. Seo se bego se mmea pelwanatšhwaana ke gore o tla re ka moso a boledišana le Thola, e lego kgaetšedi ya gagwe ka taba ye. O hutša gore Thola ka ge e le ntepa le lešago le mmagwe, o tla kgona go retolla pelo ya mmagwe. Dikgoneng ge a se na go utollela Thola thopa yeo a bego a e fihlile mafahleng a gagwe ya go re yena o rata go nyala Mihloti, mathata a golela pele. Ona a godišwa ke lebaka la go re Thola o rata ge Dikgoneng a nyala Mokgadi, kgarebe ya Mopedi, e sego Mihloti ka gobane ke wa morafe wa Matsonga.

Thola o thušana le Kgoteledi; ga ba dumele ge Dikgoneng a ba tswalanya le morafe o šele wa Batsonga. Ke ka fao ba mo direlago mapheko a go fapafapana, go swana le ge ba raka Mihloti ge a tliile go etela Dikgoneng ka nepo ya go thibela lenyalo la bona. Mathata ka lapeng la Kgoteledi a godišitše manyami mola lethabo lona le ba file sekgothi. Mathata ao a dirile gore Kgoteledi a etele meloko ya gagwe, boSeporo kua Bopedi, ka maikemišetšo a go hwetša tharollo ya bothata bjo bo lego ka lapeng la gagwe. Thekgo yeo a e hweditšego go bona ke gore le bona ba gana ge Dikgoneng a nyala Mihloti ka gore ke Motsonga; ba rata a nyala kgarebe ya Mopedi.

Dikgoneng le yena ge a babelwa ke ditaba tša boSeporo, o etela mogwera wa gagwe, Bareng, le motswala wa tatagwe, Matšea, go ya go ba kgotholela mathata a ka lapeng labo. Bona ba thekga Dikgoneng ka gore a tšwele pele a nyale Mihloti ka gobane lerato ga le segelwe mellwane ke bomorafe. Go ima ga Mihloti go dirile gore bothata ka lapeng la Kgoteledi bo fihle magomong ka lebaka la gore ngwana yo a tlogo belegwa, o tlo ba tswalanya le morafe wa Batsonga. Gape go saena ga Dikgoneng le Mihloti go fetotše bophelo bja Kgoteledi ka gobane o kgonne go lemoga gore Mihloti ke motho go swana le bona ge e le Bapedi, ba fapana fela ka polelo. Kgoteledi o feditše ka go amogela Mihloti ka lapeng la gagwe, a kgopela tshwarelo go Dikgoneng. Ka morago ga go tliša kwano ka lapeng la gagwe, gare ga boDikgoneng le Thola, a hlokofala ka ge a be a babja kudu.

Bjale go yo sekasekwa baanegwa ba basadi ba bogologolo, e lego Kgoteledi, Thola le Mihloti.

4.8.1.2 Kgoteledi, mosadi wa bogologolo

Kgoteledi ke molwantšhi yo a ka se lebalwego ka lebaka la gore ke senganga gape o hlompha mekgwa le melao ya setšo. Ke Mopedi yo a ganelelago setšong sa gabo, ga a rate go tswakatswakana le merafe e šele.

Le ge Kgoteledi a agile lapa la gagwe mo Gauteng, o sa hlompha mekgwa le melao ya setšo. Melao ya setšo e mo thuša gore a rate go kgethela morwa wa gagwe, Dikgoneng, mosadi wa Mopedi, e lego Mokgadi. Ge a gahlana le mathata ka lapeng la gagwe ka lebaka la gore Dikgoneng o rata go nyala kgarebe ya Motsonga, o etela meloko kua Bopedi go ya go tiiša bonnete bja melao yeo ya setšo. Bohlokwa bja leeto le bo lemogwa ge a šetše a fihlile ka lapeng la Seporo kua GaMarishane. Mongwadi o swantšha leeto leo le bogologolo bjalo ka ge e le dinagamagaeng. Se se ra gore Kgoteledi (bogologolo) o nyaka thušo le thekgo ya go thibela lenyalo la Dikgoneng le Mihloti. Kgoteledi ka wa gagwe molomo ge a boledišana le boSeporo o re:

Kanyane, ke a imelwa. Go tla mo gabotse ke tlišitšwe ke matshwenyego ao Lehlagare a ka bego lehono a lebane le ona. Bana ba godile moo ba šetšego ba thomile go iša mahlo kua le kua go inyakela bagwera ba bophelo. Seo re a se tseba, ebile re se dirile. Yola Dikgoneng o re tshwaletše koma ka lapeng. O gorogile a etetša kgarebe tsoko ya Motsonga a re yena o ipheleleditše. Ke lekile go swantšhetšana le yena, eupša go padile. O re ga a sa katakata, o gatela pele. Ke lekile go mmontšha mo a ka nyakelago gona, kudukudu bana ba Bopedi e sego go no šwahlamela moo re sa go tsebego. O tlile le yena ka lapeng gore re mo tsebe. Ka bogolo ke lemogile gore o be a

fatišiša maikutlo a ka mabapi le motho yoo wa gagwe. Ke tlile mo go lena ka sello le gore le mphe maele (letl.42).

Setsopolwa se sa ka godimo se laetša gore melao ya setšo e bohlokwa ka gobane e godiša bongangele bja Kgoteledi bja go rata gore mafelelong tebanyo ya gagwe ya go kgethela Dikgoneng kgarebe ya Mopedi e atlege.

- **Tlhompho**

Mongwadi o tšweletša Kgoteledi e le mosadi wa boleta le letšhogo. Dikokwane tše pedi tše di godiša tlhompho yeo a nago le yona ka gobane ga a nyatše setšo. Yena o hlompha melao ya bogologolo yeo batswadi ba gagwe ba mo rutilego yona, gomme o rata go tšwetša pele thuto yeo go bana ba gagwe. Maemo a gagwe a go loka a lebane le go šala melao ya setšo morago ge a kgethela Dikgoneng mosadi wa Mopedi mo Gauteng. Tlhompho yeo lehono e mo thatafaletša bophelo ka lapeng la gagwe ka gobane o thulana le Dikgoneng ge a re o nyaka go nyala kgarebe ya Tshwane, Mihloti. O be a sa rate go amogela gore bophelo bo fetogile.

Kgoteledi o nyaka go tiiša maemo a gagwe melaong ya setšo. Kgoteledi o rile go fihla ga Masemola a laodišetša boSeporo mathata a lapa la gagwe ka go re:

Kanyane, ke a imelwa ... Yola Dikgoneng o re tswaletše koma ka lapeng. O gorogile a etetša kgarebe ya Motsonga a re yena o ipheleleditše... ke lekile go mmontšha moo a ka nyakelago gona, kudukudu bana ba Bopedi, e sego go no šwahlamela moo re sa go tsebego... Ke tlile mo go lena ka sello le gore le mphe maele (letl.42).

BoSeporo le bona ba kwana le taba ya Kgoteledi, ba gana ge Dikgoneng a nyala mosadi wa morafe o šele. Kgoteledi o be a ikanne go tloga le mathomong gore a

ka se fetošwe ke melao ya sebjalebjaale, o tlo ema dikanong tša bogologolo. Ke ka fao a tšwelago gape ka leeto go yo tiiša tlhompfo yeo ya gagwe ya setšo kua GaMasemola, go Ngwatomosadi.

- **Mekgwa**

Kgoteledi o swantšhwa e le motswadi wa leago. Se se bonala ge Thola le Dikgoneng ba fapana. Ga a nyake lerole ka lapeng la gagwe. Ke mmoelanyi. Mongwadi o tloga a utolotše bophelo bja setšo ka go diriša Kgoteledi. Ka segologolo kgarebe ga e etele lesogana. Le ge malapa a kwane, magadi a ntšhitšwe, se ga se kgonagale. Ke bohloa. Lenyalo la setšo ga le ithekge ka lerato.

Ka gona, ge Kgoteledi a raka Mihloti ka lapeng la gagwe, ga se taba ya ge kgarebe yeo e le motho wa morafe o šele – Motsonga. Tabakgolo ke ge bafsa bao (Dikgoneng le Mihloti) ba nyatša molao wa setšo. Mihloti ga a rakwe ka ge e le Motsonga. Go ka thwe, Kgoteledi o swantšhwa e le mosadisadi yo a emelago setšo sa gabo. Ka gona go ka thwe, Kgoteledi o emela basadi ka bophara bao ba ratago go šireletša setšo sa gabobona. Taba ya go rakwa ga Mihloti e tiišwa ke mongwadi ge a re:

Le na le lenyatšo le bohloa bjo bogolo. Nna ga se ka ka ka bona kgarebe e etela ga bolesogana e sa kgopelwa. Tše ke di bonago lehono ke mathata ao le bahu ba ka a makalelago kudu (letl.28).

Mekgwa yeo ye mebotse ya Kgoteledi e tšwelela gape ka ntle ge a leboga boSeporo ka thekgo yeo ba mo filego yona ditabeng tša Dikgoneng. Ge Lentsoane a hlaloša taba yeo o re:

Kgoteledi o ile ge ba theogetše meratha a leboga ka mokgwa woo ba sohlilego bothata bja gagwe go fihlela moo ba fihlilego gona (letl.43).

- **Thola o swantšhwa bjalo ka mothuši wa Kgoteledi**

Mo pading ye Thola o dirišitšwe bjalo ka moanegwathuši. O thuša go godiša phapano gare ga Kgoteledi le Dikgoneng. Mošomo wa gagwe mo padinyaneng ye ke go tšhela letsolobolo ka mabu. Thola o emetše makgarebe ao a laolago dikgaetšedi tša ona. A bona go nyala ga ona go tla a šitiša go ja. Fela pele go tlo hlalošwa leina le, Thola. Thola ke seenywa sa go tšwa go mohlašana wo o bitšwago mothola, woo o imelelago e ka ba nageng goba ka serapaneng. Thola ke ye serolwana ka mmala. E botsana kudu ka tebelelo ya mahlo. Bobotsana bja yona bo tanya šedi ya mmogedi. E a phadima, ebile e a dumiša tše o ka rego motho a ka eja.

Go ya ka segologolo, bagologolo ba boletše gore o se bone thola boreledi, teng ga yona go a baba. Mmolelo wo ke seema. Molaetša wa sona o šupa gore motho yo mobotse sebopegong ga a ke a e ba le pelo yeo e lokilego le botho bjo bo dumišegago; gantši o no ba moradia, senokwane le mohufegadi, wa dilo tša batho gore nka be e le tša gagwe. Mo padinyaneng ye, mongwadi o swantšha moanegwa wa mosadi, Thola, bjalo ka seenywa se ka gore le yena o a galaka. O thuša mmagwe, Kgoteledi gore a se rate Dikgoneng a nyala Mihloti, mola ka lehlakoreng le lengwe le yena ka boyena a ikgorela ditsela gore mogolwagwe a se nyale Mihloti. Le ge a bolela gore Mihloti ke Motsonga, ye ga se taba, e no ba go širela fela. Tabataba ya gagwe ke gore o a iphatela. O kwešiša gore Dikgoneng ge a ka nyala Mihloti a ka se sa mo hlokomela le go mo thuša ka go swana le peleng bjalo ka ngwana wa mmagwe. Ka sefatanaga seo Dikgoneng a se rekilego, Thola o kwa bohloko gore se yo phethagatša merero ka moka ya Mihloti gammogo le ba lapa labo, eupša e sego ya gagwe goba ya lapa labo.

Thola ke morwedi wa Kgoteledi, e bile ke mothuši yo mogolo wa gagwe. O mo thuša go gatelela taba ya Dikgoneng ya go re a nyale mosadi wa Mopedi, e lego Mokgadi, eupša e sego mosadi wa Motsonga, Mihloti. Thola ge a boledišana le Dikgoneng mabapi le gore a nyale Mokgadi o re:

Mokgadi le yena o go rata kudu. Mokgadi ke Mopedi, ke ngwana wa gae. Mihloti ke Motsonga, gomme ga ke tsebe gore o mo iša kae? Le go bolela ga ke tsebe gore le boledišana bjang? (letl.16).

Mongwadi o šomiša Thola bjalo ka moemedi wa Kgoteledi, e bile o emela lehlakore la go se loke. Thola o gegea Dikgoneng ka go mmošiša gore o hlwele bjang kua mošomong mola a tseba gabotse gore Dikgoneng o letše a fapane le mmagwe Kgoteledi.

Thola o sa tšwela pele ka go thekga Kgoteledi ka go raka Mihloti ka gabo ge a tlile go etela Dikgoneng. Ge Dikgoneng a fetša go reka sefatanaga, o thulana le yena ka taba yeo ka nepo ya go fediša ketelo ya gage kua Tshwane. Gape ge Dikgoneng a fetša go nyala Mihloti, o thekga Kgoteledi ka go re ba gane go amogela Mihloti ka lapeng labo ge a goroga.

- **Tshwantšho ya Mihloti**

Mihloti ke kgarebe ya Motsonga yeo e ratago Dikgoneng ka mmele pelo le moya. Seo se fahlelwa ke polelo ya gagwe ge a dira ditshepišo go Dikgoneng ka go re:

Moratiwa, o se ke wa tshwenyega wa nagana gore ke tšewa ke madi ke gopola go go hlanogela. Nka se go hlanogele ka ntle le ge wena o ka ntlhanogela (letl.11).

Lerato leo la Mihloti le mo thušitše go thekga Dikgoneng dinakong ka moka. Mongwadi o mo tšweletša e le moanegwahlaedi yo mmadi a ka se mo lebalego ka pela ka gobane ke mothuši yo mogolo wa Dikgoneng. Taba yeo e šitlelwa ke ge a mo thekga ka go tliša diphetogo melokong le setšhabeng. Go ra gore le yena o thekga taba ya go re lerato ga le hlaole motho go ya ka mmala, polelo, semorafe, bjalobjalo. Semelo sa gagwe sa go hlaela se godišwa ke gore ke motho wa go hloka bofokodi, yo a nago le kgotlelelo, tlhompho, lerato, kwelobohloko, bjalobjalo. Bothuši bja gagwe bo lemogwa ge a ema Dikgoneng nokeng nako le nako ge a thulana le mathata a ka gabo. O mo thušitše mo mathateng ao ka go mo tshepiša ka mehla gore a ka se mo hlanogele ka gobane o a mo rata. Lerato la gagwe le Dikgoneng le kgereša dithaba, ebile le thatafaletša Kgoteledi bophelo ka gobane ga a rate le go mmona mo a gatilego gona. Ke ka fao a mo rakago ka lapeng la gagwe a re:

Ngwanenyana, e be la mafelelo o gata ka mo lapeng la ka. Ga ke kwešiše gore sebetenyana sa go tsena ka mo ga ka o se tšere kae. Na masogana kua Tshwane a fedile ge o duletše go getlagetla morago ga Dikgoneng? Na mehlobo ya geno ga o e hlathe ge o šetšešetše yo Dikgoneng morago? O nkwe gabotse o be o nkwešiše gabotse, ke re ga ke sa nyaka go go bona o gatile gape ka mo lapeng le (letl.30).

Ge Kgoteledi a raka Mihloti ka lapeng la gagwe, Mihloti ga se a mo fetola. Se se laetša gabotse gore Mihloti o na le tlhompho, ebile ke seipone se sebotse sa batswadi ba gagwe. Yena o paletšwe ke go iphetolela ka gobane a rutilwe gore ga a swanela go arabišana le batho ba bagolo.

Go ima ga Mihloti ke bothata bjo bogolo bjo bo ganetšago Kgoteledi go phethagatša tebanyo ya gagwe ka gobane ba tlo tswalanywa ke ngwana. Go ka thwe, go ima fao ga Mihloti go feditše Kgoteledi maatla. Lesea la gagwe leo le tlogo belegwa le tlo swana le lešika leo le swanetšego go kgokaganya morafe wa

Bapedi le wa Batsonga mo nageng ye. Lenyalo la bona le tlo dira gore Bapedi le Batsonga e be ngatana e tee, e lego setšhaba sa Bathobaso. Mmadi o ikgweranya le thekgo yeo ya Mihloti, o nyatša lehloyo la Kgoteledi le Thola la merafe e šele ka ge le sa age setšhaba.

Go ka rungwa ka go re Lentsoane o diriša kokwane ya kgethologanyo ge a hlaloša moanegwa wa mosadi wa bogologolo. Taba ye e bonala ge Mokgekolo Kgoteledi, a ganetša morwagwe, Dikgoneng, go nyala kgarebe ya Motsonga, gomme a mo gapeletša gore a nyale mosadi wa Mopedi, e lego Mokgadi. Go tiiša kokwane ye ya kgethologanyo, mongwadi o dira gore Kgoteledi e be mosadi wa kang yo a gomaretšego melao ya setšo. Le ge go le bjalo, mafelelong toka e ile ya thopa sefoka ka ge Kgoteledi a ile a lemoga bofokodi bja gagwe; a kgopela ngwetši ya gagwe, Mihloti, tshwarelo, a mo amogela. Ka go realo, toka e fentše kgethologanyo, e lego lona lenaba le le hlolago mpherefere ditšhabeng.

4.9 MEGOKGO YA BJOKO (MATSEPE, 1968)

4.9.1 Matseno

Tabakgolo ye e lebeletšwego ka mo pading ye ke ka mo baanegwa ba basadi ba swantšhwago ka gona ke Matsepe. Ka lebaka leo ga go yo lebeletšwa ditiragalo tša padi ye ka moka ga tšona. Go yo lekodišišwa dikarolwana tša moanegwa wa mosadi, e lego Mohlatša, yo ditaba tša padi ye di hlolegago ka lebaka la boitshwaro bja gagwe. Ditaba tšeo di hwetšwa kgaolong ya mathomo, matlakaleng a 1-26 mo thulano ya padi ye e thomago gona. Ditiragalo tše dingwe tša padi ye di tla no tsopolwa fela ge di hlaloša ka mo moanegwa wa mosadi wa bogologolo a swantšhwago ka gona. Go tlo thongwa ka kakaretšo ya diteng tše di amanago le karolwana ye ya padi ye fela.

4.9.2 Kakaretšo ya diteng

Nageng ya Kgoši Lefehlo go na le komelelo ye kgolo yeo e bego e aparetše naga ya Bopedi moo dinoka le matamo a bego a pategile manga, gomme bontši bja dikgomo di kgwelekgwehla ka gobane di sa je selo. Ge di be di sepela di be di goga maoto, gomme di nyaka tlhokomelo ya maleba ya bašemane ya gore ge ba di gapa ba se di kitimiše. Bašemane ba ile ge ba gapa dikgomo, ye nngwe ya tšona ya no phuhlama. Kgomo yeo e bego e duša e be e le ya Leilane.

Bašemane ba ile ba ya gae go ya go tsebiša Leilane. Yena o biditše banna ba gabo go yo hlakodiša kgomo yeo. Go fihleng ga bona ba hweditše go se ka mo ba ka thušago ka gona ntle le go e fofotša. Manong le ona a be a šetše a e huhumetše ka fase. Ka ntle le go senya sebaka, Leilane le banna ba gabo gammogo le badiši ba nape ba thušana go tswia kgomo yeo. Nakong ya ge ba e tswia, Leilane o be a hlakahlakane ka gobane a be a rata kgomo yeo ya gagwe kudu.

Ge ba šetše ba e tswiile, ba hweditše serapolotšwana seo se bego se bonagala e tlo ba kgomo ya mmakgonthe. Seo se dirile gore Leilane a gapeletšege gore le sona a se tšee a ye le sona gae. O se apeile kgorong, moo go bego go apeilwe le ditshwarelela tša banna ba gabo. Ge se šetše se budule, a ya le sona ka lapeng, gomme a kgopela mosadi wa gagwe gore a mo fe bogobe. Ge a eja serapolotšwana seo, gona fao mosadi a thoma go hlatša. O ile go hlatša, motho wa batho a be a lala a lapile ditlhakori, a hwile le lentšu, dikudumela di elela mo nkego ke meetse. A ka dumela Leilane? Leilane a re o hlatšišwa ke eng mola serapolotšwana se sa jelwe mpenng ya gagwe.

Bothata bo hlogile ge Leilane a itia mosadi wa gagwe, Mohlatša. Leilane ga a ka a senya sebaka sa go mo thiba lehlatšo ka lepara. O ile a mo itia gore le be le tsharoge, mosadi yoo gwa se be ka moo a ka se tšhabelego ka lapeng le lengwe, fela gwa se thuše selo ka gore o ile a mo latelela. Mosadi ge e itšhatšara a ilalo,

ke ge le yena a llela godimo ga gagwe mo nkego o lwa le monna, etšwe go itia mosadi go swana le go itia ngwana.

Mohlatša o rile go kwa gore di a baba a bona bokaone e le go tšhabele ga gabo. Leilane o rile go fihla a se sa botšiša, eupša a llela go mogogadi wa gagwe, Morara. Morara o ile a ikopanya le bomorwarrago Leilane go boledišana ka tiragalo yeo. Le ge ba ile ba boledišana ka selapa, Leilane o ile a bona bokaone e le ge go ka iwa mošate ka gobane a bona bomorwarragwe o ka re ba ahlola sepitša ka go ema le mogogadi wa gagwe. Leilane o ile a ba hlapaola, a re:

‘Lena ka moka le rego le mpona molato, le itshwenya ka lefeela,
nka se lefe – bokaone di ka ya mošate’ (letl.12).

Morara o ile a ya mošate wa Kgoši Lefehlo fao a go bega Leilane. Mošate le gona Leilane o ile a bonwa molato gape, a lefišwa dikgomo tše nne. Leilane o ile a makatša banna ba kgoro ge ba re a lefe melato yeo ya gagwe ka dikgomo tše nne, gomme a re go bona, ba mo lokolle go ya go di gapa ka ntle ga go mo senyetša nako. Dikgomo tše di ile go fihla, Kgoši Lefehlo a laela batseta ba gagwe gore ba di hlabe ka moka, gomme go se ntšhwe le lehlakore. Seo sa go nape se tlabo kudu ke ge basadi le bona ba ile ba bitšwa moo kgorong go tla go ja monyanya woo wa dinama.

Mo pading ye ya *Megokgo ya Bjoko* (1968), mongwadi o kgala boitshwaro bja monna wa lapa, e lego Leilane ka ge a betha mosadi wa gagwe Mohlatša. Leilane ka ge e le monna wa setšo, o šomiša maatla a gagwe bošaedi, a ithekgile ka mantšu a gore monna ke hlogo ya lapa, ebile ga a fetolwe ke motho kudu motho wa mosadi. Bjale go latela tlhalošo ya tshwantšho ya Mohlatša.

4.9.3 Tshekaseko ya moanegwa wa mosadi

- **Mohlatša, mosadi wa setšo**

Mohlatša ke moanegwa yo mogolo yo a ngangšetšwago go loka ga gagwe. Lerato la gagwe go monna wa gagwe le lebane le go loka, eupša le thibelwa ke monna wa gagwe, Leilane, yoo a ilago lethabo, ebile e le ntwadumela.

Mohlatša o kgontšhwa ke segologolo go fihlelela maikemišetšo a gagwe, a boikokobetšo pele ga monna wa gagwe. O ikokotletše ka la mogologolo la go re mosadi o swanetše go hlokomela le go hlompha monna wa gagwe ka go mo apeela dilo le ditšohle ka moka tša bophelo ge go lebeletšwe maemo a mosadi bophelong.

- **Tshwantšho ya Mohlatša**

Mongwadi ge a swantšha moanegwa wa mosadi wa bogologolo, e lego Mohlatša, mosadi wa Leilane, ka go šomiša lenyatšo. Ka mantšu a mangwe go ka thwe, o a mo goboša. Ga a mo hlomphe. O ka re mongwadi o itsenya mo thulanong gare ga mosadi yo le monna wa gagwe Leilane. Ntlha ye e bonala ka morago ga ge Mohlatša a seno itywa ke monna wa gagwe ka lepara. Mohlatša o tšhabela ka lapeng la baagišane, gomme Leilane o a mo latelela, go fihleng ga gagwe o tšwela pele ka go mo namela ka lepara a ba a fetetša le beng ba lapa leo. Ka setšo ge Mohlatša a tšhabetše ka lapeng la baagišane, go ka thwe o humetše. Monna wa go tšea gabotse wa go ba le tlhompho le go hlompha mosadi wa gagwe, a ka se mo latelele a ba a tšwela pele le go mo itia. A buša a ba a itia le beng motse, e lego baagišane ba gagwe.

Matsepe o swantšheditše babadi mosadi yo monna wa gagwe a sa išego felo ka yena, yo diphiri tša lapa la gagwe di utollwago mahlong a baagišane.

Go laetša ka mo mongwadi a sa hlomphego Mohlatša ka gona ka go šomiša thekniki ya pheteletšo. Yona e tiiša kgobošo yeo. Ka go lemoga gore ga go na thušo ye a ka e hwetšago, Mohlatša o gopola go tšhabela ga gabo. Leeto lona leo go tloga ka lapeng leo a bego a ile go humela le rwele pheteletšo. Ge a hlaloša leoto leo, mongwadi o re:

Mosadi o tšamile a lla a gopotše ga gabo, ya re ge a lebana le lapa labo, fao, gona ya se be go lla, eupša go bokolela (letl.11).

Pheteletšo fa e bonala ka lediri la 'bokolela'. Lentšu le, go bokolela, le dirišwa ge le lebane le sephedi sa go swana le kgomo, kudu ge e ekwa bohloko. Motho ga a bokolele e se kgomo. Ka go diriša lentšu leo mongwadi o tshediša go kwa bohloko bja Mohlatša mellwane.

Ge a tiišetša pheteletšo yeo mongwadi gona mo letlakaleng leo o re:

Batho ba ile ba ema diferong, ba bangwe ba fetla diphao go bona gore e lego gona ke mang yoo, ba bannyane ba tšhabela ka malapeng ba lla ba tšhogetše gore ka ge e le yeo e jele leotša, e se ke ya ba fetetša (letl.11).

Go gobošwa le go nyatšwa ga Mohlatša go bonala ntle le pelaelo mo setsopolweng se. Ge a tšama a getlagetla a lla a lebile ga gabo, go bogelwa ke batho bao ekego ba bogetše koša ya makgakgasa goba kiba. Gona moo bana ba bannyane ba tšhabetše ka gae ba tšhogetše maphelo a bona gore ba se ke ba thantshetšwa ke madi a kgofa. Ke pheteletšo ka gore ga go sa kwa Mohlatša bohloko a nnoši, eupša bohloko bo kwewa le ke babogedi le bana. Ka lebaka leo bohloko bjo bo kwewago ke Mohlatša bo a feteletšwa. Seo se napile se godiša lenyatšo le kgobošo ya mosadi yo.

Mokgwa wo wa go swantšha basadi ba bogologolo ka go ba nyatša le go ba goboša, o dirišwa le ke bangwadi ba bangwe. Mohlala wo mobotse ke kanegelokopana ya 'Morena Legadimane' (Maditsi, 1970). Mongwadi o swantšha moanegwa wa mosadi yo a gobošwago le go nyatšwa ke monna wa gagwe, e lego Mahlodi. Legadimana o šomiša maemo a monna a setšo go gataka tokelo tša mosadi wa gagwe. Le ge Legadimana e le monna wa borumulane le botsweya ge a e na le banna ba bangwe, ge a fihla ka gae, lenyatšo le borumulane bjoo bo be bo namela thaba. Mahlodi o be a swarwa tše o ka rego ke ngwana yoo a ithutago go keta diketo. O be o tla bona botse mohlang ba etetšwe ke baeng. E re baeng ba fiwe dijo, o tla kwa phokgo e re:

Mahlodi, ke magobjana a mohuta mang ona a nkego ke maušwaušwane? Tloša potsa tše tša gago mo o apee bogobe gonabjale, lešaetšana le banna! Nko mmone le ntepana tša go khokhoropana (letl.38).

Ge a bolela ka mokgwa wo o tla ba a efaefiša lepara a nyaka go mo rothotha ka lona. Tlaišo ye ya Mahlodi ga e fapane le ya Mohlatša. Bobedi bja bona ba tlaišwa pele ga mahlo a batho. Ke ka lebaka leo go thwego, ba a gobošwa le go nyatšwa.

- **Tirišo ya kgegeo go swantšha moanegwa wa mosadi wa bogologolo**

Matsepe o dirišitše kgegeo go swantšha moanegwa wa mosadi wa bogologolo. Ge ba hlaloša kgegeo Funk le Wagnalls (1965:4) ba re ke:

The use of words to signify the opposite of what they usually express, ridicule disguised as praise or complement, covert sarcasm or satire.

Mo kgatelelo e godimo ga go bolela se motho a sa se šupago ka tsela ya go ikgakantšha. Ge ba tšwela pele ba hlatholla gore e akaretšwa go bolela seo se fapanago le se se tšweletšwago ke mantšu. Barbe (1995:64) o no re kgegeo ke mokgwa wa go itšweletša moo bonnete bo phošollago ponagalo. Maruma (2012:55) o tiiša ka go re kgegeo ke ge motho a bolela se sengwe mola a šupa se sengwe. O re bakweri ba šomiša mantšu goba maemo go bolela kgahlanong le seo se šupšago. Ge a tšwela pele o re maikemišetšo ke go gatelela seo se nepšago.

Ge a ruma taba ye mabapi le kgegeo Serudu (1989:28) o re ke mokgwa wa go sotla motho yo mongwe ka go diriša kganetšo ya seo o ratago go se tšweletša. Go tšwela pele o re mo dingwalong mongwadi a ka diriša mantšu ao tlhalošo ya ona e fapanago le tlhalošo ye a ratago gore mmadi a e bone.

Ditiragalo tša puku ye di bolela ka diphapano gare ga magoši mo batho ba felelwago ke maphelo, metse e pšhatlwago. Le ge go le bjalo, mothopo wa ditaba tše o godimo ga Mohlatša, mosadi wa bogologolo yo a nepišwago mo kgaolong ye. Mongwadi o diriša mosadi yo go utolla mafokodi a babuši, e lego magoši le baetapele ka kakaretšo. Go ya ka mongwadi magoši a palelwa ke go rarolla mathata ao a hlotšwego ke ditiragalo tše di amago basadi.

Mohlatša, mosadi wa Leilane, o thulana le monna wa gagwe ka ge a išitšwe seatla go fihlelela ge ebile molato woo o išwa mošate, e lego kgorong ya Kgoši Lefehlo. Go ya ka setšo mošate ke lefelo leo melato e rerwago gona, ya ba ya rugwa. Ga go ka mo go ka diregago gore molato o pale go rarollwa, kudu ge o ama mosadisadi wa ntepa. Ga se setlwaedi gore mosadi ge a fapane le monna wa gagwe go bonwe monna molato kgorong ya setšo. Mo tiragalong ye Mohlatša o thopa sefoka, gomme monna wa gagwe a lefišwa dikgomo tše nne. Ka go dira gore Leilane o bonwe molato, mongwadi o gegea banna le magoši ka kakaretšo. Ka setšo monna ga a lewe ke molato selebaneng sa mosadi wa gagwe. Ka go dira ka mokgwa wo maemo a Mohlatša a a godišwa. Ka gore maemo a gagwe a

hlompšha kgorong ya setšo, se se napile se fokotša maemo a banna. Maemo a Mohlatša ke pulamadibogo ka gobane Leilane o rile go ahlolwa ke Kgoši Lefehlo a mema basadi ba motse gore ba tle ba je dinama le banna kgorong. Go ya ka setšo basadi ga ba a swanela go tla kgorong ya banna. Ke lebaka leo maemo a Mohlatša a phagamišwa mola ka lehlakoreng le lengwe mongwadi a gegea Kgoši Lefehlo. O palelwa ke go sepediša ditaba tša motse wa gagwe go ya ka setšo. Ka gona mongwadi o dirišitše Mohlatša, e lego moanegwa wa mosadi go tšweletša bofokodi bja Kgoši Lefehlo.

Mo pading ye Mohlatša o tšweletšwa e le moanegwa yo bohlokwahlokwa. Maitshwaro a gagwe a dira gore monna wa gagwe a fapane le Kgoši Lefehlo. Phapano yeo e tsoša ntwaga ga Kgoši Lefehlo le Kgoši Nthumule. Leilane le yena o fapana le mogwera wa gagwe Maphutha, ebile o mo kgarameletša ka legageng la go boifiša. Eupša ka ge Modimo a phala baloi Maphutha a kgona go phologa. Ditiragalo tše ka moka di dikologa godimo ga go hlatša ga Mohlatša ge Leilane a be a eja serapolotšwana. Ka go realo, go ka thwe Mohlatša o dirišitše bjalo ka thekniki yeo e lego yona kgwekgwe ya thulano pading ye.

Godimo ga moo mongwadi o tšweletša moanegwa wa mosadi wa bogologolo bjalo ka motho wa:

- **Kgotlelelo**

Mohlatša bjalo ka mosadi yo a rutilwego ke batswadi ba gagwe melao ya setšo, o bonwe a kgotleletše mathata a lapa la gagwe. Le ge a bethwa ke Leilane, ga se a tlelwa ke kgopolo ya go hlala, eupša o kgotleletše ka go tseba polelo ya Seswana ya go re lebitla la mosadi ke bogadi. Ge a bethwa o ile a tšhabela ga gabo ka nepo ya go re batswadi ba tla tsena ditaba tša bona ka bogare, ba boledišana, gwa hwetšwa tharollo, gomme bophelo bja tšwela pele go swana le peleng. Taba ye ya kgotlelelo e sa laetšwa gape mo kanegelongkopana ya go bitšwa 'Ga ke wa leloko la kgomo', ya Tauatsoala (2006).

Mo go hlalošwa lenyalo le le theilwego godimo ga kgethologanyo, eupša ye ga se kgethologanyo ya go swana le yeo e hlalošwago pukung ya Lentsoane ya *Megokgo ya Lethabo*. Ke kgethologanyo ya leloko.

Leina le la Kesentšeng mongwadi, o le dirišitše bjalo ka leswao la potšišo. Ka boyena o ka re o botšiša mmatswalagwe, e lego Hlahlariane, gore ge a sa mo rate e ka ba e le gore o sentšeng ka lapeng la gagwe. Kesentšeng ke moanegwa wa mosadi wa segologolo. O na le kgotlelelo. Kgotlelelo ya gagwe e bonagala ge mmatswale wa gagwe gammogo le Morongwa (mmamogolo wa bana ba gagwe) ba mo hlakiša ka bogadi bja gagwe. Bjalo ka mosadi wa setšo o ikemišeditše go aga lapa le monna wa gagwe. Go ya ka setšo, sa mosadi ke kgotlelo, leago le pelego. Taba ye e tiišwa ke ge a tlatša lapa ka bana. Ka mantšu a mangwe Kesentšeng ke mosadisadi. Ke mosadi wa leago, wa go rata phedišano. Ke ka lebaka leo a tshepišago Morongwa gore o tla mo rekela komiki yeo e thubilwego ke ngwana wa gagwe ka phošo. Le ge Hlahlariane a mo hloile ka lebaka la ge a sa tswalane le yena, Kesentšeng o a mo rata, ebile o a mo hlompha ka gobane e le mmagomonna wa gagwe. Ke motho wa go rata nnete. Ge e be e le motho yo mongwe o be a tla ikhomolela a se bolele gore ngwana o thubile komiki. Batho ba go swana le Kesentšeng ba a hlokwa mo bophelong. Ga a kgantšhetše Morongwa ka go ba le bana, ka lebaka la ge a tseba gore bana ke mpho ya go tšwa go Modimo.

Kesentšeng le ge e be e le ngwetši ya bobedi ya Hlahlariane, o be a lemogile gore matswalagwe, e lego Hlahlariane, ga a mo rate ka gobane e le wa leloko ka kgomo. Lehloyo le thomile go golela godimo ge Kesentšeng a thoma go ba le bana, mola Morongwa e le moopa. Ngwana wa Kesentšeng o ile a thuba komiki ya Morongwa ya teye ka nako ye Morongwa a be a sa ile toropong. O rile go boa, Kesentšeng a napa a mo hlalošetša ka fao go diregilego ka gona le go mo kgopela tshwarelo, a ba a tshepiša gore o tla e reka go re molato o tšwe ka kgoro, eupša Morongwa o ile a galefa le go se nyake go kwa selo. Morongwa o boditše Kesentšeng gore a tlogele go belega bokatšie ka ge bana ba gagwe ba mo lobiša.

Hlahlariane o ba hweditše ba sa rogana ke moka a botsiša Morongwa gore sebakwa ke eng, Morongwa o rile go fetša go hlaloša, a se sa nyaka go kwa lehlakore la Kesentšeng a napa a thoma go thikiša Morongwa ka go rogaka Kesentšeng ka mantšu a:

‘Ke gona ge o rata go no kgoritlela dibjana tšeo ke reketšwego ke ngwetši ya ka? Ke go re lehono o no re ere ke di feleletše a ke re? Bona mo ngwanenyana, ge e be o tennwe ke go dula ka mo, o se hlwe o dikadika. O ka no hlabela pele e sa le gonabjale. Nka se tlo dumela gore ngwana wa moloi a ntobiše ka thoto tša ka’ (letl.98).

Godimo ga maroga le ditlaišego, Kesentšeng o ile a kgotlelela, ebile a ikhomotša ka la go re tabakgolo ke ge ratswalagwe gammogo le monna wa gagwe ba mo rata. Bjalo ka moanegwa wa mosadi wa bogologolo o tsebile gore bogadi go a kgotlelelwa.

- **Lerato**

Mohlatša ke mosadi wa lerato. O rata monna wa gagwe ka bojohle bja gagwe ka moka. Lerato la gagwe le bonagala ge a mo apeela a bile a mo hlompha. Lerato la gagwe le sa bonagala gape ge a tšhabela go baagišane ba gagwe ge a le mathateng le monna wa gagwe. Ge nkabe a se na tsebo le tatelo ya tshepedišo ya melao ya setšo yeo a e rutilwego ka gabo, a ka be a se a dira bjalo.

4.10 Kakaretšomoka

Mo pading ye, go ka akaretšwa ka go re Matsepe o swantšha moanegwa wa mosadi wa bogologolo go ya le ka mo a tsebago mosadi wa setšo ka gona. Go hlalošitšwe gore ka setšo mosadi ga a na seabe peakanyong ya merero ya setšo.

Ke ka lebaka leo Matsepe a mo dirišang go godiša setšo. Ke yena moanegwa yoo a dirišwago go gegea bogoši.

KGAOLO YA BOHLANO

5.1 MOANEGWA WA MOSADI WA SEBJALEBJALE

5.1.1 Matseno

Mo kgaolong ya bohloano go yo lekodišišwa ka mo moanegwa wa mosadi wa sebjalebjaale a hlalošwago ka gona. Kgopolo yeo ya mosadi wa sebjalebjaale e šetše e hlalošitšwe kgaolong ya boraro. Go ka tlaleleletšwa ka go re, ke mosadi yo a sa nyakego go beelwa mapheko bophelong bja gagwe. O katana gore a lokologe gore bophelo bo tle bo phelege go ya ka mo a nyakago ka gona. Ka lebaka leo, ga a nyake go katelwa segaswa ka ganong, a thibelwa go ikgopolela le go itirela. O nyaka bophelo bja 50/50, e lego kgopolo ya sebjalebjaale ya tekatekano magareng ga monna le mosadi.

Kgopolo ye ya moanegwa wa mosadi wa sebjalebjaale, e ralala mehuteng ye e fapanego ya dingwalo - padi, padinyana, kanegelokopana, tiragatšo le theto. Mo nyakišišong ye e yo hlalošwa ka go nepiša dipadi tše tharo, e lego *Nonyana ya Tokologo* (Kekana, 1985), *Leratosello* (Rafapa, 1978) le *Ke nako ya ka* (Molefe, 1994). Ka ge go hlalošitšwe gore ntlha ye e bonala le mehuteng ye mengwe ya dingwalo, go tlo tsopolwa mehlala dikanegelongkopana tša go swana le 'Nka se je dipute' ya (Nkadimeng, 1985) le ya 'Nka se sa boeletša' ya (Mpepele, 1985); terameng ya 'Ga a mo Swanela' ya (Maloma, 1982) le go tlaleletša le ka tše dingwe ge go tsomega.

Bjale ge go yo lekodišišwa padi ya *Nonyana ya Tokologo* ya (Kekana, 1985), go tlo thongwa ka go akaretša ditaba tša padi ye.

5.1.2 Kakaretšo ya diteng

Ge dikgoro tša padi ya *Nonyana ya Tokologo* di bulega, mongwadi o tšweleditše setimela bjalo ka sedirišwa se bohlokwa, seo Tšhaledi a gahlanego le Taamane go tloga Polokwane go ya Tshwane a le ka go sona. Kopano yeo ya Tšhaledi le Taamane, e godišwa ke maikutlo a lerato la nnete le kwelobohloko, fao Tšhaledi a ilego a lemoša Taamane gore a tlogele go ithekga ka lebati la setimela ka ge a tla gobala.

Taamane o be a le tseleng ya go ya go bona rangwaneagwe, Lesiba, yo a dulago Mamelodi ka ge a be a le maikhutšong a marega ge dikolo di be di tswaletšwe. O be a le morutwana wa mphato wa lesome sekolong sa Mothimako, motseng wa Makotopong go la Polokwane, moo a bego a dula le batswadi ba gagwe. Go laetša lerato leo Tšhaledi a nago le lona, o ile a thuša Taamane gape go mo nametša setimela sa go ya Mamelodi ka ge se be se šetše se sepela, gore a se gobale.

Taamane o ile a leboga Tšhaledi ge a mo thušitše. Taamane o rile go fihla ga rangwaneagwe, a hwetša mmaneagwe, Sibongile, a na le bana ba babedi ba basetsana, e lego Nthole le Pele. Yo rangwaneagwe e be e le morutiši sekolong se se phagamego sa Mamelodi. Ka nakwana, Taamane le Nthole ya ba monwana le lenala. Ba phela mmogo, ebile ba rata dithuto tša go swana tša saense. Ka lehlakoreng le lengwe Taamane o be a rata le dithuto tša pontšho (*'showbiz'*), ebile o be a lemoga gore dilo tše bjalo ka lenyalo le go ba mmagobana di ka mo ditela go hwetša se a nyakago go ba sona bophelong.

Ka nako yeo, Sibongile, e lego rakgadi wa Tšhaledi, o be a lemogile ebile a rata gore Tšhaledi a nyale Taamane ka lebaka la bobotsana le maitshwaro a gagwe. Ke therešo gore Tšhaledi o be a šetše a thomile go ratana le Taamane. Batswadi ba Tšhaledi ba be ba dula Thabakgone, GaMamabolo, eupša peleng ba be ba dula Mamelodi le morwedi wa bona Mantši, yo a hlatlamago Tšhaledi. Ge go

bolelwa ka se sebaka, Mantši ke moithuti Yunibesithing ya Leboa go la Polokwane.

Taamane le Pele ba etetše fao Tšhaledi a dulago gona. Go fihleng ga bona, ba ipshinne ka go theeletša mmimo le go bogela bokgabo bja Tšhaledi. Ba bone diswantšho tša go thalwa ke Tšhaledi bjalo ka tša lewatle, naga le sa sefahlego Eupša mošomo wo mogolo wa Tšhaledi ke wa botseka. Ge e le tše tša go thala diswntšho o no itloša bodutu fela.

Sibongile ka tsela yeo a bego a rata Taamane ka gona, o ile a tlelwa ke mogopolo wa go re Taamane a ka tsenela phadišano ya bommasebotsana yeo tsebišo ka ga yona e phatlaladitšwego kgatišobakeng ya *Drum*. E be e le sefoka sa *Sales House* gomme dimpho go bathopasefoka ke tše di gapago pelo, tša go swana le makgolo a mahlano a diranta, sefatanaga sa *Ford Cortina* le mafelelo a beke a a thabišago kua *Holiday Inn* ya Motsekapa. Ge Taamane a bala dimpho tše ka moka a napa a tanyega. Go tloga fao gwa se be le go gadima morago ge a tšea magato a go tsenela phadišano yeo.

Pele le Nthole le bona ba be ba thekga tsenelo ya Taamane phadišanong ye, ge e se tatagobona yo a ilego a laetša go se kgahlege. Lebaka le Lesiba a le tšweleditšego mabapi le go se kgahlege ga gagwe ke la gore yena o bona morutwana wa sekolo a sa swanela go ikamanya le tšeo di se nago tlhohletšo dithutong, di sa holego selo. Motho yo mongwe yo a tlatšago Lesiba go thulana le sephetho sa Taamane sa go tsenela phadišano ya bommasebotsana ke Tšhaledi. Letšatšing lona leo Taamane a yogo tsenela phadišano ya bommasebotsana, Tšhaledi ka lehlakoreng le lengwe o be a beakantše go rutha ka gare ga lewatle le go ipshina ka todi ya lerato le moratiwa wa gagwe, Taamane. Mašata a thomile go tsoga ge Taamane a laela Tšhaledi gore o a sepela go yo phethagatša morero wa gagwe wa go tsenela phadišano ya bommasebotsana, kua Edgardale. Tšhaledi o lekile go lemoša Taamane ka ga bohlokwa bja sekolo, eupša dikeletšo tšeo di wetše mobung wa lekgwara.

Le ge go le bjalo, Tšhaledi o ntšhetša Taamane magadi. Morago ga lenyalo, dikgakgano tša no tšwela pele mo Taamane a go ba a tšhabela Tšhaledi. Ge a fihla Meadowlands, o ratane le Max, morago ba kgaogana. Taamane o gahlana gape le Tšhaledi, ebile a mo imiša. Ka morago o boela go Max. Max a mo nyala. Ge Max a bolailwe, Taamane a iša bana go Tšhaledi, morago a boela Gauteng. Ge tša Gauteng di mo hlafetše, a kgopela tshwarelo go Tšhaledi; ba boelana; ba phela bjalo ka monna le mosadi.

5.1.3 Tshekaseko ya *Nonyana ya Tokologo*

Mo pading ye Kekana, bjalo ka mongwadi wa mosadi, o thulana le kgatelelo ya bophelo bja segologolo. Se se bonala ge a tšweletša moanegwa wa mosadi, e lego Taamane. Taamane bjalo ka mosadi wa sebjalebja, o leka go itlemolla melaong ya setšo yeo maikemišetšo ya yona e lego go bea bophelo bja mosadi ka fase ga kgatelelo ya banna.

Go kwešiša ka moo moanegwa yoo wa mosadi wa sebjalebja a hlalošwago ka gona mo pading ye, go tlo lekodišišwa hlogo (thaetlele) ya yona pele. Lebaka ke go re, thaetlele yeo e tšweletša se sengwe se sefsa. Go tlo thongwa ka go hlaloša lereo leo thaetlele le mohola wa yona sengwalong se pele.

5.1.3.1 Thaetlele

John Fisher (Wilsmore, 1987:403) mo taodišwaneng ya gagwe ya go bitšwa, *Entitling*, o hlaloša kgopolo ye thaetlele ka go re:

Attending to titles, even subtitles, is in some instances absolutely essential to understanding, evaluating and interpreting.

Tabakgolo ye e tšweletšwago mo, ke gore thaetlele e swanetše go kwešišwa. Go tliša le go gatelela kgopolo ye, Mojalefa (1995:97) o hlaloša thaetlele ka go re:

Thaetlele ke leina la puku goba kgoboketšo ya direto, bjalo ka ge go bolela ka *Megokgo ya Bjoko* (Matsepe, O.K), goba *Seritisa Thabantsho* (Ramaila, E.M), *Praise of animals in Northern Sotho* (Lekgothoane, S.K), bjalobjalo. Ye e bitšwa thaetlele ya kgoboketšo goba puku. Gape go na le thaetlele ya sereto, 'Noko,' 'Phiri' (Lekgothoane) 'Kgoši Mampuru,' 'Kgoši Sekhukhune' (Ramaila), le dikanegelokopana tša go swana le 'Nna nka se je dipute,' 'Le ahlola sepitša bakgalabje' (Nkadimeng), bjalobjalo.

Go ka thwe, thaetlele ke kgopolo ye e šupago leina la sengwalo se se rilego, gape e bohlokwa.

Wilsmore (1987:402) ge a bolela ka ga mehola ya thaetlele o hlaloša gore:

... we can identify a work of art by virtue of its having had a particular history, with an origin which suffices both to identify and individuate it. Although this paper will focus on literary works, it shall be implied that the act of entitling the artwork is generally a normal constituent part of its identifying history of production.

Seo se gatelelwago mo ke gore, mongwadi mo tlhamong ya gagwe ya ditaba o fela a di fa leina. Ka go realo, mongwadi o tšweletša mohola wa thaetlele. Dithaetlele ka moka tša sengwalo sefe kapa sefe di bohlokwa ka gore ke seripa sa sengwalo. Tswalano yeo ya thaetlele le sengwalo e gatelelwa ke Wilsmore (1987:407) ka go re:

... titles normally assume a dual role: interpretative and naming. In either role titles can be essential to the existence and proper reading of the literary work. We use a title in its role as a naming referring to a literary work by its name.

Go gatelelwa mehola ye mebedi ya thaetlele, e lego go hlatholla le go reela leina. Thaetlele ga e reele sengwalo leina fela (Grove, 1957:54). Ge a tšwetša taba ye pele o re dingwalo tša go swana le sonete, balade le tše dingwe, di na le maina. Ke ka fao di tsebegago ka gona. Ke go re, ge sengwalo se se na thaetlele go boima go mmadi go tseba leina la sona, goba gona go se hlatha magareng ga tše dingwe. Wilsmore (1987:405) ge a tšwetša taba ye pele o swantšha thaetlele le leinakgwebo ka go re:

The way in which titles are used artistically is illuminated by comparing them with common law trademark.

Wilsmore o gatelela gore thaetlele e amana le tshepedišo ye e rilego ya molao. Ke go re, ge mongwadi a šomišitše thaetlele ye e itšego sengwalong sa gagwe, ke phošo ye kgolo gore mongwadi yo mongwe le yena a e diriše. Ke ka lebaka leo Mojalefa (1997:92) a bontšhago tirišo ya leinakgwebo mo go setšweletšwa le thaetlele sengwalong gore bobedi di bontšha tlhago goba setšo seo se swanetšego go šupša gore se tsebje. Ke ka tsela yeo ka molao leinakgwebo (goba thaetlele) le sego la swanela go šomišwa ke mang le mang ge e se beng ba lona fela.

Kekana (2000:66) o hlaloša gore taba ye ya go swantšhwa thaetlele le leinakgwebo e sa gatelela bohlokwa bja thaetlele sengwalong. Ge ba tiiša taba ye Simpson le Weiner (1989:155) ba bolela gore mohola wa thaetlele ke go hlaloša sererwa le diteng tša sengwalo. Lazarus le Smith (1971:293) ba akaretša ka go fa mehola ya thaetlele ka tsela ye:

- Go hlola kgogedi.
- Go tšweletša sererwa mo sengwalong.
- Go laetša moko wa ditaba.
- Go phagamiša maikutlo a mongwadi.
- Go tšwelela bjalo ka leina leo le tlogo dula le gopolwa (bonagala).

Go ka rungwa ka go re thaetlele ya sengwalo ke ye bohlokwa ka kudukudu ka gobane mongwadi o kgona go tšweletša maikemišetšo a gagwe ka yona. Go ka thwe, ke seripa sa sengwalo, gape e na le khuetšo godimo ga tlhalošo ya sengwalo. E na le modiro wa tlhagišo le wa go hlahla babadi.

Bjale ge go lekodišišwa thaetlele ya *Nonyana ya Tokologo* go ka thwe, e dirišitšwe ka mokgwa wa tshwantšhokgopolo. Ge go hlalošwa tshwantšhokgopolo go ka thwe ke seswantšho seo se dirišwago ke bangwadi, kudu bangwalatheto go tšweletša kamano gare ga dilo tše pedi, tšeo ka tlhago di sa swanego. Ka lebaka leo moreti o hlohlola mogopolo wa mmadi gore a nyake go tseba kudu ka ga seo go bapetšwago le sona. Ka tirišo ya tshwantšhokgopolo moreti o kgona go utolla maikutlo a gagwe le go tšweletša therešo ye e iphihlilego. Kgopolo ye e tiišwa ke Serudu (1989:52) ge a re tshwantšhokgopolo ke mokgwa wa go bopa diswantšho ka mantšu tšeo mmadi a ka di akanyago goba a di bona ka leihlo la kgopolo. Bontši bja diswantšhokgopolo tše di bopšago ka tsela ye bo tšweletšwa ke dikapolelo tše di fapanego. Mongwadi a ka bopa diswantšhokgopolo tše di amago pono, monkgo, go kgoma, go kwa le tatso, bjalobjalo.

Bjale go yo hlalošwa tirišo ya hlogo ya *Nonyana ya Tokologo* mo pading ye. Mantšu a mabedi a bohlokwa ke nonyana le tokologo. Lentšu la nonyana le emetše moanegwa wa mosadi yo e lego moanegwathwadi wa padi ye, Taamane. Ka gona, le dirišitšwe ka mokgwa wa seswantšho go thuša mongwadi go tšweletša dikganyogo tša Taamane. Lentšu la tokologo lona le akaretša dikgopolo tše di fapafapanego go swana le go lokologa ka polelo goba go lokologa ka go dula mo o ratago gona. Le šupa boiketlo bjo bo sa segelwego mellwane. Motho o

ipha tokologo ka boyena, a dira seo a se nyakago. Go ka thwe, tokologo e sepelelana le maikarabelo.

Ka lebaka leo thaetlele ye e rwele tabakgolo, e lego tokologo ya moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae. Ka gona, padi ye e theilwe godimo ga bophelo bja sebjalebjae – e lebane le paka ya bophelo bja lehono. Taamane o bapetšwa le nonyana yeo e fofago ka bolokologi lefaufaung, e yago mo, le mola.

Taamane ke moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae wa go se nyake go gatelelwa ke motho wa monna, e lego Tšhaledi. Ge Tšhaledi a bolela le Taamane gore yena ga a nyake mosadi wa go itaola, Taamane o mo fetola ka la go re:

‘O ra gore o šetše o thoma go nkgethela se ke swanetšego go se dira goba se ke sa swanelago go se dira? Tšhaledi, aowa, nna ga ke nyake go laolwa ka tsela yeo’ (letl.27).

Ka ge Tšhaledi e le monna wa setšo, o lekile gape go lemoša Taamane ka ga tlhompho yeo a swanetšego go mo fa yona bjalo ka monna wa gagwe le go ba le maikarabelo a go hlokomela lapa, eupša tšeo ka moka di wetše mobung wa lekgwara. Taamane o rile go kwa polelo ya Tšhaledi, a mo fetola ka tsela ye:

‘Ka Nthole le Maite ba ntswetše! Ga ke ešo ka kwa polelo ya kgatelelo ye kaaka. O motho wa go gopola sekgale Tšhaledi. Le gona ga re ešo ra aga lapa fela o šetše o bolela melawana ya kgatelelo ye nna nka se e emelego. Ebile o a ntšhoša ka mokgwa wo o bolelago ka gona’ (letl. 28).

Polelo ye e laetša gore Taamane ga a rate monna wa go phela sekgale, wa go swana le Tšhaledi. O nyaka monna wa sebjalebjae wa go sepela le mabaka ka gobane le yena e le mofsa wa sebjalebjae.

Taamane o rata mošomo wa bobontšhi (bommasebotsana) ka pelo ya gagwe ka moka le go nyaka bophelo bja temokrasi bjalo ka mofsa wa go kwešiša ditokelo. Go ya ka bophelo bja temokrasi, motho yo mongwe le yo mongwe o ba le seabe peakanyong ya ditaba tše di mo amago. Ka go realo, ge e le mosadi o tla kgatha tema peakanyong ya ditaba tša lapa la gagwe. Ke ka lebaka leo Taamane a bego a thulana le Tšhaledi. Ke gona ge a nyaka bophelo bja temokrasi. Mongwadi o tliša taba ye ya Taamane ya go se nyake kgatelelo ge a boledišana le mmanegwe, Sibongile, ka go re:

‘Mpša e ka namela ntlo, nna ka lakwa ke dipolelo tša gagwe!
Aowa, yeo taba e ka se direge le ka le tee letšatši. Tšhaledi o na le bja gagwe bophelo, mme ga ka ikemišetša go tshwenyana le ka moo a ratago bo sepela ka gona. Le nna ke phela bja ka, e ka ba bošilo go mo lesa a tshwenyana le ditlhologelo tša ka. Ga ke bone go na le maatla ao motho yo mongwe a kago nkgeloša ge tšeo ke di ratago ka mabaka fela a go tšhipa go swana le gore yena ga a di rate (letl.31).

Taamane o be a nyaka go fetola bophelo bja Tšhaledi bja go tlemelelwa ke melao ya setšo ya go re sa mosadi ke lapa, go hlokomela monna gammogo le bana. Taamane o bona taba yeo e le kgatelelo ya basadi. Ke ka fao a ikgethetšego go tšwa ka difate ka lebaka la bophelo bja tokologo. Kekana o tšweleditše Taamane e le mosadi wa go se nyake kgatelelo ka go re:

Gape a ile matšatši ale mosadi a bego a khunamela monna a lotšha thobela sebata sa maatla le bohlale bja go feta bja mosadi. A ile le tšhireletšo yeo e bego e fiwa mosadi bjalo ka mofokodi yo a šalago ka mo gae a yo seletwa ke monna. A tlile ka šiši matšatši ao monna e rego ge e le hlogo mosadi ya ba molala; mme hlogo e šišinyega ka thušo ya molala. Seo se lemogilwe gomme banna ba tšwa le basadi ba bona ge ba yo

sela. Bobedi bja bona ba na le maikarabelo a go lekana a go selela lapa leo la bona. Eupša go lekana moo go fela ge ba se no fologa pese ba tšwa mošomong ba lebile ka magae. Gobane mosadi o re a sa le tseleng a ba a šetše a balabala ka mešomo ye a tla rego ge a seno lahla mokotlana wa gagwe fase ya ba o a e theogela. Fela monna yena a fihla ka go tšola baki a kwakawalala ka phapošitulelo a bala kuranta ye a thomilego go e bala ka matena kua mošomong. Goba a retha seyalemoya a ipshina ka go fepa ditsebe le tlhalologanyo ... (letl.51-2).

Ge a hlaloša maemo a lentšu lefokong, Kgatla (2000:216) o re tatelano ya lefoko ye e tlwaelegilego e tšea sebopego se se latelago: sediri + tiro+sedirwa. O tšwela pele ka go re ge tatelano yeo e ka fetolwa, gona mongwadi o na le se sefsa seo a ratago go se tšweletša. Kgopolo ye e lebane thwi le tirišo ya lefokwana le, ‘...a ile matšatši...,’ go tšwa mo setopolweng sa ka godimo.

Peakanyo ye e tlwaelegilego ya lefoko le e be e swanetše go ba ka sebopego se se latelago: ‘matšitši a ile’. Ge go thwe, ‘matšatši a ile’ ke, pego ya taba fela ntle le maikemišetšo a a rilego. Ga e hlohleletše se sengwe goba go tšweletša se sengwe se sefsa. Lentšu le ‘matšatši,’ mo go ‘a ile matšatši,’ ke sediri, eupša le tliile mafelelong a lefoko. Ka go realo, ‘matšatši’ le thoma go šupa se sengwe seo se sa tlwaelwago. Ke go re, le ba le tlhalošo ye mpša. Ga le dirišwi go bontšha bontši fela, eupša le laetša paka bophelong bja batho. Ka go le diriša ka wona mokgwa woo go namile go foka moya wa kgatelelo mo lefokong. Go gatelelwa kgopolo ya go re paka ye e itšego bophelong bja batho e gorogile. Motho o a rata goba ga a rate. Ga go yo a ka ithibelago. ‘A’ ye e dirišitšwego pele ga ‘matšatši’ ke lekgokedi, gomme e gatelela ‘matšatši.’ Ka gona, kgatelelo e a tiišetšwa. Ka lebaka leo kgorogo ya nako ye e bolelwago ke seboledi e gatelelwa le go feta tekano. Go ka thwe, ye ke nako ye e bolelwago ke moanegwathwadi wa padi ye, e lego Taamane – nako ya go phela bophelo bjo a bo akanyago bja tokologo, ga go

motho wa nama yo a ka thibelago nako yeo. Lona lefokwana le, 'a ile matsatši,' le loma mmadi tsebe gore go thoma go ba le phetogo bophelong bja Taamane.

Taamane o ikgethetše bophelo bjo a bo ratago, ebile a ka se ke a dumelela motho yo mongwe a mo phamoša tseleng yeo a ikgethetšego yona. Ga se mosadi wa setšo yo a phelago a tšhogile ge motho wa monna a boledišana le yena. Ka gona, ke mosadi wa sebjalebjae yo a tsebago ditokelo tša gagwe.

5.1.3.2 Tirišo ya kokwane ya bobontšhi

Thulano ya puku ye e hlolwa ke mošomo wa bobontšhi woo Taamane a o phegeletšego. Ge go bolelwa ka bobontšhi go šupša phadišano ya batho kudu makgarebe go bona gore yo mokaone ke ofe mabapi le dibopego tša gagwe. Ke ka fao, go thwego ke mmasebotsana. Taamane mošomo woo o be a o rata ka pelo le moya. Ge a tsenetše diphadišano tša bobontšhi o thopa difoka. O be a kgahla le baahlodi ba diphadišano go swana le Mdi. Penny Lewis yo a ilego a mo mema go tla go tsenela sekolo sa go mo hlhla mabapi le tša bomasebotsana. Mošomo wo wa bobontšhi o be o le kgahlanong le Tšhaledi, monna wa gagwe. Ka ge Tšhaledi e le monna wa setšo o ile a thulana le kgopolo yeo ya Taamane ya go tsenela diphadišano tša bomasebotsana. Taamane o ile a kgaphela dikeletšo tseo tša Tšhaledi ka thoko, gomme a tšwela pele le mošomo wa gagwe wa bobontšhi. Talente ya bobontšhi e be e mo nametša difofane, a etela mafelo a go swana le boKapa.

5.1.3.3 Tirišo ya kokwane ya bolokologi

Bjale ka ge go šetše go hlalošitšwe, Taamane ke mofsa yo a nyakago bophelo bja tokologo. O be a sa nyake bophelo bja go gatelela mosadi. O bolela gore bophelo bja mohuta wo wa go re sa mosadi ke go hlokomela lapa gammogo le bana, o bona e le bophelo bja segologolo bja kgatelelo. Ke ka fao a bego a thulana le

monna wa gagwe, Tšhaledi. Ge bophelo bo dutše bo tšwela pele Taamane o ile a tšhabela Tšhaledi, gomme a ratana le Max Tuli wa kua Gauteng.

5.1.3.4 Taamane mosadi wa senganga

Go ya ka melao ya setšo mosadi ga a fetolane le monna wa gagwe, le ge monna yoo a na le phošo, mosadi o no ikhomolela e le ge a seketša letlalo la gagwe. Ka gona, go ka thwe, mosadi wa segologolo ke motho yo a ikokobetšago pele ga monna wa gagwe gammogo le ba bogadi bja gagwe.

Bjale Taamane ga se mosadi wa mohuta woo. Ga a tšhabe go foša monna wa gagwe ka mae a go bola ge a befetšwe. Ge a thuntšha meši ka dinko, ge a tomoletše moratiwa wa gagwe, Tšhaledi, mahlo o re:

Ge eba o be o tiišitše go tšeo o sa tšogo di bolela gona go molaleng gore nna le wena re ka se gogišane gabotse, re tla palelana. Go kaone re lebane le lebaka leo e sa le semeetseng (letl.29).

Taamane o be a sa kgone go rapeletša boroko ka go bodulala. Taba ge a sa e nyake, ga e nyake. O kgona go botša monna serokaphatla mabapi le taba ya bokobo. Ga a tšhabe go bolela. Ka gona go ka thwe, Taamane ke mosadi wa sebjalebjaale yo a lokologilego.

5.1.3.5 Mosadi wa sebjalebjaale le lenyalo

Mosadi wa setšo o nyalwa gatee, a kgotsofala. Le ge go ka ba le mathata ka lapeng, dipula tša duma ka dikgadima, a ka se boele morago; ke go re a ka se hlale ka gore setšo se re lebitla la mosadi ke bogadi. Go nyalwa la bobedi e ka ba kgobogo, e bile ga se molao wa setšo.

Moanegwathwadi wa puku ye, e lego Taamane, o bona ditaba ka mokgwa wo šele. Ge bophelo bo mo emela ka maoto o ikhunolla lenyalong la gagwe le Tšhaledi. Ge a tšea sephetho ga a rerišane le motho go akaretšwa le batswadi ba gagwe. Ge a tlogela Tšhaledi o re:

‘Bona nna le wena ga re bone dilo go swana, ka ge megopolo ya rena e fapana e ka kgona le rena re tšee tsela tše di fapanego tše di ka se tsogego di gahlane kua pele; ke ra gore re lebale ka tša lerato magareng ga rena. Inyakele kgogwana ya gae go gongwe, nna ke tla šitwa’ (letl.29).

Yo ke mosadi wa sebjalebjae yo a se nago le dihlong tša go itlhadiša. Ka mantšu a mangwe, ga a kgone go kgotlelela ditaba tšeo di nkgago lefetla la setšo. Ke ka lebaka leo a ilego a bona go le kaone go nyalwa la bobedi, gomme a nyalwa ke Max Tuli, yo a kgotsofatšago dinyakwa tša gagwe tša bofsa.

Go hloka kgotlelelo ga gagwe, go se be le dihlong, go ba le manganga le maroga’ ke tšona di tiišago go nyaka tokologo ya gagwe. O nyaka tokologo ya go swana le ya dinonyana tšeo di bitšwago dipeolwane. Go tiiša taba ye mongwadi o re:

Taamane o be a lebeletše sehlopha sa dipeolwane se be se thalathala lefaufaung ka tsela ye bofefo ya tokologo maphegwaneng a tšona. Di ya ka mo le ka mo dingwe di le ka fase dingwe ka godimo. Tša kwagatša mollonyana wo go Taamane o bego o kwala eke ke wa go itumela ka tokologo ya tšona. Ke nnete, di be di lokologile go fofeng ga tšona. Di kgeila moya ka tsela ye e laetšago maikemišetšo a go se be ka fase ga taolo efe ye e ka di šitišago go ba lefaufaung. Lefaufau ke karolo ya tšona, e sego tšona ke karolo ya lona (letl.75).

Seo Kekana a nyakago go se laetša ke gore Taamane o bona bophelo bja dinonyana bo le bohlokwa ka gobane ge di le lefaufau, di fofa ka tokologo ntle le go segelwa mellwane. Le yena o nyaka tokologo ya mohuta woo. Ke ka lebaka leo Taamane a sa nyakego moratiwa wa gagwe Max a mmeela mellwane, sebakwa e be e le ge Max a sa nyake Taamane a enwa mabjala go swana le poranti. Ge Taamane a fetola Max o re:

'Ke mang yo a go beilego modiši wa ka! A bolela a kgoromeletša Max kgakala a itokolla diatleng tša gagwe. Ke a go bona o lapišitšwe ke kamano ya rena. O se ke wa gopola gore o tla sepediša bophelo bja ka go swana le ge o sepediša kgwebo ya gago. Nna Taamane ke nonyana, ke fofa le go kotama mo ke ratago. Ge motho a gopola gore o tla mpeela maelelo o a itapiša. Ešita le Tšhaledi yo a bego a nnyetše taba yeo e mo paletše, ra ba ra kgaogana. Bjale le wena ka gore o thoma go swana naye gona re fihlile maaroganong a ditsela tša rena' (letl.93).

Kgopolo ye ya mosadi wa go nyaka tokologo, Kekana o sa e tšwetša pele pading ya gagwe ye e bitšwago *Nnete Fela* (1989). Kekana o tšweleditše moanegwa wa mosadi wa sebjalebja, e lego Bubbles, bjalo ka moanegwathwadi yo a thulanago le tatagwe, Noko, ka gobane a kgetholla bana ba gagwe. Noko o rata morwa wa gagwe, Karabo, ka ge e le mojalafa, ebile go ya ka melao ya setšo e le molotaina, mola Bubbles go ya ka setšo ngwana wa mosetsana a se bohlokwa ka ge a tlo nyalwa, gomme a ya metseng ya batho ba bangwe. Taba ye ya go kgetholla bana e napile e hlola thulano ye kgolo magareng ga bana ba motho. Bubbles ka go lemoga gore o a kgethollwa ka ge e le mosetsana, o ile a thoma go lwela ditokelo tša gagwe tša bosadi gore di lekane le tša banna, go swana le tša lefahla la gagwe, Karabo. Kgethologanyo yeo ya ngwana wa mosetsana le wa mošemane e kwešitše Bubbles bohloko; a rata go bontšha tatagwe gore bophelo bo fetogile, ga bo sa swana le bja pele ka gobane matšatšing a bolehono banna le basadi ba a

lekana ka maatla. Bubbles o ile a katana ka bothata maikemišetšo e le gore a humane phenyo yeo e tlogo dira gore e be mmetšatholo ka lapeng labo.

Phenyo ya Bubbles bjalo ka moanegwa wa mosadi wa sebjalebja e godišwa ke go wa ga lefahla la gagwe Karabo ka morago ga go lobiša tatagwe, Noko, mahumo ao a bego a mo abetše ona. Bubbles bjalo ka mosadi wa sebjalebja o ile a tsenya dinala fase ka nepo ya go thabiša tatagwe, Noko. Ka ge Bubbles a ile a kgona go menola lefahla la gagwe Karabo go tatagwe, Noko, o ile a fetoga, gomme a lemoga gore ngwana wa mošemane ga a fapane le wa mosetsana. Taba ye e bile thutokgolo go Noko gammogo le go batho bao ba swanago le yena ba go laolwa ke melao ya setšo gore bana ka lapeng ba a lekana go sa lebelelwe bong.

Taba ye ya mosadi wa go thulana le kgatelelo, wa go nyaka tokologo le go lwa le kgethologanyo, Senyatsi o sa e tšwetša pele pading ya *Maroba*, (1952). O hlaloša Maroba e le monna yo a nago le bana ba basetsana ba mmalwa le wa mošemane o tee. Mo nyakišišong ye go yo lebanwa le baanewgwa ba babedi ba basadi ba sebjalebja, e lego Tšhidi (yo mongwe wa barwedi ba Maroba) le mmagwe. Bobedi bo thulana le kgatelelo le kgethologanyo go ya ka bong. Se se bonala ge Maroba a nyaka morwa wa gagwe, Khutšo, a tsena sekolo a nnoši ka gobane e le mojalefa. Tšhidi o rile go tšwelela mphatong wa lesome, tatagwe a mmošša gore a ka se ye sekolong ka lebaka la ge e le mosetsana. Ka wa gagwe molomo Maroba o re:

‘Ngwana wa mosetsana ga a bušetše motswadi selo ka gobane ge a feditše dithuto tša gagwe o gopola nyalo ngwaga o sešo wa fela’ (letl.104).

MmagoTšhidi o rile go kwa gore Tšhidi o tlo šitwa go ya sekolong, bjalo ka ge go thwe mmagongwana o swara thipa ka bogaleng. a thuntšha meši ka dinko, a thulana le polelo ye e tletšego kgatelelo le kgethologanyo, ke ka lebaka leo a ilego

go hlogo ya sekolo, Mna. Mohlalerwa gore a boledišane le monna wa gagwe mabapi le go ganetša Tšhidi go ya sekolong. Mongwadi o swantšha mmagoTšhidi e le mosadi yo bogale wa kwelobohloko, yo a sa tšhabego go thulana le mathata ao a hlolwago ke melao ya setšo.

Tšhidi ke lekgarebe la mabjoko a go fiša ka gobane o tumotše mphato wa lesome ka dihlora. Ke motho wa go rata sekolo ka mmele pelo le moya. O kwešiša bohlokwa bja thuto gammogo le mohola wa yona. O tšweletšwa e le moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae wa go thulana le melao ya setšo (tatagwe) ka gobane o nyaka go ipona a tšwetša dithuto tša gagwe pele. Taba ya go re lekgarebe ga la swanela go tsena sekolo, o bona e le kgatelelo ya basadi. Tšhidi ke moanegwa yo a sa nyakego kgethologanyo go ya ka bong.

Mo pading ye, sebjalebjae (Tšhidi) se kgonne go fenyā segologolo (tatagoTšhidi – Maroba) ka gobane Tšhidi o kgonne go fetša dithuto tša gagwe. Mafelelong o bonwa e le morutišigadi sekolong sa motse wa gabo, ebile o nyalwa ke morutiši gona fao sekolong seo.

Maroba o a fetoga ka ge a kgona go bona bohlokwa bja lekgarebe la go tsena sekolo. Morwa wa Maroba, e lego Khutšo, yo e lego mmamoratwa wa Maroba, o paletšwe ke sekolo ka gobane tatagwe o be a mo pepetletša ka ge e le mošemane. Khutšo o feleleditše a hlokofetše. Maroba o a itshola ka go senya morwa wa gagwe, Khutšo. Maroba o ithutile gore bana ke mpho ya Modimo. Ka go realo, ga ba swanela go kgethologanywa. Go ka thwe, sebjalebjae (Tšhidi) o kgonne go fenyā setšo (Maroba). Tšhidi o fetogile mohlokomedi wa batswadi ba gagwe gammogo le bana babo.

Ge go akaretšwa le go bapetšwa ditaba tša dipadi tše tše tharo go ka thwe, mo go *Nonyana ya Tokologo* mongwadi o tšweletša moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae, e lego Taamane yo a thulanago le go gatelelwa ke melao ya setšo. Kekana mo go *Nnete Fela* o sa buša a lwantšha kgethologanyo ya bong ka lapeng

la Noko, mola mo pading ya *Maroba* Senyatsi a thulana le kgethologanyo ya bana ba motho kudu ka ge a be a sa nyake morwedi wa gagwe, Tšhidi, a tsena sekolo ka ge e le lekgarebe. Se se kgahlišago ke gore mafelelong, moanegwa wa mosadi ke yena a thopago sefoka ka go kata melao ya setšo.

5.2 BAANEGWA KANEGELONG YA LERATOSELLO (RAFAPA, 1978)

5.2.1 Matseno

Mo pading ye, go tlo lekodišišwa ka mo moanegwa wa mosadi wa sebjalebja, e lego Senoinoi a lwago ka gona mabapi le boikgethelo bja lenyalo. O nyaka go nyalwa ke lesogana leo a le ratago, e sego go kgethelwa ke batswadi. Go yo sekasekwa dintlha tše di latelago ka ge di lebane le moko wa ditaba: (a) tirišo ya kokwane ya lerato, (b) tirišo ya thulano le melao ya setšo le (c) tirišo ya kokwane ya megabaru. Ge go tsinkelwa padi ye, go tlo thongwa ka kakaretšo ya yona pele.

5.2.2 Kakaretšo ya diteng

Mo pading ye, ditaba tša diteng di ya go akaretšwa ka go lebantšhwa le seema sa mmapelo o ja serati, senyakelwa ga a se rate. Molaetša wa seema se o emela sebjalebja.

Kakaretšo ya diteng e theilwe godimo ga bophelo bo fetogile, ga bo sa swana le bja segologolo.

Padi ye e theilwe godimo ga baanegwathwadi ba babedi, e lego Kgaladi (lesogana) motlogolo wa Kgoši Seroboka, le Senoinoi (lekgarebe) morwedi wa Kgoši Sephuma. Baratani ba (Kgaladi le Senoinoi) ba na le tsebo ye e tletšego ya gore go ya ka melao ya setšo, ga ba a swanela go aga lapa. Ka lebaka la lerato le le tukago mollo gare ga bona, ba gapeletšega go tshela melao ya setšo, ba a ratana. Ba be ba hlohleletšwa ke bophelo bja sebjalebja ka ge e le bafsa. Ka

lebaka la go fenywa ke maikutlo a lerato, bobedi ba ile ba ngwega malapeng a bobona ba sa laela motho; ba gahlana sethokgweng seo se bofaganego sa go boifiša. Go thwe ba be ba utamile ka gare ga mašohlošohlo, moo ba bego ba ka se bonwe ke motho, gomme ba ntšhana sa inong ka ditaba tša lerato.

Baratani bao ba gorogile gae ka morago ga matšatši a mabedi; ba kgalemelwa. Ka morago batswadi ba bona ba loga maano a go ba nyakela balekani. Ka ge bophelo le setšo e le monwana le lenala, batswadi ba bona ba latetše segologolo, ba ba kgethela bomotswalagobona. Kgabo ya lerato e gapeleditše baratani ba go tšwa ka difata; gwa latela tšhollo ya madi ge magoši a a latelago, Sephuma, Seroboka, Segodi le Ntwampe, ba hlaselana. Mafelelong lerato la bafsa ba, Kgaladi le Senoinoi, le kgonne go fenya setšo; ba aga motse. Bona ba agile lapa la bona ka lethabo, ba šegofatšwa ka leseana la mothešana.

5.2.3 Tshekaseko ya *Leratosello*

5.2.3.1 Thaetlele

Thaetlele ya Leratosello e šupa lerato leo le tswakilwego ka megokgo. Megokgo yeo e bonala dihlopheng tše pedi, e lego baratani ka bobona ka gore batswadi (le setšhaba) ba thulana le lona. Batswadi, bao e lego dikgoši, ba llišwa ke gore bana ba bona ba thulana le melao ya setšo.

Mo pading ye, Rafapa bjalo ka Lentsoane, o lwantšha bophelo bja setšo. Bophelo bjo bja setšo ke bjo bošoro ka gobane bo lwešanya bana le batswadi ba bona. Ka setšo ditaba tše di amago lenyalo ke boikarabelo bjo bo amago batswadi, e sego bafsa. Go ya ka sona setšo seo, morwedi wa kgoši o be a sa no nyalwa ke motho fela wa maemo a fase. O be a swanetše go nyalwa ke motswalagwe ngwana wa malomeagwe goba rakgadiagwe, gore e be mmagosetšhaba. Seo ke sona se se hlolago thulano mo pading ye ka gobane Senoinoi o be a šetše a ikgethetše moratiwa wa gagwe, yo a mo ratago ka kudukudu.

Bjale, go yo lekodišišwa moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae, e lego Senoinoi mo pading ye. Taba ye ya lerato e tiišwa ke Boshego (1998:48) ge a tsoola mantšu a Rafapa a go re:

*I wrote **Leratosello** to write about love which not a single Northern Sotho novelist had successfully done. In **Leratosello** you read for the first time in Northern Sotho, a love story that explores love introspectively, intensively, sensuously, psychologically and politically.*

Go lemogilwe gore Rafapa o gatelela gore padi ya gagwe ya *Leratosello* (1978) ke mohuta wa lerato le le lebanego le batho ba babedi. Lerato le le šomišwa go tšweletša thulano gare ga baanegwa ba bafsa le batswadi / batho ba bagolo mabapi le melao ya setšo.

Gore ditaba tša padi ye di tle di kwešišege gabotse, Rafapa o dirišitše thaetlele ya puku ye, *Leratosello* (1978), bjalo ka seka seo se gapeletšago kamogelo ye e tletšego ya gore padi ye ke kanegelorato ye e lebanego le bophelo bja bafsa. Seo se ra gore thaetlele ya puku e bohlokwa ka gobane e sedimoša babadi ditaba tšeo di rerwago ka gare ga sengwalo. Ge go hlalošwa lereo la 'lerato' go tšwa go *Leratosello*, go ka thwe, le bohlokwa ka kudu ka mo pading ye ka gobane le šupa maikutlo a borutho le khuduego ye e lebanego le nako ye teletšana magareng ga batho ba babedi. Taba ye ya lerato e tlatšwa ke Kristeva (1987:2) ge a re: "*Love at first sight, wild love, immeasurable love, fiery love*" Go šupša gore lerato le le hlalošwago mo ke le le tukago bogale, e lego la monna le mosadi. Lona lerato leo le fišago le go gafiša motho, le magareng ga Senoinoi le Kgaladi. Ge go bolelwa ka 'sello', go ya ka padi ye, go šupša batswadi ba Senoinoi bao ba llišwago ke morwedi wa bona ge a thulana le bophelo bja segologolo bjo bo mo gapeletšago gore a nyalwe ke motswalagwe, Dikutupu, eupša Senoinoi o rata bophelo bja tokologo, e lego bophelo bja sebjalebjae.

Baanegwathwadi ba padi ye ke bafsa ba babedi, e lego Senoinoi le Kgaladi. Bjale nyakišišo ye e ya go šala morago moanegwathwadi o tee wa mosadi wa sebjalebjae, e lego Senoinoi, ka lebaka la gore kgaolo ye e lebane le moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae.

5.2.3.2 Tirišo ya kokwane ya lerato

Mo kanegelong ye, go lemogwa gore Senoinoi ke lekgarebe le lefsa, leo le nyakago go phela bophelo bja sebjalebjae bjo bo theilwego godimo ga ditokelo. O palelwa ke go amogela bophelo bja segologolo bjo bo ithekgilego ka melao ya setšo. Senoinoi o nyaka go ipona a nyalwa ke lesogana leo a le ratago, la pelo ya gagwe, e lego Kgaladi. Senoinoi le Kgaladi ba tseba gabotse gore bobedi ga ba a swanela go ratana ka lebaka la go thibelwa ke melao ya setšo. Le ge go le bjalo, ka lebaka la go fenywa ke maikutlo a lerato leo le kgerešago dithaba, ba tloga malapeng a bobona ba sa laela, ba gahlana sethokgweng. Bobedi bo be bo iphihlile ka gare ga mašohlošohlo, moo ba bego ba ka se bonwe ke motho, gomme ba ntšhana sa inong ka ditaba tša lerato la bona leo le tukago mollo. Ge ba iketlile fao ka todi ya lerato, Senoinoi o palelwa ke go itshwara, o botša Kgaladi mantšu a borutho a go re:

‘Moratiwa, pelo ya ka e tlopusela le go tloogatlomoga ka lethabo. Ge ke na le wena ga ke foe selo. Ge ke na le wena ga ke nyamišwe ke selo. Ge ke na le wena ga ke nagane ka se sengwe, ge e se lerato la rena leo le rego tšhiritšhiri’ (letl.5).

Ka mantšu a, ‘Ge ke na le wena...,’ go tšwa setsopolweng sa ka godimo, mongwadi o tšweletša poeletšo yeo ka yona a gatelelago bohlokwa (lerato) bja kopano ya baratani ba ba babedi.

Go ka thwe, Senoinoi ke lekgarebe la go ba le nnete, leo le ikanago gore le ka se tsoge le hlanogetše moratiwa wa lona, Kgaladi. O mo tshepiša legodimo le lefase

gore bobedi ga go motho yo a ka ba aroganyago. Senoinoi o šetše a bona Kgaladi e le monna wa ditoro tša gagwe, wa ka moso, ebile a tlo aga le yena lapa. Eupša lepheko le gona. Lepheko leo ke ge Senoinoi e le morwedi wa kgoši; a ka se nyalwe ke lethogošwahla la go swana le Kgaladi. Go ka thwe, mongwadi o diriša thekniki ya tekolapejana ka gore tekolapejana ke ponelopele goba go bonega tša masa. Go tlaleletša moo, tšona tšeo tša ka moso di etwa pele ke ditiragalo tše di itšego (Van Gorp, 1991:147). Kgopolo ye e tlatšwa gape ke Mojalefa (1994:89) ge a re tekolapejana ke mokgwa woo mongwadi a sebotšago goba a fahlošago mmadi mabapi le dikgopolo goba ditiragalo tšeo di tlogo tšwetšwa pele ke moanegwa yo a itšego. Ke ka fao go ka thwego, mohola wa tekolapejana ke go utollela mmadi ditaba tšeo di sa tlogo.

5.2.3.3 Tirišo ya thulano le melao ya setšo

Senoinoi o thulana le batswadi ba gagwe ka ge ba nyaka a kgaogana le Kgaladi. Senoinoi ke morwedi wa Kgoši Sephuma. Go ya ka melao ya setšo Senoinoi o swanetše go ba timamello/mmagosetšhaba wa ka moso. Le ge go le bjalo, Senoinoi o thulana le melao yeo ya segologolo (batswadi) ka gobane e le mofsa yo a nyakago go lemoša batswadi ba gagwe gammogo le setšhaba gore mmapelo o ja serati, se kgethelwa ga a se rate. Bjalo ka mofsa, Senoinoi o nyaka go laetša batswadi gore mehla le mabaka a fetogile. Lenyalo la lehono le sepelelana le lerato, e sego go gapeletšwa lerato.

Ka go lemoga gore Senoinoi o ngangabetše, batswadi ba gagwe ba ile ba loga maano a go re motswalagwe Dikutupu a tle a ba etele ka maikemišetšo a go ba kopanya bjalo ka monna le mosadi. Ketelong ya gagwe go kwagala MmagoSenoinoi a leka go boledišana le morwedi wa gagwe Senoinoi ba le ba babedi, fela a re:

‘Afa ngwanaka o a tseba gore motswalago o tlile?’

‘Ee, Mma ke a tseba.’

'Nka ba ka boelela! Ge o le mo o a tseba fela ga se ka wa yo ba lotšha? O kgantšhwa ke eng naa, ngwanaka?'

'Aowa, ke dio ba ke hlokile nako le gona ga se ka gopola.'

'Ngwanaka', MmaSenoinoi a thoma go bolela le Senoinoi a mo tsepeletše ka mahlong, 'le tla robala ka ngwakong wola wa ka mafuri wa go batagana le wa Mmatšatši.'

'Ka baka lang?' Senoinoi o ntšhitše mahlo. 'A ke re ngwako woo ke robalago ka go wona ke a o tseba? Go tla bjang gore ke huduge?'

'Ššš! Theeletša ke go botše. Lehono le tla swanelwa ke go robala moo ke go laetšego ka gore ngwakong wa gago lehono go tla robala yola Tšhitšhiboya le Sethukhu, bafelegetši ba yo motswalago. O nkwele gabotse?'

'Eya?'

'Bjale Senoinoi o sa pharametšego fase o sa yo lotšha baeng?' MmaSenoinoi a bolela ka go kgadimotša. 'O se rate go itšhilofatša, Senoinoi ngwanaka. O tla tšwa ke nama ka ganong re go botše!' (letl.27-28).

Ketelo yeo e bohlokwa ka gobane e tlo tlemaganya lerato la Senoinoi le Dikutupu. Ba rile ba šetše e le ba babedi fela, Dikutupu a bolela ka fao a ratago Senoinoi ka gona, Senoinoi a tenega ge a ekwa dipolelo tša mohuta woo le go mo nyatša. Senoinoi o ile a ya ngwakong wo mmagwe a mo laeditšego wona, a hlobola a robala. Mongwadi o re:

Senoinoi o rile go bulela Dikutupu ka fao ngwakong woo, Dikutupu a tšwa sethitho se se sesane ka mokgahlo ga dirope. Senoinoi ka nako tšeo o be a ipheošetše lehlwa, a omelela a ikgatsetša maikutlo. Dikutupu a re kgane Senoinoi o tla ka a tutela bja ba bja sa (letl.29).

Mongwadi o tšweletša Senoinoi e le lekgarebe la go tshepagala, la go ba le nnete bophelong. Ge a rata motho, o mo rata ka mmele pelo le moya. O timile Dikutupu mapai bošego ka moka. Se ke sešupo sa go re ga se kobaobane. Ga a na mahlo a matelele. O tloga a bontšhitše Dikutupu gammogo le batswadi ba gagwe gore o rata lesogana la gagwe, Kgaladi. Ge e le tšeo tša gore o tla ba mmagosetšhaba o di kgaphetše ka thoko. Ke ka lebaka leo mafelelong Senoinoi a nyetšwego ke Kgaladi, lesogana la pelo ya gagwe. Bobedi ba ile ba aga lapa, Modimo a ba šegofatša ka ngwana wa lesogana.

Taba ye ya go se nyake go gatelelwa ke melao ya setšo e bonagala gape le mo kanegelokopana ye e bitšwago 'Nna nka se je dipute' (1985) ya Nkadimeng, ditiragalo tša kanegelokopana ye di hlamilwe godimo ga segologolo le sebjalebjae. Mo kanegelokopaneng ye mongwadi o thulana le melao ya setšo yeo e gateletšego moanegwa wa mosadi. Bothata bo hlolwa ke batswadi ba Galempotše ge ba mo ganetša go ya sekolong. Lebaka ke gore ba no re a nyalwe. Ba šetše ba mo kgethetše monna yo a bitšwago Seporanantekeleke. Malekhenene (mmagoGalempotše) o re go morwedi wa gagwe:

'Aowa ngwanaka, dipute tšeo o di jago tše re šetše re kwane le ba mola ga Mphetakapejana ka lesogana la gagwe lela le lego mo gae' (letl.34).

Taba ya go kgethela motho molekani ga e sepelelane le bophelo bja sebjalebjae. Galempotše ke kgarebjana ya sebjalebjae. Bophelo bja sebjalebjae bo gatelela tokologo. Motho o swanetše go lokologa e sego nameng fela, eupša le moyeng. O ipshina ge a thala ka gare ga noka ya bophelo bjo a ikgethetšego bjona. Ke ka lebaka leo Galempotše a kgethago sekolo go feta mpho yeo ya go tšwa batswading ba gagwe. O fetola mmagwe ka go re:

'Aowa... owaa...! dipute nka se di je ke se ka tsena sekolo. Le gona lesogana leo nna ga se la mpotša selo gore le a nthata; le

lena ga la mpotša selo ge le kwana. Nna ke kwele gore sogana
leo le bolawa ke mafahla' (letl.35).

Seporanantekeleke ga se lesogana la pelo ya Galempotše, ke segaswa seo a
katelwago sona ka ganong ke batswadi ba gagwe. Go ya ka sebjalebjae, ditaba
tša lenyalo ke boikarabelo bja baratani, e sego batswadi. Ke go re, lerato le kgatha
tema ye bohlokwa kudu morerong wa mohuta woo.

Sebjalebjae se gatelela taba ya go re kgarebe pele e nyalwa e swanetše go rutha
ka gare ga bodiba bja lerato, e ipshine ka bokgarebe, e be e ipshine ka dienywa
tša lona. Ka go realo, mogopolo wa yona o a phuruloga, gomme ya kgona go
ikgethela botse le bobe. Ge Galempotše a bolela mantšu a a latelago, o be a
nepiša taba yeo:

'Nna nka se kgone; le gona motho yoo wa lena ke mokgalabje,
ga ke mo rate. Ntlogeleng ke yeng sekolong pele. Ke gona tšeo
ke tlogo di bona ke godile, ebile ke na le boikarabelo bja ee le
aowa' (letl.37).

Mongwadi o phagamiša maemo a sebjalebjae. O sola segologolo, ebile o a se
nyatša ka gore Galempotše o feleleditše a ile sekolong, ebile a se a nyalwa ke
lesogana leo ba bego ba mo kgethetše lona. Ka go realo, melao ya setšo e
fentšwe ke kgarebe ya sebjalebjae mosegare wa sekgalela.

Taba ye ya go phagamiša maemo a moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae, e
bonala gape kanegelongkopana ya Mpepele ye e bitšwa 'Nka se sa boeletša'
(1985). Kanegelongkopana ye e lebane le moanegwa wa mosadi, e lego Moditi, yo le
yena a thulanago le bophelo bja segologolo. Mo kanegelongkopana ye mongwadi
o tšweletša monna wa Mopedi, e lego Pherefere, yo a ithekgilego ka setšo.

Morwedi wa gagwe, e lego Moditi, ke mofsa yo a tsenago sekolo, eupša tatagwe o dula a mo tlemile maoto le kgopolo. O dula a mo dišitše gore a se ke a ba a kopana le masogana. Lebaka ke gore Moditi ke kgarebe ye e ipheditšego. Dikgomo di ka no tsena ka gae nako ye nngwe le ye nngwe. Ka ge Moditi e le kgarebe ya sebjalebjae, o ikgethela bophelo bjo bo tloditšwego makhura, bjo bo fapanago le bjoo tatagwe a šetšego a bo šunyeditše nko. Bophelo bjoo bja tatagwe o bona e le bokgoba le kgatelelo. Moditi o thomile go kopana le masogana mapatlelong a kgwele ya maoto le mebileng. Masogana le makgarebe ge ba sepela ba swarana ka diatla, ba atlana. Mokgwa woo ke wa sebjalebjae, wo o sa ba lešego dihlong.

Le ge Moditi a be a kgonyeletšwa ka ngwakong ke tatagwe, o a ima, mola tatagwe a be a itirile modiši goba lephodisa la gagwe. Tatagwe o be a robala mojakong wa ntlo ya Moditi. Bošegogare ge a ile ka boroko, kgarebe e be e tsenya lesogana la yona gona moo mojako. Go ima pele lekgarebe le nyalwa ke mokgwa wa lephelo la sebjalebjae. Thulano gare ga Moditi le tatagwe e fihla sehlogeng ge ba meloko ba botšiša Moditi gore o robilwe ke mang leoto; a šupa tatagwe pele ga bona.

Mongwadi o tšweletša Moditi e le lekgarebe la bohlale, la boikgopolelo. O a fetogafetoga ge mabaka a mo gapeletša. O a thaba, a hlomphe tatagwe, eupša o a befelwa ge tatagwe a gataka ditokelo tša gagwe. Ka mantšu a mangwe go ka thwe, Moditi ke moanegwaphethegi ka gobane o fetoga le mabaka. Ge go le bothata o kgona go ikhunolla ka go tatetša motho yo mongwe.

Taba ye ya go se nyake go gatelelwa ke melao ya setšo e sa bonagala gape le mo pading ya *Noto ya Masogana* (Tseke, 1954). Mongwadi o tšweletša Mamahlo bjalo ka moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae ka gobane o ratane le Lesibana ka sephiring ntle le batswadi ba bona.

Ka setšo ge go bolelwa ka mosadi go gatelelwa diatla. Ke go re, sa mosadi ke go šoma. Tlhalošo ye e lebane le seema se se rego mosadi ke tšhwene, o lewa

matsogo. Mongwadi wa padi ye o thulana le kgopolo ye; yena o e tiišetša bobotse bja mosadi. Yo ke mosadi wa sebjalebja. Ge a hlaloša Mamahlo o re:

Mosetsana o be a bopegile. E be e le yo Majakane a rego 'Mmopi' o be a iketletše yena, gomme a ntšha bothakga le tsebo ya gagwe ka moka. E be e se yo mosese, o be a sa nona, o be a lekanetše, thwagadima e eme ka maoto... (letl.8).

Setsopolwa se se gatelela gore Mamahlo ke lekgarebe le lebotse kudu. Botsana bjo bja gagwe ke bjona bo gapilego le go tanya pelo ya Lesibana pele a eya komeng. Ga se ka phošo ge Lesibana a boa komeng a fahlwa gape ke botse bjo bja Mamahlo gore a šitwe ke go bona makgarebe a mangwe mo motseng. Mamahlo ke moanegwa yo a golago le kanegelo ka gobane o a fetoge. Mediro ya gagwe ya go loka e bonagala go tloga mathomong go fihla mafelelong a kanegelo. Ge go lekodišišwa gabotse Mmamahlo ke moanegwaphethegi. Semelo sa gagwe se tšweletšwa ke gore ke motho wa tlhompho, wa lerato, kgotlelelo, botshepegi, bjalobjalo. Ke lekgarebe la sebjalebja ka gobane o dumetše Lesibana ntle le gore batswadi ba šunyetše dinko mererong ya bona.

Mamahlo ke kgarebe yeo e sa šikinyegego kenong yeo e e tšerego. Le ge Lesibana a iphetošitše lekgolwa, a ba a feleletša a le kgolegong, o ile a mo letela. Leratwana leo a ilego a le tsenela le Lešala, e no ba go itloša bodutu. Ge Mamahlo a ekwa gore Lesibana o boile gae, o ile a apola leratwana leo la gagwe bjalo ka kobo ya go kgeiga, a boela go Lesibana. Pheletšo e bile go aga lapa la go tia. Lerato la bona le be le theilwe godimo ga potego, kudu ka lehlakoreng la Mamahlo.

Gona mo pading yeo mongwadi o tšweletša lekgarebe leo le tlogago le fapana kudu le Mamahlo, e lego Nora. Nora ke kgarebe ya Bakgatla yeo e šomago Gauteng, yeo a gapilego maikutlo a lerato la Lesibana. Lerato la Nora le Lesibana ke la bofora ka gobane le theilwe godimo ga bomenetša. Bohlatse bja taba ye bo

bonala ge Nora a tšhaba le thoto ka moka ya Lesibana gammogo le makgolokglo a tšhelete ye a bego a mo swarišitše yona. O nyakile koloi ya go rwala diphahlo, a tsena bjangbotala. Lesibana ge a boa gae a hwetša ngwako o se na selo.

Nora o tšweletšwa e le kgarebe ya moradia, ye sehlogo, ya go se tshepagale. Makgarebe a Gauteng a go swana le boNora ga a bapalelwe, a tla go hloba bjalo ka kgogo. Ke ka fao a tšhabilego le tšhelete ya Lesibana yeo a bego a mo swarišitše yona, gotee le dithoto tša gagwe ka moka. Mongwadi o tloga a tšweleditše Nora ntle le pelaelo gore ke kgarebe ya sebjalebjae ya go rata tšhelete le go nyaka go ikhola ka dilo tše e sego tša gagwe goba a sego a di šomela. Go ka thwe, bophelo bja gagwe bo tletše ka mathaithai ao a swanelago bophelo bja Sekgoweng, e lego bophelo bja bomenetša.

Nora o emetše makgarebe a sekgoweng ao a ikhumišago ka boradia. Mongwadi o dirišitše Lesibana go lemoša masogana a mangwe ka kotsi ya makgarebe ao.

Go no swana le dipadi gammogo le dikanegelokopana tše go šetšwego go bolwetšwe ka tšona ka godimo, Maloma le yena o tšweletša bošoro bja moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae tiragatšong ya *Ga a mo Swanela* (1982). Tiragatšo ye ya *Ga a mo Swanela* e theilwe godimo ga mekgwanakgwana ya motho wa nama ye e tšwelego tseleng, e lego mosadi wa sebjalebjae wa lapa, Mponeng. MmagoMothešana o bileditšwe bokhutšong morago ga go babja lebaka le lekopana. Mme pele ga lehu la gagwe o ile a kgopela mogolo wa gagwe, Mponeng, gore a šale a godiša le go hlokomela morwedi wa gagwe, Mothešana. Ka mantšu a gagwe o re:

‘O šale o mphepela ngwana yoo wa ka, ke tshepile wena fela’
(*O a hwa*) (letl.2).

Pele ga ge mmagoMothešana a ka tšewa ke phiri, Mponeng o mo tshepišitše ka kgopelo ya gagwe, e lego ya go hlokomela Mothešana.

5.2.3.4 Tirišo ya kokwane ya megabaru

Mongwadi o tšweletša Mponeng e le moanegwathwadi wa tiragatšo ye. Ke moanegwathwadi ka lebaka la gore ditiragalo ka moka di dikologa godimo ga gagwe. Mmago Mothepana o no re go hlokofala fela, ka ponyo ya leihlo gwa bonagala phetogo bophelong bja Mponeng. Mmadi o šetše a nkgelela bothata bjo bo ikadilego kgojana le yena ka gore go tšweletšwa Mponeng e le nkwe ye e gagolago le ngwana wa yona. Bothata bjo bo ukangwago bo tlo lebana le Mothepana, ka gobane e se ngwana wa gagwe.

Mponeng ke moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae yo a gatakago ditokelo tša Mothepana. Ke moradia, motho wa go ikgogomoša, wa mathaitai, wa go hloka kwelobohloko, wa go se loke, wa go hloka tlhompho, o na le lenyatšo, wa bogale le sehlogo. Mongwadi o tšweletša Mponeng a sentšwe ke bophelo bja ditoropong ka gobane bophelo bja ditoropong bo nyaka motho wa go swana le Mponeng ka lebaka la gore mongwadi o mo tšweletša e le motho wa go kalokana. O phela ka go rekiša madila. Bophelo bja mohuta wo go ka thwe, ke bjona bophelo bja lekheišeneng. Motswadi ga a tšhabe go kgethela ngwana wa gagwe molekani, kudu ge a bona lapa leo le humile, go no swana le lapa la boMpele ka ge ba na le mabenkele a mantši. Maikemišetšo a motswadi wa mohuta woo ke go nyaka go sela ka ngwana wa gagwe le go bonwa goba go tumišwa.

Mponeng o na le megabaru. Gantši mo bophelong motho wa go ba le megabaru ke motho yo a nyakago dilo tše dibotse di mo lebana goba e be tša gagwe a nnoši. Motho wa mohuta woo o na le pelo ye mpe ya boloi. Ge tumo ya gagwe e ka se phethagatšwe o leka mekgwanakgwana ka moka ye mešoro gore a hlokofatše motho yo mongwe.

Megabaru ya gagwe e bonala ge a boledišana le Mothepana ka go re:

'Ke nyaka go go botša sammururi lehono le! O se ke wa itlwaetša go nanyetša Mpele le Tebogo ge ba itsheba. Ke tennwe ke go hlwa ke ahlamile ke lebaka la gago. Goba ke gona ge ke se mmago? O bule ditsebjana tše tša gago. Ke kgale le re goboša' (letl.2).

Go ya ka poledišano ye, Mponeng o feditše le pelo gore Mpele ke lesogana leo le swanetšego go nyala Tebogo, morwedi wa gagwe, eupša e sego Mothepana wa tšhiwana. Ke ka fao Mothepana a thomilego go dišwa gore a se batamele Tebogo ge a na le Mpele. Taba ye ya boikgogomošo e sa tšwela pele ge Mponeng a re:

'Mpele ke lesogana la go ipona la maitshwaro. Ge a nyaka o tla nyala kgarebe ye e se nago bosodi, ya maemo a gagwe bjalo ka Tebogo wa ka' (letl.3).

Mantšu a ke lerumo pelong ya Mothepana ka gobane mmagoTebogo o mmošša serokaphatla gore ke ngwana wa modiidi, wa go hloka maemo. Ka mantšu a mangwe, Mpele o swanetše Tebogo ka ge motswadi wa gagwe a humile le dinala, eupša e sego batho ba go swana le Mothepana yo batswadi ba gagwe ba hlokofetšego ba se na le pudi ya leleme le letala. Mpele a ka se nyale tšhuana ya go swana le Mothepana.

Le ge Mponeng a lebelelega eke ke mosadi wa mmakgonthe, ke motho wa pelo ye mpe. Gabotse go ka thwe, ke moloji. Ge a lemogile gore Mpele o rata Mothepana, o etela ngaka ya dikgagara gore e mo fe moratišo wa go tšhelela Mpele ka dijong gore a rate morwedi wa gagwe Tebogo.

Go hloka mahlatse ga bona, le dikgagara di a ba latolela. Di šupa gore Mpele o tla nyala Mothepana. Se se ile sa dira gore Mponeng a kwe bohloko le go feta. Ke ka fao mongwadi a tšweletšago Mponeng a re:

'Mehlolo e a direga lefaseng! Ngwana wa leronanta; wa mpša ya go topa tša fase! A ke gona go hlagolela leokana la re go gola la go hlaba! Hlogo ya ka ebile e a duma, le pelo ya ka e bohloko. Nka be ke ngwana wa morago. Ge e ka be go sa ganetšwe, ke be ke tla mmolaya ka diatla!' (letl.19).

Megabaru ya Mponeng e sa tšwela pele ge a bona gore lerato la Mpele le Mothešana le tuka mollo. Mpele o file mmamogolo wa Mothešana pheta ye bohlokwa ya go dirwa ka maswika gore a efe Mothešana ka ge Mpele a eya Swaziland dikgwebong tša gabo. Pheta yeo go ya ka Mpele go ka thwe, ke seka sa go kgokaganya tiišetšo ya lerato la bona. Mponeng o bone go se bohlokwa, ebile e se ya swanela Mothešana. O ile a itshwarela yona, a rekela Mothešana ya motšwaoeja, ke go re ya maemo a fase.

5.3 KE NAKO YA KA (MOLEFE, 2001)

5.3.1 Matseno

Le ge Kekana le Rafapa ba ngwadile pele ga ngwaga wa 1994, gabotse go ka thwe, ke bopulamadibogo tša bangwadi bao ba tlilego ka morago ga ngwaga wa 1994. Ba eme gare ga nako ya pele ya 1994 le ka morago ga ngwaga woo. Nnete go ka thwe, ba buletše Molefe dikgoro ka *Ke nako ya ka*.

Ge go sekasekwa padi ye, go tlo thongwa ka kakaretšo ya yona.

5.3.2 Kakaretšo ya diteng

Mo pading ye, mongwadi o bolela kudu ka ditokelo tša basadi, tšeo bontši bja bona ba di šomišago bošaedi go nyatša le go nyefola banna. Ditaba tša *Ke nako ya ka*, di utolla gore diphetogo tša Afrika-Borwa ka dikgetho tša temokrasi, di laetša go ba le khuetšo maphelong a batho ba go swana le Dipherefere.

Dipherefere o kwele kgoeletšo ya tekatekano ya monna le mosadi go ba todi ya dinose. Lentšu le la tekatekano le molomong wa gagwe ka mehla.

Dipherefere ga a bolele le Boleta gabotse. O a mo hlapaola le go mo nyatšiša ka batho. O dira mabošaedi a ithekgile ka kwešišompe ya ditokelo. O lebala gore ditokelo di sepela le maikarabelo. O fetša a gogobiša seriti sa gagwe bjalo ka matrone le lapa la gagwe ka gobane a sa itlhomphe. O iphile madila, o ratana le bašemanyana ba go lekana le morwa wa gagwe, Thoka. O phediša bana ba gagwe tlaišegong ka gobane a sa hlomphe ditokelo tša bona. Ga a sa bona Boleta bjalo ka monna wa gagwe. Le ge a sepela ga a sa mo laela, ebile o boa ka gae ka dinako tše a ratago. O ikgapa a ikgoroša. Ge Boleta a swerwe ke tlala a dutše a le gona ka gae, o mmošša ge a na le matsogo a go kgona go ikapeela, ebile ga a nyake le go mo hlatšwetša diaparo tša ditšhila.

Mogwera wa gagwe Makuba, o lekile ka mešegofela go mo kgala mabapi le mabošaedi ao a a dirago, eupša ya ba go tšhela letsolobolo ka mabu. Dipherefere ge a iphetolela mabapi le kgalo ya Makuba, o ile a re ye ke nako ya gagwe ya go ikgapa a ikgoroša. Le gona a re o na le bana ba bagolo bao le ge a ka rakago rragobona, ba tla mo thuša ka maele le gore ba mo fenye. A re o belaetšwa ke eng ka setlatla sa go etša Boleta.

Se se laetša gore Dipherefere o be a sa iše felo ka dikeletšo tša batho ba bangwe. Ditaba di befela pele ge a seno kgethwa go ba Mopresitente wa Lliki ya Basadi go la Yunibesithing ya Lebowa. Ka morago ga go kgethwa, o tšwelela thelebišeneng a efa polelo. Polelo ya gagwe e be e leša dihlong ka ge a be a bolela gore banna ba swanetše go bethwa ke basadi ka malapeng ge ba sa theeletše ditaelo tša bona.

Ka morago ga go fa polelo thelebišeneng, mogwera wa gagwe, Makuba, o sa leka gape go mmošša go se kwešiše ga gagwe ka ga ditokelo le go mo kgala mabapi le maitshwaromabe ao a gagwe; o a ngala le go mo roga. Batswadi ba gagwe ba

lekile go mo eletša gore mosadi wa lapa o swanetše go phela bjang le lapa la gagwe, eupša dikeletšo tšeo ka moka ga tšona a di phaela ka thoko. Dipherefere o segiša bana ba gagwe ka dithaka tša bona kua dikolong.

Boleta bjalo ka monna wa lapa, ka thušo ya morwa wa gagwe, Thoka, yo a šomago bjalo ka moemedi, o ile a tenwa ke bofšega, gomme a iša Dipherefere kgorong ya tsheko. Boleta o be a lapišitšwe ke mekgwa ye mebe le maitshwaro a bošaedi le lenyatšo la gagwe ka lapeng gammogo le mo setšhabeng ka kakaretšo. Ka kgorong ya tsheko Dipherefere o lekile go ratharatha, eupša mafelelong o bonwe molato. Pheletšo e bile go senyagalelwa ke lapa le mošomo.

5.3.3 Tshekaseko ya *Ke nako ya ka*

Mo pading ye babadi ba thaletšwe seswantšho sa mmakgonthe sa bophelo bja moanegwa wa mosadi wa sebjalebja, e lego Dipherefere. Mongwadi o tšweletša Dipherefere e le mosadi wa go hloka tlhomphe, wa boikgogomošo, wa lenyatšo, wa go rata dintwa, wa go se tswalege. Ke mosadi yo a ikemišeditšego go fetola basadi ka kakaretšo kudu bao ba sa lego ka fase ga kgatelelo. O hloile basadi bao ba sa nyakego go fetoga, go swana le Makuba le ba bangwe. Ke motho yo a ineetšego bophelong bja tokologo. Se sengwe le se sengwe seo a se dirago o bona e le tshwanelo, e le nako ya sona. Dipherefere ke mosadi wa sebjalebja ye moe, wa go se nyake phedišano gare ga monna le mosadi ka lapeng.

5.3.3.1 Thaetlele le leina

Padi ya *Ke nako ya ka* e lebane le paka ya bophelo bja sebjalebja. Ke bophelo bjo mongwadi a belegilwego go bjona a ba a godišetšwa go bjona. Pele go tsinkelwa ditaba tša padi ye go tlo lekodišišwa thaetlele ya yona. Lebaka ke gore yona thaetlele yeo e dirišitšwe go tšweletša sererwa sa padi ye. E utollela mmadi seo se nepišwago mo pading ye.

Padi ye e theilwe godimo ga 'nako.' ke go re, moko wa ditaba o lebane le lentšu leo nako. Nako yeo go bolelwago ka yona ga se nako ya sešupanako, eupša ke nako ye e šupago paka ye e itšego bophelong bja batho. Ka lebaka leo, thaetlele ya padi ye e lego bohlokwa ka gore yona nako yeo e godiša moko wa ditaba.

Tiragalo ye nngwe le ye nngwe e na le nako ya yona. Kgopolo ye e tlatšwa ke Mangwalo a Makgethwa pukung ya (Mmoledi:663). Mmoledi o re:

Tšohle di na le mohla wa tšona, le tirwa tša ka tlase ga letšatši
di na le mabaka a tšona...

Moanegwathwadi wa padi ye, e lego Dipherefere, le yena o bona nako ya go phela bophelo bjo a bo ratago e fehlile. Ke ka lebaka leo go thwego, thaetlele ye e šupa paka, e sego nako ya sešupanako.

Mongwadi ga a re: 'ke nako!' eupša o re 'ke nako ya ka.' 'Ya ka' mo lefokwaneng le e dirišitšwe bjalo ka leamanyi go hlaola nako. Ka tirišo yeo seboledi, e lego Dipherefere, se itlhaola bathong (basading ka bophara) – o ipeela ka thoko. Ke go re mongwadi o loma babadi tsebe gore pading ye go yo bolelwa ka moanegwa wa mosadi wa moswananoši yo ditiragalo tša gagwe di fapanago le tša basadi ba bangwe. Ditiragalo tša gagwe di fahlologelwa la mathomo ke setšhaba, go akaretšwa le basadi bao a rego o a ba emela.

5.3.3.2 Bophelo bja temokrasi le molaotheo

Go thoma ka ngwaga wa 1994, mongwadi bjalo ka motho, o ngwadile ka ditaba tša phedišano gare ga monna le mosadi mabapi le merero ya lapa. Moanegwathwadi wa padi ye, Dipherefere, ke mosadi wa lapa. O na le monna le bana ba babedi. Go feta fao, o rutegile ka ge e le matrone bookelong bja Seshego. Ka lebaka la boitemogelo bja gagwe, o kgethilwe go ba Mopresitente ya Lliki ya Basadi.

Go kwešiša ka mo a swantšhwago ka gona pading ye, go tla ba bonolo ge pele go ka lekodišišwa kgetho ya leina leo la gagwe, e lego Dipherefere. Leina le la Dipherefere le tšwa go mohlašana wo o bjalwago ke batho, wa go bitšwa mopherefere. O dira dienywa tša go lewa. Dienenwa tšeo pele di butšwa, e ba tše motalamorogo. Ge di bodule di a fetoga, gomme ya ba tše khubedu. Dienenwa tšeo di tšhelwa ka sešebong ge go lewa. Go baba ga tšona go hlarolla legano la batho bao ba di jago. Ka gona, leina la Dipherefere le dirišitšwe ka mokgwa wa tshwantšhišo. Ke go re, Dipherefere o bapetšwa le mopherefere. Ka tirišo yeo ditiragalo tša Dipherefere tše di sa lokago, di utolotšwe ka botlalo mo pading ye.

Mongwadi o swantšha moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae yo a hueditšwego ke molaotheo wa naga ya Afrika-Borwa. Molaotheo o hlamilwe go kaonafatša maphelo a batho, go thibela tlaišo ya motho ka motho yo mongwe le go hloka tekatekano ya maleba bathong. Tše ke dikokwane tše dingwe tša molaotheo. Ka mantšu a mangwe, molaotheo o bopa setšhaba, ya ba ngata e tee; o hlola khutšo. Ga o šwalalanye batho, ebile ga o phošule malapa. O a agiša.

Wo ke molaotheo wo Dipherefere a rego o ithekgile ka wona, eupša ge go lekodišitšwa, o ronana le wona. O o dirile sehlare sa ntšhirela go phethagatša dikganyogo tša gagwe. Dipherefere o kgontšhwa ke bophelo bja 50/50, e lego bophelo bja sebjalebjae – bja tekatekano go fihlelela maikemišetšo a gagwe. Le bjona bophelo bjo bja 50/50 ga a bo kwešiše.

Ge go bolelwa ka 50/50 go šupša mokgwa wa go lekalekanya bophelo gare ga monna le mosadi. Maikemišetšo ke go bjala moya wa tlhomphano, kgokaganyo ya maleba le tirišano. Se se dira gore batho ka lapeng (gagolo batswadi ka bobedi bja bona); yo mongwe le yo mongwe a rwale maikarabelo.

5.3.3.3 Tirišo ya kokwane ya lenyatšo

Mo pading ye go swantšhwa moanegwa wa mosadi wa sebjalebjaale wa lenyatšo, yo a ikgapago a ikgoroša. Ge a šireletša mokgwa wo wa gagwe wa go se loke, le lenyatšo o re:

'Ke nako ya ka ya bolokologi mo bophelong. Ke swana le leeba leo le akaletšego sebakabakeng sa legodimo. Mme le iphofela ka tokologo kua lefaufaung' (letl.10).

Mo setsopolweng se Dipherefere o itshwantšha le leeba leo le se nago le mellwane bophelong bja lona. Ka go hloka mellwane, leeba ga le na maikarabelo, ga le tlwengwe ke molao. Ka gona le ka itirela boithatelo, le ka se bonwe phošo felo. Dipherefere le yena ke motho yo a sa nyakego go tlangwa ke molao. O lebala gore motho yo a lokologilego, ke yo a lokologilego moyeng le kgopolong; ka go realo ga a phele ka fase ga kgatelelo. O phela a le ka fase ga molao ka dinako tšohle.

Dipherefere ke motho wa bofokodi ka gobane ga a hlokomele monna le bana. Ka go dira bjalo, o thulana le molao wa ditokelo. Ga a na maikarabelo. Dipherefere ga a hlomphe bana ba gagwe. O ba nyatšiša ka barutwana bao ba tsenago le bona diyunibesithing. Godimo ga moo, go tšwelela ga gagwe dithelebišeneng le dikuranteng go goboša banna.

Ge go bolelwa ka mosadi wa mmakgonthe go šupša mosadi yo ka tshwanelo a swanetšego go hlokomela monna ka go mo apeela, go mo hlatswetša, go mo hlompha le go mo solela makako. Eupša tšeo ka moka Dipherefere ga a di dire; o iphapantšha le tšona ka ge a hloka boikarabelo le go se kwešiše ditokelo. O phediša monna (lapa) wa gagwe boima. Ge go bolelwa ka monna le mosadi go šupša tlemagano le go phethagatša dinyakwa ka moka tša lenyalo. Ka lebaka la go se itlhomphe, o ratana le bana ba maminana. O inyatšiša ka batho. Seriti sa

gagwe o se gogobiša marageng. Go ya ka yena o bona bophelo bjo e le bja maleba, ka gobane ka mehla ge a re o a bolela o re ke nako 'ya ka' ya bolokologi, mola nneteng gona a ipahlile ka lefego.

Tiragalo ya gagwe ya go bontšhwa thelebišeneng ke ya nyefolo, lenyatšo le botsweya, ka gore o re:

'Basadi ba gešo, re phetše nako ye telele ka tlase ga kgatelelo ya banna. Mme basadi ba gešo ge re ka se eme ka dinao, ra tielela go laetša basadi bja rena, ga gaborena e tiile go ba thabeng. Ke nako ya rena ya gore rena le banna ka kua malapeng re lekalekanele. Ga go mang yo a fetago yo mongwe. Ge eba monna ga a nyake go lekalekana le nna, goba wena o le mma, a a tšwe ka motseng. Se ke sebaka sa rena, ke re ke nako ya rena ya go rutha ka leselawatleng la tokologo. Re na le ditokelo tša go dira seo re se ratago. Ge eba monna o tla re ke tsoša hlogo, a leka mathaithai a go go iša seatla, le wena ema senna, o mo rothothe gore marokwana a šale nke a be a inetšwe ka meetseng. Goba ge a kgona a be a lahle mosongwana ka mo tsibaneng sa gagwe. Ke re ye ke nako ya ka, nna le wena. Ke nako ya rena ya bolokologi. Šatee!' (letl.15).

Ka setsopolwa se mongwadi o swantšha Dipherefere e le motho yo a hlohleletšago dikgohlano le go šwalalanya malapa. Ka tsela yeo, o hlohleletša tlhalo ka malapeng. Ga se moetapele wa mmakgonthe ka gore mošomo wo mogolo wa moetapele ke go aga, eupša e sego go thuba. Polelo ya Dipherefere ke ya go nyefola le go goboša banna. Dipherefere gammogo le maloko a mangwe a lliki ya basadi ba lebetše gore molaotheo wa naga o gatelela go lekana ga batho, eupša e sego go nyefola goba go tliša batho ba bangwe. Ga o lebelele mohlobo goba bong. Go ka thwe, batho ka moka ba a lekana pele ga molaotheo. Molefe o leka go laetša ka moo batho ba bangwe ba go swana le boDipherefere ba

gakantšhwago ke diphetogo tše di lego gona mo nageng. O rata go laetša gore ditokelo tše di fiwago ke molaotheo wa naga di sepetšana le maikarabelo. Dipherefere le maloko a mangwe a lliki ya basadi ba na le monagano wa gore ditokelo di šupa boithatelo ka gobane ba šomiša maatla a bona le ditokelo tša temokrasi bošaedi ka ge ba hloka kwešišo le tsebo ya seo ditokelo tša basadi e lego sona. Ka tsela yeo mongwadi o tšweletša Dipherefere a lebala maikarebelo a gagwe ka lapeng ka lebaka la ge a se sa bona, Boleta bjalo ka hlogo ya lapa. Taba ye e tiišetšwa ke Dipherefere ge a re:

‘Boleta ga ke tšhošwe ke maru a go tla bosele. Ke mohla ke tla go laetša mo diphala di nwago meetse. Ke a bona ga o ntlhomphe eye? Ga o lemoge gore ke mosadi wa gago?’
(letl.18).

Dipherefere le batswadi ba gagwe ga a ba hlomphe ka gobane ga a nyake ba tsenatsena ditaba tša gagwe gore ba mo eletše. Mosadi wa mmapale ge ditaba tša lenyalo di thatafala di išwa ga gabo, o dula fase le batswadi a ba theeletša a fetola mo go kgonegago le gona ka tlhompho. Bjale yena o roga le batswadi ba gagwe. O thulana le polelo ye e rego, godiša tatago le mmago gore o tle o phele ‘galele nageng ye Morena Modimo wa gago a go fago yona’.

Dipherefere ke moanegwahlaedi ka gobane mongwadi o mo tšweletša e le motho wa lehlakore le tee, e lego la go se loke. Ge batswadi ba gagwe ba mo kgala ka maikemišetšo a go nyaka go mo agiša, ga a fetoge. O no ngangabala le ge a bona nnete. Ka tsela yeo, Dipherefere o lebane le bošaedi, ke ka fao a šaetšago nako ye nngwe le ye nngwe ge a hlathollwa. Go ka thwe, ke moanegwa yoo a lemogwago ka pela ge go bolelwa ka ga gagwe.

Ge go phethwa ditaba tše go ka thwe, Dipherefere ke moanegwa yo a itshenyeditšego bophelo ka go hloka maikarabalo. O a ikgogomoša, ebile o na le lenyatšo. Ka gona, o senyagagelwa ke lapa le go pšhatlega ga motse a re o

lebeletše ditokelo tšeo a sa di kwešišego, a di diriša ka bošaedi. Ga a lemoge gore ditokelo tša motho di swanetše go hlompha ditokelo tša motho yo mongwe.

Bjale go tlo lekodišišwa padi ya tlaleletšo, e lego *Ke dirišitšwe ke wena* ya Phasha, ga go gatišwa ka ngwaga wa 1994. Mo pading ye, go anegwa ka mosadi wa mathaithai wa go se fapane le Dipherefere ka mekgwa.

Sererwa sa padi ya *Ke dirišitšwe ke wena* se laolwa ke thaetlele ya sona. Bohlokwa bja thaetlele bo šetše bo hlalošitšwe matlakaleng ao a fetilego, gomme go lemogilwe gore diteng tša sengwalo di theilwe godimo ga thaetlele. Moko wa ditaba tša padi ye o tšweletšwa ke thaetlele ya yona, e lego *Ke dirišitšwe ke wena*. Ka yona mongwadi o a kgala le go nyefola banna, gagolo barutiši, ge ba šomiša banenyana, ba ipshina ka bona. Mafelelong ba ba lahlela dimpša. Thaetlele ye e tšweletša seswantšho sa ngwanenyana yo a ntšhago meokgo. Ga se seswantšho sa lethabo, ke ka moo mongwadi a mo kwelago bohloko.

Ge moanegwathwadi wa padi ye, Dintenne, a bolela mantšu a: 'Ke dirišitšwe ke wena,' go utolla maikutlo a gagwe ao a dirago gore mmadi a mo kwele bohloko, gomme a bonwe a se na molato wa go ntšha mpa.

Mongwadi o tšweletša baanegwa ba basadi ba sebjalebjae, e lego Dintenne, Mooki Baile le Tebogo, mosadi wa Mothubi. Go tlo thongwa ka go sekaseka semelo sa ka-Dintenne ka ge e le moanegwathwadi wa padi ye.

- **Ka mo Dintenne a swantšhwago ka gona**

Go kwešiša ditiragalo tša padi ye, go tlo thongwa ka go tsinkela kgetho le leina le, Dintenne. Ye ke kgarebe ye nanana, yeo e sa lego sekolong. Ke yena moanegwathwadi yo ditaba tša padi ye di ithekgilego ka yena. Ka go diriša leina le, mongwadi o tšweletša seswantšho sa kgarebe ye e nolegile moko, yeo e kgamilwego ke selo sa masetlapelo.

Ge leina la Dintenne le tsinkelwa, go lemogwa gore le tšwa go lediri, tenne/tenwa, leo le šupago go dubega kgopolo mo e lego gore motho ga a sa rata selo; o feletšwe ke maatla; o ineetše, bophelo ga bo sa re selo go yena. Morutiši Mothubi o robile Dintenne leoto. Go tlaleletša mathata ao, o mmošša gore yena o na le mosadi le bana. O re:

‘Dintenne, ke na le mosadi le bana. Ke monna wa lapa ge ke le mo. Hle, a sebe sa ka se fihle pele ga Modimo le pele ga badimo. Ke tla go hlokomela ka mehla go leka go godiša lesea leo la ka. Modimo gotee le wena le ntebaleleng ge ke šulafadiše bophelo bja gago. Ke tla ba le wena ka mehla. Ke tla go thuša neng le neng’ (letl.9).

Ke ka lebaka leo a šiphago ka megokgo. Ka gona, kgetho ya leina le e tloga e lebane le moko wa ditaba, ebile e a o godiša.

Dintenne o swantšhwa e le motho yo a se nago maikarabelo a bophelo. Ke go re, ga a kgone go laola bophelo bja gagwe. Bo otlelwa ke motho goba batho ba bangwe. O dumelela moratiwa yoo wa gagwe, go mo tšhabišetša motseng wo mongwe, go mogwera wa yena morutiši yoo, e lego Dintlable. O tšhaba mahlo a batho – a barutiši, a bagwera, le a setšhaba. Kgato ye e tšewa ntle le tsebo ya batswadi. Mo go napile go utologa lehlakore le lengwe la semelo sa Dintenne – go hloka tlhompho.

Mo mmadi o swantšhetšwa moanegwa wa mosadi, yo lerato la gagwe, mogopolo wa gagwe go monna, le fetago la batswadi ba gagwe. O holofela yena, o tshepa yena. Ke yena a nnoši a tsebago gore Dintenne o mmeleng. Ka segologolo ngwana wa ngwanenyana ke mogwera wa mmagwe. Ba ntšhana sa inong. Ka gona, ge Dintenne a le ka sebopego seo bothata bjoo bo be bo swanetše go rolelwa mmagwe.

Tlhompho le go bota motswadi e kae moo? Go palelwa ke go otlela bophelo bja gagwe ga go felele moo. Dintenne o latswa ke mogwera wa gagwe Moitshepi ka leleme go ntšha mpa. O a dumela. Ka thušo ya Mooki Baile ba ntšha mpa yeo. Mmadi o thaletšwe moanegwa wa mosadi yo a sa kgonego go ikgopolela, go ikema, le go itšeela sephetho.

Tiragalo ye ga e makatše. Dintenne o phela lefaseng la sebjalebja, mo makgarebe a phenkgišanago ka bobotse; mo makgarebe a katanago go ithopela masogana, ešita le banna ba go huma le dinala. A ntweng go hwetša mašelang a go botsefatša meriri ya bona gore a tanye masogana. Ka gona, morwalo wa mpa o tla palediša Dintenne go ipshina ka bophelo le go kata le masogana. Ke ka lebaka leo a kgethilego go leka go bolaya lesele la gagwe le go le lahlela ka ntlwaneng ya botshwelamare. Ge mogwera wa gagwe a mo latswa ka leleme o re:

‘Mo ga gešo o ka se hwetše mosetsana a hlakišwa ke mathata a go swana le ao. Ge a paletšwe ke peakanyo, o leka ka tša Makgowa go leka go lahla mpa. Ge a palelwa fao, o leba ga boMooki Baile...’

‘Mooki Baile ke mothuši wa batho bohle. Le wena a ka go thuša. O ka tla wa boela bokgarebeng bja gago. Baile ke kgale a thuša ba bantši. Ge o rata gore a go thuše o ka no ikela go yena goba wa ithekela tša gago wa iteka’ (letl.69).

Ka tiragalo ye, Dintenne o swantšhwa e le kgarebe ya pelo ye mpe, ya go hloka lešoko le maikarabelo. Lešoko la bosadi ga a nalo ka ge a foraforetšwa ke bagwera gore a bolaye ngwana wa gagwe. Ke kolobe ye e hlatšago kolobjana, ya re go hlaselwa ke tlala, ya e robesetša.

Ge Dintenne a tsinkelwa o tšwelela e le moanegwahlaedi. Mongwadi o tsepeletše lehlakore le tee la bophelo bja gagwe. Bophelo bja gagwe bo laolwa ke batho ba

bangwe. Ga a na maatla go bjona. Ga go na phetogo. O tsema mathateng ntle le go ikgopolela.

Mongwadi o diriša Dintenne go bolela le makgarebe ka bophara. Dintenne o emetše makgarebe ao a hlokomologago seo a se etšego sekolong, a wela diatleg tša barutiši, a fetoga basadi. Makgarebe ao a foraforetšwa ka ditšhelete, gomme a wela molabeng. Dintenne lehono o senyagaletšwe ke bokamoso ka lebaka la gore o a ratwa. Wo ke molaetša wa mongwadi go makgarebe.

Ge go rungwa ditaba tše go ka thwe, le ge Dintenne a bonala e le motho yo mošoro, mongwadi ga a mo goboše. Maikutlo a mongwadi ke a kwelobohloko. Yona thaetlele ya padi ye – *Ke dirišitšwe ke wena*, e tšweletša moya wa kwelobohloko. Megabaru, mogofe, go hloka ponelopele, di mo senyeditše bophelo ka gobane o rometšwe kgolegong mengwaga ye meraro fao a yago ithuta gore motho ga a bolawe.

- **Ka mo Mooki Baile a swantšhwago ka gona**

Mooki Baile o tšwelela mo pading ye e le moanegwathuši. Moanegwathuši ke motho wa mahlagahlaga, yo a thušago moanegwa yo mongwe go phethagatša ditlhologelo tša gagwe. Ka gona, o bonala a ena le mabjoko a bogale, a go fiša. Kgopolo ye e thekgwa ke Kgatla (1978:10) ge a re:

Gantši ke moanegwa yo bohlale, wa leleme la boreledi, leo mafelelong ditaba tša lona di galakago bjalo ka sekgopa. Ke motho wa mathaitshai, wa maanomabe; senokwane le moradia. Mabakeng a mangwe mogopolo wa gagwe o bogale go feta le wa motho yo a thušwago.

Mantšu a a nepiša bophelo bja Mooki Baile mo go sego pelaelo. Ka go diriša Baile, mongwadi o swantšha lefase leo go phelwago ka go ikhumiša ka ditiro tša

bonokwane. Mooki Baile o iphile mošomo wa go ntšha basadi, kudu makgarebe, dimpa. Go ntšha kgarebe mpa, (ka ntle le go kwana le batswadi), go kgahlanong le molao wa naga.

Ge Dintenne a šipha ka megokgo ka lebaka la morwalo wa mpa woo a o rwešitšwego ke Morutiši Mothubi, Mooki Baile o mo thuša go pšhatlaganya morwalo woo. Tiragalo ye e thuša go godiša moko wa ditaba tša padi ye. Dintenne o tlalelong, Baile o godiša tlalelo yeo, le go mo hlogometša legageng la mathata. Mooki Baile ga a na maikarabelo. O tseba melao ye e laolago boitshwaro bja baoki. O tseba melao le tshepedišo ya go ntšha mpa. Le ge go le bjalo, tšeo o di gataka ka maoto. Tiragalo ye bjalo ya go ntšha mpa, o e phetha sephiring ntle le go kgokagana le batswadi ba Dintenne (le molao). Mmadi wa mogopolo wo o kudupanego felo go tee, a ka bona Mooki Baile e le Mosamaria wa kgaogelo, mola nneteng e le phiri ye e aperego letlalo la nku.

Go Baile modiro wa go rola Dintenne morwalo wo o lešago dihlong o fetwa ke kgopolo ya gore o tla buna lekgwara la tšhelete, ge a phethile modiro woo. Se ga se makatše mmadi ka gore Mooki Baile o phela lefaseng la bonokwane leo le hlokago lešoko; leo le sa išego felo ka bophelo bja motho. Ka go realo, Baile o hlalošwa gore ke mmolai, e sego mothuši wa go bolaya. Ke therešo ya gore ke yena a rutago makgarebe go ntšha mpa, ebile modiro woo o phethagatšwa ke yena.

Mo go swantšhwa motho yo a sa hlomphego bophelo bja motho. Mangwalo a Makgethwa [Genesi 1: 26-28] ge a hlaloša tlholego ya motho a re:

26 Bjale Modimo a re: A re direng motho ka go swantšha ka rena, a swane le rena; a buše dihlapu tša lewatile le nonyana tša godimo, le diruiwa, le lefase ka moka, le digagabi ka moka tše di gagabago lefaseng.

27 Ke mo Modimo a bopilego motho a mmopa ka go itshwantšha, a mmopa a mo swantšha ka yena Modimo; a ba a bopa monna le mosadi.

28 Modimo a ba šegofatša ...

Mantšu a a gatelela gore motho ke seipone seo Modimo a iponago ka sona. Ke go re, ke seswantšho sa Modimo. Ka gona, o swanetše go hlompšha. Modimo o a ikgantšha ka sona. O re go bopa motho a mo šegofatša, a mo fa maatla godimo ga diphelele ka moka tša lefase. Ye ke tlhompho ye Modimo a e filego motho.

Sona seswantšho seo Modimo a ikgantšhago ka sona, Baile o a se nyefola le go se goboša. O swantšhwa e se mmolai fela, eupša yo mošoro, wa pelo ye mpe, yo a hwilego letswalo. Ka morago ga go ntšha Dintenne mpa, o lahlela lesea leo ka gare ga ntlwana ya botshwelomare. Go ka thwe, seswantšho seo Modimo a iponago ka sona se gobošitšwe le go tlontlollwa.

Taba ye ya go lahlela lesea leo ka botshwelamare, e na le modiro wo bohlokwa mo pading ye. E godišetša moko wa ditaba godimodimo. Ka ge lesea leo e le la Dintenne, bošoro le go hloka lešoko ga gagwe go a tiišetšwa le go godišwa. Mahlong a batho ke yena a ntšhitšego mpa, a lahlela lesea leo ka botshwelamare. Go ka thwe, ditiro tša Mooki Baile di thuša go betla seswantšho sa semelo sa Dintenne. Leina la gagwe le gogobišwa fase ka lebaka la Mooki Baile.

Baile ke mpholo setšhabeng – mpholo wo o swanetšego go ntšhwa pele o kuelela bjalo ka muši bathong, wa ba fetola kolobe yeo e rego go hlatša dikolobjana, ya di phura ntle le lešoko. Go šetše go senyegile ka gore makgarebe ao a a ntšhitšwego dimpa a boetše mebileng, a kata le masogana. Meriri e gadikilwe gabotse, ba boetše mošomong wa go buna tšhelete. Mooki Baile o lahletše lerapo (makgarebe) dimpšeng (masoganeng) a le ka wona maemo ao.

Ke bohloka ka gore makgarebe ao a sa nka pelego. A arogane le go ikilela. Mmadi o leboga ge phiri ye ya go apara letlalo la nku e lemogwa, ya golegwa, gomme ya ahlolelwa mengwaga ye meraro kgolegong.

Go ka akaretšwa ka go re mongwadi o thaletše mmadi mooki wa senokwane, wa pelo ye mpe yeo e tsepeletšego tšhelete kudu go feta bophelo bja batho. Mooki Baile ye o goboša baaki le profeshene ya booki. Mongwadi ga a na kwelobohloko ge a hlaloša moanegwa yo. Eke o hlohleletša babadi gore le bona ba mmone bjalo.

- **Ka mo Tebogo a swantšhwago ka gona**

Pele go hlalošwa tema ye e kgathwago ke Tebogo mo pading ye, go tlo tsinkelwa kgetho ya leina leo. Tebogo ke mosadi wa lapa. O nyetšwe. Monna wa gagwe ke yena morutiši yo a robilego Dintenne leoto.

Ge leina le, Tebogo, le tsinkelwa ka tsenelela, go lemogwa gore le tšwa go lediri la leboga. Tlhalošo ya lentšu le e lebane le go kgotsofala ga motho ge:

- a filwe mpho ye bohlokwa,
- a fihleletše maikemišetšo a gagwe goba toro ya bophelo bja gagwe, le
- a ntšhitšwe lerageng le bothata mo yena ka boyena a bego a se na tharollo, a nolegile moko, a tlaletšwe.

Tirišo ya leina le mo pading ye, e lebane le tlhalošo ya boraro, e lego ya ge motho a rarolletšwe thaba ya bothata. Ke ka lebaka leo Tebogo a kgathago tema ye bohlokwa pading ye. Tebogo ke moanegwa yo a dirišitšwego bjalo ka thekniki, go rarolla bothata bja padi ye. Bothata bjo bo tšea dibopego tše pedi tša go fapana, e lego:

- Monna wa Tebogo o rwešitše morutwana morwalo wa mpa. Taba ye e

fihlile ditsebang tša Tebogo. O bona lapa la gagwe le senyega.

- Dintenne o lekile go bolaya lesea ka go ntšha mpa, a ba a le lahlela ka ntlwaneng ya botshwelamare. Maanomabe ao a foloditše. Lesea le a phela. Dipotšišo tše pedi di hudua moya wa Dintenne - di mo pokela bjalo ka sepoko.

- ✓ Na lesea le kae?
- ✓ Na lesea le phela bjang?

Tlalelong yeo mongwadi o tšweletša Tebogo go fa tharollo ya mathata ao. Bjale Tebogo o a fetoga, e ba se sengwe. E ba morarolli. Lesea la Dintenne le ntšhitšwe ntlwaneng ya botshwelamare, ebile le a phela. Mokgoši o hlabilwe. Baoki le maphodisa ba a emaema. Bjale Tebogo o ka lapeng gomme o laodišetša monna wa gagwe tiragalo ya letšatši.

Go golegilwe kgarebe yeo e bego e leka go bolaya lesea ka go le lahlela ka ntlwaneng ya botshwelamare ka morago ga go ntšha mpa. Lesea leo le a phela. Go thwe, leina la lekgarebe leo ke Dintenne. Morutiši Mothubi bjale o a kwešiša. O tlalelong. Ka manyami le dihlong o fetola Tebogo ka go re:

Dintenne, aowa hle! Ga e se be yena hle, madi a ka a bogwa ke batho! Ruriruri, Dintenne o nkgobošetša eng? Lesea la ka le kae? Aowa hle! Modimo eba le nna hle! (letl.78).

Phetolo ya Tebogo ke ya matlaba, yeo e mo tšweletšago e le mosadisadi, wa leago le tlhomphe, yo a nyakago go bipa magole a monna wa gagwe. A sa gapeletšwe le go tšhošetšwa ke motho, o re Tebogo o amogela lesea leo ka lapeng la gagwe. O tla le fepa. Monna o be a tšhogile, ka pelong a feditše gore lenyalo bjale le fetogile nonwane keketla. Mo a sa naganego, Tebogo o tšweletša tharollo ya khutšo.

Mongwadi o thalela mmadi seswantšho sa moswananoši sa moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae. Ke la mathomo bophelong bja sebjalebjae go tšwelela mosadi wa mohuta wo. Le ge Tebogo, a phela lefaseng la sebjalebjae, o na le khuetšo ya bophelo bja segologolo. Mosadi wa sebjalebjae a ka se amogele taba ye. O tla getlagetla bjalo ka kgomo e nyaka go tswala, a epolla mehlare bjalo ka poo ge e befetšwe, a rutla hlaka ya ntlo bjalo ka ledimo la maatlakadibe. Ge e le Tebogo yena o a ikokobetša, a bolela ka boleta le tlhompho. Yo ke mosadi yo a nago le dika tša bophelo bja setšo.

Botho, pelonolo, tlhompho le leago tša Tebogo ga di felele moo. Dintenne o lokolotšwe bookelong. O šetše a utolotše gore ngwana wa gagwe, o dula ka lapeng la Tebogo, lona lapa la morutiši yo a mo rwešitšego morwalo. Tebogo le yena o lomilwe tsebe gore Dintenne o fela a utswa go tla ka lapeng mosegare go bona ngwana. Ge a hwetša Dintenne a sa tšile go bona ngwana wa gagwe, o a mo amogela. O re:

‘Dintenne ngwanešo, bohloko bjoo o bo kwago bo tloga bo ntlhaba pelong. Molahlegi ke tla go fepela yena. Ke madi a monna wa ka. Ke tla mo fa lerato leo ke le fago Mothubi. Wena o se ke wa dula o mmeile ka pelong. Tseba gore ke nna motswadi. Ke tla mo godiša. O tla mo humana mola o boa’ (letl.88).

Mantšu a a utolla lehlakore le le sa tlwaelegago la mosadi. Tebogo o amogela nyatsi ya monna wa gagwe ka lapeng la gagwe. O mo dumelela go fela a tlo bona ngwana, le go mo hlaletša. Ke matlaba. Mongwadi o swantšha moanegwa wa mosadi wa moswananoši. Tebogo ke mosadi wa go itshepa. Ga a tšhošwe ke banenyana, le gona ba maminana.

Ge go rungwa go ka thwe, Tebogo o swantšhwa e le mosadisadi, mohlala wo basadi ka bophara ba swanetšego go o latela, gore malapa a bona, a hlomphege.

Ke go re Tebogo o emetše basadi ka moka ba go loka. Maikutlo a mongwadi ke a tlhompho, gomme o mema babadi gore le bona ba hlomphe mosadi yoo.

5.4 Kakaretšomoka

Bangwadi ge ba swantšha moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae ba diriša kokwane ya tokologo. Phegelelo ya bona ke go ikhunolla go seo go thwego ke kgatelelo ya banna. Ba bangwe ba nyaka tokologo ka go thulana le melao ya setšo ye e hlokišago mosadi go ikgethela. Thulanong yeo, moanegwa wa mosadi o a fenywa, gomme sebjalebjae se kata segologolo fase.

Ka lehlakoreng le lengwe, o bonala a nyaka tokologo ka go diriša ditokelo le molaotheo bošaedi. Ka lebaka leo mosadi o itshenyetša bokamoso. Dipukung tše dingwe moanegwa wa mosadi o swantšhwa e le motho wa megabaru, wa go hloka ponelopele, wa go fenywa ke mogofe.

Ntlha ye bohlokwa dingwalong tše, ke tirišo ya thaetlele go tšweletša le go godiša moko wa ditaba. Kgetho ya maleba ya thaetlele e dirišitšwe bjalo ka thekniki ya tekolapejana, go loma mmadi tsebe gore ditaba di ya go tšea sebopego sefe kua pele.

KGAOLO YA BOSELELA

6.1 PAPETŠO YA BANGWADI BA SEGOLOGOLO: (SEHLODIMELA, MATSEPE LE LENTSOANE) LE BA SEBJALEBJALE (RAFAPA, KEKANA LE MOLEFE).

6.1.1 Matseno

Dikgaolong tša bone le bohloko go hlalošitšwe ka mo bangwadi ba swantšhago moanegwa wa mosadi wa segologolo le wa sebjalebjaale ka gona. Bjale, kgaolo ya boselela yona e lebane le papetšo. Go yo bapetšwa bangwadi bao. Go šetše go hlalošitšwe gore papetšo e ama dintlha tše pedi, e lego go swana le go fapana. Ge phapano e se gona, papetšo ga e bohlokwa. Se se tiiša gore ntlha ya phapano ke yona motheo wa papetšo. Le ge go le bjalo, kgopolo ya tshwano le yona e bohlokwa ka ge le yona e le karolo ya papetšo. Ge le yona e sa akaretšwe, papetšo ga se e phethagale.

Ge go bapetšwa bangwadi bao, go yo lebeledišwa dihlogo tše pedi, e lego tebelelo ya mongwadi le kgetho le tirišo ya moanegwa wa mosadi. Go tla thongwa ka go bapetša bangwadi ba segologolo, gwa phethwa ka go akaretša phapano gare ga dihlopa tšeo tše pedi tša bangwadi.

6.1.2 SehloDIMELA (*Moelela*)

SehloDIMELA o belegwe gaMolema, tikologong ya Soekmekaar. Ke moo a goletšego le go ithuta bophelo gona. O bone Bathobašweu bao ba fihlilego toropong ya Soekmekaar, ka mošomo wa go betla tsela ya go ya toropong ya Louis Trichardt. Batho bao ba be ba hlomile ditente kgauswi le Soekmekaar. Ke mo SehloDIMELA a fahlogetšego mohuta wo mofsa wa bophelo. Bathobašweu bao ba be ba tlile le bašomi ba Bathobaso ba meraferafe, go akaretšwa le Maswatse. Banna bao ba ile ba goka makgarebe a tikologo, gwa thongwa go hlolega

maratwana gare ga bona. Go napile gwa thongwa ketelano, ya ba tselanabušwa ge masogana a Maswatse a etela metse ya kgauswi, makgarebe le ona a sa pšhe ditenteng. Ke ge go hlolega bophelo bo bošele, bjo e bego e le tlholompsha go SehloDIMELA. Mokgwa wo wa bophelo ke wona o mo hlohleledišego go ngwala padi ya *Moelelwa*.

SehloDIMELA le ge e le monna o tseba bophelo bja setšo bjo bo amago mosadi, le maikarabelo a gagwe.

Mo pading ya SehloDIMELA go dirišitšwe dithaetlele tše pedi, e lego *Moelelwa* le 'Thutelabogolo e a roba'. Thaetlele ya *Moelelwa* e lebane le moanegwathwadi wa padi ye, e lego Moelelwa. Ka lebaka leo ga e tšweletše seo se lego bohlokwa. Tabakgolo ya padi ye e theilwe godimo ga thaetlele ya bobedi, e lego 'Thutelabogolo e a roba'. Ke yona thaetlele ye bohlokwa ya padi ye. E bohlokwa ka gore ke seo se nepišwago mo sengwalong se. Thaetlele ye e dirišitšwe ka mokgwa wa seema, gomme molaetša wa sona o šupa gore go ithuta mediro mola motho a godile go boima go fetiša ge motho a ithuta yona e sa le yo mofsa, gore a gole nayo, a e tlwaetše.

Thaetlele ye ya bobedi e bohlokwa ka lebaka la gore e tšweletša sererwa sa padi ye. SehloDIMELA o bolela ka setšo a lebeletše maemo a moanegwa wa mosadi wa segologolo ka lapeng le mo setšhabeng ka kakaretšo. Go ya ka SehloDIMELA mosadi wa segologolo o a gapeletšega go phethagatša mediro ka moka yeo e lebanego le yena – le go phethagatša gape seema sa batala sa go re mosadi ke tšhwene, o lewa mabogo.

Go iša pele SehloDIMELA o hlompha setšo, o a se emelesa, ebile o a se thekga ka dinako tšohle ka gobane a phetše bophelo bja setšo. Go ka thwe, o belegwe pele ga tlhabologo ge e rotoša hlogo. Le ge a tšweletša Moelelwa a fapana le ditiro tša bophelo bja moanegwa wa mosadi wa segologolo ka lebaka la ge e le lešaedi le go ba sebedu, ga a goboše basadi, eupša o a ba ruta gore ka dinako tšohle ba

swanetše go gopodišiša ditiro tša bona ntle le go šalwa morago. Ge a kgala bobodu, SehloDIMELA o re mosadi ke wa go šoma, mešongwana ka moka yeo e dirwago ke basadi. E ka ba go apea, go swiela, go lema, go hlagola, go dila lapa, bjalo bjalo, eupša Moelelwa yena tšeo o be a sa di tsene. Go tiiša seo mongwadi o re:

... ge bo sele, le dikobo ga di alolwe, o dio hlomoga bjalo ka noga ge e etšwa moleteng, a ikela ka morago ga ngwakwana wabo a ikorela bothunya (letl.9).

Setsopolwa se se gatelela bobodu bja Moelelwa ka gobane o re go tsoga a se alole mapai go fihlela ge go tlo robalwa gape bošegong bjo bo latelago. Mongwadi o sa tšweletša bošaedi bja Moelelwa ka go re:

Le ge re re ba ya ka ntlong ke ntlo mang? E sa le la maloba ga e tsebe leswielo, ge go robalwa go dio fatwa tše nkego ke lešaka la dinamane (letl.9).

Moko wa ditaba wa padi o lebane le go eletša basadi ka kakaretšo gore ba swanetše go ba diroto mešomong ya bona. Ba botegele le go hlompha banna ba bona ka dinako ka moka.

Fa mongwadi ga a sole Moelelwa, eupša o sola mmagwe ka ge a mo lesitše e sa le ngwana, a se mo rute mešomo ka moka yeo e lebanego le mosadi wa setšo. Gabotse mongwadi ga a itebantšhe le mmagoMoelelwa fela. O sola basadi ka kakaretšo ge ba sa rute barwedi ba bona melao ye e amago maikarabelo a mosadi go ya ka setšo. Se bohlokwa ke gore mongwadi ga a ba sole fela, o a ba ruta, o a ba eletša. Moelelwa o hlokile kgodišo ya mmakgonthe go tšwa motswading wa gagwe. Ke ka lebaka leo yena a bonago eke o a tlaišwa, mola go se bjalo. Ka mantšu a mangwe go ka thwe, mohlodi wa mathata a ka moka ke mmagoMoelelwa. Ke yena a šupšago ka monwana.

6.1.3 Lentsoane (*Megokgo ya Lethabo*)

Ge mmadi a rata go kwešiša padi ya Lentsoane ye e bitšwago *Megokgo ya Lethabo*, pele o tlamegile go tseba tikologo ye a phetšego go yona. Lebaka ke gore, tikologo e na le khuetšo ye maatla, e sego go moanegwa fela, eupša le go mongwadi. E kgona go fetola tebelelo ya gagwe ya bophelo. Taba ye e lemogwa gabotse, pading ya *Megokgo ya Lethabo*. Herbert Mokadi Lucky Lentsoane o belegetšwe gaMarishane ka la 27 Dibatsela1946.

Lentsoane le ge a belegetšwe gae ga mahlako, o šomile Soweto nako ye telele e le morutiši. Le ke lefelo leo le hlakahlakanego ka merafe ya Bathobaso bjalo ka Batsonga, Bapedi, Batswetla, Batswana, Matebele, Mathosa, Mazulu, bjalobjalo. Tlhakhlakano yeo ga e šitiše kelelo ye botse ya bophelo. Merafe yeo e a kwana, e a hlomphana, e a adimišana, bjalobjalo. Le ge diphapano di le gona ke tše di tlwaetšwego.

Go tloga Soweto, Lentsoane o rutila Yunibesithing ya Leboa (Limpopo) mengwaga ye e ka bago ye lesomenne. Yunibesithing ya Leboa e tletše ka barutwana ba mehlobohlobo, ba bangwe ba tšwa Afrika-Gare le bafahloši ba bona ke ba merafe ya go fapafapana. Eupša le ge go le bjalo, batho bao ka moka ke selo se tee, ebile ba a kwana, ba a dirišana, gwa šala e le šebešebe dithuto tša kgetlampana ntle le kgethologanyo goba semorafe.

Bophelo bjo bobotse ka gare ga tlhakhlakano yeo ya merafe ke bjona bo hueditšego Lentsoane go ngwala padinyana ye. Mo padinyaneng ye, Lentsoane o a lwa, o thuntšha meši ka dinko, o thulana le kgethologanyo gare ga merafe.

Tabakgolo ya Lentsoane ke go kgala kgethologanyo go ya ka semorafe. Go ya ka Lentsoane merafe ka moka e a swana. Ga go mo e fapanago gona. Ka lebaka leo e swanetše gore e hlomphane. Ke ka fao Kgatla (1988:41) a tiišago polelo ya

Lentsoane ka go re kopano ya merafe e bohlokwa kudukudu, ebile e bonagala bjalo ka bogoši. Taba ye e gatelelwa ka mantšu a a latelago:

Ga ke bone lebaka la gore ke nyale kgarebe ya Mopedi ka gobane ke le Mopedi. Ge re katoga mehlobo ye mengwe re leka go dirang eng? Gona re kgahla mang? Gape ga ke nyale motho ka gobane a bolela polelo ya gešo. Ke mo nyala ka gobane ke mo rata, ke bona gore re a kwana, re ka hloma mošašana, ra etelwa ke batho, bophelo bja tšwela pele ka lethabo (letl.17).

Go ka thwe, tabakgolo ya padinyana ye e theilwe godimo ga morero wa sereto sa Lentsoane sa go bitšwa 'Re molokomong'. Mo seretong se Lentsoane o tiišetša, seo Dikgoneng a se boletšego ge a re:

O se ntšitše ka dinko ngwana' Motsonga
A re: "Re ka se kwane ka polelo."
Ke ganne nnang mošemane wa Bopedi
Ka re: "Mihloti, lerato ga le na le mellwane,
Lerato ke la mang le mang
Lerato ga se papadi.
Polelo ya lerato ga e thata
E tsebja ke mang le mang (1981:50).

Ka setsopolwa se, Lentsoane o laetša gore mehla le mabaka di fetogile, gomme kgethologanyo ya merafe e swanetše go epelwa. Ge a tšwela pele, o lemoša batho gore lerato ga le laolwe ke mohlobo goba mmala wa motho. Gape polelo ga se lepheko mo ditabeng tša lerato. Lentsoane o gatelela ntlha ye ka mantšu a a latelago go tšwa seretong sa gagwe sa 'Re molokomong', ka go re:

Re molokomong
Re bana ba thari e swana

Kganthe ga re Bathobaso? (letl.51).

Mongwadi o tliša kgopolo ye ka go e gatelela mo padinyaneng ya gagwe ka go diriša poledišano magareng ga Dikgoneng le Thabo ge a re:

‘Kganthe boMihloti ba fapana bjang le Bapedi?’

‘Moo morwa, ke moo ke sa hlathego go ya ka bona ka kua gae. Mohlomongwe yena o na le lesedi ka phapano ya bona le rena, eupša phošo ke gore ga se a ka a ntlhalošetša yona. Go bonala o ka re ga se a ikemišetša go dira bjalo.’

‘Nna tša phapano ya mehlobo ga ke sa di bona. Ke mo re metseng ya Sekgoweng. Go hlakhlakane, dipolelo di a fapana, eupša go rena khutšo le lerato. Mosadi ke botho le matsogo, e sego gore ke wa mohlobo ofe...’

‘Tšeo ba di naganago le tšeo ba di bolelago ke tša matšatši ao a sobetšego le borakgolokhukhu’ (letl.22-23).

Ka setsopolwa se Lentsoane o gatelela gore lerato ga le laolwe ke mohlobo wa motho, ebile polelo ga e šitiše batho go ratana mo bophelong. Taba ye nngwe gape ye bohlokwa ke gore gantši batswadi ba na le go hlolela bana ba bona mathata ka go rata go tsenatsena merero ya bona ya marato, le ge ba tseba la mogologolo la go re mmapelo o ja serati, sekgethelwa ga a se rate. Ye ke tabakgolo ya padinyana ye.

Le ge Lentsoane a ngwadile ka melao ya setšo ka go diriša moanegwa wa mosadi wa segologolo, e lego Kgoteledi, ga a bone setšo seo se le bohlokwa go fetiša phedišano gare ga merafe ye e fapafapanego.

Kgoteledi o thekga taba ya semorafe. Le ge go le bjalo, mongwadi ga a mo goboše, o a mo hleka, a sa mo felele pelo. Mo mmadi o bona phetogo bophelong bja Kgoteledi. Go bonwa Kgoteledi yo mofsa, e sego yola wa maloba le maabane,

yo e bego e le lekgoba la kgethologanyo. Bjale o amogela Mihloti ka lapeng la gagwe bjalo ka motho yo a swanago le Bapedi. Ke ka lebaka leo a itsholago. Ge a bolela le ngwetši ya gagwe o re:

‘Ke be ke fahlilwe mogopolong, bjale ke gona nkego ke bona lesedi. Wena ngwana’ Manganyi, ke a bona o tlile go mphutha le go mpoloka’ (letl.84).

Nakong yeo, Kgoteledi o hlaselwa ke bolwetši, ebile o bakwa le badimo. Pele a kgaoga, ge a bolela le Mihloti le Thola a le bookelong, o re:

‘Mihloti ngwanaka, o a mpona ke tseleng. Ke lego tseleng, go na le tšeo ke sa nyakego gore ke di tlogele morago di fegilwe. O ntshwarele go tšeo ke go dirilego tšona. Go na le diphošo tše ntši tšeo ke di dirilego ke sa itire. Ke be ke sa bone gore mehla e fetogile moo lesogana le ka inyalelago mosadi kae goba kae... Bjale ke gona ke bonago gore le ge o le Motsonga, o mosadi wa basadi – o ntshwarele. Ngwanaka o ntshwarele. O mpontšhitše nnete yeo ke bego ke sa e bone’ (letl.85).

Lentsoane ga a nyatše moanegwa wa mosadi goba go mo goboša le ge a bona phošo go yena, eupša o a mo sokolla. Go ka thwe, Lentsoane ga se a lebelele Kgoteledi fela, empa o bolela le batho ka bophara bao ba sa nago le moya wa kgethologanyo.

6.1.4 Matsepe (*Megokgo ya Bjoko*)

Oliver Kgadime Matsepe o belegwe motseng wa Brakfontein woo o tsebjago ka la Magagamatala ka la 22 Hlakola 1932. Matsepe ke mokgomana bogošing bja Dikwena tša GaMatsepe. Ka go realo, ke ngwana wa ka difokeng. O phetše kgorong ya Dikwena, a theeditše ka mo melato ya setšo e sekwago ka gona.

Tshepetšo ya melato ya setšo le merero ye mengwe o e nwele moro, a ba a phuphura le marapo. Tsebo yeo ya tshepetšo ya melato ya setšo, e tlaleleditšwe ka tsebo ya go sepediša melato go ya ka bophelo bja sebjalebja. Ka morago ga go phetha dithuto tša Marematlou, Kholetšheng ya Kilnerton ka ngwaga wa 1954, Matsepe o šomile Kgorong ya Merero ya Babaso ('*Native Affairs Department*') e le toloki, Zoekmekaar, Groblesdal, Mokopane le Nebo. O be a fela a šoma bjalo ka toloki Kgorong ya Toka. Tsebo ya gagwe ya go tseba go sepetša melato e bile le khuetšo ye kgolo ge a hlama dipadi tša gagwe. Go feta moo, Matsepe o na le tsebo ye e tseneletšego ya ditaba tša malapa. Ga go makatše. Ke monna wa lapa, o nyetše basadi ba babedi, ebile o na le bana. Taba ye ke yona e mo hueditše tlhamong ya dipadi tša gagwe.

Matsepe bjalo ka mongwadi, o hueditšwe ke tikologo ye a phetšego le go šoma go yona. Le ge go le bjalo, o ngwadile ka ga ditaba tše di lebanego le bophelo bja magaeng bjo bo tletšego ka melao ya setšo, bjalo ka ditaba tša bogoši, dikoma, boloi, bjalobjalo. Tšona ditaba tše le thulaganyo ya tšona, di ile tša thopa dipelo tša babadi le bangwadi ba bantši ba dingwalo tša Sepedi.

Tebanyo ya mongwadi mo pading ya *Meokgo ya Bjoko* e lebane le kgegeo. Ge go bolelwa ka lereo le kgegeo go ka thwe, ke mokgwa wa go hlaloša ditaba ka mantšu ao gabotse e lego kganetšo ya seo se bolelwago. Taba ye e tiišwa ke Serudu (1989:28) ge a re kgegeo ke mokgwa wa go sotla motho yo mongwe ka go diriša kganetšo ya seo a ratago go se tšweletša. Barbe (1995:65) o tiiša mantšu a Serudu ka go re kgegeo ke ge motho a bolela se sengwe mola a šupa se sengwe. Ge a tšwela pele o re bakweri ba šomiša mantšu goba maemo go bolela kgahlanong le seo se šupšago.

Ntlha ya pele, kgegeo e lebane le moanegwa wa mosadi wa segologolo, e lego Mohlatša. Go ya ka setšo dithulano tša ka lapeng tše di amago monna le mosadi, ke sephiri sa bona. Mo pading ye mongwadi o tšweletša mokgwa wo šele wa go šogana le mathata a lapa. Se se lemogwa ge mongwadi a phatlalatša dithulano

tša lapa la Leilane, tša šala di bogelwa ke dimpša. Mohlatša, ka morago ga go bethwa ke monna wa gagwe, o tšwa ka lapeng a kata bjalo ka kgomo ya tšwetši, a eya mmileng mo a bogelwago ke batho. Mongwadi o hloka pelohlomogi gore a dire gore Mohlatša a hwele natšo – e be sephiri sa lapa la gagwe. Ka go dira ka mokgwa wo, Mohlatša o bogelwa ke mašaba. O intšha seriti pele ga bona. Ka tiragalo ye, mongwadi o nyatšiša lapa la Mohlatša ka batho, ebile o a mo nyefola.

Kgegeo ga ya lebane le moanegwa wa mosadi fela ka gobane tiragalo ye ya go bethwa ga Mohlatša mafelelong e ama Kgoši Lefehlo. Go ya ka setšo mosadi ga a ye kgorong go kwa goba go rera melato. Ge Kgoši Lefehlo a šetše a ahlotše Leilane, o bitša le basadi gore ba tle ba je dinamama le banna. Ka mantšu a mangwe, basadi ba fetoga karolo ya molato wo o tlišitšwego mošate. Go ya ka setšo, se ke bohloa. Eke mošate o kgopela le basadi go thuša Kgoši Lefehlo go bona Leilane phošo goba molato – mongwadi o gegea Kgoši Lefehlo. Ke kgoši ya mohuta mang ya go tliša basadi kgorong? O roba melao ya bogologolo, ya setšo.

Mongwadi o diriša moanegwa wa mosadi go gegea banna ka kakaretšo. O diriša moanegwa wa mosadi go laetša bofokodi bja banna le go hloka tlhompho ga bona. Go laetša bofokodi bja gagwe mongwadi o tšweletša Leilane e le motho yo mošoro, yo a rego ge a betha mosadi, a mmethe a llela godimo gore batho gammogo le bana ba mo theeletše. Ge a tšhabela ka lapeng labo o mo rothotha pele ga mogogadi wa gagwe, e lego Morara. Ka setšo mošate o a hlompšha. Eupša fa mongwadi o tšweletša lehlakore la banna bao ba sa hlomphego mošate. Ka morago ga go rothotha mosadi wa gagwe, Leilane o botša banna ba gabo gore ba ka no fetela pele, go botša kgošinyana yeo ya bona.

Ge go hlalošwa mohuta wa baanegwa go ya ka mošomo wa bona, go utolotšwe ditshwano le diphapano tše di latelago:

Ka kakaretšo, moanegwa wa mosadi dipading tša segologolo (SehloDIMELA le Lentsoane) o tšwelela e le moanegwathwadi. Ditiragalo di hlolewa ke yena, di

dikologa godimo ga gagwe, o rwala maikarabelo a tšona. Ge e le moanegwa wo Matsepe (Mohlatša, pading ya *Megokgo ya Bjoko*) o dirišitšwe bjalo ka moanegwathuši. Go na le lebaka. O tšwelela bjalo ka sedirišwa. O šomišitšwe go pšhatlaganya mebušo le go senya segwera gare ga batho. Ke ka yena ge Leilane a goboša mogogadiagwe. Ke ka yena ge Leilane a fetoga lenaba la Kgoši Lefehlo. Ke ka yena ge mašaba a fela ka lebaka la ntwaga gare ga Kgoši Lefehlo le Kgoši Nthumule. E sa le ka yena ge Leilane a kopana le Maphutha, ba fetoga manaba; go fihla Leilane a kgorometša Maphutha ka legageng. Ditiragalo tše ka moka di be di ka se hlolege ge nka be Mohlatša a se šišinywe ge Leilane a eja serapolotšwana.

6.1.5 Kekana (*Nonyana ya Tokologo*)

Kekana ge a ngwala padi ya *Nonyana ya Tokologo*, o hueditšwe ke tikologo yeo a phelago go yona, e lego ya Makgoweng. Mongwadi o belegetšwe Lady Selbourne, go tloga fao batswadi ba gagwe ba hudugela Mamelodi ka lebaka la kgatelelo ya pušo ya Babašweu. Bjalo ka mosadi le yena o agile motse wa gagwe gona fao Mamelodi. O na le lapa, monna le bana.

Moko wa ditaba tša padi ya Kekana o lebane le go eletša batho kudu banna bao ba sa laolwago ke melao ya setšo gore mehla le mabaka di fetogile. Batho ba bagolo ba swanetše go amogela bophelo bja tekatekano magareng ga monna le mosadi. Go ka thwe, banna ba swanetše go lemoga gore ge e le dihlogo, basadi ke melala ka gobane hlogo e ka se kgone go retologa e se na molala. Ka go realo, basadi ba bohlokwa. Ga ba a swanelwa go tshedišwa mahlo. Ke dibopša tša Modimo. Ka mantšu a mangwe, mongwadi o nyaka go ruta banna gammogo le batho ka kakaretšo, bao ba sa šalago morago setšo, gore ba amogele basadi bjalo ka batho mo bophelong. Ye ke yona thutokgolo ya Kekana.

Ge a bula dikgoro tša padi ye Kekana o re:

'Ke nnete gore basadi ka bontši ba ikwa ba gateletšwe ka fase ga taelo ya banna, ka lapeng le dilong tše ntši. Mafaseng a Bodikela mekgatlo ye e hlometšwego go lwantšha seo ke ye e tiilego.' O tšwela pele, ka go re: 'Seo se dirile gore Taamane Tseke a latole karolo le maemo ao a abetšwego ke tlhago, e lego go ba mmagobana le mosadi wa maleba monneng wa gagwe.' Le ge a re ditaba tšeo tša basadi di a mo nyamiša, o sa gatelela maemo a mosadi ge a re: 'Ke rata go laetša tlhompho ya ka ngwageng wo mogolo (1984) ga mmalelapa ka go leboga mošomo wa gagwe wo bohlokwa setšhabeng... Lapa le e lego kokwane tlhakanong le maatleng a setšhaba, go lona go tšwago moloko wa banna le basadi ba gosasa'' (Matseno a mongwadi).

Mongwadi o gatelela maemo a basadi ka go diriša moanegwa wa mosadi wa sebjalebjaale, e lego Taamane. Ka tirišo ya Taamane, mongwadi o nyaka go lemoša goba go ruta batho ka moka gore mo bophelong banna le basadi ba a lekana. Ga go na yo mogolo goba yo monnyane. Go ka thwe, ke la mathomo mo dingwalong tša Sepedi ge mongwadi a swantšha mosadi ge e le molekani wa monna ge a sa dule gae, a sa hlokomele bana, a sa apeepele monna wa gagwe, bjalobjalo. Ka go realo, Kekana o swantšhitše moanegwa wa mosadi (Taamane) yo a gananago le seema se se rego tša etwa ke ye tshadi pele, di wela ka leopeng. Molaetša wa seema se o šupa gore banna ge ba laolwa ke basadi ba tlo fela ba wela dikotsing le diphošong tše dintši tšeo di sa ba swanelago. Mongwadi o tšweletša Taamane bjalo ka moanegwa wa mosadi wa sebjalebjaale yo a thulanago le seema se sa ka godimo, e lego melao ya setšo. Taamane ke mosadi wa sebjalebjaale wa senganga, yo a sa nyakego go ba ka fase ga taolo ya Tšhaledi ka lebaka la ge e le monna wa gagwe wa setšo. Go ya ka setšo ke bošola go bona mosadi a fetolana le monna wa gagwe, ka ge go tsebega gore monna ke hlogo ya lapa. Taamane ka ge e le mosadi wa sehono, wa go tseba ditokelo tša gagwe ga a roge monna, eupša o a mo hlompha.

6.1.6 Rafapa (*Leratosello*)

Rafapa o belegwe nagamagaeng, a ba a golela gona. Nako ye telele ya bophelo bja gagwe, e bile gona fao magaeng. Tša bophelo bja sebjalebjae o hlakane le tšona a le dikolong. Ka lebaka leo bophelo bja setšo o bo nwele moro le melao le ditlwaelo tša bjona. O bone maipshino le mafokodi a bophelo bja setšo. Padi ya gagwe e lebane le mabofokodi a bophelo bja setšo.

Mo pading ye, mongwadi o lwa a lomantšhitše meno ka go thulana le melao ya setšo, nepo e le go laetša babadi mabofokodi goba kotsi ya bophelo bja setšo. O tšweletša kgatelelo ya bophelo bja setšo ge a ngwala kanegelo ye ya gagwe.

Tabakgolo ya Rafapa pading ya gagwe, ke go ruta batho kudu bao bophelo bja bona bo sa tlemeletšwego ka diketwane ka fase ga melao le ditlwaelo tša setšo (bogologolo) gore mmapelo o ja serati, sekgethelwa ga a se rate. Polelo ye ke seema, gomme tlhalošo ya sona e šetše e filwe dikarolog tša go feta. O hlaloša, lerato la mmakgonthe la go hloka mellwane la kgarebe le lesogana.

Go tšwela pele, mongwadi o sa kgala batswadi ba go swana le ba Senoinoi ka kakaretšo gore ba amogele bophelo bja sebjalebjae ka gobane mehla le mabaka di fetogile. Lenyalo la sebjalebjae le theilwe godimo ga lerato la mofsa. Mabaka ale a kgale a go re mofsa ga a na boikarabelo ditabeng tša lenyalo a ile le muši wa dikwekwele. Boipshino bja lenyalo bo laolwa ke kgetho ya bao ba amegago. Motho a ka se gapeletšwe go nyala goba go nyalwa ke yo mongwe. Ke ka lebaka leo Rafapa a rego maemo a motho ga a reke lenyalo.

Mongwadi o tšweletša phetogo ya melao ya setšo gagolo ge e lebane le lenyalo ka go diriša moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae, e lego Senoinoi. Go ya ka lenyalo la setšo lesogana goba lekgarebe ga le ikgethele molekani. Taba ye ya lenyalo magareng ga bana (ba baratani), ke boikgethelo bja batswadi. Ke ka fao go ka thwego, lenyalo magareng ga lesogana le lekgarebe le laolwa ke batswadi

ka maikemišetšo a go tswalantšha malapa. Kamano yeo ya malapa e godišwa ke ge lesogana goba lekgarebe le šupetšwa go nyala goba go nyalwa ga malome goba ga rakgadi, dikgomo tša boela šakeng, go thibela tlhalano le bophelo bja tlhakahlakano. Ge e le morwa goba morwedi wa kgoši, yena o kgethelwa gantši motswala ka lapeng la bogoši, e lego wa madi a bogoši gore le yena e tle e be kgoši goba timamollo.

Senoinoi yena ke mofsa yo mongwadi a mo thulantšhago le melao ya setšo. O nyaka go ipona a nyalwa ke lesogana la pelo ya gagwe, Kgaladi. Le ge a kgalwa ka go bethwa ka moretlwa ka dinako tše a be a sepetše le Kgaladi, ba ile lešokeng, ka wa gagwe molomo o re go bethwa mmele, eupša e sego pelo ya gagwe ye a šetšego a e file moratiwa wa gagwe, Kgaladi.

Go ya ka polelo ye ya ka godimo, mongwadi o tšweletša Senoinoi e le motho wa go ba le lerato leo le tukago mollo wa dikgong tša mohwelere. Rafapa o thulantšha Senoinoi le batswadi ba gagwe.

Batswadi ba gagwe ba lemogile gore morwedi wa bona o ngangabetše go ratana le lesogana la gagwe, Kgaladi, gomme ba loga maano a gore motswala wa gagwe, Dikutupu, a ba etele ka nepo ya go ba kwantšha. Ketelo yeo, go ya ka batswadi ba Senoinoi, e bohlokwa kudu ka gobane e tla ba tlemaganya ya ba monna le mosadi.

Le ge mmagoSenoinoi a be a laela morwedi wa gagwe gore bobedi ba tla robala ka ngwakong o tee, taba yeo go Senoinoi e be e no ba ditšiebadimo fela, ka lebaka la gore mongwadi o tšweleditše moanegwa wa mosadi, Senoinoi, e le lekgarebe la go botegele lesogana la pelo ya lona ntle le pelaelo. Lekgarebe la go swana le Senoinoi le a hlokwa ka gobane ga le laolwe ke maemo a motho wa go swana le Dikutupu wa modiidi. Senoinoi bjalo ka mofsa wa sehono, o laolwa ke maikutlo a lerato la lehono.

Mongwadi o tšweletša Senoinoi e le motho yo a kgotleletšego mathata a lapa labo ka moka ge ba be ba nyaka go mo kgaoganya le lesogana la gagwe, Kgaladi. Kgotlelelo e tšweletšwa gape le ka tsela ya tlhologelo go Kgaladi mohlang ba arogantšwe. Rafapa o kgonne go tšweletša Senoinoi (bophelo bja sebjalebja) go fenyatswadi ba gagwe (bophelo bja setšo).

Ge go rungwa ditaba tše go ka thwe, mongwadi o tšwelela e le moemedi wa bophelo bja sebjalebja. O bona setšo se na le kgatelelo ye e ka hlolalago motho mathata. Go feta mo Rafapa o nyatša setšo ka gore mafelelong, Senoinoi o ile a nyalwa ke lesogana la pelo ya gagwe.

6.1.7 Molefe (*Ke nako ya ka*)

Molefe o phetše dinakong tša go fapana mo Afrika-Borwa, e lego (a) pele Afrika-Borwa e hwetša tokologo le (b) ka morago ga tokologo. Ka lebaka leo o tseba boitshwaro bja batho mabakeng a mabedi ao, go akaretšwa le bophelo bja basadi. Bophelo bja pele ga tokologo bo be bo ithekgile ka setšo, kudu ge go lekodišišwa ka mo basadi ba bego ba bonwa ka gona. Ka morago ga tokologo, bophelo e be e le maitekelo a basadi a go ikhunolla melaong yeo ya setšo, kudu ge go lebeletšwe kgatelelo ya melao yeo. Padi ya Molefe, *Ke nako ya ka*, e ngwadilwe ka morago ga tokologo. Molefe o hueditšwe ke moya wa tokologo wo o bego o tšutla ka maatla mono la Afrika-Borwa. Moya wo o ile wa ama bontši bja batho, go akaretšwa le Dipherefere, yena moanegwathwadi wa padi ye.

Mongwadi wa padi ye o kgahlanong le tirišompe ya molaotheo lehlakoreng la basadi. Bjalo ka Lentsoane le yena o a lwa. O lwantšha batho bao ba lebeletšego ditokelo tša bona, eupša ba hlokomologa tša ba bangwe, ba di gataka ka maoto. Molefe o bona go ena le batho bao ba sa kwešišego gore ditokelo ke eng; ba di hlakahlakanyago le boitaolo. Se ke sona seo se thubago malapa le go bea bana kgakanegong.

Mongwadi o diriša moanegwa wa mosadi, e lego Dipherefere, yo a emelago basadi ba sebjalebjae ka bophara ka tsela ya go mo goboša le go mo nyatša ka lebaka la boitshwaro bja gagwe bjo bo lešago dihlolong. O hlaloša moanegwa wa mosadi wa go hloka boikarabelo, yo a sa hlomphego monna gammogo le bana ba gagwe. Seo se dirago gore mongwadi a nyatše moanegwa wa mosadi le go fetiša ke ge a sa hlomphe mmele wa gagwe ka go dumela bašemane ba maminana ba raloka ka yena. Ka go realo Molefe o bona Dipherefere e le motho wa go itlontlolla, wa go itlhokiša seriti, wa go se hlomphe maemo a gagwe a mošomong ka ge e le mookamedi wa baoki. Go ka thwe, Dipherefere ga a tšhabe go gogobiša leina la gagwe fase, le ge e le Mopresitente wa Liki ya Basadi. Ditiro tša gagwe mo setšhabeng di fapana le ka mo mosadi wa lapa le moetapele a swanetšego go ba ka gona.

Molefe ge a ngwala sengwalo se sa *Ke nako ya ka*, o hueditšwe ke phetogo yeo e bilego gona molaotheong wa naga ya Afrika-Borwa ya temokrasi. Molaotheo o gapeletša tekatekano magareng ga monna le mosadi mafapheng a a fapanego a bophelo. Ka lebaka leo, mongwadi o ngwadile ka kgopolo ya tekatekano ka go diriša moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae, e lego Dipherefere, bjalo ka seka sa go eletša batho gore ga ba a swanela go iphapanya le maikarabelo ao a ba lebanego bophelong. Tabakgolo ya mongwadi ke go ruta batho gore le ge bophelo e le bja gago, fela o tsebe gore o phela kamanong le batho ba bangwe, gomme diphetho tšeo o di tšeago a hlokomele kudu gore di se kgwathe maphelo a ba bangwe, ka gobane o sa phele leganateng. Ge go ka ba bjalo, gona o tlo ikhwetša o itšhatšharela ka ge molao wo o lego godimo ga bohle, o tlo go kweša bohloko, mola ka lehlakoreng le lengwe o tlo go tsenyago tseleng ya bophelo, gore a tle a kgone go hlompha le maphelo gammogo le maikutlo a batho ba bangwe. Ye ke yona thutokgolo ya padi ye.

Mo pading ye, mongwadi o utolla gore diphetogo tša Afrika-Borwa ka dikgetho tša temokrasi, di laetša go ba le khuetšo maphelong a batho ba babjalo ka Dipherefere. Dipherefere o kwele kgoeletšo ya tekatekano ya monna le mosadi ka

lapeng go ba todi ya dinose. O phela ka lentšu la tekatekano molomong wa gagwe. Ga a kwešiše taba ye ka tshwanelo. Yena o hlakahlakanya taba ya boitaolo le ya ditokelo. Ka mehla o dira bošaedi a ithekgile ka 'ke nako ya ka ya bolokologi'.

Ge a bolela le monna wa gagwe, Boleta, o a mo kgadimola tše o ka rego ke ngwana wa maabane. O ikgapa a ikgoroša ntle le go bethwa ke letswalo ka ge a lemogile gore Boleta ga go na seo a ka mo dirago sona. Ditaba di befela pele ge a kgethwa go ba Mopresitente wa Lliki ya Basadi. Molefe o mo tšweletša thelebišeneng a gaša mphoka ka go re:

'Re na le ditokelo tša go dira seo re se ratago. Ge eba monna o tla re ke tsoša hlogo, a leka mathaithai a go go iša seatla, le wena ema senna, o mo rothothe gore marokgwana a šale nke a be a inetšwe ka meetseng. Go ba ge a kgona a be a lahle mosongwana ka mo tsibeng sa gagwe. Ke re ye ke nako ya ka, nna le wena. Ke nako ya rena ya bolokologi. Šatee!' (letl.15).

Molefe o goboša moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae, Dipherefere, ka gobane ditaba tšeo a bego a di bolela thelebišeneng ga tša swanelwa ke go bolelwa ke mosadi wa lapa ka gobane di leša dihlong. Mosadi wa maemo a go swana le a gagwe, a ka se botše mašabašaba a batho gore basadi ba swanetše go betha banna ba bona gore ba be ba itshenye. Taba ye ke lehlapa pele ga setšhaba le go nyatša banna ka kakaretšo gotee le molaotheo.

Godimo ga ditaba tša gagwe tša go leša dihlong le go gana go kgalwa, kgoro ya tsheko e mmona molato. O senyagalelwa ke lapa, o kgaoganywa le monna le bana, gomme o fiwa kotlo ka lebaka la go nyatša molao. Ka lebaka leo, mongwadi o ruma ka go lemoša batho ka dikarolwana ka moka tša ka tlase ga Karolo 9 (ya molaotheo): Tekano, tšeo di amanago le padi ye ya Molefe. Ka fao go tlo tsopolwa fela Karolwana ya (1) le (2) tšeo di hwetšago thekgo ditiragalong tša padi ye.

- (1) Batho bohle ba a lekana pele ga molao, gomme ba swanetše go hwetša tšhireletšo le kholego tše di lekanego tša molao.
- (2) Go lekana go akaretša go ba le boipshino bjo bo tletšego bja ditokelo ka moka le tokologo. Go tšwetša pele phihlelelo ya tekano, magato a semolao le a mangwe ao a hlamilwego ka nepo ya go šireletša le go tšwetša pele batho goba dihlopha tša batho, a šareditšwego ke kgethollo.

Karolwana ya pele e bolela ka go lekana ga batho pele ga molao. Se se šupa gore molao o swanetše go šireletša bohle ka go swana, go se lebelelwe maemo a motho bophelong le ge e ka ba bong goba mmala.

6.2 PHAPANO, KGETHO LE TIRIŠO YA MOANEGWA WA MOSADI GARE GA BANGWADI BA SEGOLOGOLO: SEHLODIMELA, MATSEPE LE LENTSOANE.

Moanegwa wa mosadi wa Matsepe, e lego Mohlatša, ke moanegwathuši. Le ge e se moanegwa yo mogolo, ke moanegwa yo bohlokwa ka go re ke motheo wa ditiragalo tša padi ye ya *Meokgo ya Bjoko*. Baanegwa ba bagolo ke Leilane, Maphutha, Kgoši Lefehlo le Kgoši Nthumule. Ditiragalo tša bona di kgonega ka lebaka la moanegwa wa mosadi, e lego Mohlatša. Moanegwathuši o šetše a hlalošitšwe dikarolong tša kua morago, ka tsela yeo a ka se hlalošwe gape karolong ye.

Go ipontšha e le kgale Leilane a nyatša Kgoši Lefehlo, eupša a hloka matseno go tšweletša thulano yeo. Phapano le mosadi wa gagwe, Mohlatša, e mo file matseno a go tšweletša thulano gare ga gagwe le Kgoši Lefehlo. Ke ka lebaka leo go ka thwego, Mohlatša ke sedirišwa (moanegwa yo a dirišwago). O thuša Leilane go phethagatša maikemišetšo a gagwe.

Le ge Mohlatša e le moanegwathuši, e sa le moanegwasedirishwa. O ipea ka fase ga monna wa gagwe le ge a mo rothotha. Ga a itwele. O tšhabela ga gabo ge a bethwa ke monna wa gagwe. Ge e be e le moanegwa wa sebjalebjaale o be a tla ntšha ka hlogo goba go itwela gomme ya ba e le gona ge lenyalo le padile.

Moanegwa wa Sehlodimela, e lego Moelelwa, yena o fapana le wa Matsepe ka gobane ke moanegwa yo mogolo. Ditaba ka moka di theilwe godimo ga gagwe. Di hlolwa ke yena ka lebaka la bošaedi bja gagwe, ebile pheletšo ya tšona e ithekgile ka bošaedi bjoo bja gagwe. Mongwadi o mo dirišitše bjalo ka moanegwahlaedi. Moelelwa ke lešaedi la go lahlwa. O gomaretše bošaedi bjoo bja gagwe bophelo ka moka. Ge mmadi a bala ka šedi eke bošaedi bjoo o ipshina ka bjona; ke koša ya ka mehla. Ga a fetoge. Mongwadi o nepiša thuto ye e gatelelwago ke thaetlele ya bobedi, e lego 'Thutelabogolo e a roba.' Mohlatša yena ke seroto, ebile ke lekgoba la go ikokobetša go monna wa gagwe, Leilane. Ge Moelelwa a bolawa ke bošaedi bja gagwe, Mohlatša o bolaišwa ke kgotlelelo ya gagwe ya go hlompha monna wa gagwe go feta tekano.

Le ge Lentsoane a bolela ka ditaba tša segologolo, o fapana le Sehlodimela le Matsepe ka gore o diriša moanegwaphethegi. Mo matlakaleng a a fetilego go šetše go hlalošitšwe gore moanegwaphethegi ke moanegwa yo a kgodišago. O fetoga le mabaka. Mmadi a ka botšiša gore ke ka lebaka lang Lentsoane a šomiša moanegwaphethegi. Lebaka ke gore mongwadi o na le se a se nepišago, e lego phetogo ya bophelo ye a e tšweletšago ka go šomiša moanegwathuši. Mongwadi o nyaka go retolla kgopolo ya batho bao ba sa gomaretšego setšo. Ge puku e thoma le ge ditaba di dutše di kgatlampana, Kgoteledi o tšwelela e le motho yo a ganeletšego bophelong bja setšo. Ga a šikinyege. O a ngangabala. O bona setšo e le motheo wa lenyalo. O nyantše setšo batswading ba gagwe, gomme o nyaka go se fetetša baneng ba gagwe. Ge leotwana la bophelo le dutše le mona, o a fetoga. O šetše a bona gore mo a yago ke kgauswi, bana ba gagwe ba swanetše gore ba šale e le ngata e tee, ba phegelela tlemagano ya merafe. Molaetša wo o o lebišitše kudu go morwedi wa gagwe, Thola. Ke ka lebaka leo a kgopelago

tshwarelo go morwa wa gagwe le go ngwetši ya gagwe, Mihloti, ka ge a be a gana ge Dikgoneng a nyala motho o šele.

Ge go rungwa go ka thwe, moanegwa wa mosadi wa Matsepe o bolaišwa ke botho bja gagwe bja go no kgotlelela le mo go sa nyakegego. Moanegwa wa mosadi wa SehloDIMELA o tsena mathateng ka lebaka la bofokodi bja gagwe, e lego bošaedi. Eupša moanegwa wa mosadi wa Lentsoane, bofokodi bja gagwe ga bo mo tsentshe mathateng, bo a mo fetola ya ba motho yo a amogelago batho ba merafe e šele.

6.3 PHAPANO, KGETHO LE TIRIŠO YA MOANEGWA WA MOSADI GARE GA BANGWADI BA SEBJALEBJALE: RAFAPA, KEKANA LE MOLEFE

Rafapa le Molefe ba kgethile go diriša moanegwahlaedi, eupša phapano e gona mabapi le tirišo ya bona. Moanegwathwadi wa Molefe, e lego Dipherefere, e no ba motho fela, mola wa Rafapa, Senoinoi, e le morwedi wa kgoši. Phapano ya bona ke gore Dipherefere ke motho wa maemo a a itšego setšhabeng ao a laolwago ke dithuto – molaodi wa baaki; ke go re, matrone. Maemo a Senoinoi a laolwa ke bogoši. Senoinoi o tlangwa ke melao ye e rilego ya setšo ya gore ngwana wa ka bogošing o nyalelwa ka bogošing. Dipherefere ga go na melao yeo e mo tlemago.

Bobedi bja baanegwa ba, Dipherefere le Senoinoi ba na le bofokodi, e lego lenyatšo. Eupša lenyatšo la Dipherefere le tšweleditšwe ka mokgwa wa pheteletšo. Le hlohleleditšwe ke ditokelo tšeo a sa di kwešišego le go di diriša bošaedi. O gatakela maphelo a batho ba bangwe ka go šomiša ditokelo bošaedi, kudu go monna wa gagwe, Boleta.

Bjalo ka mofsa, Senoinoi o bonagala eke o na le lenyatšo, mola nneteng gona go se bjalo. Matšatši a bafsa ba phela bophelo bja sebjalebjae, e lego bophelo bja go ikgethela, e sego bja go katelwa segaswa ka ganong. Senoinoi o thulana le melao ya setšo yeo e mmeelago mapheko a go phela bophelo bjoo a bo nyakago, eupša

e sego bja lenyatšo – o nyaka go nyalwa ke lesogana la pelo ya gagwe, e sego lesogana la go kgethelwa. Ge go lekodišišwa padi ye ga go bonagale Senoinoi a nyatša batswadi ba gagwe le go inyatšiša setšhaba ka mediro ya gagwe.

Le ge baanegwa ba Rafapa le Molefe e le baanegwathwadi, ke baanegwahlaedi. Se se bonagala ke go se fetoge ga bona maphelong. Ge go bolelwa ka boitshwaro, baanegwa ba ba babedi ba a fapana. Diphefere ke moitshwarahlephi. Ga a hlomphe mmele wa gagwe. O ganetša monna wa gagwe ka mapai ka go tseba gore ka ntle o a hora. O horišwa ke bašemanyana ba maminana ba go lekana le morwa wa gagwe, Thoka. Senoinoi ke lekgarebe la go itlhompha. Ga a nyake go kgotlelwa ke masogana a mangwe a go swana le boDikutupu yo a bego a tlišeditšwe ke batswadi ba gagwe. Yena o nyaka lesogana leo a ikgethetšego lona fela, e lego Kgaladi. Ka go diriša Diphefere, mongwadi o swantšha lefase la boitaolo. Ge e le lefase la Senoinoi, lona ke lefase ka boikgethelo la bophelo bja maleba. Go ka thwe, mongwadi o diriša Senoinoi go robaganya melao ya setšo.

Moanegwathwadi wa Kekana, e lego Taamane a ka bapetšwa gabotse le wa Molefe, e lego Diphefere. Ditiragalo tša bona ka moka di theilwe godimo ga ditokelo. Diphefere ke moanegwahlaedi, mola Taamane e le moanegwaphethegi. Taamane o kwešiša ditokelo, ebile o hlompha le go kwešiša molaotheo wa naga ya Afrika-Borwa. Ditokelo tša gagwe ga se tša go gataka ditokelo tša batho ba bangwe. O hlompha monna wa gagwe, Tšhaledi. Ge a bona lapa le mo imela ka lebaka la melao ya setšo, o kgetha go tšwa ka difate. Ga a emeletšane le monna, a mo roga le go mo nyefola. O no thulana fela le bophelo bja kgatelelo ya mosadi. O fetoga le mabaka. Ge a bona bophelo bo mo hlamela dikoma, o boela go monna wa gagwe, Tšhaledi, a kgopela tshwarelo ya ba šebešebe. Bjalo ka Lentsoane, Kekana o bolela ka phetogo ya bophelo.

Go ka akaretšwa ka go re bangwadi ba ba bararo, e lego Molefe, Rafapa le Kekana ba diriša moanegwa wa mosadi yo e lego moanegwathwadi. Ditaba ka moka di theilwe godimo ga moanegwa yoo. Moanegwathwadi wa Kekana ke

moanegwanepišo ka ge Kekana a ena le seo a nyakago go se tšweletša bophelong bja batho, e lego phetogo le go itshola ga motho. Molefe yena o šomišitše moanegwahlaedi wa go ba le bofokodi ka gore o nyaka go laetša gore motho wa go hloka maitshwaro o a senyegelelwa bjalo ka ge a thubetšwe ke motse. Rafapa o šomiša moanegwahlaedi go fokotša maatla a melao ya setšo.

KGAOLO YA BOŠUPA

7.1 THUMO

7.1.1 Matseno

Mo kgaolong ye ya bošupa, e lego ya mafelelo go yo akaretšwa dikgaolo ka moka tšeo di theilego lengwalonyakišišo le. Monyakišiši o tla no fela a tšweletša dikgopolo tše bohlokwa. Ge go rungwa go tlo lebelelwa dintlha tše pedi, e lego:

- Tema ye e kgathwago ke Matsepe ge go swantšhwa moanegwa wa mosadi.

Se se hlohleletšwa ke gore Matsepe o diriša mokgwa wo mofsa ge a swantšha moanegwa wa mosadi.

- Ditšhšinyo

Monyakišiši o lemogile gore tshwantšho ya moanegwa wa mosadi dingwalong e sa šaletše morago. Bjale ditšhšinyo tše di tšwelelago mo sengwalong se, maikemišetšo a tšona ke go leka go kaonafatša le go hlohleletša bangwadi mabapi le go ngwala ka ga moanegwa wa mosadi.

Bjale go latela kakaretšo ya dikgaolo ka moka tša nyakišišo ye.

7.1.2 Kgaolo ya pele

Difero tša lengwalonyakišišo le di butšwe ka go tsinkela gore wa ngwaga 1994 ke ngwaga wo bohlokwa dingwalong ka ge o lebane le phetogo ya bangwadi. Go boletšwe gore bangwadi ge ba ngwala ba yo hlokomela karolwana ya molao wa ditokelo ya 7(1) le ya 7(2) (Molaotheo wa Repabliki ya Afrika–Borwa, 1996) mo

ditlhamong tša bona. Go hlaloštšwe gape gore nyakišišo ye e lebane thwi le phetogo ya setšo. Go tšweleditšwe dikgopolo tše pedi, e lego maatla le bohlale. Maatla a emela setšo, mola bohlale bo emela sebjalebja. Ge dikgopolo tše pedi tše di thulana, go laeditšwe gore bohlale bo bekiša maatla. Lebaka ke gore bo thekgwa ke molaotheo, mola maatla a bonwa bjalo ka phedišanoleago ye e fetilego.

Go bontšhitšwe gore maikemišetšo a nyakišišo ye ke go laetša phapano gare ga bangwadi ba ba ngwadilego pele ga ngwaga wa 1994 le bao ba ngwadilego ka morago ga ngwaga woo ge ba hlaloša moanegwa wa mosadi. Maemo a mosadi a go lekana le a monna a be a gola go ya ka mengwaga ye e fetilego, go fihlelela ka nako yeo molaotheo wa naga ya Afrika–Borwa o hlamilwego ka ona. Go lemogilwe gore basadi ba kgonne go tšwa bokgobeng bja kgatelelo ya melao ya setšo. Taba ye e phethagetše ka lebaka la thuto yeo e notlonotšego mabati a bophelo bja bona.

Ge go tsinkelwa dikgopolo tša borateori, go bontšhitšwe gore maemo a basadi a fetotšwe; ke go re monna le mosadi ba a lekana ka maemo. Go lekana fao go dirile gore basadi ba sebjalebja ba hlame lereo leo le bitšwago 50/50 go tiišetša tekatekano yeo. Banyakišiši ba bangwe ge ba bolela ka mosadi ba be ba mmona e le motho wa go se kgone go ikgopolela, mola ka lehlakoreng le lengwe monna a bonwa bjalo ka hlogo ya lapa. Thulano magareng ga sebjalebja le setšo e napile e godiša bothata bja nyakišišo ye. Go tsopotšwe dingwalo tšeo di yogo nepiša sererwa se.

Go bao ba šetšego ba nyakišišitše go lemogilwe gore yo mongwe le yo mongwe o be a nepiša maikemišetšo a sererwa sa gagwe, seo se fapanago le a nyakišišo ye, e lego gore 1994 ke mollwane wo mogolo wa go hlaloša baanegwa ba basadi mo dingwalong.

Gona moo kgaolong ya pele, go lekodišitšwe mekgwa ye meraro ya go nyakišiša, e lego (a) wa go hlaloša, (b) wa go hlatholla le (c) wa go bapetša. Ge go bolelwa ka go hlaloša le go hlatholla, go lemogilwe gore mareo a a ka hlolela mmadi kgakanego ka gore a kwala eke a bolela selo se tee, mola a fapana. Ge a fapantšhwa go phethilwe ka go re go hlaloša ke go bolela diphapantšho tša selo (sengwalo), anthe go hlatholla ke ge diphapantšho tšeo di fiwa mešomo. Mabapi le go bapetša go phethilwe ka go re ke go fatolla kamano gare ga dingwalo tša go fapana, go bona ka mo di nyalelanago le ka mo di fapanago ka gona.

Malebana le bohlokwa bja nyakišišo ye go laeditšwe gore bangwadi ba ba sekasekilego dingwalo ga se ba bantši. Go tsinketšwe gore le basekaseki ba ba šetšego ba le gona ga se ba kgona go tswalela sekgoba seo ka fao go kgotsofatšago ka gona ka gobane go fihlela bjale ga go na lengwalonyakišišo leo le lebanego thwi le tlhalošo ya moanegwa wa mosadi pele le ka morago ga ngwaga wa 1994.

Taetšonyakišišo ye e hlalošitše ditaetšo tšeo di lebanego le naratholotši. Ge go bolelwa ka sebopego sa sengwalo, go thwe se na le matlalo a mararo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Difero tša kgaolo ye di tswaletšwe ka tlhalošo ya dikgopolo tšeo tše tharo, e lego matlalo ao a mararo a sengwalo.

7.1.3 Kgaolo ya bobedi

Kgaolo ya bobedi e lebane le tlhalošo ya bosadi ge bo lebeletšwe ka leihlo la segologolo. Go dirišitšwe kokwane ya setšo go kgereša thaba yeo ya modiro. Setšo ke motheo wo mosadi a bego a lebeletšwe ka gona. Sona se theilwe godimo ga ditlwaelo le ditumelo tša bagologolo. Ditlwaelo le ditumelo tšeo ke tšona di bego di latelwa go laola mosadi. Go napile gwa hlalošwa mahlakore a a fapanego a setšo, ao a bego a ama bophelo bja mosadi, e lego maemo a mosadi ka lapeng, mosadi le ba bogadi, lenyalo la setšo, bohlogadi, kgopha le bjale/bale.

Setšo ga se bolele ka mosadi ge e le yo mobotse. Kgatelelo e begwa godimo ga mosadi wa seroto. Ke ka lebaka leo go thwego, mosadi ke tšhwene, o lewa mabogo. Mola ngwetši e gorogago bogadi, mešomo ka moka e phaelwa godimo ga gagwe. Batho ba bohlokwa bao a swanetšego go ba hlankela ke mmatswalagwe le ratswalagwe. Ka Sepedi go thwe, ngwetši e fetoga thotobolo boelelo bja ditšhila.

Taba ye e gateletšwego mo kgaolong ye ke ya go re mosadi ga a nyalelwe monna wa gagwe fela, eupša o nyalelwa kgoro ya bogadi bja gagwe. Ke ka lebaka leo lesogana ge le yo nyalelwa, moloko wa galo o le ntšhetšago matšhwela. Se se laetša gore mosadi ke wa kgoro. Ka fao lehu la monna ga le kgaogantšhe mosadi le ba bogadi. Ka go realo, ge monna a hlokagetše mosadi o kgethelwa monna wa leloko yo a tlogo šala a mo remela tšhemo.

Ka setšo kgarebe e lokišetšwa bophelo bjo bothata bjo bo ikadilego pele ga gagwe, e lego bophelo bja bosadi. Tabakgolo ya lenyalo ke gore mosadi o swanetše go kgotsofatša monna wa gagwe ka tšohle. Gore a kgone go phetha modiro woo, go na le dikokwane tše pedi tšeo di swanetšego go hlokomelwa le go phethagatšwa, e lego kgopha le bjale. Ka kgopha lekgarebe le rutwa go ba le kgotlelelo ditabeng tša thobalano. Koma (bjale/bale) e mo ruta tshepedišo ya lapa le boitshwaro bjalo ka ge e le mosadi.

7.1.4 Kgaolo ya boraro

Kgaolong ya boraro go hlalošitšwe bosadi ka leihlo la sebjalebja. Ge go tsinkelwa kgopolo yeo ya bosadi ka leihlo la sebjalebja, go boletšwe gore e lebane le maitekelo a go fediša kgethollo ya basadi, go akaretšwa le maatla ao banna ba iphilego ona godimo ga basadi. Maatla ao a bonala mahlakoreng a a fapafapanego a bophelo bjalo ka mešomng, mererong ya dipolitiki, ditabeng tša leago le mebušong. Maatla ao a swanetše go fetošwa le go epelwa lebitla.

Ge go tsinkelwa dikgopolo tša banyakišiši, go kgonthišetšwe gore basadi ba Bodikela ke bona ba ilego ba lwela phetošo ya melao ya setšo le go fetošwa ga yona. Basadi bao ba ile ba ipopa ngata gore ba hlome mekgatlo ye e tlogo ba thuša go kgereša thaba ya mapheko ao a bego a ba eme ka pele. Maikemšetšo a bona e be e le go tliša diphetogo mahlakoreng ohle a bophelo.

Mabakeng ao e be e le mehla ye mathata ka gore basadi ba be ba swantšhwa le makgoba. Banyakišiši ba re basadi ba ile ba thoma go lemogwa gore mosadi le monna ba a lekana. Ba swanetše go kukišana bophelo gore bjona bophelo bjoo Modimo a ba filego bjona ka go lekana, bo tle bo phelege. Bophelo bjo basadi ba bego ba bo lwela, e be e le bja tlhomphano.

Ge go hlalošwa maitekelo a basadi a go thulana le kgethologanyo, go utolotšwe gore basadi ba Maisimane le ba Maamerika ke bona ba mathomo lefaseng go lwela ditokelo tša bona. Bangwadi ba napile ba hlokomedišiša tirišo ya baanegwa ba basadi dingwalong tša bona.

Bangwadi dinageng tše tše pedi (Engelane le Amerika) ge ba hlaloša moanegwa wa mosadi ba etše hloko ye nngwe ya dikokwane tše bohloko tša sengwalo, e lego diteng. Dikarolwana tša diteng tše di dirišetšwego ke politiki, histori, leago, sebjalebja le setšo.

Go tšweletše bangwadi ba ba swantšhago moanegwa wa mosadi yo bogale, yo a katanelago go kgatha tema mererong yeo ka tlwaelo go thwego ke ya banna. Mešomo yeo go akaretšwa boetapele ntweng le bootledi bja difofane. Ba bangwe ba swantšhwa e le dihlogo tša malapa legatong la banna ba bona. Ba fepa le go laola malapa ao. Go tlaleletša moo, baanegwa ba hlalošwa ba na le khuetšo ye maatla dipolitiking le go banna ba bona bao ba šomago mebušong. Le ge go le bjalo, bontši bja bona ga ba hlalošwe e le batho ba ba nyatšago banna.

Maitekelo a go lwela ditokelo mafaseng a mangwe a ile a fetela Afrika–Borwa ka lebelo la mpšhe. Basadi ba Bathobaso, Maindia le Bammala, ba thomile go ipopa ngatana. Go be go thulanwa le molao wa go re Bathobaso ba sepele ba swere dipasa. Bothata bjo bongwe e be e le basadi ba Maindia bao ba bego ba sa dumelelwa go šoma, gagolo diprofenseng tša Natala le Freistata.

Ge mekgatlo ya go lwela tokologo e seno hlongwa, basadi ba thoma go lwela ditokelo tša bona. Le ge basadi ba be ba sa fiwe maemo a godimo mekgatlong yeo, ba ile ba kgatha tema ye bohlokwa bophelong bja sebjalebja. Ba be ba lwela kgethologanyo mešomong, le go tsokama maemo a go hlomphega mererong ya boetapele, le go lwela kgatelelo ya mosadi ka bophara. Molaotheo wa Afrika–Borwa o ile wa akgofiša maitekelo ao a go lwela tokologo ya mosadi ka ge o be o le kgahlanong le kgatelelong ya basadi.

7.1.5 Kgaolo ya bone

Kgaolong ya bone go hlalošitšwe ka mo moanegwa wa mosadi wa segologolo a swantšhitšwego ka gona mabakeng ao. Pele go hlalošitšwe dikgopolo tše bohlokwa go thuša tlhalošong yeo. Tšona ke mongwadi, tebelelo, mmadi le diteng.

Mongwadi ke motho. Ka gona, ga a phele sehlakahlakeng. O ngwala ka ditiragalo tše di diragalago lefaseng la batho. Ka lebaka leo o swanetše go hlokomela kgetho ya ditiragalo le go di diriša. Ka ge e le mothopo wa mmakgonthe wa ditaba le ditiragalo, ke tshwanelo gore a be le tsebo ye e tseneletšego, le gona ye e nabilego ya ditaba tše.

Mongwadi o ngwala e le motho, yo a ngwalelago batho (babadi), ka ditiragalo tša lefase la batho. Ke ka lebaka leo go thwego, ke karolo ya batho. Ditaba tše a ngwalago ka tšona le yena di a mo ama.

Godimo ga moo go hlalošitšwe bohlokwa bja tebelelo ya mongwadi. Tebelelo yeo ke maemo a mongwadi mabapi le ditaba tšeo a di dirišago. Yona tebelelo yeo e bohlokwa ka go re:

- E godiša moko wa ditaba.
- E laetša kgokagano gare go dithekniki tše di šomišago sengwalong.
- E utolla moya wo o itšego wa tikologo yeo batho bao go laodišwago ka bona, ba phelago go yona.

Mmadi o hlalošitšwe e le karolo ye bohlokwa ya sengwalo ka ge e le moamogedi wa ditaba tšeo di laodišwago. O na le tsebo ya ditaba tše go ngwalwago ka tšona ka gore bjalo ka mongwadi, le yena ke karolo ya setšhaba. Mongwadi o gapeletšega go ngwala ka ditaba tše di amago bona babadi bao. Se se hlohleletša gore babadi ba itswalanye le sengwalo sa gagwe.

Moanegwa wa mosadi wa segologolo o hlalošitšwe ka go nepiša dipadi tše tharo, e lego *Moelelwa* (SehloDIMELA, 1940), *Megokgo ya Bjoko* (Matsepe, 1968) le *Megokgo ya Lethabo* (Lentsoane, 1992). Mehlala ya tlaeletšo e bile *Ga ke wa leloko la kgomo* (Tauatsoala, 1992) le kanegelokopana ya 'Morena Legadima' (Maditsi, 1997).

Tekodišišong ya padi ya *Moelelwa* go bontšhitšwe gore tikokologo ye mongwadi a phelago go yona, e na le khuetšo ye maatla kgethong ya ditaba tše a di laodišago. Ditaba tše SehloDIMELA a bolelago ka tšona di ithekgile ka boitemogelo bja gagwe tikologong ya Soekmekaar. O bone merafe ya go fapafapana yeo e bego e kgobokantšhitšwe ke mošomo wa go betla tsela ye e le bago toropong ya Loius Trichardt.

Ntlha ye e utolotšwego ke gore mongwadi o dirišitše ditšo tše pedi tša go fapana, e lego sa Bapedi le sa Maswatse. SehloDIMELA o thulanya ditšo tšeo ka go diriša moanegwa wa mosadi, e lego Moelelwa. Thulano yeo e bohlokwa ka gore e

godiša moko wa ditaba. Tirišo ya ditšo tšeo tša go fapana e bea Moelelwa tlalelong. Ka fao, bofokodi bja gagwe, e lego bošaedi, bo a feteletšwa. Ke ka lebaka leo a pšhatlagetšwego ke lapa.

SehloDIMELA ke motho wa leago. Le ge Moelelwa a senyegeletšwe ke lapa ka lebaka la bobodu le bošaedi, mongwadi ga a mo goboše, eupša o mo kwela bohloko. Se mongwadi o se kgonne ka go tšweletša Mokgalabje Rasidi; a mo diriša bjalo ka thekniki. Rasidi o tšweletšwa e le tharollo ya bothata bja Moelelwa - go se ikokobetše ge o eletšwa. Ke ka lebaka leo a rego:

‘Wa re ga ke kwe batswadi o tla kwa dinonyana’ (letl.54).

Ge go tsinkelwa padi ya *Megokgo ya Bjoko*, go bonwe gore moko wa ditaba o lebane le lefase la meferefere, la borumulane, la go hloka khutšo. Lefase leo le nyoretšwego khutšo. Mongwadi o dirišitše moanegwa wa mosadi (e lego Mohlatša) yo a tlaišwago ke monna wa gagwe (e lego Leilane), go hlaloša lefase leo.

Mongwadi ga a bolele ka moanegwa wa mosadi yo a nago le bofokodi goba wa go loka goba wa go se loke. Gape ga se mosadi wa lenyatšo goba tlhomphe. Dintlha tše ga se maikemišetšo a mongwadi. Lebaka ke go re mongwadi o na le maikemišetšo a a itšego.

Se se gateletšwego pading ye ke gore Matsepe o gegea banna, magoši le mebušo ka bophara. O dirišitše moanegwa wa mosadi, e lego Mohlatša, go tšweletša kgegeo yeo. Ke ka lebaka leo mosadi yoo a swantšhwago e le motho wa maikarabelo, yo mogopolo wa gagwe o fetago wa monna wa gagwe, Leilane. Ka setšo mosadi ke ngwana, a ka se be le mogopolo wa lephefo go feta wa monna wa gagwe. Se ke sona se se hlotšego thulano gare ga gagwe le Leilane ge a leka go mo eletša. Yona thulano yeo, ke wona modu wa tlhakahlakano mo pading ye – yona ‘megokgo ya bjoko’ ye e laodišwago ke mongwadi.

Taba ye e thomilego e ama Mohlatša, e tsoša molokoloko wa mararankodi a ditiragalo. Molata le kgoši ba fetogelana manaba. Magoši a thulana ka dihlogo. Go tšhologa madi. Mebušo e a šwalalana ka lebaka la mosadi. Ka tirišo ya kgegeo, Matsepe o ripitla kgoro ya Kgoši Lefehlo, ya šala e leša hlong. Taba ye e lemogwa ge kgoši a memela basadi ba motse kgorong gore le bona ba tle ba ipshine ka dinama tša ye nngwe ya dikgomo tšeo Leilane a lefišitšwego molatong wa go itia mosadi. Ruri basadi kgorong! Go phethegile, kgoro ya Kgoši Lefehlo e tswapogile, ga e sa na seriti. Gona Lefehlo ke kgoši ya mohuta mang ya go se tsebe setšo? Gape kgoši ke mošireletši wa setšo. Ka gona, Matsepe o kgonne go goboša magoši ka go diriša moanegwa wa mosadi.

Ntwa gare ga bahlabani ba Kgoši Lefehlo le Kgoši Nthumule, e utolla lehlakore le lengwe la kgegeo. Mongwadi o fetola ntwa yeo papadi. Bahlabani ba lahlile marumo, ba lwa ka diatla: ba a rogana; ba kwerana; mabakeng a mangwe ba tšhošetšana bjalo ka basadi ba raka boraga bjoo bo fetšago mabele mašemong. Ba betšana le ka maswika. Ke ntwa ya mohuta mang? Gona ke bahlabani ba mohuta mang? Ntwa yela ya mahlomahubedu bjale e fetogile dipapadišane tša bašemanyana le banenyana. Ka go realo, bahlabani bao, go akaretšwa le magoši a bona, ba a gegewa.

Bjale go tlo lebelelwa lehlakore la moswananoši la kgegeo. Ditaba tša Mohlatša di tšhumile naga. Go a emaengwa, ditšhaba di a jana. Naga e nyoretšwe khutšo. Mathata a a hlogilego ka lebaka la moanegwa wa mosadi, a palela magoši go a rarolla. Nakong yeo mongwadi o tšweletša tharollo. Tharollo yeo e tla ka Bathobašweu bao ba tšwelela ba swere 'Puku' (Bibele). Ka yona ba kgona go hlola khutšo bathong. Mo magoši a paletšwego, Bathobašweu bao ba kgonne. Go ka thwe, eke Matsepe o nyatša magoši ao. Gape o nyatša Bathobaso ka bophara. Mmadi o bona ba šitwa ke go rarolla mathata ao a ba amago.

Ge go lekodišiša padi ya *Megokgo ya Lethabo*, go lemogilwe gore Lentsoane o dirišitše kgethologanyo ya merafe go hlaloša moanegwa wa mosadi wa

segologolo. Ntlha ya kgethologanyo e napile e godiša moko wa ditaba. Ge Kgoteledi a thulana le kgopolo ya morwagwe ya go nyala kgarebe ya Motsonga, o ithekgile ka molao wa setšo. Ke polelo ya go re kgarebe goba lesogana ga le na seabe ditabeng tša lenyalo. Ke ka fao Kgoteledi a ganago ge Dikgoneng a re o nyala Mihloti, kgarebe ya Motsonga.

Kgoteledi o swantšhitšwe le mosadi wa pelo ye mpe, wa lehloyo go morafe wa Batsonga. Ntle le lehloyo, o bonala a nyatša morafe woo. Le ge go le bjalo, mongwadi ga a mo goboše; ga a mo nyatše; ga a mo lahlele dimpšeng. O a mo fetola. Mafelelong o lemoga phošo ya gagwe, a kgopela tshwarelo go morwagwe le go Mihloti. Ka tiragalo ye mongwadi o tiiša gore motho yo a feleletšego kgopolong o a fetoga ge a lebane le mabaka a a itšego.

Go ka thwe, mongwadi o gatelela phetogo ka go diriša moanegwa wa mosadi wa segologolo. Kgoteledi o a fetoga, ya ba moanegwaphethegi. Go feta mo, mongwadi o ruta Ebangedi ya go tlemaganya merafe ye e fapanego. Se o se kgonne ka go diriša moanegwa wa mosadi. Ka lenyalo la Mihloti le Dikgoneng, mongwadi o atlegile go bolaya kgethologanyo gare ga Bapedi le Batsonga.

7.1.6 Kgaolo ya bohlano

Kgaolong ya bohlano go katanwe le tlhalošo ya moanegwa wa mosadi wa sebjaalebja. Go gateletšwe gore yo ke moanegwa yo a lokologilego, yo a sa nyakego go katelwa segaswa ka ganong go mo šitiša go ikgopolela.

Ge go hlalošwa ka mo bangwadi ba swantšhago moanegwa yo ka gona, go nepišitšwe dipadi tše tharo, e lego *Leratosello* (Rafapa, 1978), *Nonyana ya Tokologo* (Kekana, 1985) le *Ke nako ya ka* (Molefe, 1994). Mehlala ya tlaleletšo e tsopotšwe dikanegelongkopana tša 'Nka se je dipute' (Nkadimeng, 1985) le 'Nka se sa boeletša' (Mpepele, 1985), tiragatšong ya *Ga a mo swanela* (Maloma, 1982), Go tlaleleditšwe ka padi ya *Noto ya Masogana*, (Tseke, 1954), *Maroba*

(Senyatsi, 1952) *Nnete Fela* (Kekana, 1993) le *Ke dirišitšwe ke wena* (Phasha, 1994) ka ge di lebane le bafsa.

Seo se utolotšwego ge go hlalošwa moanegwa wa mosadi wa sebjalebjae, ke gore thaetlele e kgatha tema ye bohlokwa go kwešiša ka mo moanegwa yo a swantšhwago ka gona. Se se bonagetše kudu tirišong ya thaetlele ya *Nonyana ya Tokologo* le *Ke nako ya ka*. Go bontšhitšwe gore tirišo ya dithaetlele tše e bohlokwa ka ge e godiša moko wa ditaba. Go napile gwa hlalošwa mehola ya thaetlele.

Dipadi tšeo tše tharo, *Leratosello*, *Nonyana ya Tokologo*, le *Ke nako ya ka*, di theiwe godimo ga tokologo. Le ge go le bjalo, go lemogilwe gore tokologo yeo e a fapana. Rafapa o bolela ka tokologo ge e lebane le lenyalo. Go gateletšwe gore go ya ka bophelo bja sebjalebjae, motheo wa lenyalo ke lerato. Ka setšo lerato ga le bohlokwa ditabeng tša lenyalo. Kgetho ya batswadi ke yona e laolago gore motho o nyala/nyalwa ke mang. Ke mo go hlolegago thulano. Ke ka lebaka leo go hlalošwego moanegwa wa mosadi, e lego Senoinoi, e le motho wa senganga, yo bogale, wa go ikema, yo a nyakago go ikgethela lesogana la pelo ya gagwe. O nyaka tokologo ye a ikgethelago yona.

Tokologo ye e hlalošitšwego pading ya Kekana, e bonala eke e swana le ya Rafapa ka gore le yona ke ya boikgethelo, eupša go na le phapano ka ge e se e thewe godimo ga lenyalo. E lebane le go ikgethela mohuta wa bophelo bjo moanegwathwadi wa padi ye a ratago go bo phela. Kgethong yeo ga a nyake go beelwa mapheko ke monna. Taamane o hlalošitšwe e le mosadi yo mobjalo. Go yena monna le mosadi ba a lekana. Ge monna a ka mo fa tokologo ya go ikgethela, gona o a kgotsofala.

Pading ya *Ke nako ya ka*, Molefe o bolela ka tokologo ya moswananoši. Yona e lebane le tirišompe ya ditokelo. Dipherefere o a iphora ge a re o kwešiša ditokelo, eupša go se bjalo. Ka gona, mongwadi o swantšha moanegwa wa mosadi wa

lenyatšo, wa go ikgogomoša, wa go hloka tlhomphe, wa go inyatšiša ka batho. Ka lebaka leo tokologo yeo Dipherefere a e nyakago ke ya go senyetša batho ba bangwe, ya go pšhatla malapa le go itšhenyetša bophelo.

Tekodišišo ya dikanegkopana tša Nkadimeng le Mpepele, bjalo ka padi ya Rafapa, e utolotše gore di lebane le thulano gare ga segologolo le sebjalebjae. Ge di tsinkelwa go tsenelela go bile molaleng gore le tšona di bolela ka tokologo. Tokologo ya moanegwa wa Nkadimeng, e lego, Galempotše, ke ya go ya sekolong, e sego go nyalwa. Kgopolo ye e thulana le ya batswadi ba gagwe ka gore ka segologolo ngwana wa ngwanenyana ga a rutege. Ka gona, moanegwa wa Nkadimeng ke motho wa sebetse, yo a sa boifego go thulana le melao ya setšo, gomme a e fenya.

Moanegwa wa Mpepele, e lego Moditi, le yena o thulana le tatagwe yo a iphetošitšego modiši wa gagwe. Ga a dumelelwe go ipshina ka bokgarebe. O lailwe go hlwa ka gae. Kgatelelong ye Moditi o atlega go tliša lesogana la lapeng, la mo rweša morwalo. Maikutlo a bangwadi ke a kwelobohloko go makgarebe ka gore mafelelong a a fenya, gomme sebjalebjae sa fenya segologolo.

Terameng ya *Ga a mo swanela*, mongwadi o swantšha moanegwa wa megabaru wa pelo ye mpe. Mponeng ke mosadi yo a nyakelago morwedi wa gagwe lapa ka go diriša bonokwane. Mongwadi o phethagatša seema se se rego mosadi ge e se mmago, le ka meetse a ka go tšhela. O bonala e le motho yo a sa tšhabego go tšholla madi gore morwedi wa gagwe a nyalege. Mponeng o emetše bontši bja basadi ba sebjalebjae.

7.1.7 Kgaolo ya boselela

Kgaolo ya boselela ya lengwalonyakišišo le, e lebane le papetšo. Pele go gateletšwe dikokwane tše pedi tše bohlokwa tša papetšo, e lego tshwano le phapano. Seo se utolotšwego ke gore, ge go bolelwa ka papetšo go nepišwa kudu

phapano. Se se šupa gore papetšo e theilwe godimo ga phapano. Ka lehlakoreng le lengwe go lemogilwe gore dingwalo tše dingwe ge di bapetšwa, di a swana. Ka lebaka leo kokwane ya tshwano e sa le bohlokwa ge dingwalo di bapetšwa.

Go napile gwa bapetšwa bangwadi ba dingwalo tša segologolo, e lego Sehlodimela, Matsepe le Lentsoane, ge ba swantšha moanegwa wa mosadi wa bogologolo. Go dirišitšwe dihlogo tše pedi, e lego tebelelo ya mongwadi le kgetho le tirišo ya moanegwa yoo wa mosadi. Mabapi le tebelelo, go lemogilwe gore pading ya *Megokgo ya Bjoko*, Matsepe o gegea banna le magoši ka go diriša moanegwa wa mosadi, Mohlatša. Mo pading ya *Moelwa*, Sehlodimela o ruta basadi, ebile o a ba sola ka go šomiša Moelwa. Basadi ba swanetše go tšea maikarabelo a go lokišetša barwedi ba bona bophelo bja bosadi bja ka moso gore ba se tlo imelwa ke bophelo. Ge e le Lentsoane o lwantšha kgethologanyo ya merafe. Mo pading ya *Megokgo ya Lethabo* o lwela tlemagano gare ga merafe ye e fapafapanego.

Go tšwetšwe pele, gwa bapetšwa bangwadi ba dipadi tša sebjalebja, e lego Rafapa, Kekana le Molefe. Rafapa le ge a bolela ka tokologo ke ya go itlemolla melaong ya setšo, ye e amago lenyalo. Kekana yena o bolela ka tokologo ya go ikhunolla taolong ya monna ntle le go nyatša le go mo hlapaola. Ka gona ga se tokologo ya lenyatšo. Kekana o thekga taba ye ya tokologo ya mosadi (e lego Taamane) le basadi ka bophara.

Dipadi tša Molefe (*Ke nako ya ka*) le Kekana (*Nonyana ya Tokologo*) di theilwe godimo ga tokologo. Mohuta wa tokologo ye e bolelwago ke Molefe ke ya go senya, ya go hloka tlhompho le ya lenyatšo. Ke ka lebaka leo a hlaselwago ka bogale tirišompe ya ditokelo ye a e lemogilego go Dipherefere.

7.2 TEMA YE E KGATHWAGO KE MATSEPE TSWANTŠHONG YA MOANEGWA WA MOSADI

7.2.1 Matseno

Ge dingwalo tša Sepedi di lekodišišwa Matsepe o fapana le bangwadi ba bangwe ge go swantšhwa moanegwa wa mosadi. Bangwadi ba ba ngwadilego pele ga Matsepe le ba ba tlilego ka morago ga gagwe ba na le mokgwa wa go swana ge ba swantšha moanegwa wa mosadi. Ba hlaloša mosadi e le motho yo a gateletšwego ka lebaka la melao ya setšo. Ba bangwe ba bona ba mo hlaloša e le motho yo a katanago le gore a lokologe kgatelelong ya melao ya setšo. Ke ka lebaka leo ba hlalošago moanegwa wa mosadi e le motho yo a sa kgonego go ikgopolela, a sa kgone go itaola, go ka thwe, ke ngwana. Ka lehlakoreng le lengwe mosadi o hlalošwa e le motho wa bohlale, wa go itšhomela, wa go rutega, go ka thwe, o lokologile. Ka gona, ba bolela ka mehuta ye mebedi ya basadi, e lego wa segologolo le wa sebjalebja. Wo ga se mokgwa wo Matsepe a swantšhago moanegwa wa mosadi ka gona. Matsepe ga a bolele ka mosadi yo a gateletšwego goba yo a lokologilego. Lebaka ke gore Matsepe o na le seo a se nepišago ge a diriša moanegwa wa mosadi. Maikemišetšo a Matsepe ke go gegea bophelo ka bophara ka go diriša moanegwa wa mosadi.

Bjale go yo hlalošwa mokgwa woo wo mofsa wa Matsepe wa go fapana le bangwadi ba bangwe ge a hlaloša moanegwa wa mosadi. Go tla lekodišišwa ka boripana padi ya *Lešitaphiri* (1963) le *Kgati ya Moditi* (1974).

7.2.2 Matsepe o fapana le bangwadi ba bangwe

Ge a hlaloša moanegwa wa mosadi, Matsepe o na le maikemišetšo a a rilego. Ga a hlaloše moanegwa wa mosadi e le motho wa go gatelelwa goba wa sebedu goba wa bohlale goba wa go se ikgopolele, bjalobjalo. Dintlha tše ke tše dingwe

tša tše di tšwelelago bontšing bja dingwalo tše di hlalošago moanegwa wa mosadi. Se se napile se mo fapantšha le bangwadi ba bangwe.

Dipading tša gagwe, Matsepe o diriša moangwa wa mosadi go gegea bophelo ka kakaretšo. Lereo leo la kgegeo le šetše le hlalošitšwe dikgaolong tše di fetilego. Seo Matsepe a se phegeletšego ke go utolla mabofokodi a bophelo ka go diriša moanegwa wa mosadi. Bjale potšišo še: Ke ka lebaka la eng Matsepe a diriša moanegwa wa mosadi, e sego wa monna go gegea bophelo? Lebaka ke gore bophelo bja setšo bo laolwa ke banna. Mabofokodi a bophelo ao go bolelwago ka ona a ka diatleng tša banna. Ka go realo, o diriša moanegwa wa mosadi go lemoša babadi mabofokodi a banna bophelong. Ka gona go ka thwe, Matsepe o tšweletša mokgwa wo mofsa wa go hlaloša moanegwa wa mosadi dingwalong tša Sepedi.

Bjale go yo hlalošwa mokgwa woo wo mofsa wa Matsepe wa go fapana le bangwadi ba bangwe ge a hlaloša moanegwa wa mosadi. Go tla lekodišišwa ka boripana padi ya *Lešitaphiri* (1963) le *Kgati ya Moditi* (1974).

7.2.3 *Lešitaphiri* (1963)

Pading ye, mongwadi o bolela ka mathata a bogoši le mafokodi a bjona. Go phethagatša mošomo wo o dirišitše moanegwa wa mosadi, e lego Khutšišo, yo e lego mmagosetšhaba goba timamollo. Ge a swantšha Khutšišo, mongwadi ga a tsepelele dipharologantšho tša gagwe bophelong. Mongwadi o na le seo a se nepišago. Khutšišo o dirišitšwe go gegea bogoši le setšo.

Kgoši Tabudi o hlobaetšwa ke taba ya go ba le thari ya tshadi fela. Ka go lemoga gore o tlo hloka mojalefa, o boledišana le bakgalabje gore mosadi wa gagwe a remelwe. Ngaka ye e kgopetšwego go phethagatša modiro wa go remela, e tla le Mphoka – morwadi wa dithebele tša ngaka yeo. Lebakeng leo Mphoka o tsena dikobong le Khutšišo, gomme a tlogela namane ye tona - hlaba, e lego

Tšhwahledi. Ke mathomo a mathata a mararankodi ao a hlotšwego ke moanegwa wa mosadi.

Kgoši Tabudi le yena o tsena dikobong, a boa ka namane ye tona, e lego Kgathola. Mmadi a ka ipotšiša gore bjale kgoši ke mang? Ka setšo morwa wa mosadi wa mathomo yo a nyetšwego ka ditseka tša setšhaba ke yena kgoši. Ka gona, Tšhwahledi o swanelwa ke bogoši. Le ge go le bjalo, Tšhwahledi ga se madi a kgoši.

Ka lehlakoreng le lengwe Kgathola ke madi a Kgoši Tabudi, eupša ga se leitšibulo la timamollo. Bjale e tswetše mafahla. Bangwe ba re bogoši ke bja Tšhwahledi, mola ba bangwe ba re ke bja Kgathola. Diputswa di dulela taba ye e hlotšwego ke -moanegwa wa mosadi, eupša e fetoga mošifa – lona lešitaphiri - menaganong ya bona.

Mafelelong setšhaba se tšwa diripa tše pedi ka lebaka la ditiro tša moanegwa wa mosadi. Ka ditiro tša moanegwa wa mosadi yo, setšhaba se thubegile. Ka tsela yeo ke bohloa gore setšhaba se tee se tšwe diripa tše pedi. Se se laetša gore diputswa ga di na maatla a go rarolla mathata a go ama setšhaba le bogoši. Go ka thwe, setšo se paletšwe ke go itšhireletša ge se lebane le mathata ao a hlotšwego ke moanegwa wa mosadi.

7.2.4 *Kgati ya Moditi (1974)*

Mo pading ye, mongwadi o dirišitše Mmatshepho go gegea bogoši le peakanyo ya bophelo ka bophara go ya ka tshepedišo ya setšo. Mmatshepho ke mohumagadi wa Mohu Kgoši Ntweleng yo a nyetšwego ka ditseka tša setšhaba. Ke go re, ke timamollo. Ka setšo mosadi e ka se be kgoši ya setšhaba, ka gona bogoši bo swanetše go fetela go Ntshwareleng, e lego monnagoKgoši Ntweleng. Eupša mo pading ye, ga go bjalo. Mongwadi o tšweletša mokgwa wo mofsa wo o sa tlwaelegago. Mmatshepho o gana tha! selebaneng sa bakgalabje letšatši le

eja motho gore yeo taba e ka se kgonagale. Bakgalabje ba lekile go iša taba ye godimo le fase, eupša mafelelong ba bea marumo fase. Ntshwareleng a gapeletšega go fa Mmatshepho dithokgola tša bogoši. Mabapi le tiragalo ye, Matsepe o re:

E bile yena kgošigadi ya mathomo bophelong bja batho bao ka moka ga bona (letl.32).

Karolwana ya bobedi ya go gegea setšo e bonagala ge go nyakwa mosadi yo a tlogo tswala kgoši. Ntle le therišano Mmatshepho o yo nyaka kgarebe fela yeo e sego selo le lapa la ka bogošing. Ka setšo setšhaba se swanetše go nyala kgošing ye e itšego; eupša kgopolo yeo o e phaela ka thoko. Tiragalo ye e dira gore setšhaba se tšwe ka diripa tše pedi. Boitshwaro bja mosadi wa ntepa bo kgonne go nyatša dithulaganyo tša setšo gomme setšhaba sa phatlalala.

7.2.5 Tšhišinyo ya pele

Dikgaolong tše di fetilego go hlalošitšwe gore molaotheo o tlišitše tokologo ya basadi. Go tiišetša taba ye, go na le bangwadi ba ba ngwadilego ka tokologo ya basadi maikemišetšo e le go tliša tekatekano gare ga banna le basadi. Le ge go le bjalo, tlaišo ya basadi e sa tšwela pele. Ge go balwa dikuranta go lemogwa gore basadi ba sa tlaišwa ka go bethwa, kgapeletšo ya go nyalwa ke monna yo a sa mo ratego, ka tša thobalano, bjalobjalo.

Tšhišinyo ke gore bangwadi ba tloge ba tsenya dinala fase go utolla mafokodi a a bophelo. Ba tšweletša basadisadi bao ba dirišwago bjalo ka baanegwathwadi dipukung tša bona, go lwela ditokelo tša basadi ka kakaretšo. Go fihla bjale bangwadi ga ba name ba tsena fase, o ka re le ge ba phela lefaseng la sebjalebjaale ba sa ganeletše setšong sa go se hlomphe moanegwa wa mosadi.

Mehleng yeno go na le basadi bao ba kgathago tema ye bohlokwa bophelong, gomme ba tsokame maemo a godimo a go hlomphega. Ke maikarebelo a bangwadi go tšweletša baanegwa ba basadi ba mohuta wo go bona ka fao ba lwelago tokologo ya mosadi ka kakaretšo.

7.2.6 Tšhišinyo ya bobedi

Ge dingwalo di hlokomedišišwa, go lemongwa gore go atile bangwadi ba banna. Bangwadi ba basadi bao ba lego gona ba felela ka seatleng. E ka ba mo gobotse ge basadi le bona ba ka ngwala go utolla bothata bjo bja tlaišo ya basadi. Ba ngwale ka baanegwa bao e lego basadi ba laetše ka mo ba katanago ka gona bophelong go thulana le nngalaba ye ya nkgotho ya thaba. Mohlomongwe ge go ngwala bangwadi ba basadi ka bobona, ba ngwala ka ditaba tšeo di amanago le basadi, therešo ya seo bosadi e lego sona, e ka utollwa gomme tša bopudi tša šala nyanyeng.

8 BIBLIOKRAFI

8.1 MATSENO

Methopo ya nyakišišo ye e akaretša methopo ka botlalo ya mešomo ka moka yeo e dirišitšwego mo tshepedišong ya nyakišišo ye, go sa akaretšwe methopo yeo e ngwadilwego lenaneong la methopo. Ka go realo methopo ya nyakišišo ye e yo arolwa ka dikarolwana tše tharo, e lego (a) dipuku tša methopo, (b) dipuku tša teori tše di tšopotšwego le (c) dipuku tša teori tše di sego tša tšopolwa.

8.1.1 DIPUKU TŠA MOTHOPO

1. Franz, G.H. 1940. *Maaberone*. Bloemfontein: Nationale Pers.
2. Kekana, M.A. 1985. *Nonyana ya Tokologo*. Johannesburg: Educum.
3. Kekana, M.A. 1989. *Nnete Fela*. Johannesburg: Educum.
4. Khomo, G.J. 1968. *Lesang Bana*. Pretoria: J.L. van Schaik
5. Lentsoane, H.M.L. 1981. *Ihlo la Moreti*. Pretoria: J.L. van Schaik.
6. Lentsoane, H.M.L. 1992. *Megokgo ya Lethabo*. Pretoria: De Jager-Haum.
7. Maloma, M.L. 1982. *Ga a mo Swanela*. Pretoria: J.L. van Schaik.
8. Matsepe, O.K. 1974. *Kgati ya Moditi*. Pretoria: J.L. van Schaik.
9. Matsepe, O.K. 1969. *Megokgo ya Bjoko*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.
10. Matsepe, O.K. 1963 *Lešitaphiri*. Pretoria: J.L. van Schaik.
11. Molefe, M.J. 2001. *Ke nako ya ka*. Pietersburg: Lobelia Publishers.
12. Motuku, H.Z. 1977. *Leratorato*. Bloemfontein: Via Afrika.
13. Motuku, H.Z. 1966. *Magang*. Pretoria: Beter Boeke.

14. Mminele, J.S. 1968. *Mahlodi*. Pretoria: J.L. van Schaik.
15. Mpepele, D.L.M. 1985. *Medupi ya Megokgo*. Johannesburg: Educum.
16. Nkadimeng, S.N. 1984. *Mmantšhaotlogele*. Johannesburg: Educum.
17. Phasha, R.R. 1994. *Ke dirišitšwe ke Wena*. Pretoria: J.L. van Schaik.
18. Rafapa, J.R.L. 1978. *Leratosello*. Pretoria: J.L. van Schaik.
19. Ramaila, E.M. 1951. *Molomatsebe*. Pretoria: J.L. van Schaik.
20. Rammala, M.M. 1963. *Lukas Motšheletšhele*. Pretoria: J.L. van Schaik
21. Ramokgopa. H.H. 1978. *Lerato*. Johannesburg: McGraw-Hill.
22. SehloDIMELA, M.M. 1940. *Moelwa*. Bloemfontein: National Pers.
23. Senyatsi, C.P. 1964. *Maroba*. Goodwood: Via Afrika Limited.
24. Tauatsoala, M.J. 2006. *Mogobe wa Bophelo*. Pretoria: Shumani Printers.
25. Tsebe, D.G.P. 1954. *Noto-ya-Masogana*. King William's Town: Thandapers.

8.1.2 DIPUKU TŠA TEORI TŠE DI TSOPOTŠWEGO

1. Abrams, M.H. 1985. *A glossary of literary Terms*. Ford Worth: Harcourt Brace
2. Abrams, M.H. 1993. *A Glossary of Literary Terms*. New York: Rinehart and Winston.
3. Abrams, M.H. 1988. *A Glossary of Literary Terms*. London: Holt Rinehart and Winston.
4. Abrams, M.H. 1999. *A Glossary of Literary Terms*. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.

5. Adams, R.M. 1962. *Surface and symbol: The Consistency of James Joyce's Ulysses*. Oxford and New York: Oxford University Press.
6. Adred, C. 1981. *Women at work*. London: Pan Books.
7. Anchor, R. 1969 *Goethe and His Age*. New York: Grosset & Dunlap and Art. Oxford: Basil Blackwell and Winston.
8. Anderson, M. 1988. *Thinking About Women: Sociological Perspectives on Sex and Gender*. New York: MacMillan.
9. Argall, S. 1998. *Letter to Nicholas Hawes*. June 1613. Repr. In Jamestown Narratives, ed. Edward Wright Haile. Champlain, VA: Roundhouse.
10. Armstrong, N. le Brande, J. A. 1963. *Desire and Domestic Fiction: A Political History of the Novel*. Oxford: Oxford University Press.
11. Awanbor, D. 1998. Women education: Agenda for National Development. Annual lecture of the Institute of Continuing Education. Nigeria: Benin City.
12. Bal, M. 1980. *Narratology Introduction to the theory of narrative*. London: University of Toronto Press.
13. Bakhtin, M. 1981. *The Dialogic Imagination, trans.* Austin: University of Texas Press.
14. Bam, B. 1992. Seizing moment: Women and the new South Africa, in Ackermann, D. Draper, J.A and Mashinini, E (eds). *Women hold up half the sky: Women in the church in South Africa*, 363-368. Pietermaritzburg: Cluster.
15. Banks, O. 1981. *Faces of Feminism*. Oxford: Martin Robertson.
16. Barbe, K. 1995. *Irony in Context*. Amsterdam: John Benjamin Publishing.
17. Baylor, A.O. "Equality and Efficiency – Okun, AM." (1975): pp. 202-203.
18. Beals, R.L le Hoijier 1971. *An Introduction of Anthropology*. London: Edward Arnold.
19. Beckson, K. & Ganz, A. 1961. *A Reader's Guide Tom Literary Terms*. Oxford: Oxford University Presss.
20. Bekker, S.B. Leide, A & Theron, B 2006. *Reflections on identity in four Africa critic*, Leide, A. Stellenboch: African Minds.

21. Bennett, M.J. 1991. *American Cultural Patterns: A Cross Cultural Perspective*. Yarmouth, ME, USA: Intercultural Press.
22. Berger, I. 1983. 'Source of Class Consciousness: South African Women in Recent Labour Struggle' *International Journal of African Historical Studies* 16(1): pp. 49-66.
23. Bernikow, L. "Herland Lost Feminist Utopian Novel. Gilman, CP" (1979): pp. 22-21.
24. Blair, E. 2008. *Virginia Woolf and the Nineteenth-Century Domestic Novel*. New York: State University of New York Press.
25. Blythe, S. O'Neil 'Counselling with First Nations le F. Guenette. Women: Considerations of oppression and renewal.' *International Journal for the Advancement of Counselling* 28.3 (2006): pp.227-240.
26. Bock, P.K. 1963. *Modern Cultural Anthropology*. New York: Alfred A. Knopf, Inc.
27. Booth, W.C. 1961. *Rhetoric of Fiction*. Chicago: University of Chicago.
28. Boshego, P.L. 1993. Theme, Character, Setting, Style and Language in I.T. Maditsi's Short Stories, a critical Evaluation. M.A dissertation. Pretoria: University of South Africa.
29. Boshego, P. L.1998. J.R.L. Rafapa: An Exploration of his novels. Unpublished DLitt thesis. Pretoria: University of Pretoria.
30. Bradney, P. 1949. *The Status of Women among the Southern Bantu*. Oxford: St. Hilda's College.
31. Britton, H. & Geisler, G. 2009. *Women's Activism in South University of Kwazulu-Natal Press*.
32. Brooks, C.1975. *An Approach to literature*. Eaglewood Cliffs: Prentice Hall.
33. Bruner, C.1983. *Unwinding threads*. Oxford: Heinemann.
34. Bulla, C.R. 1971.'Little Nantaquas.' In "Pocahontas and The Strangers," ed. Scholastic inc., New York: 730 Broadway.
35. Bunnett, T.1985. *Culture and Society*. New York: new York University Press.

36. Burgess, A.1985. *English Literature*. Hongkong: Longmann Group (PE) Ltd.
37. Canon, K.G. 1995. *Womanism and the Black Community*. New York: Paulist Press.
38. Carroll, D.1985. *Living with dying*. USA: Library of congress cataloging.
39. Chafe, W.H.1972.*The American Women: Her Changing Social, Economic And Political Roles, '1920-1970'*, New York: Oxford University Press.
40. Cheris, K. & Dale J. 2000. *Routledge International Encyclopedia of women 4* Le Dales, S. Volume Set. Global women's Issues and knowledge Publisher: Routledge.
41. Cloete, T.T.1992. *Literêre ernr en Teorieë*. Pretoria: Literêr-Haum Co.
42. Coertze, P.J.1933. Huweliksgewoontes en erfrey by die Batlokoa van Basoetland. *African Studies*, 56.
43. Collins, P.H.1990.*Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment*. Boston: Unwin Hyman. *Comparative Study*. Polokwane: University of the North.
44. Cott, N.F. 1977. *The Bonds of Womanhood, woman's Spheres in New Coutihno.critique*. Pretoria: UNISA.
45. Cuddon, J.A.1982.*A Dictionary of literary Terms and Literary Theory*. United State of America: Penguin books.
46. Culler, J.C. 1981. The Pursuit of Signs. London: Routledge & Kegan Paul. D.J.M. *Journal of African Languages*, Vol.1 (supplement). pp: 1-9. D.S Pietermaritzburg: Cluster Publications.
47. Davidson, C.N. 1995. *The Oxrord Companion to Women's Writing in the United States*. New York: Oxford University Press.
48. Davies, C.B. 1986. Motherhood in the orks of Male and Female Igbo Writers. Trentor, N.J. Africa World Press. MA Dissertation. Pretoria: University of Vista.
49. Dlamini, S.R. 1995. Voicing Their Perceptions: a review of Swazi women folksongs, M.A. Dissertation. Pretoria: University of South Africa.

50. Dona, M.O. 1994. *Bosadi Dingwalong tša Sesotho a Leboa*. Pretoria: University of Pretoria.
51. Donovan, J.1975. *Feminist Literary Criticism*. Lexington: Kentucky University Press.
52. Donzelot, J.1979. *The Policing of Families*. New York: Pantheon.
53. Duff, J.2002. *Meeting people, making progress*. Cape Town: Kagiso Education.
54. Edwards, L.R. 1984. *Psyche as Hero: Female Heroism and Fictional Form*. Middletown, Conn: Wesleyan University Press.
55. Elizabeth, G.1994. *Feminized Literature and England History 19th Century*. London: Greenwood Press.
56. Engel, F.1972. *The origin of family, private and the State*. New York: Pathfinder.
57. England, P.1993. *Theory on Gender: Feminism on Theory*. New York: Walter de Gruyter.
58. Evans, I.1982. *A short History of English Literature*. Elysburg: Hazel Watson & Viney Ltd.
59. Ewelukwa, U. 2002. *Post-colonialism, gender, customary injustice: Widows in African Societies*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
60. Ezell, M.J.M. 2006. *Writing Women's Literary History*. London: Johns Hopkins University.
61. Fairhurst, U.J. 1993 *Gender Issues in Africa*. Pretoria: University of Pretoria.
62. Flexner, F. 1996. *Century of Struggle. The Woman's Rights Movement in the United States*. Troutdale, OR: The Belknap Press.
63. Forster, E.M. 1927. *Aspects of the Novel*. London: Edward Arnold.
64. Forster, E.M. 1978. *Aspects of the Novel*. Middlesex: Penguin Books.
65. Fraser, A.1985. *The weaker vessel*. New York: Vintage.
66. Freedman, E. 2002. *No Turning Back: The History of Feminism and the Future of Women*. London: Ballantine Books.

67. French, P.A. 1990. Midwest studies in philosophy, vol, XV *Journal of social philosophy*. Volume xxix, number 1. pp: 1 – 14.
68. Frobenius, L.1897. *African Genesis*. London: Faber and Faber.
69. Funk, L & Wagnalls, S. 1965. Standard Dictionary of the English Language. New York: McGraw Hill Book.
70. Gatens, M. 'A Critique of the Sex/gender distinction.' *Beyond Marxism/* (1983): pp.143-60.
71. Geisler, G.G. 2004. *Women and the remaking of politics in Southern Africa: Negotiating antinomy; incorporation, and representation* Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.
72. Genette, G.1980. *Narrative Discourse*. Oxford: Basil-Blackwell.
73. Ginwala F. 1991. 'Women and the Elephant: The Need to Redress Gender Appreciations, in Putting Women on the Agenda. Johannesburg: Ravan Press.
74. Ginwala, F.1991. 'ANC Women: Their Strength in the Struggle'. Work in Progress 8 (1986).
75. Gleach, F.W.1997. *Powhatan's World and Colonial Virginia*. Lincoln: University of Nebraska Press.
76. Goliber, J.1997. Population and reproductive health in Sub-Saharan Africa, *Population Bulletin* 52(4), pp:17.
77. Graig, A.P. & Griesel, H. 1994. *Conceptual Dictionary*. Kenwyn: Juta.
78. Grant, L. 1984. 'Black Females place in desegregated classrooms'. *Sociology of Education*: pp.98-111.
79. Greenblatt, S. 1980. *Renaissance Self-Fashioning*. Chicago: University of Chicago Press.
80. Griesel, H & Manqele B. 1987. *Sibambene: The Voices of Women at Mboza*. Braamfontein: Ravan Press (Pty) Ltd.
81. Groenewald, 1991. Sesotho sa Leboa. B.A. (Hons) Pretoria: University of Pretoria.
82. Groenewald, P.S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa*. 2. Pretoria: Via Afrika.

83. Groenewald, P.S. 1991. Dingwalo: B.A (Hons). Pretoria: University of Pretoria.
84. Groenewald, P.S. 1991. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 1*. Pretoria: Via Afrika.
85. Groenewald, P.S. 1992. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 2*. Pretoria: Via Afrika.
86. Groenewald, P.S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 3*. Pretoria: Via Afrika.
87. Grovè, A.P. 1957. *Beskouings oor Poësie*. Pretoria: J.L. van Schalk.
88. Habakkuk, H.J. 1955. 'Family Structure and Economic Change in Ninetieth-Century Europe.' *The Journal of Economic History*, Vol.15 No.1, pp: 1-12.
89. Hammond-Tooke, D.1993. *The Roots of Black South Africa*. Johannesburg: MacMillan.
90. Hardin, J. 1991. *Reflection and Action: Essays on the Bildungsroman*. Columbia: University of South Carolina Press.
91. Harries, C.L. 1929. *The Laws and customs of the Bapedi and Cognate Tribes*. Town \$ Publications.
92. Harris, W.V.1992. *Dictionary of Concepts in literary Criticism and Theory*. New York: Greenwood Press.
93. Hartley, C.G. 1913. *The Truth about Woman*. New York: Penguin.
94. Hassim, S. 2005. 'Terms of Engagement: South African Challenges'. *Feminist Africa*, Issue 4. Madison: University of Wisconsin Press.
95. Hassim, S. 2006. *Women's Organization and Democracy in South Africa*. Contesti: University of Wisconsin Press.
96. Hawthorn, J. 2000. *A Glossary of Contemporary Literary Theory*. London: Arnold.
97. Heese, P.J. 1988. *The Owl Critic: An introduction to le Lawton, R literary Criticism*. Cape Town: National
98. Hilton, M. 2008. 'First page preview'. *Cambridge Journal of Education* 38.3,942 – 950.

99. Hirsch, E.D. 1967. *Validity in Interpretation*. Yale: Yale University Press.
100. Holman, G.H. 1960. *A handbook to Literature*. London: MacMillan. Holt, Rinehart and Winston.
101. Howells, W.F. 1970. *A handbook of Literature*. New York: Odyssey Press.
102. Hugo, H.E. 1962. *Aspects of Fiction, A Handbook*. Boston: Little Brown.
103. Humphrey, H.H. 1986. Assiting the Status of women: A Guide Reporting Under the Convention on the Elimination of all Discrimination against Women (2nd edition). *International Women's Rights Action Watch, 13-14*.
104. Hutchings, T. & Baxter, V. 1980. Battered women in Gottlieb, *Alternative Social services for women*. New York: Columbia University Press, pp.181-182.
105. Jacob, M.C. 2001. *A Women's scientific Society in the west: The late eightieth-century assimilation of science*. New York: Penguin.
106. Jagoe, E. 1994. *Ambiguous angels: Gender in the novels of Glades*. California: University of California Press.
107. James, H.1966. *The Turn of the Screw and Other Short Novels*. New York: Signet.
108. Johnston, A. 1913. *The Short Story*. New York: American Book Company.
109. Joseph, H. 1991. 'The National Federation of Women', *In Lives of Courage: Women for a New South Africa*. Oakland, CA: Basic Books.
110. Jukes, A.E. 1999. *Men Who Batter Women*. London: Routledge.
111. Junod, H.A. 1913. *Life of a South African Tribe*. Town & Publications.
112. Kekana, M.I. 2000. *Moelelwa: Padinyana ya Boitshwaro*. M.A. Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
113. Kennedy, G.A. 1989. *The Cambridge History of Literary Critism*. New York: Cambridge University Press.
114. Kerkhoff, E.L. 1962. *Kleine deusche Stilistik*. Ben/München: Francke Verlag.
115. Kgatla, P.M. 1978. *Popular Themes Found in Northern Sotho Drama*. B.A. Hons. Pietersburg: University of the North.

116. Kgatla, P.M. & Tsebe, T.S. 2007. *History in a Changing Society*. Polokwane: Saada House.
117. Kgatla, P.M. E.K.K. 1988. Matlala: Mongwadi wa Tšhukudu. M.A. Pretoria: University of Pretoria.
118. Kgatla, P.M. 2000. *Kgolo tšwetšopele le Katlego ya Kanegelokopana ya Sepedi (1951-1999)*. Pretoria: University of Pretoria.
119. Kim, K. 1993. The relationship between cultural identity and historical consciousness: a case study of history students at South African universities. (Thesis PhD). Potchefstroom: PU vir CHO.
120. Kriel, J.D. & Hartman J.1991. *Gazankulu en sy mense*. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
121. Krige, E.J. 1936. *The Social System of the Zulu*. Cape Town: Oxford University Press.
122. Kristeva, J. 1987. *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*, Oxford: Basil Blackwell.
123. Kroeber, J. & Kluckhohn. P 1952. *Das Ideengut der deutschen Romantik*. Tubingen: Niemeyer.
124. Kunene, D.P. 1958. Characterization, Realism and Social Inequality in the Novels of C.L.S. Nyembesi: *The South African Journal of African Languages*. Vol. 14(4): pp. 155-162.
125. Kuper, H. 1964. *Kinship among the Swazi in Radcliffe-Brown, A. R and Forde, Daryll (ends), African Systems of Kinship and Marriage*, London: Virago Publishers Press.
126. Lerner, G.1993. *The Creation of Feminist Consciousness from the Middle Ages to Eighteen-seventy*. Oxford: Oxford University Press.
127. Larner, J.W. 'Judging the Kitchen Debate'. *OAH Magazine of History*, 2 (1), 1986: pp.25-27.
128. Lazarus, A. & Smith.1971. *A Glossary of Literature and Composition*. Illinois: Urbana University Press.
129. Lebaka, K.J. 1999. Megokgo ya Lethabo: Kanegelorato ya Sepedi. M.A. Thesis. Pretoria: University of Pretoria.

130. Lebaka, K.J. 2006. Kanegelorato ya Sepedi. DLitt. Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
131. Lehong, M.D. 1995. Language of Poetry in H.M.L. Lentsoane's Poetry. M.A. Pretoria: University of Pretoria.
132. Lekganyane, E.M. 2002. Tlhalošo ya semelo sa moanegwa dingwalong tša Sepedi. Pretoria: University of Pretoria.
133. Lekgotla la Bibelet la Afrika-Borwa. 1951. *Bibele*. Cape Town: National Book Printers.
134. Letsoalo, P. 1994. Kinship Terms of address and Reference of Northern Sotho: Reflections of Social Structure and Socio-cultural Change. Unpublished M.A. Thesis. Department of Anthropology: University of Toronto: Canada letter 102/86. Pretoria: University of South Africa.
135. Levine, H.M. 1993. *Political issues Debated: An Introduction to Politics*. Eaglewood Cliffs: Prentice Hall.
136. Lewis, H.S. 'The Dictionary of Anthropology: Humanity, Culture, and Social Life. A Dictionary of Cultural and Critical Theory'. *American Anthropologist* 2 (1999): pp. 429-432.
137. Lewis, C.H. 2002. *Traditional Housewives, History, Information and So it goes*. Colorado: University of Colorado.
138. Lieberman, M.M & Foster, E.E. 1968. *A Modern Literary Terms*. Illinois: Scott Foreman Limited.
139. Lodge, D. 1988. *Modern Criticism and Theory, A Reader*. London: Longmann. London: A Selective Study.
140. Lucas, F.L. 1974. *Style*. London: Cassell.
141. Lugg, H.C. 1907. '73. Notes on Some Puberty and Other Customs of the Natives of Natal and Zululand'. *Man* 7. pp;115-119.
142. Maboreke, M.1990. The Struggle for Women's Rights: Lessons from Zimbabwe, Unpublished paper, Lawyers for Human Rights Conference. Johannesburg: MacMillan.
143. Machiu, J.Z.O. 1994. 'Nnete Fela'. Northern Sotho Detective Story-A Critical evaluation. M.A. Dissertation. Pretoria: Vista University.

144. McWhorter, J. 2003. *Authentically Black: Essays for the Black Silent Majority*. New York: Gotham.
145. Maibelo, J R. & Sepota, M.M. 1996. *Thutamekgwabo*. Arcadia: Bard Publishers.
146. Mafenya, L.L. 2002. *Gender Perspective In Tshivenda Folklore: A Feminist approach*. Unpublished Doctoral Thesis. Polokwane:University of the North.
147. Magapa, N.I. 1997. *Papetšo ya Dikanegelotseka tša Lebopa*. M.A. Dissertation Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
148. Magapa, N.I. 2006. *Kanegelotseka ya Sepedi*. Pretoria: University of Pretoria.
149. Magubane, P. 1998. *Vanishing Cultures of South Africa*. London: Struik Publishers (Pty) Ltd.
150. Mahlase, H.A. 1997. *Mokubega*. Vivlia Publishers.
151. Mahon, W.D.M. 1988. *Critical Texts: Plato to the Present Day*. Cape Town: Maskew Miller Longman.
152. Maila, R.S. 2006. *Kgolo ya tiragatšo ya Sepedi, Thesese ya Bongaka*. Pretoria: University of Pretoria.
153. Makgamatha, P.M. 1990. *The nature of Prose Narrative in Northern Sotho: from orality to literary*. Unpublished doctoral thesis. Pretoria: University of South Africa.
154. Makgato, M.M. 2005. *Tshenolo ya baanegwa ba basadi ka bakwalakhutshwe ba Setswana*. DLitt. Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
155. Makofane, M.D.M. 1999. *The Dynamics and prevalence of wife abuse in the Province of South Africa: A Social work perspective*. London: Struik Publishers (Pty) Ltd.
156. Makwala, A.J. 2004. *Lehlaka la legare*. Giyane: lingua Franca.
157. Mamabolo, M.R. 1995. *The Development of Northern Sotho Poetry from 1950-1980*. M.A. Dissertation. Pretoria: Vista University.

158. Mamoleki, P. 1992. Tshekaseko ya Ga se ka Magoeng. M.D. M.A. Dissertation. Pretoria: University of Pretoria.
159. Mampa, S.M. 1987. A critical Appreciation of H.M.L. Lentsoane's Poetry in Mokgako. B.A. Mini-Dissertation. Pretoria: University of Pretoria.
160. Mampho, E.E. 1999. Mamogobo: Mongwadi wa padisetšo ya mathomo. M.A. Dissertation. Pretoria: University of Pretoria.
161. Mangaliso. Z.A. 1997. '*Gender and Nation Building in South Africa*' in *L West (ed) Feminist Nationalism*, London: Rutledge.
162. Mangoale, P. 2004. Reflections of Gender Inequalities and Stereotypes in the Northern Sotho Proverbs. Polokwane: University of the North.
163. Manvell, R.1976. *The trial of Annie Besart and Charles Bradlaugh*. London: Pandora Press.
164. Marggraff, M.M.1994. The Moral Story in Zulu (1930-1955). Thesese ya M.A. Pretoria: University of Pretoria.
165. Marggraff, M.M. 1996. A Study of Style. D.B.Z. Ntuli's Ucingo. M.M. DLitt Dissertation Thesis. Pretoria: University of Pretoria
166. Martin, W. 1986. Recent Theories of Narrative. Ithaca: Cornell University Press.
167. Maruma, M.W. 2012. Kgegeo Dingwalong tša Sepedi. D.Litt. Dissertation. Pretoria: University of Pretoria.
168. Masenya, M.J. 1996. Proverbs 31: 10 – 31 in a South African Context: A Bosadi (Womanwood) *Perspective*. Pretoria: University of South Africa.
169. Masuku, M.J. 1997. Images of Women in some Zulu Literary works: A feminist critique. Pretoria: University of South Africa.
170. Mathabane, M. 'The power of positive role models'. *Black Collegian* 21 (1991): 120-121.
171. Mathibe, M.A. 2011. Sengwalo ke seipone sa mabaka. DLitt. Thesis. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
172. Mayekiso, M.M.A. 1985. The Historical Novels of Jessie Joyce Gwayi. M.A. Thesis. Kwa Dlangezwa: University of Zululand.
173. Mbiti, J.S. 1975. *African religious and philosophy*. London: Heinemann.

174. Matsepe, O.K. 1972. *Letšofalela*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
175. Meintjes, Z. 1998. 'Gender, nationalism, and Transformation: Differences and Commuality in South Africa's Past and Present' in *Women, Ethnicity, and Natonalism: The Politics of Transformation*. New York: Routledge.
176. Melvin, A. 1912. *Abolition of Domestic Drudgery by Cooperation Housekeeping*. New York: University of New York Press.
177. Meyer, I.A. 1990. Letterkundeonderrin in'Demokratiese Suid afrika:'n Eklektiese benadering met Tekservaring en Teksbestudering as Leerstrategieë. M.A. Thesis. Pretoria: University of South Africa.
178. Michell, J. & Cakly, A. 1987. *What is Feminism?* Great Britain: Blackwell & Cakly, A. Ltd.
179. Mirai, J.1981 'Reformism and women's right in Egypt' in 'Feminism and Nationalism in the third world. Chicago: Chicago University Press.
180. Mogale, N.S. 1991. *Motsinkedi*. Pietersburg: Review Printers.
181. Mohlala, M.J. 1994. Tshekaseko ya Di sa re šaletše monaganong. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
182. Mojalefa, D.D. 1994. Tshekaseko ya Hlwayang Tsebe. Thesese ya M.A. Pretoria: University of Pretoria.
183. Mojalefa, M.J. 1995. Ntlhahle ya Bobedi (BA) Sepedi 202. Pretoria: University of Pretoria.
184. Mojalefa, M.J. 2007. *Rabadia Ratšhatšha: Studies in African Language Literature, linguistics, Translation and Lexicography*. Stellenbosch: Sun Press.
185. Mojalefa, M.J & Makgato, M.M. 2007. Classification of Setswana short stories. *South African Journal of African Languages*. 28(2), pp.145-165.
186. Mojalefa, M.J. 1995. Pego ye e beakantšwego ya Makxotlho (Lekgotoane). Thesese ya Bongaka. Pretoria: University of Pretoria.
187. Mokgokong, P.C. 1972. UNISA Lecture Note. Pretoria: University of South Africa.

188. Mompati, R. 1991. *'The Most Powerful Women in the African National Congress' in Lives of courage: Women for a New South Africa*. Oakland, CA: Basic Books.
189. Mönnig, H.O. 1967. *The Pedi*. Pretoria: J.L van Schaik.
190. Montagu, A.1953. *The Natural Superiority of Women*. New York: Lancer Books.
191. Moody, J. 2001. *Sentimental Confessions: Spiritual Narratives of Ninetieth–Century African American Women*. Athens: University of Georgia Press.
192. Moore, H. 1988. *Feminism and Anthropology*. Cambridge: Polity Press.
193. Morris, P.1993. *Literature and Feminism*. Cambridge: Blackwell Publishers.
194. Mothiba, K.F. 2005. *Ntšhuthelele: Terama ya go se bapalege*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
195. Mpumlwana, T.1991. *My Perspective on Woman and their Role in Church and Society*. Pietermaritzburg: Cluster Publications.
196. Muhangane, T.P. 1999. *The Role of women in M.J. Netshivhuyu and N.A. Milubi's dramas*. Pietersburg: University of the North.
197. Murray, H.F. 1996. *The Problem of Style*. Oxford: oxford University Press.
198. Mutiso, G.C.M. 1974. *Socio-Political Thought in African Literature*. London: MacMillan.
199. Nada, T. 1924. *The Situation of Egyptian women in the first half of the 19th century in 'Beginnings of modernization in the middle east.'* Chicago: Chicago University Press.
200. Nchabeleng, S.P. 2000. *The Feminist Theology and Womanist Theology, A Comparative Study*. Pietersburg: University of the North.
201. Ngoepe, M.W. 2007. *Theto ya sebjalebale ya Maitekelo*. Pretoria: University of Pretoria.
202. Nokaneng, M.B. le. Louwrens 1996. *Segagešo: Mphato 10*. Pretoria: Via Afrika.

203. Ntiri, D.W. 1982. Introduction, in Ntini, D.W (ed). One is not a woman, one becomes: The African woman in a transitional society. *African women tell their story*, Troy: Bedford, pp:1-21.
204. Oduyoye, M.A. 1994. *Be a Woman and Africa will be Strong*. Philadelphia: West Minister Press.
205. Ohman, R.M. 1972. 'Prolegomena to the Analysis of Prose Style' in Babb, H.S.(ed). *Essays in Stylistic Analysis*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
206. Okun, L. 1986. *Women Abuse*. Albany: State University of New York Press.
207. Pankhurst, S. 1979. *My Own Story*. London: Virago Publishers Press.
208. Paulme, D. 1963. *Women of Tropical Africa*. London: Routledge & Kegan Pual Publishing.
209. Pape, J. Dugmore, C. Weldon, G. & van Dyk, P. 2005. *Making History. Sandton*: Heinemann Publishers (Pty) Ltd. Party Politics: South African Women's Path to Parliament.' *Africa Today* 4 (49): pp.33-68.
210. Pearsall, J.B. McMordie, W, Seidl, J & Sykes, J.B 1999. *The Concise Oxford English Dictionary*. London: Oxford University Press.
211. Peck, J. & Coyle, M. 1986. *Literary Terms and Criticism*. London: McMillan.
212. Perrine, L. 1983. *The Story and Structure*. New York: Routledge.
213. Phala, R.S 1999. Thellenyane Batlabolela: Tiragatšo ya Boitshwaro. Pretoria: University of Pretoria.
214. Phala, R.S. 2005. Tirišo ya Tekolapejana le Tekolanthago Dingwalong tša Sepedi. Pretoria: University of Pretoria.
215. Phelan, J. 1987. *Reading Narrative*. Ohio: Ohio State University Press.
216. Phillips, A. 1987. *Feminism and Equality*. Oxford: Basil Blackwell.
217. Pickles, D.M. 1990. *Introduction to Politics*. London: University Paperbacks.
218. Prince, G. 1988. *A Dictionary of Narratology*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.

219. Procter, P. McIntyre, D.A, Weiland, U & Richter, M. 1995 *International Dictionary of English*. London: Cambridge University Press.
220. Rakoma, J.R.D. 1978. *Marema-ka-dika*. Pretoria: J.L. van Schaik.
221. Ramgobin, E. 1990. The ANC Women's League Returns, in *Agenda*.7. pp. 21 -24.
222. Ramushu, J.M. & Mphahlele, M.C. 1988. *Polelo ye e phelago*, mphato wa 10. Pietermaritzburg: Shuter and Shooter.
223. Ratzel, F. 1882. *Anthropo-Geographie, oder Grundzuge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte*, 2 Vols. J. Engelhorn, Stuttgart, pp: 15 – 19.
224. Redfield, R. 1941. *The folk culture of Yucatan*. Chicago: University of Chicago Press.
225. Rimmon-Kenan, S. 1983. *Narration:Contemporary Poetics*. London: Methuen.
226. Rissik, D. 1993. *Women in Society South Africa*. Singapore: Times Books International.
227. Robert, K.M. 1982. *Writing Themes about Literature*. New York: Prentice Hall.
228. Rogers, K.M. 1982. *Feminism in 18th Century England*. Urbana: University of Illinois Press.
229. Rosaldo, M.J. 1974. *Woman, culture and society*: A theoretical overview, in Rosaldo, M.Z. and Lamphere, L (eds). *Women, culture and society*, 17-42. Stanford: Stanford University.
230. Roskin, J. Cord, R.L, Medeiros, J.A, & Jones, W.S 1988. *Political Science: An Introduction*. London: Prentice-Hall.
231. Rosenberg, J. 1998. *Feminism and Youth Cultures*. London: Cambridge University Press.
232. Rossi, A.S. 1997. *A Global Anthropology of Women's Resistance from 600 B.C.E. to present*. United States: Routledge.
233. Roy, A. 1998. *Planning Convictions and Feminist Contentions*. California: University of California.

234. Ryan, R. & van Zyl, S. 1982. *An Introduction to Contemporary Literary Theory*. Johannesburg: Ad Donker.
235. Ryan, R. & van Zyl, S. 1992. *Feministic and the Woman's Movement: Dynamics of change in Social Movement, Ideology and Activism*. New York: Routledge.
236. Samuelson, M. 2007. *Remembering the Nation, Dismembering Women?* Scottville: University of Kwazulu-Natal Press.
237. Schapera, N. 1940. *Married Life in an African Tribe*. London: Cambridge University Press.
238. Schaffer, H. & Cooper. 1980. *Das Ende der Kurst und die Wieder- Kehr des Mythos*. Stuttgart: Metzler.
239. Scott, J.W. 1996. *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of man*. New York: Penguin.
240. Segalen, M. 1986. *Historical anthropology of the family*. London: Cambridge University Press.
241. Sekele, A. 1953. *Mekhoa oa Basotho*. Morija: Sesotho Book Depot.
242. Selwalekgwadi, J.H. 1994. *Moletesekuba*. Pretoria: Actua Press.
243. Serudu, M.S. 1987. *The Novels of O.K. Matsepe*. Thesese ya D. Litt., Pretoria: Yunibesithi ya South Africa.
244. Serudu, S.M. 1995. *Northern Sotho Only Study Guide for NSE203-Y*. Pretoria: University of South Africa.
245. Serudu, S.M. 1989. *Koketšatsebo*. Pretoria: De Jager Haum.
246. Serudu, S.M. 1986. *Northern Sotho Paper NSE 303-5 Tutorial letter 102/86*. Pretoria: University of South Africa.
247. Shakespeare, W. 1983. *A Study Aid*. Johannesburg: Craighall. Publishers Ltd.
248. Shipley, J.T. 1970. *Dictionary of World Literary Terms*. Boston: The Writer Inc.
249. Shively, W.P. 1995. *Power and Choice: An Introduction to Political Science*. New York: McGraw-Hill College.

250. Sissom, R.M. 1990. *Instantly A Widow*. Uhrichsville, Ohio: Discovery House Publishers.
251. Simpson J.A. & Weiner E.S.C. 1989. *The Oxford English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
252. Sisson, R.M. 1990. *Instantly A widow*. Michjgan: Discovery House.
253. Sklovskij, V,1921. 'Der Parodistsche Roman: Steme's 'Tristram Shandy,' ' in: Striedter,' 1969: 245-300. Translation of Parodijnij. Roman: 'Tristram Sendi' Stema.
254. Smith, M.M.1857. *Women's suffrage*. London: S Society. Pietermaritzburg: Cluster Publications. Sonnenschin. Uchendu, V.C. 1965. *The Igbo of Southeast Nigeria*. New York: Holt Rinehart and Winston.
255. South Africa.1996. *The Constitution of the Republic of South Africa*. Pretoria: The Government Printers.
256. Sowell, T. 1992. *Inside American Education: The Decline, The deception (Hardcover)*. Free Press.
257. Spelman, H. 1998. *A Relation of Virginia*. 1609 Repr in Jamestown narratives, ed. Edward Wright Haile. Champlain, VA: Roundhouse.
258. Stassen, K. & Stassen, P 1995. *Nuwe Weggewing*. Pretoria: University of South Africa.
259. Staudacher, C. 1988. *Beyond Grief*. London: Souvenir Press (E and A) LTD.
260. Stayt, H.A. 1931. *The BaVenda*. London: Frank Cassa Company Ltd.
261. Stone, W. & Bell, J.G .1977. *The Short Story: an Introduction*. New York: McGrall-Hill.
262. Strachan, A. 1988. "Uthingo Lwenkosazana" van D.B.Z. Ntuli in *Narratologiese Ondersoek*". Thesese ya Bongaka. Pretoria: University of Pretoria.
263. Strachan, A. 1990. 'Time in Ntuli's Short Stories with Specific Reference to 'Uthingo Lwenkosazana,' Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Afrikatale. 10 (3): 98-108.

264. Strachey, W. 2001. *The Historie of Travaile into Virginia Brittania*. C 1612. Repr. Boston: Elibron Classics.
265. Swanepoel, C. 1990. *The Reader in the Text: Essays on Audience and Interpretation*. New York: Princeton University Press.
266. Taylor, G. 1957. *Writing a Play*. London: Herbert Jenkins.
267. Tennyson, G.B. 1966. *An Introduction to Drama*. Los Angeles: University of California.
268. Terborg-Penn, R. 1990. 'Black Women Freedom Fighters in South Africa and in the United States: A Comparative Analysis'. *Dialectic Anthropology* 15, pp:151-7.
269. Thobakgale, R.M. 1996. Tshekaseko ya Dikanegelokopana ka S.N. Nkadimeng. Thesese ya M.A Pretoria: University of Pretoria.
270. Thobakgale, R.M. 2005. Khuetsšo ya O.K. Matsepe go bangwadi ba Sepedi. DLitt. Pretoria: University of Pretoria.
271. Thokoane, M.D. 2006. Ditaodišo tša Sepedi. Pretoria: University of Pretoria.
272. Tompkins, J.P. 1961. *Reader's Response: From Formalism to Post-Structuralism*. Baltimore: The Johns Hopkins University.
273. Thompson, D. 1995. *The Concise Oxford Dictionary*. Oxford: Clarendon.
274. Thompson, P. 1956. *The Victorian Heroine: A Changing Ideal*, London: Oxford University Press.
275. Tilton, R.S. 1994. *Pocahontas: The Evolution of an American Narrative*. Cambridge: UP.
276. Tomalin, C. 1992. *The life and Death of Mary Wollstonecraft*. New York: Penguin.
277. Townsend, C. 2004. *Pocahontas and the Powhatan Dilemma*. New York: Hill and Wang.
278. Trumbach, R. 1978. *The Rise of the Egalitarian Family*. New York: Academic Press.
279. Tuupainen, M. 1968. *Marriage in a Matrilineal African Tribe*. Helsinki: University of Helsinki.

280. Uchendu, U.C. 1965. *The Igbo of Southeast Nigeria*. New York: Holt Rinehart.
281. Van Gorp, J. 1991. *Lexicon van Literaire Termen*. Netherlands: Wolters Noordhoff and Groningen.
282. Van Luxemburg, J. Bal, M & Weststijn, G. 1982. *Inleiding in die Literatuurwetenskap*. Muiderberg: Coutinho.
283. Venter, A. le Johnston, A. 1991. *Politics: An Introduction for Southern African Students*. Cape Town: Oxford University Press.
284. Wales, K. 1989. *A Dictionary of Stylistics*: London: Longman Publishers.
285. Walker, A. 1985. *The Color Purple*. New York: Pocket Books.
286. Walker, F. 1990. *Black-Woman-Worker*. Durban: Institute of black research.
287. Walker, C. 1982. *Women and Resistance in South Africa*. London: Onyx.
288. Watson, T.J. 1987. *Sociology, Work and Industry*. London, New York: Oxford University Press.
289. Weedon, C. 1987. *Feminist Practice and Poststructuralist Theory*. Cambridge, Massachusetts: Basil Blackwell Ltd.
290. Wellek, R. & Warren, A. 1961. *Theory of Literature*. London: Penguin Books.
291. Wellek, R. & Warren, A. 1942. *Theory of Literature*. New York: Lowe and Brydone.
292. Wheatley, P. 1773. *The Black American Beginnings*. New York: Oxford University Press.
293. Williams, R. 1773. *American Society: A Sociological Interpretation* (3rd ed): New York: Alfred A Knopf.
294. Wilshire, S.J. 1987. The Role of Titles in Identifying Literary Works. *Journal Of Aesthetics and Art Criticism*. 45(4), pp: 403-408.
295. Wittrup, I. 1993. *Feminist Anthropology: Another Form of Cultural Imperialism*. Witwatersrand University Press. Women 4 Le Dales, S. Volume Set. Global women's Issues and knowledge Publisher: Routledge. Women, literature and Theory. London: Virago, Fak 35. pp.111-125.

296. Woodsmall, K. 1936. *Reformism and Women's Rights in Egypt, in Feminism and Nationalism in the third world*. Chicago: University of Chicago.
297. Woodward, G.S. 1969. *Pocahontas*. Norman: University of Oklahoma Press.
298. Zola, W.P. 2010. The depiction of female characters by male writers in selected isiXhosa drama works. DLitt. Johannesburg: Nelson Mandela Metropolitan University.

8.1.3 DIPUKU TŠA TEORI TŠEO DI BADILWEGO (GA SE TŠA TSOPOLWA)

1. Armstrong, N. 1987. *Desire and Domestic Fiction: A Political History of the Novel*. Oxford: Oxford University Press.
2. Ashworth, G. 1995. *A Diploma of the Oppressed New Directions in International Feminism*. London: and New Jersey: Zed Book.
3. Aubrey, E. 1981. *The magic World of the Xhosa*. Cape Town: & Adams, A. Oxford University Press.
4. Baldick, C. 1990. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. New York: Oxford University Press.
5. Berger, S. 1983. Organizing interests in Western Europe: Pluralism, corporatism, and the transformation of politics CUP Archive. New York: Oxford University Press.
6. Bopape, H.D.N. 1982. *Lenong la Gauta*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
7. Bosoma, P.S. 1990. *Tshehlana ya ka*. Bloemfontein: Via Afrika.
8. Bradney, P. 1949. *The Status of Women among the Southern Bantu*. Oxford: St Hilda's College.
9. Budlender, D. & Mentjies, S. 1983. Women in Southern Africa. *Journal of Southern African*. Vol.10, No.1. pp:131-135.
10. Casler, L. 1974. *Is Marriage Necessary?* New York: Human Science Press. *China*. Oxford: Blackwell Publisher Ltd.
11. Chokoe, S.J. 1993. *Ke Bophelo*. Johannesburg: Heinemann.

12. Con, D.R. & Schleifer, R. 1989. *Contemporary Literary Criticism: Literary and Cultural Studies*. New York: Longman.
13. Conradie, P.J. 1974. *Hoe om 'n drama te ontleed*. Kaapstad: Academica Blokboeke.
14. De Groot, A.W. 1935. *Wesen und Gesetze der Caese*. Leiden: E.J. Brill.
15. De Vos, G. & Romanucci, R. 1975. *Ethnicity Identity: Cultural Continuities and Change*. California: Mayfield.
16. Dolamo, E.R. 1962. 'Dikolong tše di phagamego', *Mononi*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
17. Dolamo, M.L. 1960. *Mononi*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
18. Doroth, K.O. 2007. *Gender and History special Issues, Translating Feminism in China*. Oxford: Blackwell Publisher Ltd.
19. Ebrey, P. 1999. *The Cambridge illustrated History of China*. Cambridge: Cambridge University Press.
20. Fish, S.E. 1982. *Is there a Text in this Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge: Harvard University Press.
21. Frank, G. 1981. Women without Men: The feminist Novel in Africa in *Women in Africa Literature Today*. No. 15. London: Africa World Press.
22. Gérald, A.S. 1983. *Comparative Literature and African Literature: A Series of Lectures Read at the University of South Africa Paper*. Goodwood: Via Afrika.
23. Groenewald, P.S. 1974. D.G. Palaki Tsebe, Noto-ya-Masogana 'Lesibana.' *Studies in Bantoetale*. 3, pp:18-57.
24. Groenewald, P.S. 1987. 'Periode van Notstalgie.' *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Afrikatale*. 7(2), pp:58-63.
25. Groenewald, P.S. 1991. 'Stylleer: Sehlabeng.' *South African Journal of African Languages*. 11(1):75-80.
26. Groenewald, P.S. 1989. 'Story-telling and the Telling of Stories.' *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Afrikatale*. 9(1), pp:14-18.
27. Guerin, L.W. 1986. *Literature and Interpretive Techniques*. New York: Harper and Row.

28. Guido, G. 1991. *Elsevier's International Dictionary of Literature and Grammar*. New York: Elsevier Science.
29. Guma, S.M. 1967. *The Form, Content and Technique of Traditional Literature in Southern Sotho*. Pretoria: J.L. van Schaik.
30. Hayman, D. 1987. *Re-forming the Narrative: Toward a Mechanics of Modernist Fiction*. Ithaca and London: Cornell University Press.
31. Hoffmann, C. 1931. *Hosiana, thabeng, Morwa David o e tla*. Pretoria: Eerste Fabrieke.
32. Hunter, G. 1962. *The New Societies of Tropical Africa*. New York: The University Press.
33. Huysamen, G.K. 1994. *Methodology for the social and Behavioral Sciences*. Pretoria: Sigma Press.
34. Jones, E.D. & Palmer, E. 1982. African Literature Today 12: New Writing, New Approaches. Nairobi: Heinemann. *Journal of African Languages*, Vol.1 (supplement), pp: 1-9.
35. Kane, T.S. & Peters, L.J. 1959 *Writing Prose, Techniques and Purposes*. New York: Oxford University Press.
36. Kekana, M.A. 1990. *Sesasedi sa katlego*. Johannesburg. MacMillan-Boleswa.
37. Kemp, A.N. 1995. 'The Dawn of a New Day: Redefining South African Feminism: In The Challenge of Local Feminisms. *Women's Movements in a Global Perspective*. Boulder, CO: Westview Press.
38. Kgobe, D.M. 1994. Content, Form and Technique of Traditional and Modern Praise Poetry in Northern Sotho. DLitt Thesis. Pretoria: University of South Africa.
39. Komati, P.R. 2000. *Manyobonyobo: Padi ya Boitsholo*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yuniversity ya Pretoria.
40. Leary, T. 1983. *Flashbacks*. Melbourne: Toronto.
41. Lentricchia, F. & McLaughlin, T. 1990. *Critical Terms for Literary Study*. Chicago and London: university of Chicago Press.

42. Letsoalo, P.1994. *Kinship Terms of address and Reference of Northern Sotho: Reflections of Social Structure and Socio-cultural Change*. Toronto: Canada.
43. Lovenduski, J. & Randall, V. 1993. *Contemporary Feminist Politics, Women and Power in Britain*. Oxford: Oxford University Press.
44. Mabitje, S.J.L. 1988. *Dikanegelokopana tša Phaahle*. Cape Town: Maskew Miller
45. Madiga, M.D. 2003. *Ke nako ya ka. Tekolo ya Khuetsšo ya Diphetogp tša Afrika – Borwa ye mpsha*. Polokwane: University of the North.
46. Maditsi, I.T. 1970. *Mogologolo*. Pretoria: Van Schaik.
47. Maditsi, I.T. 1985. *Dipheko*. Pretoria: Van Schaik.
48. Mahole, B.F. 2002. *Lenong la Gauta: Padi ya Botseka*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
49. Makgakga, T.P. 1972. *O ka re go bjalo*. Goodwood: Via Afrika Limited.
50. Makwela, A.O. 1977. *E.M. Ramaila the Writer: A Literary Appraisal*. M.A. Dissertation. Pietersburg: University of the North.
51. Mampuru, D.M. 1991. *(Morulaganyi: Makhura’Lefehlo) ‘Lebopa, Ntlo ya monna yo mongwe.’* Pretoria: De Jager-HAUM.
52. Mampuru, D.M. 1991. *Makhura’ lefehlo*. Pretoria: De Jager-Haum.
53. Martin, W. 1986. *Recent Theories of Narrative*. Ithaca: Cornell University Press.
54. Masehela, N.G. 1998. *Tšweletšo ya Basadi pading ya M.A Kekana: ‘Nnete Fela’* B.A. Hons. Polokwane: Univesity of the North.
55. Masemola, K.M. 1987. *Pudi e reng mogwera?* Pretoria: J.L van Schaik.
56. Matemane, M.J. 1995. *Šikiša dira le molapo*. Johannesburg: Heinemann.
57. Matlala, E.K.K. 1976. *Tšhaka I*. Lesotho: Morija.
58. Matlala, E.K.K. 1941. *Tšhukudu*. Bloemfontein: Nasionale Pers.
59. Matlala, E.K.K. 1943. *Mengwalo, Puku ya II*. Johannesburg: Golffields Press.
60. Matlala, E.K.K. 1948. *Serogole 1*. Pretoria: van Schaik.
61. Matlala, E.k.K. 1983. *Tšhaka III*. Lesotho Morija.

62. Matlala, W.T. 1969. *Hlokwa la tsela*. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.
63. Matsimela, A.M. 1996. *Leretheng la Mohwelere*. Kenwyn: Juta.
64. Mawela, F. 1990. The depiction of women characters in Venda Novels. M.A. Dissertation. Pretoria: University of South Africa.
65. Modupe-Kolawole, M.E.1997. *Womanism and African Consciousness*. Trenton: African World Press.
66. Moloisi, R.B.L. 1953. *Kgopotšo go Beatrice wa Botlokwa*. Pretoria: J.L. van Schaik.
67. Mojalefa, M.J. 1997. Ntlhahle ya Boraro (BA) Sepedi 302. Pretoria: University of Pretoria.
68. Mote, F.W. 1999. *Imperial China 900 0 1800*. Cambridge: Harvard University Press.
69. Motimele, A.M. 1997. *Tša Malapa*. Cape Town: Maskew Miller Longmann.
70. Motuku, H.Z. 1968. *Magang*. King William's Town: Beter Boeke.
71. Motuku, H.Z. 1969. *Morweši*. Pretoria: Beter Boeke.
72. Mphahlele, M.C. 1984. *Letsogo la Molao*. Pretoria: De Jager-Haum.
73. Mphahlele, M.C. 1993. *Mohlokapasa ke Mohlahwile*. Pretoria: De Jager-Haum.
74. Mtuze, P.T. 1990. A Feminist Critique of the Images of Women in Prose Works of selected Xhosa Writers (1909-1980), M.A. Dissertation. Cape Town: University Press.
75. Nchabeleng, C.K. 1976. *Magalagapa a Tau*. Pretoria: J.L. van Schaik.
76. Ngcangaca, D.J.M. 1984. *The Image of Women in the Selected Sesotho Novel*. Meokho ea Thabo: B.M. Khaketla, moshemane oa ho di bona: T. Ramakhutla, Chaka: T.M Mofolo, Unpublished M.A Dissertation. Umtata: The University of Transkei.
77. Ngoepe, J.D.N. 1980. *Seswai sa ditabanatodi*. Pretoria: J.L. van Schaik.
78. Nkadimeng, H.M. 1985. *Selepe Gomela*. Johannesburg: Educum Publishers.
79. Nkadimeng, M. 1999. *Tate le Morwa*. Lebowakgomo: Mogopo Publishers.

80. Nkadimeng, N.S. 1987. *Mararankodi*. Pretoria: J.L. van Schaik.
81. Nkadimeng, N.S. 1998. *Kgodu ya Lerotse*. Pretoria: J.L. van Schaik.
82. Ramaila, E.M. 1954. *Taukobong*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
83. Nokaneng, K.P. 1997. Naming as a technique of characterization in S.P.P Mminele's 96. Novel, *Ngwana wa mobu*. M.A. Dissertation. Johannesburg: Rand Afrikaanse Universiteit.
84. Nuessel, F. 1992. *The study Names: A Guide to the principles and Topics*. London: Greenwood Press.
85. Owen, P. 1989. *Women and Work*. England: Wayland Oxford: Oxford University Press.
86. Phala, D.M. 1935. *Kxomo a thswa*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.
87. Phatudi, N.C. 1958. *Tladi ya Dikgati*. Pretoria: J.L. van Schaik.
88. Pillenener, B.S. Schackleton. 2000. *Making Women's Rights Real*. Pretoria: The Gender Manual Consortium.Pretoria.
89. Puleng, N.S. 1994. *Le diphiri di tla Utologa*. Pretoria Kagišo.
90. Ralf, N. 1976. *Technique in the Fiction of Henry James*. ACTA Academiae: Aboensis. 468 A Plume Books.
91. Ramokgopa, H.H. 1964. *Ditaba tša Dipoko*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.
92. Ramokgopa, H.H. 1980. *Go Tseba Mang?* Cape Town: Maskew Miller Longmann.
93. Sayers, W.C.B. 1935. *The Grammar of Classification*. London: Haxes, Watson and Viney.
94. Schapera, I. 1959. *The Bantu Speaking Tribes of South Africa*. Cape Town: Maskew Miller Limited.
95. Sebeok, T.A. 1960. *Style in Language*. New York: Technology Press.
96. Senoamadi, J.T. 1974. '*Sello sa lerato go Mohlao*' (*Ditsietsi*). Pretoria: J.L. van Schaik.
97. Senoamadi, J.T. 1974. *Ditsietsi*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
98. Serudu, M.S. 1991. *A mo swina ngwanana' thakana*. Pretoria: Out of Africa.

99. Serudu, S.M. 1989. *Šaka la pelo ga le tlale*. Pretoria: Palm.
100. Serudu, S.M. 1991. *A mo swina ngwanana' thakana*. Pretoria: Out of Afrika.
101. Shai, M.V. 1995. *Pudi ya Tsela*. Pretoria: Marula Publishers.
102. Shai, M.V. 1998. *Diphororo tša Bophelo*. Johannesburg: Heinemann.
103. Smith, D. 1978. A Peculiar Eclipsing: Women's Exclusion from Men's Culture. *Studies International Quarterly* 4. pp: 281-296.
104. Spender, D. 1984. *Manmade Language*. London: Routledge and Kegan Paul.
105. Stanley, J. 1978. Gender-Marking in American English: Usage and reference, In AP 119. Nilsen et al (editors). *Sexism and Language*. Urbanall: National Council of Teachers of English.
106. Terborg-Penn, R. 1990. 'Black Women Freedom Fighters in South Africa and in the 121.United States: A Comparative Analysis.' *Dialectic Anthropology* 15: pp.151-7.
107. Thokoane, D.M. 1999. *Tša tsebe le Molomo*. Pietersburg: Mogopo Publishers.
108. Thornton, R. 1988. 'Culture' in *South African Keywords*. David Phillip, pp: 17-28.
109. Tiger, L. 1969. *Men in Group*. New York. Random House.
110. Tlooke, A.M. 1987. *Lerole la Bjaša*. Pretoria: J.L. van Schaik.
111. Trumbach, R. 1978. *The Rise of the Egalitarian Family*. New York: Academic Press.
112. Tsebe, D.G.P. 1954. *Noto-ya-Masogana*. King William's town: Thandapers.
113. Tseke, B.N. 1983. '*Lerato*' (*Hlatse ke mang*). Pretoria: J.L. van Schaik.
114. Turco, I. 1999. The book of Literary Terms. Unpublished M.A. Thesis. London: University Press of New England.
115. Van der Vliet, V. 1991. *Traditional Husbands, Modern Wives*. Johannesburg: Ad Donker.

116. Van Gorp, H. 1984. *Lexicon Van Literaire Termen: Tweede, Herziene en Vermeerder Druk*. Gronigen: Woliers-Noordhoff.
117. Weedon, C. 1987. *Feminist Practice and Poststructuralist Theory*. Cambridge, Massachusetts: Basil Blackwell Ltd.
118. White, H.O 1965. *Plagiarism and Imitation*. New York: Octagon Books.
119. Winberg, H. le Scherrer, C.P. 1999. *Ethnicity and Intra-State Conflict*. London: Ashgate.
120. Wrong, D. 1979. *Power: Its forms, bases and uses*. Oxford: Basil Blackwell.

9. SUMMARY

The first words in Sepedi were written in the second half of the nineteenth century. This event was the curtain – raiser to the enormous revolution which would later occur in the life of Sepedi. Knowledge would gradually push aside the influence of physical power to make possible the adaptation to the new circumstances of life. This far-reaching change in the life of Sepedi was expedited by the two world wars which would influence the established customs and usages in all national economies.

One of the aspects affected by this change in the life of Sepedi is the status of the woman in society. Whereas she previously played a subordinate role in the traditional social dispensation and was in actual fact a subject or slave to the man, her position has necessarily undergone a dramatic change in the new circumstances. New responsibilities have been allocated to her and in the course of time she has begun to assume a more prominent place in society. She has begun to claim recognition which to a greater extent has found a ready response in the Sepedi literature. Where it was originally mentioned in passing by authors, especially men that it would be wrong to deny girls school education, female authors have been taking a challenging stance in the last half of the twentieth century and even claimed more than that.

This thesis undertakes to review and write on this change of the status of the woman in the life of Sepedi as evidenced in the Sepedi literature. To this end the first step was to determine what was already written on the subject.

The MA dissertation of Dona actually reported on this, but the field covered as well as the sources referred to, are limited in extent. Several other authors touched on this matter but did not mention that as exclusive to their writings and although that cannot be only concluded as incidental remarks, there is still dearth of profoundness and completeness. It was thus necessary to undertake this research, especially if it is taken into account that the new South African democratic dispensation accords the woman an equal status to that of the man and wants to enforce the recognition of such a status, as it were. With this in mind a review of the Sepedi literature has been undertaken to identify the sources for such a research.

The sources are then divided into two categories, namely works which are critically relevant to the research and those in which the status of the woman comes into the picture as rather of a literary – structural nature. It has therefore been decided to focus on the former and to discuss these works in depth whereas the relevant particulars in the other sources will be used for complementary purposes. It is hesitated to consult in equal proportion both the earlier and later publications. It goes without saying that it would not be possible in all instances bearing in mind that written literature in Sepedi made appearance only in 1935 and the flow of literature from the press was originally at a comparatively slow pace. Besides, the researcher would like to involve as many male authors as female ones in his research. It was not possible especially in respect of earlier publications. Besides it is some vital information which precisely intimates the subordination of the woman to the man's position in society at that time. The voice of the woman is clearly discernible for the first time in the second half of the past century and then it really becomes a protest call in which she objects to the discrimination committed against the woman. Here the case is strongly stated by especially Kekana, Rammala and Phasha.

In view of the fact that the author cannot isolate himself from his community, his writings have a social function as well, as that indeed is apparent from the sources identified for this study and in which the reality of the life of Sepedi is reflected. The method of research is therefore to a large extent socially orientated. In the case of an author like Matsepe, whose work is extremely complicated in composition, and moreover relevant in respect of his women-portrayal, it was necessary to engage also the literary-structural method to penetrate the essence of his writings.

In order to describe the emancipation of the woman in Sepedi, it was essential to first discuss the status of the woman in the traditional framework. The aim hereof is to emphasize the subordination of the woman to the will of the man. Different aspects of her feminine being from her youth onward are carefully scrutinized. She was actually the subject and it is against this background that the portrayal of the woman is placed in the literature. After this, a chapter is devoted to a modern woman's circumstances, and it is a chapter wherein the social and political implications of feminism as a phenomenon are broached. Feminism is therefore discussed at length as it existed elsewhere in the world and then its influence spread. It will be pointed out and illustrated in line with the situation in South Africa although that will not be discussed in depth.

Chapter four scrutinizes publications in which the status of the woman in the traditional environment is discussed. Since the author cannot be divorced from his social milieu and relies heavily on his experience in his writings, it is in the early writings in which he paints a clear picture of the woman in the social framework. Here it is especially SehloDIMELA, one of the first authors, who wrote an important account. In such a discussion the life story of the relevant author, whose work is treated in depth, is reviewed in full to establish him within his

social environment so that his opinions can be judged in the accurate perspective.

The works which are discussed in depth are *Moelelwa* (SehloDIMELA), *Megokgo ya Lethabo* (Lentsoane) and *Megokgo ya Bjoko* (Matsepe). Lentsoane treats the conflict between mother and daughter over a life-long partner chosen by the latter. According to tradition it was the parents who had a say in this matter. Lentsoane adds another dimension in this matter where the daughter does not give preference to a member of her own folk in the choice of a life-long partner. The interference by the mother is viewed as the infringement of the right of the young woman. Matsepe underscores the woman's subordinate status, but his work is actually composed in such a complicated manner that it requires a second look to fathom the exact extent thereof.

In chapter five comes the turn of the view of the modern woman. The works which are discussed at length are those of Kekana, Rafapa and Molefe. In addition thereto the following are referred to and even quoted therefrom: the short story, *Nka se je dipute*, by Nkadimeng, the short story, *Nka se sa boeletša* by Mpepele, Maloma's *Ga a mo swanele*, Senyatsi's *Maroba*, Tsebe's *Noto ya masogana* and Phasha's *Ke dirišitšwe ke wena*. According to Kekana the woman should be as free as a bird, (cf. the title *Nonyana ya tokologo*); she does not want to be in bondage; she wants to have the profession of her choice and she does not want to be a baby sitter in marriage. Rafapa does not want a couple to refrain from marriage as a result of class distinction by the parents (that is the tradition). The education of daughters is also strongly placed in the foreground by authors, and the sexual abuse committed by male teachers on schoolgirls is sharply criticized by Phasha. It is noticeable that female authors react most outstandingly to the criticisms. The author, Molefe, who pins his glance at the future and who wrote in 1994 as if he was a seer, regrets that

women in their position of their newly found power – thanks to the Constitution – abuse it and blatantly commit corrupt activities.

In chapter six a comparative analysis is made of authors who sketch up women in the tradition and modern framework respectively. The works of SehloDIMela, Lentsoane and Matsepe are the sources which have been consulted to describe women who have faithfully stuck to the traditional customs and usages. In contrast, Kekana, Rafapa and Molefe have been consulted with regard to the sketching up of the woman in the modern contemporary life. Where Kekana and Rafapa lay emphasis on rights, Molefe points out how a woman can abuse her “freedom”.

The seventh chapter forms the summary and conclusion. Then some recommendations are made. Here it will be pointed out that demands made by modern life render certain traditional usages obsolete and that authors – as community members – must indicate that, so that adjustments can be made in that respect. Another important recommendation is that women must keep abreast with the art of writing to a greater degree than before in order to take the Sepedi literature to further greater heights.

9.1 KEY CONCEPTS

1. Traditional
2. Modern
3. Culture
4. Abuse of power
5. Feminism
6. Freedom

7. Influence
8. Irony
9. Point of view
10. Technique

10 SAMEVATTING

In die tweede helfte van die negentiende eeu is die eerste woorde in Sepedi geskryf. Die gebeurtenis was die voorspel tot die ontsaglike omwenteling wat daarna in die leefwyse van die Sepedi sou plaasvind. Kennis sou algaande die gesag van fisiese krag verdring om aanpassing by die nuwe lewensomstandighede moontlik te maak. Hierdie ingrypende verandering in die lewe van die Sepedi is aagehelp deur twee wereldoorloë wat gevestigte gewoontes en gebruike in alle volkshuishoudings sou beïnvloed.

Een van die aspekte in die lewe van die Sepedi wat hierdeur geraak is, is die status van die vrou in die samelewing. Waar sy vroeër in 'n tradisionele lewens bestel in ondergeskikte rol gespeel het, en inderdaad 'n onderdaan of slaaf van die man was, het haar posisie in die nuwe omstandighede noodwendig dramaties verander. Nuwe verantwoordelikhede is aan haar toegesê, en mettertyd het sy 'n prominenter plek in die samelewing begin inneem. Sy het erkenning begin eis wat in 'n toenemende mate in die Sepedi-letterkunde weeklank gevind het. Waar daar aanvanklik deur skrywers - hoofsaaklik mans - erloops daarop gewys word dat dit verkeerd sou wees om meisies skoolonderrig te ontsê, het skryfsters in die laaste helfte van die twintigste eeu 'n uitdagende houding begin inneem, en selfs meer as dit geeis.

Hierdie proefskrif onderneem om hierdie verandering van die vrou se status in die leefwyse van die Sepedi soos dit in die Sepedi-letterkunde 'n neerslag vind, na te gaan en te beskryf. Die eerste stap hiertoe was om vas te stel wat daar reeds oor die onderwerp geskryf is.

Die MA-verhandeling van Dona het wel hieroor berig, maar die terrein wat bestryk is, asook die bronne wat daarby betrek is, is beperk in omvang. Veskeie ander skrywers raak die aangeleentheid ook aan, maar het dit nie as die uitsluitlike van hulle skrywe gestel doel nie, en hoewel dit nie slegs as terloopse opmerkings afgemaak kan word nie, is daar tog 'n gebrek aan diepte en volledigheid. Dit was dus nodig om so 'n ondersoek te onderneem, veral as dit in aanmerking geneem word dat die nuwe demokratiese bestel van Suid-Afrika die vrou gelyke status aan die man toeken, en die erkenning van 'n sodanige status as 't ware wil afdwing. Met die oog hierop is die Sepedi-letterkunde nagegaan om die bronne tot so 'n ondersoek te identifiseer.

Die bronne is daarna in twee kategoriee verdeel, t.w, werke wat krities ter saaklik vir die ondersoek is, en die waarin die status van die vrou eerder van 'n literêr-strukturele aard ter sprake kom. Daar is derhalwe besluit om die fokus op e.g. te vestig, en die werke in diepte te bespreek, terwyl die tersaaklike besonderhede in die ander bronne by wyse van aanvulling gebruik gaan word. Daar word getrag om sowel vroeëre as latel publikasies in eweredige verhouding te raadpleeg. Dat dit nie in alle gevalle moontlik is nie, spreek vanself, daar die geskrewe letterkunde in Sepedi eers teen 1935 op dreef kom, en die vloei van werke aanvanklik betreklik traag van die pers kom. Ook sou die ondersoeker graag ewe veel skrywers as skryfsters by sy ondersoek wou betrek. Dit was nie moontlik nie, veral t.o.v die vroeëre publikasies. Dit is teweens 'n belangrike gegewe wat juis op daardie tydskop die onderhorigheid van die vrou aan die man se posisie in die samelewing aandui. Eers in die tweede helfte van die vorige eeu word die vrou se stem duidelik hoorbaar, en dan word dit inderdaad 'n protesroep waarin sy beswaar maak teen die diskriminasie wat teenoor die vrou gepleeg word. Hier het veral Kekana, Rammala en Phasha die saak sterk gestel. Aangesien die skrywer hom nie van sy gemeenskap kan losmaak nie, het sy skrywe ook 'n sosiale funksie, soos trouens blyk uit die bronne wat vir hierdie studie afgesonder is, en waarin 'n werklikheid in die lewe

van die Sepedi weerspieël word. Die metode van ondersoek is daarom grotendeels sosiaal ge-oriënteer. In die geval van 'n skrywer soos Matsepe, wie se werk uiters gekompliseerd in samestelling en boonop ter saaklik t.o.v is'n vrouebeelding is, was dit nodig om ook literêrstruktureel te werk te gaan om tot die essensie van sy skrywe deur te dring.

Om die emansiepering van die vrou in die Sepedi gemeenskap te beskryf, was dit nodig om eers op die vrou se status in die tradisionele opset te bespreek. Die doel hiervan is om die vrou se ondergeskiktheid aan die man se wense te beklemtoon. Verskillende aspekte van haar vrouwees vanaf haar jeug is onder die loep geneem. Sy was inderdaad 'n onderdaan, en teen hierdie agtergrond word die uitbeelding van die vrou in die literatuur geplaas. Hierna word 'n hoofstuk ook aan die moderd vrou se omstandighede gelee, 'n hoofstuk waarin die sosiale en politieke implikasies van feminisme as verskynsel ter sprake gebring word. Feminisme word daarom volledig bespreek soos dit elders in die wereld ontstaan en die invloed daarvan versprei het. Ooreenkomste met die situasie in Suid-Afrika word uitgewys en toegelig, hoewel dit nie hier in diepte bespreek word nie.

Hoofstuk vier neem die publikasies onder oë waarin die status van die vrou in die tradisionele omgewing bespreek word. Hier is dit veral SehloDIMELA, een van die eerste skrywers, wat 'n belangrike verslag geskryf het. By so 'n bespreking word die lewensgeskiedenis van die tersaaklike outeur wie se werk in diepte behandel gaan word, eers volledig nagegaan om hom binne sy sosiale omgewing te vestig sodat sy uitsprake in die juiste perspektief beoordeel kan word.

Die werke almal in diepte bespreek word, is *Moelelwa* (SehloDIMELA), *Megokgo ya lethabo* (Lentsoane) en *Megokgo ya Bjoko* (Matsepe). Lentsoane hanteer die botsing tussen ma en dogter oor die lewensmaat wat lg. kies. Tradisioneel was dit die ouers wat die seggenskap hieroor gehad het. Lentsoane voeg 'n verdere dimensie toe tot hierdie aangeleentheid daar die dogter boonop 'n lewensmaat uit volksgeledere voorkeur gee nie. Die inmenging van die moeder word hier as die aantasting van die reg van die jong vrou beskou.

Matsepe onderstreep die vrou se ondergeskikte status, maar sy werk is egter sodanig gekompliseerd saamgestel dat dit nodig is om dit by geleentheid weer onder oë te neem om die juiste strekking daarvan uit te lig.

In die vyfde hoofstuk kom die siening van die moderne vrou aan die beurt. Die werke wat hier volledig bespreek word, is dié van Kekana, Rafapa en Molefe. Aanvullend hiertoe word ook na die volgende werke verwys en daaruit aangehaal. Die kortverhaal, *Nka se je dipute*, deur Nkadimeng, die kortverhaal, *Nka se sa boeletša*, deur Mpepele, Maloma se *Ga a mo swanele*, Senyatsi se *Maroba*, Tsebe se *Noto ya masogana*, Phasha se *Ke dirišitšwe ke wena*. Vir Kekana moet die vrou 'vry wees soos 'n voel' (vgl. die titel, *Nonyana ya tokologo*); sy wil nie gebind wees nie; sy wil die beroep van haar keuse hê, en wil in die huwelik nie die kinderoppasser wees nie. Rafapa wil dat 'n paartjie nie a.g.v klasseverskil deur die ouers (d.w.s die tradisie) van die huwelik weerhou word nie. Ook word die onderwys van dogters deur skrywers sterk op die voorgrond geplaas, en die seksuele misbruik wat mansonderwysers van skooldogters maak, word skerp deur Phasha veroordeel. Dit val op dat die skryfsters die skerpste in die uitsprake reageer. Die skrywer, Molefe, wat sy blik op die toekoms rig, en in 1994 skryf asof hy 'n siener is, betreur dit dat vroue in hulle posisies van nuutgevonde magdanksy die Grondwet - misbruik maak, en hulle op 'n blantante manier aan korrupte aktiwiteite skuldig maak.

In hoofstuk ses word die skrywers wat onderskeidelik van die vrou in die tradisionele en die moderne opset uitbeeld met mekaar vergelyk. Die werke van SehloDIMELA, Lentsoane en Matsepe is die bronne wat geraadpleeg is om die vrou te beskryf wat aan die tradisionele gewoontes en gebruike getrou bly. Hierteenoor word Kekana, Rafapa en Molefe geraadpleeg waar dit om die uitbeelding van die vrou in die moderne, hedendaagse lewe gaan. Waar Kekana en Rafapa op die regte aandring, wys Molefe op die misbruik wat die vrou van haar 'vryheid' kan maak.

Die sewende hoofstuk vorm die samevatting en slot. Daarna word enkele aanbevelings gemaak. Hier word daarop gewys dat die eise wat die moderne lewe stel, veroorsaak dat sekere tradisionele gebruike uitgedien is, en dat skrywers - dan as lede van die Gemeenskap - dit moet uitwys, dat regstelling ten opsigte daarvan kan geskied. 'n Verdere belangrike aanbeveling is dat vroue hou ook in 'n groter mate as vantevoore hulle tot die skryfkuns moet wend om die Sepedi-letterkunde tot verdere hoogtepunte te voer.

10.1 SLEUTELTERME

1. Tradisionele
2. Moderne
3. Kultuur
4. Magsmisbruik
5. Femanisme
6. Vryheid
7. Invloed
8. Ironie
9. Gesigspunt
10. Tegniek